A KISFALUDY-TÁRSASÁG

ÉVLAPJAI.

ÚJ FOLYAM.

VIII. KÖTET.

(1872/3).

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM NYOMDÁJÁBAN.

1873.

300858

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

Hivatalos közlemények.

187²/₃.

Lap

I. Toldy Ferencz elnöki beszéde a XXIV. köz ülésben 1873. február 9-dikén 3
II. Greguss Ágost titkári jelentése ugyanakkor 10
III. Jelentés az 1872. évi elméleti pályázat eredményéről . . 17
IV. Jelentés az 1872. évi költői pályázat eredményéről . . . 20
V. Pályadijak, melyeket a Társaság 1873. évi febr. 9-dikén hirdet 23
VI. A XXIV. köz ülés tárgyai 24

A Társaság 1866. okt. 13-dikán helyben hagyott alapszabályai 25
Tagválasztó eljárás 37
A Társaság személyzete 1873. febr. 9-dikén 39
A Társaság elhunyt tagjai 1873. febr. 9-kéig 42
A Társaság alapitói 1873. febr. 9-dikéig 45
A Társaság kiadványai 1860-tól 1873. febr. 9-dikéig . . 50

Irodalmi munkálatok.

Fábián Gábor. Rutilius Claudius Numatianus utleirása, adatokkal a szerzoról 59
Szeberényi Lajos. A königinhofi kézirat, bevezetéssel és jegyzetekkel 82
Bartalus István. Jelentés magyar népdallamok ujabb gyüjtéséről 147

Lap

Vajda János. A kárhozat helyén. (Székfoglaló.) 157
Greguss Ágost. A művészet osztályozása 159
Vulcanu József. Az árgyesi zárda 175
Győry Vilmos. Két kép 183
Szigligeti Ede. Másvilági bünhödés 190
Greguss Ágost. Fölébredvén 208
Négy László. A drámai középfajok elmélete. (Jutalmazott értekezés.)
I. Tájékozás 213
II. A szoros értelemben vett dráma lényege . . . 224
III. A történeti dráma 241
IV. A polgári dráma 255
V. A társadalmi dráma 271
VI. A népszinmű 289
A délibábok hőse. (Jutalmazott költői beszély.)
I. ének 302
II. ének 323
III. ének 342
IV. ének 363

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

187²/₃.

M. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

I.

Toldy Ferencz elnöki beszéde

a Kisfaludy-Társaság XXIV-dik közülésében 1873. febr. 9-dikén.

Tisztelt gyülekezet!

Dicséretes szokások az a tudományos és irodalmi testületeknek, hogy elhúnyt jeles tagjaik érdemeit a kegyelet és hála művei által nemzetök emlékezetében fentartani törekszenek, intő példáúl, és buzdításúl egyszersmind a könnyen feledő maradéknak. De hát bevárjuk-e mindenkor a jelesek halálát, hogy azért, a mi hasznosat és nemest egy hosszú életen át míveltek, sőt folyvást mívelnek, majd sírjokra tegyük le a koszorút, akkor hálálva meg hűségöket és sikeres munkájokat, mikor azt többé nem folytathatják? mikor a szeretet és hála szava hozzájok többé le nem hat? Íme, a régiség szobrot emelt élő jeleseinek, jutalmúl a nemzetet emelő és dicsőítő tetteikért, és emlékeztetőűl egyszersmind a kortársaknak arra, hogy a hálaemlék új érdemek tevésére kötelez. Az újabb nemzetek nem ritkán követik a nemes és hasznos példát: ne kövessük-e mi is azt? S ha szobrot nem emelünk is élő nagyjainknak, akkorra halasztva e nemét a dicsőítésnek, mikor a halál s az idő alakjaikat azon magasságra emelte, melyben nevök tiszta tűkrét a

pártszenvedély és irígység lehellete többé el nem homályosítja: de ne éljünk-e mi is, a tudomány, az irodalom, a müvészet szabad államában, bizonyos eseményszerű alkalmakkal arra, hogy az élőknek is nyújtsuk elismerésünk zálogjeleit, háladíjúl azért, a mik nekünk eddig voltanak, és erőt adó s vigasztaló biztatásúl a pályán izzadóknak és küzdőknek: hogy a mely áldozatokat a köz ügynek hozandanak, méltatva lesznek életökben még, s hogy öregségöket a szerető elismerés, vidor és melegítő sugaraival felderítendi.

Nekem, tisztelt gyülekezet, azon szerencse jutott ez órában, hogy nem fájdalomnak kell hangot adnom valamely keserítő veszteség felett, mit tennem, mint társ és barát, annyiszor fel voltam hivatva; hanem igen is, hogy élő jelesnek nyújthatom ez intézet képében az elismerés zálogát: hogy nyújthatom annak, kinek hosszú, kitűnő és sikeres munkássága költészetünk virágzását, többet mondok, nemzetiségünk nagy ügyét hathatósan előmozdítván, nemzete tapsaiban, sőt a nemzettel magát azonító fejedelem elismerésében is részesíttetett azon emlékezetes napon, midőn kevés havak előtt a világot ábrázoló deszkákon századik művét mutathatta fel. Nem holtat kell fájdalmas érzések közt dicsőítenem: él az, alkot és teremt folyvást, sőt köztünk van, uraim, kinek ma koszorút nyújthatok, kit önök előtt a tisztelet és hála szavaival üdvözölhetek: Szigligeti Edvárd.

Tisztelt gyülekezet! Nem az írott munkák nagy száma, nem e nálunk rendkivüli termékenység az, mely szerint társunk érdemét mérni kívánom; még nem is a belső becs összege és súlya, melyhez magához is a vál-

tozó ízlés és haladó idő különböző mértékét alkalmazván, az különbözőnek találtathatik és fog találtatni idővel kétségtelenül; hanem az ő költői, írói és hazafiúi összes munkássága, e hosszú életnek hatása színköltészetünkre, színügyünkre, és, a melynek első vonalban szolgált, nemzetiségünkre, az, mely Szigligeti homlokára nem egyedül az írói, hanem a polgári érdem koszorúját is fűzi.

Mert, uraim, azon ügy, melynek a mi társunk egész életét és munkásságát áldozta, nekünk magyaroknak több, nekünk más, mint azon nemzeteknek, melyek nemzetisége, az egy nyelvű nép roppant száma, politikai viszonyaik alakúlása és szerencsésb előzmények folytán soha veszélyben nem foroghatott, nem forgott. Azoknál irodalom, költészet, színügy a cultúra, a szellemi felsőbbség s az anyagi gyarapodás ügye, ügye az ezeken alapúló hatalomnak és dicsőségnek: a hatalom maga. Minekünk, e hat milliónyi kisded népnek, melynek a sors e világrészt, e nagy és egymással rokon népek hazáját mutatta ki hazául; melyet, a kelet népét, egészen másnemű cultúrájú népek közé sodort, természetes örökösei közé egy régi míveltségnek, melyet azoknak csak folytatni kellett, nekünk pedig, ha elveszni nem akaránk, ezer év óta folytatott és soha be nem fejezhető küzdelem közt kellett és kell kivívnunk; nekünk, kiknek egy kézzel kifelé államunkat, a másikkal befelé nemzetiségünket folyvást kell védnünk; nekünk, uraim, irodalom, költészet, müvészet nem csak mívelő eszköze szív- és elmének, erkölcs- és érzületnek, hanem első sorban a nemzetiségnek, és így nemzetünk lételének, fenmaradá-

sának alapfeltétele; a költészetnek pedig egyik legmívelőbb, a nemzeti érzést leghathatósban keltő és tápláló ága a színköltészet, de csak úgy, ha a színészet által élővé és tömegekre közvetlenül hatóvá tétetik.

És ezt így érezték, így fogták fel azon áldandó emlékezetű hazafiak, kik 1789 óta a magyar színészetnek halottaiból feltámasztásában fáradoztak. A magyar színészet története, tisztelt gyülekezet, még nincsen megírva. Pedig abból fogna a magyar a nemzeti hősök egy külön osztályával megismerkedni, kik nem kevesbbé érdemlék meg a „hős“ nevet azoknál, kik a harczmezőn szívök vérét ontják a hazáért. Mert voltak köztök — s a javok ilyen volt — kik családi nyugalmat, polgári és társas tisztes állást és biztos létet öntudatosan az eszmének, a nemzetiség szent ügyének áldozva fel, rajta megaláztatást, nélkülözéseket, sőt nyomort cseréltek mártiri elszánással és önmegtagadással, egy egész életen át.

Szigligeti, tisztelt gyülekezet, színészetünk ez első, harmincz éves időszakát — a kezdet munkája, a mártiromság és nyomor együttes időszakát — nem érte már teljes virágzásában, midőn 1834-ben a budai színház tagjául szegődött. De neki is le kellett tennie atyja „becsületes ősi“ nevét, ő is, a helyett hogy egy jó módú apa segélyzésével az egyetemen oly pályára lépne, mely jóllétét biztosítandá, tizenkét váltóforint havidíjon tengette életét, de mely az ügy hivatásának világos tudatából erőt merített, és vigasztalást. Ott látta ő maga körül a magyar színészetnek, mely akkor mármár színművészet volt, soha azelőtt ily számban össze

nem fűződött nagyságait: ott a régi iskola dicső maradványa Kántorné mellett Megyerit és Szentpéteryt, Barthát és Fáncsyt, Lendvayt és Egressyt: hetes csillagát drámai egünknek, melynek ő egykor szintoly hű mint mesteri történetírója leendett; ott az első Lendvaynét, azon ritka tragikai lángészt, melynek, a kinek módja volt őt virágzása korában csodálhatni, nagy és megrendítő momentumait nem feledheti soha; látta azon elismerést, mely e nagyságokat azon időben már körülvette, főleg az immár akadémiaivá lett irodalom kitünőségei részéről; de biztosítva lételöket nem látta még; sőt nem ritkán hallá őket beszélni azon közelmúltról, melynek emlékezete is könyeket facsart Szentpétery szemeiből, melyben a deli Lendvay, Váradon szerepeltekor, maga mosta éjjelenkint fehérneműjét a Körös vizében, s melyben Egressy, mint színésznövendék, az önírta színlapokat ki is hordta, festéket tört a díszítőnek, s estve a lámpákat gyújtotta meg. — Uraim, mosolyoghatnánk az ily képeken, ha e komikai helyzetek hátmöge oly fenséges nem volt volna: mert tehetséges, komoly férfiakat tüntetett fel, kik önként mondva le a kényelmes középszerről, vidoran végzék az alacsony munkát is, csakhogy nagy és nemes elhatározások tárgya egykor boldogúljon, és általok boldogúljon.

Csodálhatjuk-e, hogy Szigligeti, az eszme ily hőseinek környezetében, a leverő jelennel s az elrémítő múlttal szemben, nem vált meg a pályától akkor sem, midőn érezni kezdte hogy — nem ugyan előadó színésznek, de igen színköltőnek született, képesnek a magyar színt az idegen középszerűségek nyűge alól felmenteni?

Nem vált meg, érezve hogy csak mint színész élhet oly iskolában, mely a színnek minden titkaiba avat, s melyek ismerete nélkül a külföld kedvelt divatczikkeivel versenyt futni, ezeket hazai és magyar életű művekkel kiszorítani, nem reménylhette. Nem vált meg, daczára a tantièmet még nem ismerő kornak, hanem maradt, és tanult, és dolgozott, bukdácsolva, de mindig újra felegyenesedve; egy-egy hibás darabot két-két jobbal elfelejtetve, s ekkép magyar tárgyú és jellemű művei nagy számával a dráma minden nemében, a közönség figyelmét is mindinkább lekötve, s az eredeti színköltészet iránti bizodalmat biztosítva, míg valahára a színészet országos institútióvá lett, rendeltetését, melyet annyiszor jeleztem, híven betöltve.

És hogy ez már így van, hogy drámánk oly hathatós lendületet vett, hogy színészetünk, ha nem is oly gazdag többé nagy talentomokban és nemzeti lánglelkesedés által emelt hazafiakban, de hogy többen emelkednek ki ma a középszerből; hogy előadásaik annyi csínt, oly szép összhangzást mutatnak, hogy a világ nagy költői s a mi jeleseink nehéz művei egészletökben oly szerencsésen nyernek új életet; hogy eredeti színköltészetünk díszlik, kedveltetik, divatban van; hogy színészetünk általános szellemi szükséggé, a fővárosi nagy és mívelt társaságnak is egyik élvezetczikkévé vált, s anyjává egy a haza minden részeire elterjedt nemesebb színügynek, mindezt, nem ugyan egyedül, de tekintélyes részben nem-e neked, tisztelt barátom, Szigligeti Edvárd! a te vezető gondjaidnak, a te húzamos és lankadatlan elméleti és bíráló munkásságodnak, nem a te színműveid-

nek, melyekkel nem kevesebb mint húsz ízben arattad az elsőség koszorúit, koszönhetjük-e?

Igen is, tisztelt férfiu! ezek a te érdemeid, melyeket elfogúltság nélkül s őszinte elismeréssel e fényes gyülekezet előtt hirdethetnem szerencsésnek érzem magamat. Benne éltem én még müvészeted hőskorában, láttam ama nagy elődeidet a sokszor reménytelen küzdelem közepett; ismertem a forrást, melyből ők lelkesedésöket merítették, s e csodálandó kitűrést a tövisekkel rakott pályán: te az ő méltó utódjok vagy. Szerencsésebb náloknál, megérned adatott a méltó elismerés és jóllét e jelen korát; de nem feledéd soha, hogy csak az a koszorú nem hervad, mely új meg új munkálat által ismét és ismét kiérdemeltetik. Élj tehát soká és boldogúl, láss minél hosszabb, vidor és termékeny öregséget, hogy új meg új koszorúidat soha elhervadni ne lássad. Ezt neked, ezt nekünk adja meg a magyarok istene!

S ezzel a Kisfaludy-Társaság XXIV-dik közülése meg van nyitva.

II.

Greguss Ágost titkári jelentése

a Kisfaludy-Társaság XXIV-dik közülésében 1873. febr. 9-dikén.

Tisztelt gyülekezet!

Minél kisebb valamely nemzet, annál nagyobb szeretetet kiván fiaitól. Kisebb nemzetek fiainak nagyobb áldozatokkal kell szeretniök hazájokat, de épen azért önzőbben, kizáróbban is szeretik, s nem igen marad hely szivökben más nemzetek számára. Hatalmas nemzetek kebelében, melyek létöket hosszu századokra biztosítva látják, s gazdagok levén a szegénység napi gondjaitól fölmentve érzik magokat s nem várják remegve a holnapot, ily nemzetek kebelében számosabban akadnak, mert inkább ráérnek, egyesek a kik idegen vagy épen távol népeket karolnak föl rokonszenvökkel. Igy tön a Kisfaludy-Társaság külső tagja, sir John Bowring, a mult évi nov. 23-dikának halottja, ki honfitársai figyelmét a magyarság, különösen pedig a magyar népköltészet felé irányozta, még akkor midőn se nemzetünk se átalában a népköltészet rokonszenvesebb figyelem tárgya nem volt. Azért, a lefolyt esztendő eseményeit elsorolandó, mindenek előtt hadd emlékezzem meg róla, mint régi barátjáról nemzetünknek, és barát-

járól ama, most már teljes fontosságában fölismert népköltészeti ügynek, melyet a Kisfaludy-Társaság is évtizedek óta kiválóan ápol.

Ugyancsak ezen ügy előmozdítása végett kértük föl tavaly is kormányunkat, hogy Bartalus István társasági tagnak, népdallamgyüjtő utjában, ujolag segélyére legyen, mit szerencsések voltunk meg is nyerni; és ezen ügy előmozdítása indította rá a Társaságot, hogy Bartalus gyüjteménye kiadhatásához pénzbeli segélylyel hozzájáruljon.

Erkölcsi támogatásával segítette a Társaság egy másik tagját, Fábián Gábort, kitől M. Val. Flaccus Argonauticonjának fordítása oly módon jelen meg, mint pár évvel ezelőtt Lucretius.

A mi a Társaság saját közvetlen kiadványait illeti, ezek az utolsó közülés óta mostanig hét kötetre emelkedtek: egyik az Évlapok VII-dik kötete, mely az említett közülés idejéig terjed s az 187½-diki tárgyakat foglalja magában, köztök Toldy Ferencz arany napját is; másik kötetünk, mely épen a magyar irodalom ujjászületésének százados akademiai ünnepére jött nyilvánosság elé (1872 decz. 15-dikén), Bessenyei Györgyről szóló tanulmány Závodszky Károlytól; a többi öt kötet pártolói könyvilletmény, nevezetesen: Racine Bajazetje, fordította s bevezetéssel fölvilágosította Paulay Ede; Phaedrája, fordította Farkas Albert; Molière vigjátékainak V-dik kötete, melynek tartalmát képezik a Pórul járt negédesek, Sganarelle és a Kénytelen házasság, mind Szász Károly fordításában; Laboulaye Abdallahja, fordította Berczik Árpád; és Vajda János kisebb költeményei.

Mint közelebb megjelenendőt bemutathatom Shakspere elbeszélő és lantos költeményeinek kötetét, valamint Cervantes Don Quijote-ját, mely utóbbi, Győry Vilmos fordítása szerint, pártolóink számára van előkészítve, még pedig, reméljük, nem csak egyszerü, hanem képes kiadásban is, Doré híres rajzaival.

Könyveinkről szólván, hadd említsem föl itt, hogy Társaságunk, fölhíva, a bécsi világtárlatot is meglátogatja 37 kötettel, melyekben a Luziáda, a Nibelungének, Shakspere, Molière, a spanyol szinmütár, végre népköltési gyüjteményünk és Évlapjaink új folyama foglaltatik.

Ezek azonban már a jövőnek tárgyai; forduljunk vissza a multhoz.

Egyik üdvös tény a lefolyt esztendőben alapítóink ujabb szaporodása, mit méltán ugy tekinthetünk mint a nemzet folytonos bizalmi szavazatát a Társaság irányában. Beállottak név szerint: Barcza Sándor úr, György Endréné Szentpály Klementina és Horváth Lajosné Császár Mária asszonyok, a kolozsvári római katholikus főgymnazium ifjusági önképző köre, Pongrácz Lajos, Stépán Gábor, Zsilinszky Mihály urak, mindenik 100—100, ifj. Deutsch Mór, Kovács Lőrincz és Weninger Vincze urak 200—200 frttal.

Másik üdvös tény egy másik szaporodás: a munkás tagoké. Míg alapítóink és pártolóink csak saját hazafi sugalatukat s nemesebb izlésöket követik, midőn a Társaság körébe állanak, s megjelenésök bár nagybecsü jutalom és elismerés a Társaságnak, de mégsem az ő közvetlen cselekménye: munkás tagjait neki magának kell

kiszemelnie, s miképen szemeli ki, azért őt illeti az egész felelősség. E felelősség tudatában ez idén is a lelkiismeretesen teljesített kötelesség érzetével jelenthetjük be választásainkat. Oly férfiakat értek azok a kik, jóllehet az ujabb irói nemzedékhez tartoznak, máris nagyobb érdemeket szereztek, s épen mivel még ifju erő lüktet bennök, annál buzgóbb tevékenységgel kecsegtetnek. A kikkel Társaságunk ekképen gazdagodott, két belső tag, Berczik Árpád és Toldy István, meg egy külső, Vörösmarty német fordítója, Ring Mihály.

Üdvös tény továbbá a Társaság mult évi történeteiben az úgy nevezett Toldy-jutalmak kiosztása. Ismeretes dolog hogy mélyen tisztelt elnökünknek 1871-ben megtartott félszázados irói ünnepe alkalmával Ráth Mór kiadó úr 14-féle jeles munkát, illetőleg gyüjteményt, eredetileg 475, utólag még 12-vel megpótolva, összesen tehát 487 példányban, bocsátott a Kisfaludy-Társaság rendelkezése alá, hazai gymnaziumaink olyan tanulóinak oda itélendőt a kik a magyar irodalom tanulmányában kitűnnek. A gymnaziumok igazgatóságaihoz intézett nyilvános fölhívásunkra 51 tanoda részéről érkeztek be ajánlatok, melyek közől kettőét mellőznünk kellett, mert ott a magyar irodalom tanulmánya elő nem fordul. A többi 49 iskola növendékeit következő arányokban jutalmaztuk: 32—32 jutalmat kapott a nagyszebeni és a pozsonyi kir. főgymnazium; 21-et a pesti kegyesrendi; 20-at a szarvasi ág. hitű; 19-et a kézsmárki lyceum; 18-at a pesti ref. főgymnazium; 15—15-öt a m.-szigeti h. h. lyceum, az eperjesi kir. s a soproni kath. főgymnazium; 14-et a győri kath.

főgymnazium; 13—13-at az iglói s a szegedi főgymnazium; 12—12-őt a bajai és a lőcsei kir., a budai egyetemi és a kassai kath. főgymnazium; 11-et az ungvári kir. főgymnazium; 10—10-et a kolozsvári kath. főgymnazium s a soproni ág. hitv. lyceum; 9—9-et a beszterczebányai kir. főgymnazium, a pesti ág. hitv. gymnazium, a pesti kir., a rozsnyói ág. hitv. és ugyancsak a rozsnyói kath. főgymnazium; 8—8-at a debreczeni ref. főiskola, az egri kath. főgymnazium, a h.-m.-vásárhelyi s a miskolczi h. h. lyceum, a nagyszombati érseki főgymnazium s a sárospataki gymnazium; 7—7-et a gyöngyösi s a gyulafehérvári nagy- s a szatmári kir. főgymnazium; 6—6-ot a kaposvári államgymnazium, a kolozsvári ref. főtanoda s a rimaszombati prot. gymnazium; 5—5-öt a nagykőrösi h. h. lyceum s a sátoralja-ujhelyi kegyesrendi gymnazium; 4—4-et az aradi főgymnazium, a csurgói s a kúnszentmiklósi ref. gymnazium, a kecskeméti s a pécsi kath. főgymnazium, a marosvásárhelyi nagy- s a szombathelyi főgymnazium; 3—3-at a jászberényi kir. főgymnazium, a kisujszállási h. h. gymnazium s a nyitrai főgymnazium; végre 2-őt a mezőtúri ref. gymnazium.

Ezek után még egy van hátra, a mivel beszámolni tartozom: az előadások melyek 187⅔-ban havi üléseinket betöltötték. Ezek az előadások, tagokéi s vendégekéi egyaránt, nagyobb számot tesznek mint bármely megelőző évbeliek, egyre-másra három iró összeműködése jutván mindenik ülésnek. S ez előadásoknak még egy másik sajátsága is kiemelhető: hogy a vers mennyisége rendkivül felülmúlja bennök a prózáét, any-

nyira hogy a verses fölolvasásoknak a prózaiak tized részét sem képezik. Próza mindössze öt került hallgatóságunk elé, úgymint: Bartalus István jelentése népdallamgyüjtő utjáról, Szász Károly bevezetése Horácz egyik leveléhez és Tennyson Ginevrájához, Vulcanu Józsefé az „Argyesi zárdá"-hoz, és tőlem egy értekezés a müvészet osztályozásáról. S még ez ötféle prózából is négy csak versek kiséretéül jelent meg: Bartalus István danáinkat mutatta be a magáéval, Szász Károly egy római költő epistoláját s egy angol költő beszélyét, Vulcanu József egy oláh néplegendát, ugy hogy a kinek íme szerencséje van számot adni széptudományi intézetünk dolgairól, a szerénység igényei ellenére kénytelen kijelenteni, hogy a tiszta próza terén a Kisfaludy-Társaság kebelében ez idő szerint egyedül állott. A költői előadások ezek voltak: vendégek részéről: Csepreghi Ferencztől három vers, Dóczi Lajostól „Csók" czimű jutalomnyertes vigjátéka első felvonása, Dömötör Jánostól több vers, részint eredetiek, részint fordítások Goethéből, Endrődi Sándortól „Henrik" költői beszély, Komócsy Józseftől „Őszi gondolatok," Kovács Gyulától „Nyáréjálom," Márki Sándortól bihari népdalok; tagok részéről pedig: Dalmady Győzőtől „Krisztus a buzakalászok között," Fábián Gábortól M. Val. Flaccus Argonauticonja, továbbá Rutilius Claud. Numatianus Úti rajza s Horácz egy szatirája (I, 9), Győry Vilmostól Tegnér „Úrvacsorai növendékei," Gyulai Páltól Romhányi III-dik éneke, Rákosi Jenőtől Goethe Reinecke Fuchs-jának első éneke, Szász Károlytól Horácz levele Tibullhoz s egy ódája (I, 3), Tennyson Ginevrája és számos költemények André Lemoyneből és Goethéből,

Szeberényi Lajostól mutatványok a königinhofi kéziratból, Székács Józseftől Horácz egy levele (II, 2) s négy ódája, Tolnai Lajostól „A szegény Csuka Pál fiai," Tóth Kálmántól „A szerelem," Vajda Jánostól, székfoglalóúl, „A kárhozat helyén," Vulcanu Józseftől az „Argyesi zárda" oláh néplegenda fordítása, végre magamtól „Magamról."

A lefolyt esztendő verses tulnyomóságát mai közülésünknek tárgysora is jelezi, e közülés tehát havi üléseinknek ennyiből is méltó befejezője.

III.

JELENTÉS

a drámai közép fajok elméletét tárgyazó pályázat eredményéről.

A kitüzött pályadijra csak egy pályamű érkezett; e szerint versenytárs nem levén, itt csak arról lehetett kérdés, megfelel-e e pályamű a Kisfaludy-Társaság intentiójának? vagy oly becses mű-e, mely fogyatkozásai és hiányai mellett is méltó a jutalomra?

A biráló bizottság kénytelen kimondani, hogy e pályaművet mint egészet nem találja kielégítőnek.

Legfőbb kifogás az, hogy nem annyira a drámai közép fajok elmélete, mint inkább azoknak hézagos története s némely e fajú szinmüvek ismertetése.

Nem a tárgyalásnak e módja ellen nyilatkozott a bizottság; azon sem akadt fel, hogy a komoly s a komoly és vig vegyületü szinmüveket nem külön, hanem együtt tárgyalja s felváltva ismerteti; hanem hogy ezekből és ezek után nem von el oly elveket és tanokat, melyek, különösen a vegyes fajúakra nézve, irányadók lehetnének.

Az ismertetett darabok megválasztásában sem eléggé választékos: mert épen Shakspere közép fajú szinmüveit ismerteti leghiányosabban, pedig épen azokból

lehetett volna az ily drámákban levő komoly irány mellett a jó kimenetelű katasztrofa, valamint a komoly és vig elem vegyületének föltételeit legjobban s legtöbb árnyalatban kimutatni.

Igaz, hogy bővebben ismerteti IV. és V. Henriket, s kimutatja, mint váltakoznak ezekben a tragikai és komikai szakaszok; de ezzel nincs, s ezekből nem is lehet megfejtve: párhuzamosság vagy epizodszerüség helyett, mily föltételek alatt lehetnek a komikai jellemek a komoly cselekmény tényezői, de nem hősei; sőt bizonyos árnyalatú humoros jellemek mint lehetnek hősei is a nélkül hogy a dráma vigjátékká változnék.

Ezen kivül míg nehány kétes drámai értékű szinmüvet bőven, s a demi-monde-féle franczia darabokat kivonatokban is ismerteti, s némileg tetszetős szinekben festi, a magyar közép fajú szinmüveket némely átalános megjegyzés mellett teljesen mellőzi: pedig a bizottság nézete szerint, ha már a darabok ismertetése terén mozog, drámairóinkra legtanulságosabb lett volna ezeknek hiányait kimutatni.

Mind ezeknél fogva a biráló bizottság e pályaművet mint egészet kielégítőnek nem találja ugyan; azonban tekintve azt, hogy hézagossága mellett hamis elveket és tanokat nem hirdet, melyek a drámairókat tévutra vezethetnék; tekintve azt, hogy a közép fajokat a külföldiek is különböző felosztással tárgyalják, s vagy a tragédia és komédia elméletébe olvasztják, vagy mellőzik, s egy önálló rendszeres kimerítő munkához irányadók nem igen lehettek, mint a tragédia és komédia elméleténél voltak; tekintve azt, hogy e pályamű szerzőjének képzettségéről,

széles ismereteiről és irói érzékéről tanúskodik; végül tekintve azt, hogy elméleti színi irodalmunk hiányai mellett, e kényes és nehéz feladatnak ily hézagos tárgyalása is nyereségnek tartható: a biráló bizottság a jutalmat kiadatni kéri, az ügy érdekében azonban óhajtván, de föltételül nem kötvén ki, hogy műve hiányain, melyeket utószavában maga is elismer, a mennyire képes, utólag segítsen.

A Társaság a bizottság javaslatát határozattá emelvén, a jutalmat a beérkezett pályamunkának kiadatni rendeli.

Kelt Budapesten a Kisfaludy-Társaságnak 1873-dik évi jan. 29-dik napján tartott üléséből.

Tóth Kálmán,
másod titkár.

IV.

JELENTÉS

a költői beszélyt tárgyazó pályázat eredményéről.

A pályázatot örvendetesnek mondhatni. A pályaművek között voltak olyanok is, melyek egy vagy más tekintetben figyelmet érdemelnek vagy többé-kevésbbé sikert mutatnak föl. Különösen két mű emelkedett társai fölé: az I-sö számú: „A régi láng“, és a II-ik számu: „A délibábok hőse.“

Az I-sö számu kerek cselekvényű költői beszély; gyors menettel, majdnem drámai bonyodalommal és kifejléssel egy családi drámát tár elénk. Azonban az expositió többet igér mint a mennyit a bonyodalom és kifejlés valósít. Kevés benne a szerencsés lelemény s a meglehetősen elhasznált indokok és összeütközések nem nyernek uj szint és érdeket. A jellemrajz sem sikerült eléggé. Egy-egy jobb vonást hamar megront a következő. A költő nem képes mindig megragadni képzelmünket vagy előkészítni azt arra hogy megragadhassa. E mellett a mű hőse, a ki el akarja csábítni barátja nejét, a cselekvény fejlésében valóságos hitvány emberré válik, a ki elveszti minden részvétünket. Különben a mű

nyelve szabatos és költői, verselése kitünő, s a biráló bizottság dicsérettel kivánja kiemelni.

A II-ik számu pályamű nem szokottabb értelemben vett költői beszély, mely leleményes bonyodalmával, kerek cselekvényével igyekszik lekötni a figyelmet. A költői beszélyek bizonyos válfajához tartozik, melyben csak a hős egysége tartja össze az elbeszélés szálait, s inkább belső mint külső életet rajzol. A humoros és szatirikus művek kedvelik e formát s különböző változatban használják. A II-ik számu pályamű szerzője nem annyira eseményeket öszpontosít hőse körül, mint inkább az események, a külvilág hatását rajzolja hőse kedélyére, mely fokonkint nagy változásokon megy át. A hős Hűbele Balázs (czimének ennek kellene lenni) egy ifju, a ki a Bach-korszakban növekedik föl, mint jogász szerepet játszik társai közt, de nem az egyetemen, hanem a kávéházakban és a demonstratiók terén, bizar lélek és jó sziv, nagy aspiratiók és üres ábrándok, a tettvágy és csekély belátás keveréke, könnyen lelkesülő és hamar kihülő magyar természet, a ki sokba kezd és semmit sem végez. Meghasonolva tanulótársaival, egy színész tanácsára drámairásba fog, elindul tanulni az életet, mintákat keres drámájához s bele szeret egy leányba, azonban a nemzeti demonstratiók napjaiban fölébrednek benne az ország- és világboldogító ábrándok, Garibaldihoz szökik, részt vesz hadjárataiban, majd csalódva bebarangolja Európát, később visszatér szabaddá lett hazájába, a politikai élet küzdelmébe vegyül, de megundorodva a hazafiuság köpenye alatt rejtőző romlottságtól falura vonul, találkozik régi kedvesével, a ki már

férjhez ment, ittas állapotjában föléled kialvó szenvedélye, és egy vele szemben elkövetett brutalis tette végre önmagából is kiábrándítja, és elfásul.

A költő lélektani erős vonásokkal és sok humorral rajzolja hősét. E mellett némi korrajzot is veszünk. A mű nem annyira a phantasia szülöttje mint inkább az érzés és reflexioé, de ebben aztán erős. Humora nem sok huron játszik; a kellemes, a megható, a fenséges egészen hiányzik belőle; de annál gazdagabb komikus és szatirikus ere. Ritkán emelkedik magasra, de nem is hanyatlik alá, biztos közép uton halad, és reflexiói s érzései árját hol plastikai rajzokkal, hol találó genreképekkel mérsékli. Nyelve magyaros, jellemző, telt erővel, fordulattal. Verselése kitünő, a nehéz ottava rimának teljesen ura, biztosan és könnyen forgatja, mintha csak játszanék vele; a rimelésben virtuozitást tanusít minden erőtetés nélkül.

A compositió, a befejezés és némely kifejezések ellen tett alapos kifogások mellett is, a birálók egyhangú véleménye, költészetünk jelen állapotjában, valóságos nyereségnek tekinti a II-ik számu pályaművet, minél fogva megjutalmazását javasolja.

A Társaság a bizottság javaslatát határozatta emelvén, a II. számú pályamüvet jutalommal, az I. számút pedig dicsérettel tűnteti ki.

Kelt Budapesten a Kisfaludy-Társaságnak 1873-dik évi jan. 29-dik napján tartott üléséből.

Tóth Kálmán,
másod titkár.

V.

PÁLYADIJAK,

melyeket a Kisfaludy-Társaság 1873-dik évi febr. 9-kén hirdet.

I.

Kivántatik a regény elméletete tekintettel a magyar regényirodalomra. Jutalma 100 arany. Benyujtása határideje 1874. október 31-dike.

II.

Kivántatik aesopi mese versben. Jutalma 15 arany. Benyujtása határideje 1873. deczember 31-dike.

III.

Kivántatik dal. Jutalma 15 arany. Benyujtása határideje 1873. deczember 31-dike.

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő, lepecsételt, jelmondatos levél kiséretében, a fen kitett határidőkig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mind három pályadijért versenyző munkák közől csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló becse is van.

Kelt Budapesten a Kisfaludy-Társaságnak 1873-dik évi január 29-dik napján tartott üléséből.

Greguss Ágost,
titkár.

VI.

Az 1873. febr. 9-dikén tartott

XXIV-dik KÖZÜLÉS TÁRGYAI.

1. Toldy Ferencz elnök megnyitó beszéde.

2. Greguss Ágost titkár jelentése a Társaság lefolyt évéről.

3. Két kép, költeménypár, Győry Vilmos tagtól.

4. Másvilági bünhödés, beszély, Szigligeti Ede tagtól.

5. Fölébredvén, tanköltemény, Greguss Ágost tagtól.

6. Tóth Kálmán másod titkár jelentése az 1872-dik évi két rendbeli pályázat eredményéről, s a jutalomra méltatott széptani munka, valamint a szintén jutalomra méltatott költői beszély jeligés levélkéinek fölbontása. Ekkor kitűnt, hogy a drámai közép fajokról szóló jutalomnyertes pályamunka szerzője Névy László, a pesti kereskedelmi akademiában a magyar nyelv és irodalom tanára s az országos középtanodai tanáregylet Közlönyének szerkesztője. A jutalomnyertes költői beszély jeligés levélkéjében nem volt név, hanem az ismeretlen szerző következő intézkedése: „A kitűzött díj a magyar irók segélyegylete javára engedtetik át.“

7. Három mutatvány a jutalomnyertes költői beszélyből, felolvasta Vadnai Károly tag.

8. Az új jutalomkérdések kihirdetése.

9. Elnöki zárszó.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1866. okt. 13-kán jóváhagyott

ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ CZIKKELY.

A Társaság czélja, s ennek valósítására szolgáló eszközök.

I. A Kisfaludy-Társaság Kisfaludy Károly emlékére fölállított magyar széptudományi intézet, melynek czélja a magyar szépirodalom emelése, egy felsőbb irány megalapítása, a szólóművészeti formák tökéletesbítése s átalában a műizlés nemesítése.

II. E czél valósítása végett a Társaság:

1. Figyelemmel kiséri a magyar szépirodalom fejlődését s megvitatja szükségeit és hiányait;

2. Bölcsészeti, történelmi, különösen pedig biráló dolgozatokat nyujt a szépészet és művészet köréből;

3. Jelentékeny széptudományi munkák és gyüjtemények megjelenését eszközli;

4. Jutalmakat hirdet széptani és szépirodalmi dolgozatokra;

5. Széptani s szépirodalmi nyilvános felolvasásokat rendez.

III. A munkálkodásaira szükséges anyagi eszközöket a XXXVII. szakaszban felsorolt bevételek szolgáltatják.

MÁSODIK CZIKKELY.

A Társaság szerkezete.

IV. A Társaság belső és külső tagokból áll. Belső tagjai száma ötvenre van határozva, kik is a magyar széptan, műbirálat és szépirodalom művelői közől választatnak s ugyancsak széptani, műbirálati és szépirodalmi közremunkálás által mozdítják elő a Társaság czéljait. Külső tagjait, kiknek száma tizre van határozva, a Társaság azon irók közól választja, kik nem közvetlenül a magyar széptudományok és szépirodalom művelői, hanem magyar művek ismertetése vagy fordítása által a magyar szépirodalom hirét más irodalmakban növelték. A belső tagoknak magyar iróknak kell lenni, a külsők lehetnek idegenek is. Az idegen tagok választásának érvényessége az országos kormányszék jóváhagyásától tételeztetik föl. Egyébiránt a Társaság belső vagy külső tagjaivá csak oly egyének választhatók meg, kik feddhetetlen jelleműek.

V. A tagoknak, belsőknek és külsőknek egyaránt, joguk van a Társaság mindennemű üléseiben és tanácskozásaiban részt venni, előadásokat tartani s uj tagokat ajánlani. Szavazati joggal a belső tagok vannak fölruházva.

VI. A belső tagoktól elvárja a Társaság, hogy a széptan és szépirodalom bizonyos ágait, különösen a magyar irodalom terén, figyelemmel kisérik s időnkint ismertetik, három-évenkint legalább egy-egy előadást tartanak, a Társaság által nekik birálat végett átadott munkákról indokolt jelentést tesznek s átalában a Társaság minden megbizásában pontosan eljárnak. Mind ezt a külső tagoktól is szivesen veszi a Társaság.

VII. A Társaság tisztviselői: elnök, másod elnök, titkár, másod titkár, pénztárnok és ügyész. Az elnök, másod elnök, titkár és másod titkár a Társaság belső tagjai közől választandók, a pénztárnoknak és ügyésznek nem kell tagnak lenni. Az elnök s másod elnök választása az országos kormányszék általi megerősítendő.

VIII. Az elnök a Társaság szellemi munkálkodása irányára ügyel, anyagi viszonyai fölött őrködik, az ülésekben a tanácskozásokat vezeti s a Társaságot mind a hatóságok, mind a magánosok irányában képviseli.

IX. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a másod elnök végzi.

X. A titkárt illeti az előadások, a társasági könyvkiadások elintézése, a jegyzőkönyv és az Évlapok szerkesztése; ő szerződik, a Társaság előleges vagy utólagos jóváhagyása mellett, a szerzőkkel, nyomdászokkal és könyvásusokkal; ő számol velök; ő szedi be a pártolók évi járandóságait s gondoskodik évi könyvilletményeikről. A bevett és kiadott pénzről évenkint beszámol s a maradék összeget a Társaság pénztárába szolgáltatja be. Ugyanő szerkeszti a Társaság munkásságáról és állapotáról szóló évi jelentést, ő szerkeszti s teszi közzé a

Társaság mindennemü hirdetéseit, ő viszi a levelezést s őrzi a Társaság könyv- és levéltárát.

XI. Terheiben osztozik a másod titkár, ki őt távolléte vagy máskénti gátoltatása esetében helyettesíti.

XII. A pénztárnok, az elnök közvetlen felügyelete alatt s a gazdasági bizottság ellenőrködése mellett, kezeli a Társaság pénztárát s ennek állapotáról évenkint számot ad.

XIII. A pénztárnok számadásait egy állandó gazdasági bizottság vizsgálja. Ezen bizottság számba veszi időnkint a Társaság vagyoni állapotát s megállapítja a Társaság évi költségvetését; hozzá utasíttatik minden, a Társaság pénzügyét illető tárgy, s a Társaság ilyes ügyekben az ő véleményezése alapján határoz.

XIV. Az állandó gazdasági bizottságot három belső tag alkotja, kiknek egyike a bizottság elnöke.

XV. Az ügyész a Társaság jogait védi s a késedelmes adósok hátralékait hajtja be.

XVI. A pénztárnok és ügyész, ha nem is tagjai a Társaságnak, üléseibe hivatalosak; azonban csak tanácskozó szavazatuk van.

XVII. A tagok éltök napjára, a tisztviselők, valamint a gazdasági bizottság tagjai, három évre választatnak, mely idő letelte után ujra megválaszthatók.

XVIII. A választások, ugy a tagoké, mint a tisztviselőké, a tagok ajánlatai alapján, titkos szavazás utján, a jelenlevő belső tagok általános többségével történnek. Ha a szavazatok egyenlő két részre oszlanak, az ügyet az elnök dönti el.

XIX. A belső taggá választottat a titkár levél utján értesíti megválasztásáról, s kérdést intéz hozzá, vállalkozik-e a Társaság czéljait tagi közremunkálása által előmozdítani? s hogy különösen a széptan vagy szépirodalom melyik ágát választja működéül? Ha az egy hónap alatt bekérendő válaszlevél igenlő: az uj tag meghivatik a Társaság üléseibe. Ha a válasz tagadó, vagy válasz nem is érkezik: a választás nem történtnek tekintendő.

XX. Az uj belső tag, ajánlója által bevezettetvén, helyét a Társaság munkálkodási körébe vágó előadással foglalja el. Ha ezt megtette, kiadatik neki az elnök és titkár által aláirt s székfoglalása napjáról keltezett oklevél. Ha ellenben egy év alatt megválasztása után széket nem foglal s mulasztását nem igazolja, megválasztása megsemmisül.

XXI. Az ujonan választott külső tag mindjárt megválasztása után meghivatik a Társaság üléseibe, valamint azonnal megtisztelteiik az elnök és titkár által aláirt oklevéllel, s a Társaság örömmel veszi, ha székfoglalót is tart.

XXII. A Társaság tagjai a Társaság által kiadott munkálataikért tiszteletdíjat huznak. Különben a Társaság tagjainak fizetés nem jár; de a tisztviselők, az elnökök kivételével, a mennyiben a Társaság viszonyai engedik, évdíjat húznak.

HARMADIK CZIKKELY.

Ülések.

XXIII. A Társaság havonkint rendesen egy, szükség esetében több ülést is tart; ezenkivül tart évenkint egy ünnepélyes köz ülést, még pedig mindenkor Kisfaludy Károly születése napján, február 5-kén.

XXIV. A havi ülések tárgyai:

1. A Társaság mindennemü ügyeinek elintézése;

2. Eszmecsere magyar szépirodalmi jelenségek s átalában széptani kérdések fölött;

3. Széptani, irodalomtörténeti, birálati előadások;

4. Szépirodalmi művek, akár eredetiek, akár műfordítások fölolvasása;

5. Jutalom-föladatok kitüzése, jelentések az ezekre érkezett munkákról, s e jelentések nyomán a pályamunkák sorsának eldöntése;

6. Intézkedés a társasági munkálatok, tárgyalások s egyéb elfogadott munkák kiadása körül;

7. Évenkint tagválasztások; három-évenkint a tisztviselők megujítása, vagy ha valamely hely előbb megürül, ennek betöltése; uj tagok bevezetése és székfoglalása; emlékbeszédek elhalt tagok fölött.

XXV. Az ülésekben nem-tagok munkái is fölolvashatók, a fölolvasónak azonban tagnak kell lenni.

XXVI. Hogy a havi ülés bármely végzése érvényes legyen, legalább hét belső tag jelenléte szükséges, köztök a titkáré vagy másod titkáré. Választó ülésben legalább 15 belső tag jelenléte kivántatik. Elnök vagy

másod elnök jelen nem létében a legrégibb tag mint korelnök vezeti az ülést.

XXVII. A társasági évet befejező közülés tárgyai, a szokott megnyitó és zárbeszédeken s a Társaság munkálkodásáról s pénzügyéről szóló évi jelentéseken, valamint a kiadott és kitüzött jutalmak hirdetésén kivül: széptani, irodalomtörténeti s költői művek fölolvasása; elhunyt tagok emlékezetének megülése; a pályamunkák birálatának, valamint jelesb pályamunkáknak egészben vagy részben előterjesztése.

XXVIII. A Társaság ülései nyilvánosak; az elnök azonban, valahányszor jónak látja, zárt ülést is tarthat.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Jutalmak.

XXIX. A jutalmak tárgyai:

1. A müvészetek, kiválóan a szóló müvészetek elméletét, történetét s ezzel kapcsolatos kérdéseket illető érdekes föladatok;

2. A szóló müvészetek bármely ágához tartozó müvek;

3. Ugyanazon körbeli jeles munkák műfordítása.

XXX. A pályamunkák, megbirálás végett, három tagnak adatnak ki, kik rólok ugy a föladat fölvilágosítására, mint a munkák jellemzésére szolgáló fejtegetést terjesztenek elő, melynek alapján a Társaság a pályázati ügyben határoz.

XXXI. A jutalom a bár csak viszonylag legjobb

munkának is kijár, ha csak a pályadij hirdetésében világosan más nem volt kikötve.

XXXII. A pénztár kedvező állapotában bármely föladathoz másod jutalom is csatolható.

XXXIII. A jutalommal kitűntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak; a Társaság azonban fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba dijtalanul fölvehesse.

XXXIV. A pályamunkák kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

XXXV. Minden jutalomért a Társaság tagjai is vihatnak, ha csak a pályázati hirdetés őket egyenesen ki nem zárja.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

Nyomtatások.

XXXVI. A Társaság közzétételei sorába tartoznak:

1. Hivatalos évi jelentései munkálkodásáról, a jutalmak ügyéről s pénztára állapotáról;

2. Évlapjai, melyek egy részben a Társaság alapszabályait és személyzetét, folyó eseményeit és működését, könyvkiadványai, elhunyt tagjai és alapítói jegyzékét, más részben a tagok székfoglaló előadásait s egyéb ide szánt munkálatait, valamint jutalmazott pályamunkákat foglalnak magokban;

3. Magyar szépirodalmi folyóirat, a körülményekhez képest kisebb-nagyobb füzetekben;

4. Kisfaludy Károly munkái, valamint egyéb jeles széptani és szépirodalmi munkák, különösen ó- és ujkori remek művek jó fordítása is;

5. Szépirodalmi naptár, mely a naptári részeken kivül szépirodalmi müveket és könyvészetet, a Társaság alapszabályait és személyzetét, munkálkodása rövid áttekintését s alapítói jegyzékét foglalja magában.

HATODIK CZIKKELY.

A Társaság bevételei és kiadásai.

XXXVII. A Társaság pénzforrásai:

1. Az alaptőke kamatjai;
2. Alapítványok és kamatjaik;
3. A pártolók évi adalékai;
4. Mindenféle adományok;
5. Széptani és szépirodalmi tárgyu nyilvános fölolvasások jövedelme;
6. A Társaság által kiadott munkák jövedelme.

XXXVIII. Kiadásaiban a Társaság csak jövedelmeire szorítkozik s alaptőkéjéhez hozzá nem nyúl.

XXXIX. Minden alapítvány az alaptőkéhez csatolandó.

HETEDIK CZIKKELY.

A Társaság alapítói és pártolói.

XL. A Társaság alapítója lesz, a ki legalább száz forintot tesz le pénztárába, akár kész pénzben, akár biztos árkeletü kamatozó értékpapirokban, akár végre alapító levélben, ugy, hogy az összeg ötös kamatjai fizettetnek be évenkint mindaddig, mig maga a tőke le nem

tétetik vagy az alapító hagyományából a Társaságnak ki nem adatik. Az alapított tőkét részben is le lehet tenni, s ez esetben a le nem tett tőkerész ötös kamatjai fizetendők.

XLI. A Társaság alapítóinak időnkint az Évlapokkal kedveskedik, hol nevöket megörökiti. Ezenkivül az alapítók részesülnek mind azon könyvilletményekben, melyek a pártolóknak járnak.

XLII. A Társaság pártolói három-három évre kötelezik magokat egy öt forintot meg nem haladó évi adalék befizetésére, a miért a Társaság számukra évenkint legalább ötven ívnyi szépirodalmi tartalmu könyveket ad ki, melyeknek mintegy harmada komolyabb eredeti műveket s műfordításokat, két harmada pedig regényféle könnyebb olvasmányt foglal magában.

XLIII. A Társaság, ha jónak látja, valamely három éves pártolói folyam lejártával új folyam megindítását elhalaszthatja.

NYOLCZADIK CZIKKELY.

Az alapszabályok megváltoztatása s a Társaság feloszlása.

XLIV. A Társaság alapszabályainak netáni változtatását oly gyülés határozhatja el, mely, legalább a belső tagok egy harmadának kivánatára, különösen e végből van összehíva. A megváltoztatott alapszabályok legfelső helybenhagyás végett ő felségének terjesztendők fel.

XLV. A Társaság föloszlását oly gyülés határozhatja el, mely, legalább a belső tagok négy ötödének kivánatára, különösen e végből van összehíva; a föloszlató végzés érvényességére pedig a jelenlevő tagok három negyedének többsége kivántatik. E végzés azonkivül felsőbb helybenhagyás alá bocsátandó.

XLVI. A föloszlott Társaság vagyona a Magyar Tudományos Akademiára száll, hogy azt, alapszabályai értelmében, széptudományi czélokra fordítsa.

KILENCZEDIK CZIKKELY.

Pörök elintézése.

XLVII. Az egyleti viszonyokból netán eredő pörökben a Társaságot, a VIII. szakasz értelmében, elnöke képviseli. Az ily pörökben választott bíróság itél, melyhez mindenik fél egy-egy tagot s a két tag együtt elnököt választ. Ha a felek egyike a fölszólítás után számítandó 14 napra a saját részéről választandó bírót meg nem nevezné vagy a választott birák az elnök iránt megállapodásra nem jutnának, a hiányzó bírót, illetőleg elnököt, a pestvárosi törvényszék nevezi ki.

TIZEDIK CZIKKELY.

Az állami igazgatás felügyelete.

XLVIII. Az állami igazgatás részéről rendelt országfejedelmi biztosnak joga van a Társaság minden

ülésében jelen lehetni, minél fogva őt az ülések napjáról és órájáról jóeleve értesíteni kell. Egyszersmind eléje kell terjeszteni, ha kívánja, a Társaság irományait és levelezéseit; sőt közbeszólására, magasb hatósági eldöntésig, ideiglen az ülés határozatai is felfüggesztendők.

TAGVÁLASZTÓ ELJÁRÁS.

Az alapszabályok XVIII. és XXVI-dik szakaszai értelmében megállapíttatott 1872. okt. 30-dikán.

A Kisfaludy-Társaság tagválasztása következő renddel történik:

1. A szabályok értelmében megállapíttatik, hány hely tölthető be a belső és külső tagok sorában.

2. Minden tagnak joga van szóval vagy irásban annyi jelöltet ajánlani, a hány hely betölthetőnek határoztatott. Érvényesen szavazni csak oly jelöltre lehet, ki valamely tag által ajánlva volt. A szavazás megkezdése után ajánlás többé nem fogadtatik el.

3. A szavazás papirszeletek által, titkosan történik. Minden jelen levő belső tagnak joga van annyi belső és külső tagra szavazni, a hány belső és külső hely betölthetőnek határoztatott. A ki a meghatározott számnál több nevet irna szavazó lapjára, annak szavazata az összeszámlálásnál egyátalán nem vétetik figyelembe.

4. A szavazó lapokat az elnök azonnal a gyülés előtt felolvasván, a szavazatok számba vétetnek. A mely jelölt a szavazatok átalános többségét elnyeri, megválasztottnak tekintetik.

5. Ha átalános többséget annyi jelölt nem nyerne, a hány hely betölthetőnek határoztatott, akkor uj sza-

vazás következik egyenkint s név szerint mind azokra, a kik az első szavazásnál (az átalános többséggel megválasztottakon kivül) szavazatokat nyertek, és pedig azon sorrendben, a mennyi szavazatot nyertek.

6. Először tehát azon jelölt neve tűzetik ki, a kinek az első szavazásnál légtöbb szavazata volt, s minden jelenlevő belső tag titkos szavazat utján igennel vagy nemmel szavaz. Ha a jelölt a szavazatok többségét igy elnyeri, megválasztottnak tekintetik. Ellenkező esetben pedig az utána legtöbb szavazatot nyert jelölt tüzetik ki.

7. Ha az első, átalános szavazásnál két vagy több jelölt egyenlő számu szavazatokat kapott volna, sorshuzás dönti el, hogy ezek mily rendben tüzessenek ki a második szavazásra.

8. E nevenkinti szavazás mindaddig folytattatik, mig vagy a betölthetőnek határozott hely mind be nem töltetett, vagy valamennyi, az első szavazásnál szavazatokat nyert jelöltre az uj szavazás meg nem történt.

A Kisfaludy-Társaság személyzete

1873-dik évi február 9-kén.

Tisztviselők:

Elnök: Toldy Ferencz.
Másod elnök: Gyulai Pál.
Titkár: Greguss Ágost.
Másod titkár: Tóth Kálmán.
Ügyész: Hinka József.

Belső tagok:

Abonyi Lajos (Márton Fer.) (1867) N.-Abonyban.
Arany János (1848) Budapesten.
Arany László (1867) Budapesten.
Baksay Sándor (1872) Kun-Szent-Miklóson.
5. Bartalus István (1867) Budapesten.
Berczik Árpád (1873) Budapesten.
Dalmady Győző (1867) Budapesten.
Degré Alajos (1867) Váczon.
Dobsa Lajos (1862) Budapesten.
10. Dux Adolf (1867, 1870) Budapesten.
Fábián Gábor (1862) Aradon.
Frankenburg Adolf (1867) Sopronban.
Greguss Ágost (1860) Budapesten.

Győry Vilmos (1868) Orosházán.
Gyulai Pál (1860) Budapesten.
Henszlmann Imre (1843) Budapesten.
Horváth Mihály (1868) Budapesten.
Hunfalvy Pál (1842) Budapesten.
Ipolyi-Stummer Arnold (1867) Szent-Kereszten.
Jókai Mór (1860) Budapesten.
Keleti Gusztáv (1867) Budapesten.
Kemény Zsigmond b. (1860) Puszta-Kamaráson.
Kovács Pál (1837) Győrött.
Kríza János (1863) Kolozsvártt.
Lévay József (1862) Miskolczon.
Lukács Móricz (1842) Gratzban.
Pálffy Albert (1864) Budapesten.
Pulszky Ferencz (1847) Budapesten.
Rákosi Jenő (1869) Budapesten.
Salamon Ferencz (1860) Budapesten.
Szabó István (1842) Sajó-Kazáron.
Szathmáry Károly P. (1869) Budapesten.
Szász Béla (1868) Kolozsvártt.
Szász Károly (1860) Kis-Kún-Halason.
Szeberényi Lajos (1867) Pozsonyban.
Szemere Miklós (1865) Lasztóczon.
Székács József (1838) Budapesten.
Szigeti József (1865) Budapesten.
Szigligeti Ede (1845) Budapesten.
Szilády Áron (1867) Kis-Kún-Halason.
Szűcs Dániel (1848) Veszprémben.
Tárkányi Béla (1867) Budapesten.
Toldy Ferencz Budapesten.

Toldy István (1873) Budapesten.
Tolnai Lajos (1866) Maros-Vásárhelytt.
Tóth Kálmán (1860) Budapesten.
Tóth Lőrincz (1841) Budapesten.
Vadnai Károly (1866) Budapesten.
Vajda János (1870) Budapesten.
Zichy Antal (1866) Budapesten.

Külső tagok:

Germanecz Károly (1867) B.-Csitáron.
Hadzics Antal (1867) Ujvidéken.
Jovanovics János (1867) Ujvidéken.
Opitz Tódor (1867) Baselben.
Patterson Artur (1869) Londonban.
Ring Mihály (1873) Budapesten.
Sayous Ede (1872) Párizsban.
Stier Teofil (1867) Zerbstben.
Vulcanu József (1871) Budapesten.

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli. A kinek neve mellett nincs évszám, a Társaság alkotói közől való.

A Kisfaludy-Társaság elhunyt tagjai

1873. évi február 9-dikéig.

1838.

1. Kölcsey Ferencz aug. 24.

1841.

2. Csató Pál febr. 15.

1842.

3. Dessewffy Aurél gróf febr. 9.

1844.

4. Kisfaludy Sándor okt. 28.

1846.

5. Vajda Péter febr. 10.
6. Kis János febr. 19.

1847.

7. Schedius Lajos nov. 12.

1849.

8. Péczely József máj. 23.

1851.

9. Hazucha Ferencz (Kelmenfi László) apr. 21.

1852.

10. Helmeczy Mihály decz. 1.

1853.

11. Garay János nov. 5.

1854.

12. Nagy Ignácz márcz. 19.

1855.

13. Vörösmarty Mihály nov. 19.

1857.

14. Szenvey József jan. 22.

1858.

15. Bajza József márcz. 3.
16. Bártfay László máj. 12.
17. Szontagh Gusztáv jun. 7.
18. Császár Ferencz aug. 17.

1860.

19. Szenczy Imre febr. 2.

1861.

20. Szemere Pál márcz. 18.
21. Vachott Sándor april 9.
22. Sárosy Gyula (Lajos) nov. 16.

1864.

23. Kazinczy Gábor april 18.
24. Szalay László jul. 17.
25. Fáy András jul. 26.
26. Kuthy Lajos aug. 27.
27. Madách Imre okt. 5.

1865.

28. Jósika Miklós b. febr. 27.

1866.

29. Kiss Károly febr. 17.

30. Gaál József febr. 28.
31. Egressy Gábor jul. 30.
32. Zádor György aug. 17.
33. Czuczor Gergely szept. 9.

1867.

34. Pákh Albert febr. 10.
35. Bérczy Károly decz. 11.

1868.

36. Erdélyi János jan. 23.
37. Tompa Mihály jul. 30.

1869.

38. Greguss Gyula szept. 5.

1871.

39. Eötvös József b. febr. 2.

1872.

40. Sir John Bowring külső tag nov. 23.

A Kisfaludy-Társaság alapítói

1873. évi február 9-kéig.

Adler Dávid.
Almássy Edmund.
Almássy Pál.
Andrássy György gróf (1860 előtt.)
Andrássy György grófné (1860 előtt).
Apáthy István.
Autonovics Kálmánné.
Ács Károly.
Bajai kath. főgymnasium.
Balassa Antal báró.
Ballagi Mór (1860 előtt).
Barbás József.
Barcza Sándor.
Barkassy Imre.
Bartal György (idősb).
Batthyány Fülöp herczeg (1860 előtt).
Batthyány Géza gróf.
Batthyány Kázmér gróf (1860 előtt).
Batthyány Lajos grófné.
Baumgarten Ferdinánd.
Baumgarten Fülöp.
Baumgarten Ignácz.
Baumgarten Károly.
Bárányi Pál és Dénes.
Báron Benedek (3000 frttal).
Beniczky Ödönné Keglevich Stephánia grófnő.
Beregszászy Pálné.
Berényi Ferencz gróf.
Bethlen József grófné.
Bezerédj Istvánné.
Boczkó Dániel.
Bohus Jánosné Szögyény Antonia.
Bolza István gróf.
Buda Imre.
Budai népszinház.
Burján Pál.
Csabai kaszinó (Békés).
Csanak József.
Csapó Kálmán.
Csapó Vilmos (ifjabb).
Csáky Albin gróf.
Csáky Kálmán gróf.
Csáky László gróf.

Csengery Antal (200 forinttal).
Csepely Sándor.
Cséry Lajos.
Czirbesz Gyula.
Daray Imre (500 frttal).
Deák Ferencz.
Debreczeni h. h. felsőbb tanulók olvasó egylete.
Debreczeni kereskedő ifjak önképző egylete.
Debreczeni polgári kaszinó (1860 előtt).
Dessewffy Aurél grófné (200 frttal).
Dessewffy Emil gróf (200 frttal).
Deutsch Mór (ifjabb, 200 frttal).
Deville János (300 frttal).
Dienes Ferencz.
Domokos László.
Ebner Ede (200 frttal).
Egressy Galambos Sám.
Emich Gusztáv (idősb).
Emich Gusztávné (idősb).
Eördögh Józsefné s Szentiványi Farkasné.
Eötvös Dénes báró.
Eötvös József báró (200 aranynyal).
Erdey Antal.
Erdődy Kajétán gr. (1860 előtt).
Fáy András (1860 előtt).
Ferenczy Lajos.
Fiók Sándor (ifjabb).
Fogarasi János (1860 előtt).
Frank Antal.
Frankl-Varga Margit.
Fülöp Lajosné.
Garay Alajos.
Gévay Antal (1860 előtt).
Ghyczy Ferencz (200 forinttal).
Ghyczy Kálmán.
Giczey Sámuel.
Gyene Gusztáv.
Gyene Károly.
György Endréné Szentpály Klementina.
Győri takarékpénztár.
Halász Gedeon.
Hamary Dánielné.
Hanvay Zoltán.
Harkányi Frigyes.
Heckenast Gusztáv.
Hertelendy - Karácsonyi Mária.
Hollósy Károly (ifjabb).
Hontmegyei kaszinó.
Horvát Boldizsár.
Horváth Döme.
Horváth Lajos.
Horváth Lajosné Császár Mária.
Horváth Mihály.
Hódmezővásárh. kaszinó.
Ipolyi Arnold.

Iványos László.
100. Jankai József.
Jóny Tivadar.
Justh József.
Kacskovics Ignácz.
Kandó Kálmán.
105. Karácsonyi Guido gróf.
Karczag Béla.
Kállay Ákosné.
Kármán Lajos.
Kecskeméti kaszinó.
110. Kegl Julia.
Keglevich Béla gróf.
Kenessey Albert.
Kenessey Kálmán.
Kiss Andrásné Bernátffy Ida bárónő.
115. Kiss Lajosné (1860 előtt).
Kolozsvári róm. kath. főgymnasium ifjusági önképző köre.
Kolozsváry Miklós.
Kovács Ede (berenczei).
Kovács Lőrincz (200 forinttal).
120. Kovács Mátyás (1860 e.)
Kozma Ferenczné Domokos Judit.
Kónyi Manó és neje.
Kralovánszky György (500 frttal).
Kriek Mária.
125. Kubinyi Ferencz (idősb).
Kún József.
Latinovics Illés (200 fttal).
László Antal.
Lehoczky Tivadar.
130. Leiningen Erzsébet grfnő.
Lethenyey Lajos.
Léber Ignácz.
Lévai Henrik.
Lévai kaszinó.
135. Lipcsey Tamás.
Lónyay Gábor.
Lónyay Menyhért gróf.
Lukács Antal.
Lukács Györgyné s Tar Sámuelné.
140. Lukács Móricz.
Madas Károly.
Madách Imre.
Mailáth György.
Majer Károly.
145. Majláth István.
Mandl Mór.
Markovics Albertné Rhédey Anna.
Markusovszky József.
Marosvásárhelyi Kazinczy-alapítv. (200 frttal).
150. Mándy Elek.
Márton Ferencz (Abonyi Lajos).
Micsky Zsigmond (1860 előtt).
Mikó Imre gróf.
Miskolczi takarékpénztár.
155. Nadányi Albertné (200 frttal).
Nadányi Ferencz (200 ft).

Nagy Elek (káli).
Nagy Gedeon (tolcsvai).
Nagy Károly (1860 előtt).
160. Nagyváradi takarékpénzt.
Nádasdy Lipót gróf.
Németh Lajos (kőhalmi).
Neuwelt Armin.
Névtelen (1860 előtt).
165. Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (200 frttal).
Nyirbátori kaszinó.
Nyiry-Csiky Róza.
Okolicsányi Menyhértné.
170. Ordódy István Károly.
Pantocsek-Pereszlényi Irma.
Paulay Ede (200 frttal).
Pesti kereskedő ifjak társulata.
Pesti nemzeti szinház.
175. Pesti szinészek (1860 e.).
Pesti takarékpénztár (200 frttal, mely adományát csaknem évenkint megujitja).
Pécsi nemzeti kaszinó.
Pécsi takarékpénztár (200 frttal).
Pfeffer János.
180. Pilaszanovics József.
Pilta Jánosné.
Podmaniczky Ármin báró (1860 előtt).
Podmaniczky Ármin brné
Keglevich Emma grófnő.
Podmaniczky Frigyes b. (1860 előtt).
185. Pompéry János.
Pongrácz Lajos (honti).
Prély István.
Ránolder János (200 frt).
Reményi Ede.
190. Rimaszombati kaszinó.
Rosti Pál.
Rottenbiller Lipót.
Ruttkay Márton.
Samarjay Károly.
195. Sárközy Kázmér (ifjabb).
Schedius Lajos (idősb, 1860 előtt).
Sigray Fülöp gróf.
Somssich Pál.
Sopron megye (1860 előtt).
200. Stein I. Nátán (1000 frt).
Stépán Gábor.
Stráda Béla.
Szabó Dávid.
Szarvasi kaszinó.
205. Szatmári Károly.
Szász Gerőné Pap Anna (50 aranynyal).
Szecskay Kornél.
Szelestey László.
Szemere Pál (1860 előtt).
210. Szentandrássy Lajos.
Szentgyörgyi Albert.
Szentgyörgyi Otto.
Szentiványi Károly (150 frttal).
Széchenyi Gyula gróf.

Széchenyi Ödön grót (200 frttal).
Szigethy Ábor.
Szinyey-Jekelfalussy Valéria.
Szitányi Adolf.
Szitányi Bernát.
Szitányi Izidor.
Szitányi Vilmos.
Szombathy Lajos.
Szontagh Pál.
Szontagh Tivadarné.
Szőke Dániel.
Szőke István.
Szőke János.
Szőke Lajos.
Szőllősy Jánosné (1860 előtt).
Sztankovánszky Imre.
Sztupa György.
Szűcs Lajosné.
Teleki Domokos gr. (id.)
Teleki Sándor gróf.
Tihanyi Ferencz.
Tihanyi Ferenczné.
Tisza Kálmán.
Tisza Kálmánné (200 frt).
Tisza László.
Toldy Ferencz (400 fttal).
Tomori Anasztáz.
Tóth Lőrincz.
Tököly Péterné Gyiokó Irma (200 frttal).
Török Sándor.
Trefort Ágoston (1860 előtt).
Udvardy Cserna Vincze.
Valics Antalné.
Vay Károly grófné (200 frttal).
Várady János.
Veszprémi nemz. kaszinó.
Véghelyi Imréné Pázmándy Karolina.
Vésztői kaszinó.
Vida Károly.
Viola József (1860 előtt).
Vojnics Márk.
Vojnics Tivadarné.
Weisz Bernát Ferencz.
Wenckheim Béla báró.
Wenckheim Kriszt. gfnő.
Wenczel Gusztáv.
Weninger Vincze (200 frttal).
Wesselényi József báróné Mikó Anna grófnő (200 frttal).
Zichy Antal.
Zichy Domokos gr. (1860 előtt).
Zichy Géza gróf (500 frttal).
Zsilinszky Mihály.
Zsivora György (200 forinttal).

Az 1860 előtt tett alapítványok 50, az 1860 után tettek 100 frtosak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

A Kisfaludy-Társaság kiadványai

1860-tól 1873 február 9-dikéig.

1. Külföldi népdalok Greguss Ágosttól. 1861.

2. Bede Ádám. Regény Eliot Györgytől. Fordította Salamon Ferencz. 1861. Két kötet.

3. Az ember tragédiája Madách Imrétől. 1861.

4. Esmond Henrik. Regény Thackeraytől. Fordították Szász Károly és Szász Béla. 1862, 1863. Két kötet.

5. A századok legendájából. Hugo Viktortól. Fordította Szász Károly. 1862.

6. Molière vigjátékai. I—V. kötet. 1863—1872.

I. kötet: Tartuffe Kazinczy Gábor fordításában.

II. kötet: A Fösvény, Dandin György Kazinczy Gábor fordításában.

III. kötet: A Mizantrop Szász Károly, a Tudós nők Arany László fordításában.

IV. kötet: A Férjek iskolája, a Nők iskolája, a Nők iskolájának Birálata, mind Szász Károly fordításában.

V. kötet: A Pórul járt negédesek, Sganerelle, Kénytelen házasság, mind Szász Károly fordításában.

7. Antonia. Regény Sand Györgytől. Fordította Greguss Ágost. 1863.

8. A mi nótáink. Regény Abonyi Lajostól. 1864. Négy kötet.

9. A Luziáda Camoenstől. Fordította s bevezette Greguss Gyula. 1864.

10. Shakspere munkái. I—XVIII. kötet. 1864—1872. Tomori Anasztáz költségén.

I. kötet: Othello Szász Károly, Sz. Iván-éji álom Arany János fordításában.

II. kötet: Julius Caesar Vörösmarty, a Téli rege Szász Károly fordításában.

III. kötet: Macbeth Szász Károly, a Velenczei kalmár Ács Zsigmond fordításában.

IV. kötet: Coriolanus Petőfi Sándor, Titus Andronicus Lévay József fordításában.

V. kötet: Lear király Vörösmarty, a Két veronai ifju Arany László fordításában.

VI. kötet: Antonius és Kleopatra Szász Károly, Szeget szeggel Greguss Ágost fordításában.

VII. kötet: A Makranczos hölgy Lévay József, Tévedések játéka Arany László fordításában.

VIII. kötet: Hamlet dán királyfi Arany János, Felsült szerelmesek Rákosi Jenő fordításában.

IX. kötet: Athéni Timon Greguss Ágost, a Windsori vig nők Rákosi Jenő fordításában.

X. kötet: Troilus és Kreszida Fejes István, A hogy tetszik Rákosi Jenő fordításában.

XI. kötet: Romeo és Julia, a Vihar Szász Károly, Vizkereszt (A mit akartok) Lévay József fordításában.

XII. kötet: Sok hűhó semmiért Arany László, Perikles Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XIII. kötet: Cymbeline Rákosi Jenő, Minden jó ha jó a vége Győry Vilmos fordításában.

XIV. kötet: János király Arany János, II. Rikhárd király Szász Károly fordításában.

XV. kötet: IV. Henrik király, két rész, Lévay József fordításában.

XVI. kötet: V. Henrik Lévay József. VI. Henrik (első része) Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XVII. kötet: VI. Henrik (második és harmadik része) Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XVIII. kötet: III. Rikhárd király Szigligeti Ede, VIII. Henrik király Szász Károly fordításában.

11. A balladáról. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamű. Irta Greguss Ágost. 1865.

12. Bethlen Gábor ifjusága. Történeti regény. Irta P. Szathmáry Károly. 1866. Két kötet.

13. Anyégin Eugen. Verses regény Puskintól. Fordította Bérczy Károly. 1866.

14. A hazai népköltészet tára. I, II. kötet. 1866, 1870.

I. kötet: Tót népdalok, fordították Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar, Törs Kálmán, bevezette Szeberényi Lajos.

II. kötet: Magyar-orosz népdalok, fordította s bevezette Fincicky Mihály.

15. Losárdi Zsuzsána. Költői elbeszélés hat énekben. Epizód a Rákóczy-korból. 1867.

16. Két színmű. Irta Szász Károly. (Heródes, a Lelencz.) 1867.

17. A nyomorék. Rajzok a falusi életből. Irta Tolnai Lajos. 1867.

18. Phillis unokahugom. Beszély. Irta Gaskellné. Fordította Huszár Imre. 1867.

19. A Frithiof-monda. Tegnér Ezsaiástól. Fordította Győry Vilmos. Jutalmazott műfordítás. 1868.

20. Szibill története. Regény Feuillet Oktávtól. Fordította Concha Győző. 1868.

21. Vachott Sándor költeményei. Harmadik, teljes kiadás, Vachott Sándor emlékezetével Tóth Lőrincztől. 1869.

22. A Nibelungok, Szász Károly fordításában, bevezetéssel. 1869.

23. Thackeray víg elbeszélései. Fordította Balázs Sándor. Két kötet. 1869, 1870.

I. kötet: Gahagan őrnagy életéből, Rovena és Rebeka.

II. kötet: Az angolok a Tuileriákban, Kukly úr beszédei, A mi utczánk, Birke és fiatal barátjai, Mrs Perkins bálja.

24. Pákh Albert humoros életképei, Gyulai Pál akademiai emlékbeszédével. 1870.

25. Spanyol színműtár. I—III. füzet. 1870.

I. füzet: Az állhatatos fejedelem, Calderontól, fordították Greguss Gyula és Győry Vilmos.

II. füzet: Közönyt közönynyel, Moretotól, fordította Győry Vilmos.

III. füzet: Az élet álom, Calderontól, fordította Győry Vilmos.

26. Alpári. Költői regény hat könyvben. Irta Balogh Zoltán. 1871.

27. Magyar népköltési gyüjtemény. Szerkesztik Arany László és Gyulai Pál. Két kötet. 1872.

28. Racine szinművei. I, II. füzet. 1872.

I. füzet: Bajazet, fordította s Racine életrajzával bevezette Paulay Ede.

II. füzet: Phaedra, fordította Farkas Albert.

29. Vajda János kisebb költeményei. 1872.

30. Bessenyei György. Irodalmi tanulmány. Irta Závodszky Károly. 1872.

31. Abdallah, vagy: A négy leveles lóher. Arab mese. Irta Laboulaye Eduárd, fordította Berczik Árpád. 1872.

32. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Uj folyam. I—VII. kötet. 1868—1872.

I. kötet (1860/2—1862/3). Tartalma, a hivatalos közleményeken kivül:

Greguss Ágost. A népköltészet viszonyáról a műköltészethez. (Székfoglaló.)

Fáy András. Cicero két beszéde. (I. A. Lic. Archias költő mellett. II. M. Marcellus mellett.)

Erdélyi János. Aesthetikai tanulmányok.

Szász Károly. Lorántfi Zsuzsána szőnyege.

Jókai Mór. Bábel. (Székfoglaló.)

Madách Imre. Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása. (Székfoglaló.)

Fábián Gábor. Pár szó a milésiákról, s Appuleius regénye: Cupido és Psyche egybekelése. (Székfoglaló.)

Lévay József. A szép nyilvánulása. (Székfoglaló.)

Tóth Kálmán. Mit végzett az isten Magyarországról. (Székfoglaló.)

II. kötet (186$^{3}/_{4}$— 186$^{4}/_{5}$). Tartalma, a hivatalos közleményeken kivül:

Greguss Ágost. Goethe Korinthosi arája.

Kemény Zsigmond. Vörösmarty emlékezete. (Székfoglaló.)

Székács József. Uj biblia.

Pálffy Albert. Radvánszky György Eperjesen. (Székfoglaló.)

Tóth Lőrincz. Fáy András emlékezete.

Lévay József. Kazinczy Gábor emlékezete.

Greguss Ágost. A balladáról. (Jutalmazott pályamű.)

Dömötör János. A ballada elmélete. (Megdicsért pályamű.)

III. kötet (186$^{5}/_{6}$—186$^{6}/_{7}$). Tartalma, a hivatalos közleményeken kivül:

Szász Károly. Shakspere kisebb költeményei. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. A torzképről.

Bárány Boldizsár. Bánk bán rostája. Közli Lipóczy György.

Bérczy Károly. Madách Imre emlékezete.

Szász Károly. Emlékezés apámra.

Gyulai Pál. Egy anya.

Szigligeti Ede. Gaal József emlékezete.

Zichy Antal. Fáy Gusztáv halála felett.

Szigligeti Ede. Egressy Gábor emlékezete.

Fábián Gábor. A szatiráról.

Jókai Mór. Jósika Miklós emlékezete.

Gyulai Pál. Az éji látogatás.

Vadnai Károly. A megunt nő. (Székfoglaló.)

Aigner Lajos. Az elégiáról. (Jutalmazott pályamunka.)

Arany László. Elfrida. (Jutalmazott rövid költői elboszélés.)

IV. kötet (186$^{7}/_{8}$—186$^{8}/_{9}$). Tartalma, a hivatalos közleméken kivül:

Szász Károly. Egy új amerikai angol költő.

Bartalus István. A magyar egyházak zenéje a XVI. s XVII. században. (Székfoglaló.)

Arany László. Magyar népmeséinkről. (Székfoglaló.)

Szeberényi Lajos. A középkori mysteriumok s ezek nyomai a hazai népköltészetben. (Székfoglaló.)

Frankenburg Adolf. Töredékes észrevételek irodalmi viszonyainkról s a fordításokról. (Székfoglaló.)

Dalmády Győző. Lyrai költemények. (Székfoglaló.)

Szilády Áron. Rokonaink epikája. Kalevipoeg, Kalevala. (Székfoglaló.)

Zichy Antal. Bérczy Károly emlékezete.

Dalmady Győző. A szerelemről.

Dux Adolf. A színészet mint köz ügy, különös tekintettel a népszinműre. (Székfoglaló.)

Gyulai Pál. A népszerüségről (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. Szózat tudósainkhoz.

Arany László. A szökevények.

P. Szathmáry Károly. A beszély elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

Zichy Antal. A szónoklatról. (Székfoglaló.)

Horváth Mihály. Miért meddő korunkban a művészet? s a történetirás miért termékenyebb remek müvekben? (Székfoglaló.)

Abonyi Lajos. Egy név mely tart mától holnapig. (Székfoglaló.)

Greguss Gyula. Határkérdések a szép- és a természettudomány között. (Székfoglaló.)

Győry Vilmos. Három svéd költő. (Székfoglaló.)

Keleti Gusztáv. A köz képtárak mint művelődési tényezők. (Székfoglaló.)

Tárkányi Béla. Klopstock Messiásából. I. Bevezetés. A frigyeskü. II. A zsidó főtanácsban vád- és védbeszédek Jézus ügyében. (Székfoglaló.)

Lévay József. Emlékbeszéd Tompa Mihály felett.

Szász Károly. Öreg karszék.

Horváth Mihály. Zrinyi Ilona.

Dux Adolf. A bohózat elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

Szász Károly. A gavallér politikusok. (Jutalmazott szatira.)

Komócsy József. A nyeglék. (Megdicsért szatira.)

V. kötet (18$^{69}/_{70}$). Tartalma, a hivatalos közleményeken kivül:

Degré Alajos. Emlékbeszéd egy elítélt fölött. (Székfoglaló.)

Szász Béla. A szabadelvüek. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. Greguss Gyuláról.

Dalmady Győző. Találkozás kis fiammal.

Rákosi Jenő. Szép Ilonka. (Székfoglaló.)

Torkos László. Esti órák. (Megdicsért tankölteméný.)

Szigeti József. Toldi Miklós. (Székfoglaló.)

VI. kötet (187$^{0}/_{1}$). Tartalma, a hivatalos közleményeken kivül:

P. Szathmáry Károly. A regény föladata. (Székfoglaló.)

Szász Károly. Molière-fordításainkról.
Jókai Mór. A szellem meghamisítása.
Keleti Gusztáv. Idősb Markó Károly.
Tóth Kálmán. Anyám emlékei. I, II.
Jókai Mór. A magyar Faust, népmonda Hatvani István debreczeni professorról.
Dobsa Lajos. Szeretlek.
Névy László. A tragédia elmélete. (Jutalmazott pályamunka.)

VII. kötet (187½). Tartalma, a hivatalos közleményeken kivül, melyek a Toldy-ünnepély leirását s az ott tartott előadásokat is magokban foglalják:

Greguss Ágost. Kedves halott. I—V.
Szigligeti Ede. Szép Szabóné. I—XI.
Greguss Ágost. Mesterség és művészet.
Vulcanu József. A román népköltészetről. (Székfoglaló.)
Erdélyi János. A menekültek. A haza árvái.
Dux Adolf. Darwinismus és szépészet. (Székfoglaló.)
Bartalus István. Jelentés magyar népdallamok gyüjtéséről.
Gyulai Pál. Emlékbeszéd b. Eötvös József felett.
Jókai Mór. Az én kortársaim.
Lévay József. Engesztelés.
Névy László. A komédia elmélete. (Jutalmazott pályamunka.)

IRODALMI MUNKÁLATOK.

RUTILIUS CLAUDIUS NUMATIANUS ÚTLEIRÁSA

FÁBIÁN GÁBORTÓL.

(Bemutattatott 1872. marcz. 27-dikén *).

Rutilius Claudius Numatianus születésére nézve gallus volt. Élt Honorius imperátor alatt, egy időben Claudianus költővel. Tudományos képzettségét Rómában sze-

---

*) A fordító »Gyulai Pálért Gyulai Pálnak« ajánlotta föl fordítását következő sorok kiséretében:

„Tisztelt barátom! E rögtönzött fordításom elé azért mertem nevedet függesztni, mivel létrejöttét egyedül neked köszöni. Rutiliust, a római classicismus ez egyik legméltóbb epigonát régóta ismerem, bírom és kedvellem, de régóta el is felejtettem. Te idézted fel emlékét nálam, midőn az utóbbi akademiai nagygyűléskor vendégszerető házadnál megfordúlván, előttem művét fölemlítetted, azzal a kijelentéssel, hogy szeretnéd, ha azt a mieink közől valaki lefordítaná. Ennek folytán, a mint haza értem, elővettem a könyvet thékámból, újra átolvastam, ugyanazon élvezettel, melyet benne először találtam, s legött kedvem támadt lefordítni azt számodra. De miután már megszámlált napjaimból minden időm le volt foglalva és épen az Argonauticon tengerében nyakig úsztam, Rutiliusra csupán csak rendes sétaóráimat szánhattam. Ezek beálltával magamhoz vettem hát mindig az Itinerariumot egy darab papirral, és az aradi városligetben, hova többnyire járni szokásom, készült kicsinyenkint, de hamarjában el az egész fordítás, zsebbeli irón segitségével. Ehhez képest mint futva tett dolgozatot kérem általad megítéltetni. Szigorú bírálatodat majd Argonauticonom fordításához kérem ki: mert én is úgy vagyok, mint Cicero: amo laudari (én még hozzá teszem, castigari etiam) a laudato viro. Fogadd tőlem jó szívvel e csekélységet zálogául s emlékéül azon határtalan tiszteletnek s meleg rokonszenvnek, melylyel érdemes személyed iránt elejétől fogva mindig viseltettem. Arad, szept. 20. 1871.«

rezte, hol (mint atyja már ott s a provinciákban) fő államhivatalokat viselt. Volt jelesen egymás után udvari főkamarás, testőr parancsnok, fővárosi főnök és consul is. Hogy szülőföldének, hol a gothusok Alarik alatt nagy pusztításokat vittek véghez, otthon hasznos szolgálatokat tehessen s feldúlt birtokait rendezze, Rómából 417-ben Kr. u. Galliába visszament, s ezt az utazását még abban az évben, bizonyos Venerius Rufus nevű barátjához intézett verses munkácskában, latínúl leirta két könyvben. Első kézirata e munkának a XVI. század elején fedeztetett fel egy a sardiniai királysághoz tartozó herczegségbeli zárdában Bobbióban; de csonkán, mert az a II. könyvnek csak a 68-ik verséig megy, s a mi belőle hiányzik, máig sem került napfényre.

A költemény, a korhoz képest, melyből ered, feltűnőleg jeles, s oly elegans nyelven van szerkesztve, hogy Claudianus műveivel együtt méltán a római első rendű classicusok közé sorozható. A minthogy mióta elsőben megjelent, oda is van igtatva s rá minden latin szótárban, archaeologiai s irodalomtörténelmi munkában széltére tétetik hivatkozás. S ez a tiszta classicismus benne azt hagyja szerintem sejteni, hogy szerzője, bár a Gallus melléknevet is később rá ruházták, aligha volt tősgyökeres gallus, hanem azon régi római Rutilius család ivadéka, melyből Ciceró korában egy Marcus Rutilius földosztó biztosként működött volt Gallia Cisalpinában, (Lásd: Cic. Epp. adfam. XIII, 8.) s ki meglehet ekkor Galliában magának is birtokokat szerzett.

Zumpt a maga 1836-ban kiadott Monographiájában Rutilius költő Numatianus melléknevét Namatia-

nus-ra igazitotta ki, s a munka czíméül is, többekkel együtt, az Itinerarium helyett a Reditus-t tartja jobbnak. Daczára ennek én amazt inkább helyeslem, mert az a maga átalánosságában is jobban jelzi a tárgyat, mint a határozatlan Reditus.

A munkának eredeti kiadása számos van. Fordítását eddig egyet sem tudok.

ELSŐ KÖNYV.

A ki megolvasod ezt, bámúld, hogy visszasiettem
S oly hamar el tudtam hagyni a római kéjt.
Mert Rómát nem lenne sok életfogytig imádni,
Nincs soka annak a mit végtelenül szeretünk.
Ó mi szerencsések valamennyien a kiket a sors
E boldog földön méltata látni napot!
Mint a római főrendek nagylelkü utódi,
Szép születésökhöz járul a városi fény,
Égbül alá küldött ime magvai minden erénynek
Meg nem szállhattak volna különb telepen.
Szinte szerencsések, kik főtisztségek utáni
Álláshoz jutván, meghonosúltanak itt.
A jólelkü Tanács külföldi erénynek utat nyit:
Az neki nem jövevény, a ki körébe való,
Élvezi a rend és tiszttársak minden előnyét,
S védi a nemzetnek szelleme, melyet imád.
Milyen a mindenségben az égsarkak meg a legfőbb
Isten közt a frígy: olyan ez egyesülés.
Ámde az én szeretett honomat zaklatja a bal sors
S benszületett fiait Gallia hívja haza.
Földe ugyan már disztelen a sok háboru folytán,
De mennél szomorúbb, annyira szánnivalóbb;
Biztosan élő társinkat mellőzni kisebb bün;
Visszakivánja magán híveit a közös ügy.

Könyeket otthon kell áldoznunk ősi lakunknak:
A bútól súgalt munka gyakorta segít.
Nem szabad elnéznünk a soká tartó veszedelmet,
Mert a segély, ha halad, megszaporitja csak azt.
Itt az idő a rég tűztől rongált telekekre
Építnünk legalább pásztorias kalibát.
Még magok a forrásvizek is, ha ereszteni hangot
Bírnának, s ligetink, szólni ha tudna a fa,
Már panaszokkal sürgethettek volna, ha késem,
Sóhajtásimnak nem nyitok egyszer utat.
Végre a kedves főváros köteléke lazúlván,
Elszántam magamat, s várnom alig lehetett.
Tengeren indúltam, mert száraz földön az útak
Mind viz alatt vannak s rajtok özönnel a kő.
Minthogy a Tuscusföld s Aurélnak gátja a géták
Fegyveritől s tüzitől szenvede szörnyü sokat;
Erdőkben tanya nincs, sem híd a folyókon azóta:
Jobb szánnunk kétes tengeri utra magunk.
A város kapuit váltomkor csókkal elöntém,
Nagy nehezen lépém által a szent küszöböt.
Könyeket ejtve imádkoztam s adtam vala hálát,
Mennyiben a zokogás engede szólanom így:
Hallgass meg, legszebb fejedelme a föld kerekének,
Róma, kit elfogadott társul a csillagos ég!
Hallgass meg, kérlek, te halandók s istenek anyja,
Nincs tőlünk távol templomaidban a menny.
A te neved zengem, s zengendem, míg szabad élnem.
Egy vendéged sem birja feledni neved.
Inkább fedje bünös feledés részemről a napfényt,
Mint emlékemből tűnjön el a te diszed.
Mert te a napfényként szintén áldásokat osztasz,
Merre csak a földet tenger övedzi körül.
Érted jár maga Phoebusz is, a ki uralg a világon,
Nálad kél, hozzád hajt be, nyugodni ha megy.
Téged az izzó föld nem tartott fel Libiában,

Sem jég fegyverivel medve nem űze tovább.
Meddig a természet terjeszkedik életadólag,
Nyitva a földön az út hősi erényed előtt.
Több faju népekből alkottál nemzetet egyet,
Jó vala esni nekik a te uralmad alá;
S míg a legyőzötteknek egyenrészt adsz jogaidból,
Várossá képzéd a mi világ vala rég.
El kell ismernünk, hogy néped törzse Venusz s Márs,
Aeneadáknak anyuk s Rómulidáknak apuk.
Fegyvererődet a győzelmes kegyelem szelidíti,
Mindkét név egyaránt űlleti jellemedet.
Igy neked a harcz hasznot hajt, s örömöt hoz a béke;
Győzöd a félteket, a győzteket ölbe veszed.
Tisztelik a ki olajfát lelt, ki a bort kitalálta,
S a fiut, a ki ekét földbe nyomott legelébb;
Oltárt érdemlett a paeoni gyógytudomány is;
Szintugy a hős Alcíd isteni rangra jutott.
Te diadalmaid közt egy törvényt adsz a világnak,
Köz frigyben hagyod a népeket élni együtt.
Minden római zúg istenként tisztel ez okból
S hordja szabad nyaka a könnyü igát szeliden.
A hány csillag örök mozgásban fénylik az égen,
Szebb birodalmat nem láta a rómainál.
Mi ehez Assyria? Sikerült egyesítnie sergét
A mikor a médusz dúla határi körül.
Parthusok és macetek nagyhírű királyi a törvényt
Többször váltva adák, egyik a másik után.
Több lelket meg kart születésedkor te se birtál,
Ámde az ész benned több vala és a tanács.
Háboruid lévén jogosak s nem dölyfös a békéd,
Ebbeli szép híred kincseidet növelé.
Az kevesebb hogy uralgsz, mint hogy méltó vagy uralgni,
Tetteid tulmúlják nagyszerü végzetidet.
Rendre nevezni nehéz diadaljeleid s diszeid mind,
Számuk olyan nagy mint égen a csillagoké.

Pompás templomaid szemkápráztatva ragyognak,
Azt hinnők, magok itt laknak az istenek is.
Szóljak-e ég boltjárul alá csüngő patakidról?
Annyira Írusz alig birna emelni vizet.
Csillagokig felnőtt hegy minden vizvezetéked,
Graecia is bámúl íme gigász műveken.
Házaidban folyamok vannak berekesztve falakkal,
Egy mély fürdőkád elnyel egész tavakat.
Van több híres, a melynek önön medrébe foly a víz
És hol az ős forrás zúgja körül a falat,
A hol a nyári hevet mérsékli hüvös fuvatú szél
S ártalmatlanul olt szomjat a tiszta folyam.
Im egyszerre meleg forrás tör elő özönével,
Tárpéján a midőn szeg vala barbar utat.
Ha marad, azt hívém vala, hogy tán csak vakeset volt;
Ámde segélyül folyt s vissza özönle megint.
Szóljak-e a paloták tetején viruló ligetekről,
Melyek közt a tavasz szárnyasa zengi dalát?
Nálad nem szünik a tavasz éven át enyelegni,
És a legyőzött tél védi gyönyörjeidet.
Tüzz fürtidbe babért, szentelt agg födön örökzöld
Lombok fonják már, Róma, körül hajadat;
Fényes arany koszorú csillogjon alá sisakodról
S szórjon örök tüzeket szerte arany paizsod.
Buktod' megtorlott sérelmed tégye feledté,
Titkos sérveiden győzzön a fel se vevés.
Bal sorsodba remélni szokásod mindig a jobbat,
Ég példája szerint károd is ád nyereményt.
Húnytok után új fényben kelnek a csillagok is fel;
Elfogy a hold, ugy kezd nőni egészre megint.
A győztes Brennust megtorlá Allia rögtön,
Rabsággal fizeté Samnis a szörnyü frigyet.
Sok vereséged után Pyrrhust is megfutamítád,
Győzelmeit maga is megsiratá Hanibál.
A mi le nem sülyedhet, felkél ujra erősbben

S a víz mélye alól még magasabbra szökell.
S mint a szövétnek lángja erőben nő, ha lehajtják:
Úgy lenyomott sorsból tűnsz ragyogóbban elő.
Adj törvényt, mely élni fog a mig római faj lesz,
Végzeted orsóját félteni nincsen okod.
Bárha ezer száz hatvan töltött éveiden túl
Ép a kilenczediket folytatod élve ma már:
A mi időd még hátra van, abban szabva határ nincs,
Míg a föld fennáll s fénylik a csillagos ég.
Téged az ujra teremt, mi egyéb országot eloszlat.
Nőni a bal sorsban folytonos új születés.
Rajta tehát, vesd áldozatúl a gonosz szivü népet,
Hajtsák a hütlen főt meg a gyáva geták;
Hozzanak a lecsitított földnek gazdag adókat,
Töltse be dús zsákmány a fejedelmi öbölt.
Néked szántson a Rhenus, a Nílus néked ömöljön;
Tartsa a termő föld azt, a ki tartja fel őt.
Afrika is bő terméseit csüreidbe takarja;
Földe ugyan gazdag, de csak esőid után.
Egyszersmind Latium telkeit lepjék be kalangyák,
Hesperi nektártól ázzanak át sutui.
Úgy maga a győző Tiberis náddal koszorúztan
Római érdekben hagyja müködni vizét;
Békés partja neked legyen árukkal tele rakva,
Hordja ki földedről, hozza be tenger alól.
Símítasd le előttem iker Casztorral a tengert,
Mérsékelje vezér-csillagomúl Venusz is,
Ha, mikor intéztem Quírin jogait, nem utáltál,
Ha szentid' vallám s volt vezetőm a Tanács.
(Mert hogy nem fenyiték pallossal semmi bünöst sem,
Az nem az elnök, a nép érdeme és disze csak.)
Éltem' akár végzem honi földön, akár soha többé
Nem látnak szemeim téged, oh drága hazám,
Boldog lészek azért, inkább, mint várta reményem,
Emlékedre hahogy méltatod a nevemet. —

Ezt mondván, mentem; jönnek kísérni barátim,
Csak könyezve birám ejtni ki a bucsuszót.
Elmene már Rómába a többi, de ott ragadott még
Rúfius, Albinnak disze, ki atyja neki,
És ki Volusius ős törzsétől hozza nevét le
S Márókènt Rutulus-fajta királyi utód.
Ő viszi ékes nyelvén udvarnál a beszédet,
Már ifjan Caesar képibe szólni tanult;
Poenusokat kormányza elébb proconsuli tisztben
Mint gyermek, s a tyrus félte, szerette is őt.
Képzettsége után számolhat bárdra, csomagra;
Érdemben ha szabad bízni: ma consul is ő.
Végre reá birtam, hogy térjen már haza ő is,
S elváltunk testben, szivvel egyek maradánk.
Most a hajóhoz mentem, a hol két ágra szakadva
A megoszolt Tiberis jobb fele metszi a tért.
Balra a járhatlan homokért a folyót kikerűlik;
Arról híres e csak, hogy fogadá Aeneást.
Immár jó hosszúra nyulának az éjjeli órák,
Phoebusz már a bököl színtelenebb egin állt.
Nincsen a sós vízhez kedvünk, űlünk csak a révben,
A maradásra egy és más ürügyöt keresünk:
Hogy még a lenyugodt hetevénytől háborog a víz;
Hogy várjunk, mig ez a vészes idő dühe szűn.
Jól esik a fővárost még szemlélni közelről
S annak tűntével látni hegyeit legalább,
És mind azt, a mit élvez e kedves tájon a szem, míg
Véli, hogy a mit ohajt, látja valóban is azt.
És nem a füstből ismerszik ki előttem az a hely,
Melyen a fellegvár és a világ feje áll.
Bár a gyér füstöt jó jelnek tartja Homérusz,
A mikor az szeretett földön az ég fele száll:
Ámde az ég fényesb tere, a tisztább szinü légkör
Jelzi a hét halmon a hires ormozatot.
Ott örökös nap süt, s úgy tetszik, fénye, a melyet

Rómától kölcsönz, szebb is azon a helyen.
A circus zaja több ízben megüté füleinket;
Hirdeti a nagy taps, hogy tele mind a szinek.
Ismeretes hangok hallatnak a vert levegőben,
Meglehet ejtettek, vagy csak a vágy hiszi úgy.
Két hétig kémleltük a tengert, biztos-e, vagy nem;
Vártuk, még tán jobb széllel ujúl meg a hold.
Eljövén, ott hagytam a városnak s tudománynak
Palladiust, népünk drága reményü diszét.
Őt, a derék ifjat most küldé Gallia földe
Római jogtanban képzeni kün ki magát.
Kezdve a bölcsőtől kedves kötelék füzi hozzám:
Érzelmére fiam, származatára rokon;
A kinek atyja ma exuperantius Armoricában
A megtért békét hirdeti kedve szerint;
Rendezi a törvényt, a szabadságot megujítja
S játszni urat nem hagy a maga béresinek. —
A hogy elindúltunk a hajnali gyenge világnál,
Már a mező látszott visszaszerezni szinét.
Csak kicsi sajkákon haladánk legelőször a partnál,
Melyeknek gyakran nyujt menedéket a táj.
Terhordó nászád nyáron küzdjön csak a habbal.
Őszszel biztosb a könnyü, sebes haladás.
Alsia elmaradott, már hátra vonúl vala Pyrgi,
Most nagy villa-csoport, több kicsi város előbb.
Már a hajós a cerrétáni határt mutogatja,
E város letevé régi Agylla nevét.
A habtól s kortól megemésztett várat elérjük:
Félig rom s a helyét jelzi egy ó kapu csak.
Rajta elől kőből faragott kis képe van annak,
A ki visel szarvat pásztor alakja felett.
Régi nevét a hosszas idő letörölte ugyan már,
De Inuus várát képzeli benne a hír.
(Tán Pán Maenalusát tyrrhéni ligetre cserélte,
Vagy csakugyan szülőföldje lakója Faun.

S mert a halandó magvat bőven szórja az isten,
Azt mondják, hajló a szerelemre nagyon.)
Centumcellaehez tértünk jó déli fuvattal,
Hol csendes révben állni szokott a hajó.
Nagyszerü gát foglalja be ezt a tengeri körszínt,
S szük a bejárás e mondva csinált szigeten,
Kettős tornya magasra nyulik, két águ sikátor
Nyit szük torkán át két fele bémenetelt.
Nem tágasra hagyák a hajók számára a révet,
Hogy ne zavarhasson kis ladikot se a szél.
Bent az öböl befedett hajlékok alá vive lévén,
Háborgó szeleket zárt vize észre se vesz.
Mint az euboei elzárt víz karját az uszóknak,
Himbálás közben tartja magán a hajót. —
A Taurus nevü hő fürdőt meglátni kivántam,
Három mérföld volt, könnyen elértem oda.
Nem fertőzteti meg keserü víz itten a forrást,
Bár vize füstölgő kéntül elöntve meleg;
Jó szaga, lágy ize lévén, azt sem tudja a fürdő,
Hol kelljen viziből innia mentül előbb.
Hogyha hihetni a hirt, hát ugy bika fedte fel ezt a
Hő fürdőt, a midőn inni vizet keresett,
És, mint szokta mikor készül a harczra, porondot
Szórt s leszegett szarvát vén fadarékba fené.
Meglehet, isten volt, a ki öltvén álbika képet,
A hő föld kincsét rejleni nem szivelé,
Mint a midőn, Agenort meglopva szerelmi kalandból,
Hátán tengeren át vitte a szüzi tehert.
Ily csoda dolgokkal ne csak a gráj nép dicsekedjék:
Itt is marha nyitá a h e l i c o n i kutat.
Akkor is ily módon fakadott fel a viz, a midőn rég
A Múzák kútját lópata vájta elő.
E buzgárokat is hasonítja piéri mederhez
A föld, mely hirt nyert Messala tolla után;
„Vonja ki jő hozzá, a ki elmegy tőle, marasztja,“

Mint a kapun gyönyörü versbe' felirva ez áll.
Származatára e férfi az első consul utóda,
Hogyha a Publicolák törzsire visszamegyünk.
Ó mint főkamarás intézte az udvar ügyét is,
Ámde az ész meg a nyelv vitte magasbra csak őt:
Azt tanitá, ki való igazán a szónoki szakra,
S hogy ki akor szónok lenni, erénye legyen. —
A mikor a hajnal már fénylett a bibor égen,
Szélnek eresztők a rév öliből a hajót.
Kissé a fövenyes partot kerülők Minionál,
Ott a gyanús földről háborog a kicsi rév.
Majd a Graviscák ritkás ormai tűnnek előnkbe,
Hol nyáron a tó büze boszontni szokott.
De sürü berkektől virul a szomszédban az erdő
S a tenger szélén fenyvesek árnya lebeg.
Ó romokat látunk őr nelkül állani árván,
A Cosa elpusztúlt s becsunyitott falait.
(Furcsa okát vesztének e helytt említeni sem szép,
Mert nevetés nélkül szólani róla nehéz.
Mondják, el kellett költözni lakóinak innét,
Annyira kinzá itt házokat a sok egér.
Ugy hiszem, az vala inkább a baj e törpe seregnél,
Minthogy pártot ütött ellene a daru-had.)
Herkules öble felé tartánk innét a hajóval,
A lehanyatló nap kelt vala gyenge szelet.
A várak nyomain megfordult arrul is a szó,
Mily rútul futa meg rég e helyen Lepidus,
A mikor a Cosa partjáról rokon ellenit űzte
Roma, derék Catulus fővezetése alatt.
Egy másik Lepidus mégis roszabb vala, az ki
Három társával pártot ütött gonoszúl,
És a szabadságot, mely visszakerült Mutinánál,
Uj segedelmekkel megrohaná dühösen,
Harmadik a békét készült felbontani ismét,
De a gonosztévők végzete érte utól.

A negyedik mig akart Caesar székébe lopózni,
Mint vérfertőző úgy fizetett meg ezért.
(Van panasz a maiakra is, a mint mondja a hír, de
Jobb hogy a rosz magokat rójja meg a maradék.)
Nem tudom, a névhez ragadott-e a jellem, avagy hogy
A jellemre szokás adni nevet bizonyost?
Bármint van, különös Latium történetiben az,
Hogy Lepidust anyiszor végze bünért ki bakó. —
Még nem múlt el az éj, mikor a tengerre kihajtánk,
A szomszéd fokról megjöve minthogy a szél.
Egy hegy, az Argentárius itt a vízbe benyúlik
S kettős csúcsa a kék habra tekintget alá.
Háromezer lépéssel múlja a halmokat ott fel,
Tért a tengerből négyszer anyit veszen el.
Mint az ephírei földnyelv, kettészelt habokon át
Két tengerpartot húz az ióni vizen.
Későn futja körül a hajó e sziklai gátot,
Görbületeivel elég bajt is okozni szokott.
Rajt' a nyilások gyakran más-másként alakulvák;
Haszna vitorlának nincs, de hamar meg is árt.
Távol látom az Igilium fa benőtte tetőjét,
Nem szabad ettől elvonni dicséretemet.
E sziget ön bérczeit maga védte meg a minapában,
Tán természetivel, tán ura szép eszivel.
A győztes hadnak kicsiny öbliben ellene állott,
Bár a száraztól messze szakítja a víz.
Sok menekültet vett be a feldúlt város öléből,
Nem félték többé éltöket itt a futók.
Sok tengert áraszta be szárazföldi hadakkal
Mint lovas, ámbár csak vízre teremve van is.
Furcsa, e több vésznek torkába levő kikötőhöz
Római könnyen fér, míg nehezen a geták.
Most Umbrót értük: nem hír nélküli folyóvíz,
Biztos révre talál itt a hajó ha remeg.
Tágas medrében mindig olyan szelid a hab,

A mikor a tengert kezdi gyötörni vihar.
Itt én óhajték a csendes partra kimenni,
De a hajósokkal kelle haladnom odább.
A míg igy sietünk, szél s nap megszöktek elölünk;
Jutni tovább nincs mód, hátra kerülni se már.
Éjjeli nyughelyt készítünk a parti fövényen;
Fát myrtusliget ád estve tüzelni valót.
Apró sátorokat vontunk letüzött evezőkre,
Föntsieténk rájok vetni keresztbe vadat.
Keltekor a napnak kieveztünk, s állani látszánk,
És csak az elmaradott part mutatá a menést.
Mostan elénkbe kerül a vas érczéről hires Ilva.
Bővebben ennél nóriki föld sem ad azt.
A biturix hámor vasa nem derekabb az övénél,
Az sem a melyet a szárd akna magából ereszt.
Több hasznára van a vas e dús szülője a népnek,
Mint Tartessnál a sárga porondu Tagus.
Bünt szülő anyagúl szolgál a vészes arany csak,
Minden roszra kisért a vak aranyszeretés:
Házasok ostromlott ágyai bevetetnek aranynyal,
Megvásárlani bír szüzi kebelt az arany;
A hőség meggyőzve aranytól várakat ád fel,
A hivatalkeresőt üzi az átkos arany.
Ellenben vassal mivelődik az árva rideg föld,
Élésmódunkat vas fedezé fel előbb;
Még nem tudták, hogy fél isten a felvasazott Márs,
Embert vas védett már vadak elleniben;
Emberi gyenge kezek használata még nem elég, ha
Vas fegyverből nincs készen a másnemü kéz.
Ily eszmékkel üzém el unalmam a lomha szeleknél,
Míg a hajósoknak népdala zeng körülem.
Feltartá haladásunkat közelébe Faléria,
Bár fele utján túl Phoebus alig juta még.
A faluszéleken ép ekkor tölték vala vígan
Ünnepi játékkal kedvöket a lakosok.

Mert az nap szokták ünnepleni mindig Osirist,
A ki a kelt magból új aratást hoz elő.
Itt kiköténk, szállóba megyünk, baktatva a sárban.
Tetszenek a gázló szép keritett helyei,
A hol a viztartókban kedvire játszhatik a sok
Virgoncz hal, bőven zárva levén be a víz.
Ámde a szép mulatást ebül is bétudta a gazda,
Úgy meg nem kínzott volna egy Antiphates.
Mert bérlő e helyen sápító ronda zsidó volt,
Állat, mely nem tűr emberi ételeket.
Felszámíta zuzott hínárt, csomiszolt csemetéket,
Mennyi fogyott megizelt vízibül, emlegeté.
Összeszidók, mint érdemlé, e szemtelen egy fajt,
Mely nemző tagokat nyúz le gyalázatosan.
Ostoba nép. A hideg szombat foglalja szivét el;
De vallásánál a szive még hidegebb.
Rút henyeségbe foly ennél el minden hetedik nap,
Fáradt isteninek léha alakja gyanánt.
Többi bolondságát e hazug vallásos akolnak,
Gondolom, a gyermek sem hiszi mindenik el.
Bár Júdéa ne is lett volna igázva le inkább
Pompejus harczai s Titus uralma alatt.
E ragadós pestis messzebb harapózik azóta,
Most már győzőit nyomja legyőzve e nép. —
Éjszaki szél támadt szemben, de azért evezőkkel
Ellene törtettünk, a hogy a nap kibukott.
Már közel a biztos kikötő Populonia partján,
Ott hol a természet képez ölében öblöt.
Nem nyúlik szörnyű tömegével légbe fel itten
Éji világával messze kitűnve pharósz;
Tájékzó tükörül szolgál egy nagyszerű vén szirt,
Meddig a meghódolt tengeri síkon uralg.
Alkota fellegvárt kettős hasznára nemünknek:
Menhely a száraznak, tengeren útmutató.
Őskori emlékeiből immár semmi se látszik,

Bástyáit széjjel rágta az éhes idő;
Itt-ott lelni nyomát még csak darabokba falainak,
Már maga a város romba temetve hever.
Ne zugolódjunk hát, a halandó test ha feloszlik,
Példákból látunk halni ki városokat.
Több felül itt örvendetes egy hír szálla fülünkbe,
Majdnem visszaterelt Róma felé ez a hír.
Itt hallók, hogy a szent városban a főnöki állás
Érdemidért te neked jut vala, drága felem.
Kívánnám az egész nevedet foglalni be versbe,
De némely'k tagját tiltja a durva szabály.
Versbe V e n e r mellékneved ám, jó Rúfi, be nem fér,
Igy ez utóbbi neven zengelek egyre csupán.
Ünnepi nap nekem ez, megadá valahára az isten,
Ajtómon koszorú függjön a telt ohajért;
Zöld ággal legyen a, vélem, köz öröm diszesitve,
Lelkem jobb fele van víve magasbra elő.
E hivatalt így kettesivel még jobb szeretem most;
A kit ohajték, új hirbe hoz engemet is. —
Elmúlván Aquiló, mentünk kifeszítve vitorlát,
A hogy Eósz előhajta piros lovain.
Kezdi homályos bérczét Corsica már mutogatni,
Felleges ormát feltolja hasonszinü árny.
Vékony szarvaival szint így en yész el a kétes
Hold, mely kelte után elbuvik a szem elől.
Keskeny volta a tengernek növelé a hazug hírt,
Itt a vizen hogy egész csorda uszott vala át
Akkoriban, mikor elsőben jött cyrnei partra
Korsz nő, a ki talán üzte bitang tehenét.
Menve tovább a vizen, Caprária tolja magát fel,
Napkerülő férfik töltik e bús szigetet;
Ők magokat görögül nevezik mónachuszi rendnek,
Élni akarván csak félrevonúlva külön.
Félnek a sors áldásaitól, átkát szeretik csak,
Mind önként nyomorog, hogy nyomorúlt ne legyen.

Nemde bolond düh-e az felfordult emberi agyban;
Félni a rosztól, s nem birni kiállni a jót?
Vagy börtönbeli rabként kell bünhödniek itt igy,
Vagy zord keblökben sárepe duzzadozik.
Igy meggyült epekórból származtatja Homér is
Bellerophonnál a szívbeli háborodást:
Mert, mondják, szenvedt sérelme miatti bujában
Embereket gyülölő vála belőle utóbb. —
Most Volaterra Vadá-nak hitt környékihez érvén,
A kétes gázló mélyire én bemenék.
Nézdel a kormányos befelé, igazít a fogantón,
S szóval is intézé, merre vigyék a hajót.
Két fele két czöveket leveret vaktában a vizbe,
A leütött czölöpök megjelelék a határt.
Ily czölöpökre borostyánt szoktak kötni ilyenkor,
Mely sürü lombjaival jól kimutassa magát,
Hogy, mivel a ragadós iszap el van lepve hinárral,
Biztos légyen az út a kijelelt helyeken.
Itt engem feltarta hatalmas Córuszi fúvat,
Milyen az erdőkön törzdeli szét a pagonyt.
Majd csak alig birtuk házakba kiállni a záport:
Rám Albínomnak vára tanyája közel.
Mert enyim ő, és általa tölté Róma be székem,
Ő folytatja biró tisztemet ott ma nekem.
Érdemivel nem várt éveit jókor megelőzte:
Ifju korára gyerek, ritka eszére öreg.
Egymással rokon érzelmek kapcsoltanak össze,
Vonzalmunk növelé több szorosabb viszony is.
Ő hódolt nékem, noha könnyen győz vala rajtam,
Felmúlván engem kegyben elődöm előtt.
Ráértem megnézni a sóbányát majoránál,
Ám mivel így hívják ott ama sós vizü tót,
Melybe a tenger földi csatornákon vitetik be
S több ágú medrét öntözik e szük erek;
S majd a midőn a Sirius égő csillaga eljő,

Hervad a fű s a határ széltibe szomjan eped:
Elzárják zsilipekkel a tengert, hogy jegeczedjék
A befogott nedü a durva talaj tetején;
A természetes oltót meghatván az erős nap,
Vastag kérget von följül a nyári meleg,
Mint mikor Iszter a jégtől annyira megtömörül, hogy
Megrakodott kocsikat hord befagyott folyamán.
Fürkészszék ki okát a természetmagyarázók,
Mint hoz egyes tényző létre különnemü tényt.
A behegedt folyam ím a nap láttára felolvad,
És a hig víz meg nap sugarára befagy. —
Ó mi gyakorta szokott jó is származni a roszból!
Késtünket viggá tette a zordon idő.
Mert Victórinusom, ki szivem mélyébe van irva,
Felkeresett, töltvén mindenikünk ohaját.
Ő neki bujdostában a tuscus földön adott hont
Újat a sors, be levén véve Tolósa elébb.
Nem csak bal viszonyok közt mint bölcs tűnt vala ő ki,
Jobb sorsában is e jelleme megmaradott.
Ismeri érdemit a tenger, jól ismeri Thúle,
Úgy a föld, melyet durva Britannia szánt.
Hol felváltás fékezi a kormányi hatalmat,
Állandó szeretet jut vala néki dijúl;
Bár a világ végére kiment, kormánya olyan volt,
Mintha vivé vala azt bent a világ közepén.
Csak dicse nő azzal, hogy azoknak tetszeni kívánt,
Kiknek nem tetsznünk nagy pirulást nem okoz.
Még nem rég fő udvari czimmel lőn diszesitve,
De letevé e fényt parlagi vágyaiért.
Őt hogy ölelhettem, feledém a garázda fuvalmat;
Úgy tetszett, hogy már részbe birom honomat.
A hogy aranyszínü fogatán a hajnal előtünt,
Parti fuvat javasol tüzni vitorlarudat.
Rázódás nélkül viszi csendes szél a hajóorrt,
A lobogó szeliden leng az erős kötelen.

A tenger közepén nyúlik fel Gorgon a vízből
Pisa vidékét meg cyrkai fogja körül.
Új bal esetnek fenn emléke a szikla tövénél:
Polgárunk élő sirba veszett e helyen.
Nem rég egy ifjú, a ki fő törzsből eredett volt,
Jól is házasodott s bíra vagyont eleget,
Szédelgésbe esett, s istent, embert oda hagyva,
Vak babonás hitből itten e zúgba vonúlt,
S a nyomorúlt, az, híve, hogy a dög kedves az égnek,
Vizbe bukott, kitevén dühben ön istenein.
Roszabb volt-e a mérges circei banda ezeknél?
Testet vált csak az, lelkeket ölnek ezek. —
Most amodább Tríturrita jő, mert így nevezék el
E vízből kiszorúlt szinte hamis szigetet.
Kézzel emelt falak által van csak nyújtva a vízig,
És a falépítő készite földet alá.
Bámultam mellette a révet, mely hires a nagy
Pisai vásárról s tengeri czikkeiről.
Furcsa hely ez, mert a nyilt tenger verdesi folyvást,
S a védetlen part bármi szelekre kitárt.
Nincs az öbölben biztositott menhely sehol egy is,
Mely, Aéol ha fenyít, birna daczolni vele.
Csak szálas hínár nyúlik fel a víz fenekéről,
S mert puha, a rá jött jármübe kárt nem okoz,
És mozgásával meg-megköti a habok árját,
S nem hágy nagy tömeget jőni fel a viz alól. —
(Tiszta időt hoza újra hajónk számára az Eurus,
De én Prófadiust látni kivántam előbb.
Őt ha ki tán ismerni kivánná némi jelekből,
Állitson sziviben képit erénynek elő:
Szebb színben nem festheti őt le akármi művész is,
Mint a mi érdeminek színvegyülékibül áll.
Már távol bizonyos bölcseség néz ki szeméből,
És az igazságnak képe ragyog ki azon.
Tán ha kevés, hogy Gallia kérkedik íme fiával:

Ám maga is szólhat Róma ez elnökiről.
Umbria kis telepet szállíta meg ősi határán,
Sorsban mindkettőt egyesité hamar ő.
Férfias elszántsága nagyot nézett ki kicsinyből,
És kicsinek látszott lelke előtt a mi nagy.
Im e csekély gyepről majd kormányzók kerülének
S Cincinnátusokat szült e maroknyi határ.
Igy nem is áll hátrább ez előttünk, mint az a föld, hol
Serránus szántott s Fabricius tüzele. —)
Hát miután behelyeztem a biztos révbe hajóim',
Mentem Pisa felé, merre visz a gyalogút.
Ád lovakat, sőt még hintót is ajánl a tribunus,
Kit magam is szereték, mert vala társam előbb,
A mikor intéztem mint főtiszt a magas udvart,
És a kegyes Caesar őrseregét vezetém.
Látom az Alphéustol eredt ódon szinü várost,
Arnus- s Ausurnak két vize fogja körül.
Gúlyakupot formál imez a két összefutó viz,
Köztök elől keskeny föld nyit utat befelé.
De megtartja nevét közösülte után is az egyik
S a viz mint Arnus mén az öbölbe belé.
Sokkal előbb, mintsem laurenszi királyi családba
Olt vala a sors bé trójai házbeli vért,
Fogta Etrúria Éliszből kebelébe be Pisát,
Névhangzásával bébizonyitva nemét.
Itten imádott nemzőm szembe tünék fel előttem,
Melyet Pisa emelt néki a köz piaczon.
Könyeztem dícséretein a drága atyának,
Ázott orczámon búban uszott az örőm.
Mert nemzőm kormányzá egykor a tyrrheni földet,
Hat csomagos bíró tiszt vala bizva reá.
Emlékszem, mondá, hogy számos hivatalai közt
A tuscus kormány volt neki legbecsesebb:
Mert, bármily szép is, sem az egyházgondnoki tisztet,
Sem quaestorságát annyira nem szereté;

Sőt ha szabadna, talán még a praefectusi állást
Sem venné ki, ugy ég szíve a tuscusokért.
Meg se csalódott, mert neve kedves most is ezeknél,
Róla örök hálát zengedez itten a nép.
S hogy mi szilárd, mi magát mérséklő volt vala folyvást,
Széltiben emlegetik gyermekeiknek apák;
És hogy hátra atyám lépteitől én se maradtam,
Örvendnek s kettős vágygyal ölelnek ezért.
Úgy Flámínia földén is, mikor áthaladék rajt',
Sok helytt láttam atyám tiszteletére hasont.
Lachanius nevit istenségkép tiszteli még a
Lydi egész környék a maga szobrai közt.
E jókhoz hálás kerület megtartja szokását,
S méltó, hogy legyenek főnöki mindig a jók,
Milyen most Decius lúcilli derék ivadék, ki
A Corythus boldog népinek élire állt.
Nem csoda, nagygyá téve fiának lángesze által,
Atyja ha boldog lőn ilyen utóda után.
Nála, ha elkezd zengni csipős Múzája szatírát,
Turnus nem derekabb, sőt Juvenál se különb.
Censori ráspolya visszahozá a régi szemérmet;
Sujtván a roszat, létre idézi a jót.
Ilyen igazságos bíró nem üzé soha még el
A kincstártul ama pénzlesi hárpya-fajt,
Melynek karmai úgy koppasztják a birodalmat,
S mely mihez ért ragadós lába, el is viszi azt,
Mely a mig Arguszt félszemüvé, vakká teszi Lynceuszt,
S országos rablást elkövet örök előtt.
Lúcillust de ki nem játszá e briárei banda,
Száz kézen kifogott ő maga fél kezivel. —
A mint visszajövék Pisából újra Triturrba
S készítém a hajót déli fuvathoz elé,
Im egyszerre vihar rutitá bé a borus aethert,
A kirepedt felleg szór vala szerte tüzet.
Abba hagyók az utat. Ki merészel vészes időben

Menni a felbőszült tenger elébe hajón?
Míg a hajó állt, a szomszéd erdőbe menénk ki
Tenni kevés mozgást s nézni vadászatot is.
Gazdánk készíté a vadászfegyvert s a kutyákat,
Melyek a fekhelyeket föllelik a szag után.
Lesből megfogatik kivetett háló csele által
Rettentő agyarú kan, s el is éri gerely.
Tán Méléager is félt volna elébe kiállni,
Herculeses bogot eltépne az ilyen agyar.
Majd megharsan a kürt, követik viszhanggal a halmok
S könnyű a zsákmányt vinni danolva haza. —
Afŗicus ámde, a lucskos szárnyú, nem szünik egyre
Szurtos felhőkkel szedni el a napokat.
Most a korán lehunyó hetevény már nedves az égen,
A nyulat is most már téli esés fedi be;
Kis fényt ád, de nehéz habokat támaszt ez a csillag;
Révből nem mozdúl, mig ez uralg, a hajós.
(Mert oda van kapcsolva a szélvészes kaszahúgyhoz
S ázva fut a zsákmány félre a hőeb elől.)
Láttuk a tengert elsárgúlni a zagyva fövenytől
S a kiokádott hab mint lepi bé a mezőt:
Mint mikor Óceanus, közepére beömlik a földnek,
Hagyva bitang sót rajt' róla ha visszavonúl,
A mikoron vagy máshonnét csap vissza mi hozzánk,
Vagy megy itatni az ég csillagait vizivel.

MÁSODIK KÖNYV.

Hosszura még nem telt, nem terjede még füzetekre
Munkám, hát joga volt nyújtni tovább ki magát;
De félt, megszakadás nélkül fog okozni unalmat,
És hogy ugy a könyvet nem veszi kézbe kisem;
Gyakran a vég nélküli sok étel szinte csömört szül,
Vizbül is apró korty szomjuhozóknak izesb;
Fáradtaknak az út kevesebb szakaszokra felosztva,
És ha a mérföld szám fel vagyon irva kövön:

Két könyvben akarom munkámért tűrni a szégyent.
Melyet tán egyben jobb vala állani ki. —
Végre a tengeri vész ostromja alól szabadúlván,
Písai révünkből sikra jutánk csakugyan.
A csendes tenger rezgő fényben mosolyog ránk
És a barázdált hab gyenge morajja neszez.
Ápennínusnak meredekjei látszani kezdnek,
Látjuk a nagy bércztől visszaverődni Thetiszt.
Italiát, a világ úrnőjét a ki akarja
Nézni közel híven festve le lelke előtt,
Tölgyfa-levélre hason képűnek fogja találni,
Két felöl egyformán szegve van oldala be.
Hossza ezer mérföldre nyulik, felvéve határúl
A ligurok földét s szicani tengeröbölt.
Szélen több beszegellésnél neki fekszik a tyrrhén
Tenger vad dühe és Adria sós özöne.
A legszűkebb föld, hol e tengerek összenyomúlnak,
Százharmincz mérföld széles azonba csupán.
A hegység több helytt görbén kanyarúl be a vizbe,
Erre szokott Phoebus kelni, nyugodni le is.
A hegység foka napkeleten küzd dalmata vizzel,
Nyúgaton a tuscus hab zuzik össze kövén.
Ha a világ bizonyos tervnek fonalán jöve létre,
És e nagy alkotmány isteni elme müve:
Úgy Latium őréül lőn állítva Apennín,
S oly várúl, hova út csak nehezen vigyen el.
Félve irígységtől, a természet nem eléglé
Éjszaki vészek elé szegni az Alp hegyeket;
Mint élő testet sok taggal rakta körül még,
A mit nagyra becsűlt, többszörösen beszegé.
Már akkor méltónak látszott többnemü védvre,
S már a jövő Rómát isteni gond fedezé.
Annál rettenetesb Stilicónak szörnyü merénye,
A ki elárúlá a birodalmat orúl.
Római nemzetségnek akarván lenni utóda,

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Vak dühiben magasat s aljasat összekevert.
Félvén, hogy ki tevé őt nagygyá, tőle az is fél,
Barbár lándsákkal jött vala ölni latint.
Fegyveres ellent csempészett fegyvertelenül be,
Hogy könnyebb legyen igy ál uton ölnie majd.
Őrei elcsábítva levén, megnyilt maga Róma,
S bé lőn véve előbb, mig nem is ostromolák.
És im ez árúló nem dúlt pusztán geta vassal,
Még a sibyllai szent könyvet is égni hagyá.
Althaeát kiki gyülöli üszkéért, hogy elégett,
Mondják, most madarak sirnak a Scylla bünén;
De Stilicó az örök Rómának végzetes őrét
Kíváná Párkák által emészteni el.
Szünjék Nérónak meg minden kínja pokolban,
E szörnyebb árnyon égjen a Styx tüze el.
Halhatlant sértett ez, amaz csak puszta halandót,
Ő a világ anyját ölte, az ön szülejét. —
Ámde talán e kitérésem már hosszura terjedt,
Menjen hát a vers újra előbbi nyomán.
Gyors haladással elértük ama ragyogó szigetet, mely
A súgárzó nap húga nevét viseli.
Benn termett köve szebb a mosolygó liliomoknál,
Fényes mint a tükör s színes a szikla e helytt;
Földe dusan ád márványt, melynek színe világa
Érintlen havat is versenyezésre idéz.

A KÖNIGINHOFI KÉZIRAT

(Královdvorský rukopis)

SZEBERÉNYI LAJOSTÓL.

(Bemutattatott 1872. jun. 26-dikán és nov. 27-dikén.)

A szlavisták a szláv nyelveket délkeletiekre és éjszaknyugatiakra osztják. Amazokhoz az orosz, bolgár és illir, emezekhez pedig a kasubbal együtt a lech, lengyel, cseh, lauziczi-szerb tartoznak. Ez utóbbiak közt a lengyelen kivül kétségen kivül a cseh bir most is legvirágzóbb irodalommal. Ez kivált a jozefinizmus óta támadt ellenhatás korától fogva újra jelentékeny fejlődésnek indult; de virágkorát már régen túlélte. Nevezetesen ilyennek tekintik saját iróik az 1520-tól 1620-ig lefolyt századot. Vannak azonban sokkal régibb időből, nevezetesen a XII. századból, sőt még ennél is régibb korból maradványok, melyek kétségbe vonhatlanul arról tanúskodnak, hogy a csehek ekkor olyan virágzó, kivált lyrico-epicus költészettel birtak, milyennel e korban Európának bármely nemzete alig dicsekhetik. Sőt a XIII. században keletkezett drámai költeményből is födözött fel Hanka László, a prágai muzeum könyvtárnoka, egy kis töredéket, mely egyébiránt — mint tartalma világosan mutatja — nem egyéb egy mysterium marad-

ványánál, melynek tárgya Krisztus koporsója [1]). Mint a későbbi mysteriumok általában, ugy ez is komikus részletekkel van vegyítve. Erről Jungmann cseh irodalomtörténetében (Historie litteratury české, 15. l.) azt véli, hogy a XIII. és XIV. század határán keletkezett, s már az új iskolának gyümölcse, egészen hasonló az azon kori német mysteriumokhoz, péld. a Marienklagehoz, és már rímes versekben van irva. A jellemek benne élénkek, határozottak, erősen komikusak, sokszor Aristophanessel alant járók.

Azonban nem lehet föladatom a letünt kornak e bármi becses maradványait részletesen ismertetni; de másfelől, ha csak eddigi állításaim bizonyságaul is, lehetetlen legalább egynek valamivel bővebb fejtegetése örömét magamtól megtagadnom, s ez az ugynevezett königinhofi kézirat (královdvorský rukopis), melyet hasonlóképen Hanka födözött fel.

A cseh irodalomtörténet e szorgalmas buvára ugyanis 1817. szept. 16-dikán Königinhofban a templom tornyának pinczéjében a Zsiska-féle nyilak és más régiségek közt kutatva, kis pergamen csomagra akadt, mely ott ki tudja mennyi idő óta hányódott. Első tekintetre — mint maga bevallja — latin nyelven irt imádságnak tartotta. De képzelhetni, milyen öröm futotta át, midőn behatóbb vizsgálat után meggyőződött, hogy a mi előtte fekszik, valóságos cseh irás, s mennyire fokozódhatott az

[1]) A találó »Mastičkár«-nak (Quacksalber) keresztelte el. Az egész hat nyolczadrétü pergamenlevél. A cseh muzeum birtoka. De a fölfedező »Sztarobylá skladánie« (Régi költemények) czimü gyüjteménye V. kötetében ki is adta.

öröm, midőn tovább fejtegetve a kissé nehéz olvasásu irást, a tartalom jelességét is belátta.

Később kitűnt, hogy e kézirat létezéséről Styovicsek Ferencz, voticzi telekkönyvvezetőnek már korábban is volt némi tudomása, de nem tartalmáról és még kevésbbé roppant fontosságu irodalmi becséről, mint ezt a cseh nemzeti muzeumnak beadott hiteles bizonyítványa mutatja, mely szerint az általa meg nem fejtett kézirat már 1803-ban és 1804-ben kezeiben volt. (Cseh muzeumi évk. 1859, 404—409. l, Prager Ztg, 1859, 277. sz.)

Az egész kézirat csak 12 kis alakú pergamen levél és két keskeny szelet. Ez utóbbi két levélnek felülről alúlra mintegy hasított fele, melyeken a soroknak csak első szavai s illetőleg betüi maradtak meg, melyeknek tartalma annyira csonka, hogy semmiképen meg nem fejthető. A königinhofi kézirat egyébiránt a volt egésznek csupán csekély töredékét képezi, mivel az itt levő epico-lyricus költemények teljes gyüjteményének — mint arról a fönmaradt harmadik könyv „fejezeteinek“ föliratai tanuskodnak — legalább három részből vagy könyvből kellett állnia. Minthogy pedig a fönmaradt ffejezetek 26, 27. és 28-nak vannak nevezve, ha a harmadik rész hiányzó 25 fejezetének mindenike csak 2—2 költeményből állt volna is, csupán a 3-dik részből legalább 50 költemény veszett el. Mit tartalmazott a két első könyv, azt még csak hozzávetőleg sem lehet meghatározni; de a meglevő költemények egyöntetüsége legalább gyaníttatja, hogy a hiányzók is hasonlók lehettek, s a fölfedező azt véli, hogy azok a fönmaradtaknál terjedelmesebb hőskölteményekvoltak, noha az is meglehet,

hogy költemények csakis a harmadik rész számára voltak föntartva. De ha a két első rész is költeményeket foglalt magában, ezek közt lehettek azon dalnokok művei is, kikre a königinhofi kéziratban s más régi oklevelekben, például Lumirra történik hivatkozás.

Dobrovszky (ki melesleg legyen mondva, Magyarországban, Győr megyében 1753-ban született, megh. 1829), kit Jungmann irodalomtörténetében legnagyobb cseh nyelvbuvárnak, sőt a cseh nyelvtan alapítójának nevez, úgy hogy a későbbi cseh nyelvtanok közül csak azók jók, melyek az ő elveit tartották meg, a kéziratot másolatnak tartja, a mint valószinűleg az is, s keletkezése korát a XIII. század utolsó, vagy a XIV-nek első tizedére teszi, mig a szerzés ideje jóval korábbi. És Saffarik (hasonlóképen magyarországi születésü, szül. 1795, tanúlt Rozsnyón, Dobsinán, Kézsmárkon, utóbb tanár Újvidéken, mely hivataláról 1833. lemondván, Prágába költözött) Geschichte der slav. Sprache u. Literatur czimű munkájában (304. l.) a kézirat eredetét a IX. századba helyezi, mi egyébiránt nem egyéb puszta gyanításnál, és valamennyi költeményre nézve nem is állhat, mivel némelyek sokkal későbbi eseményeket (péld. Jaroszlav, vagy a tatárok Olmützné 1241) tárgyalnak.

Hogy másolat, azt azon körülmény is eléggé bizonyítja, hogy az egész töredék ugyanazon kéznek irása, és pedig pergamenen, a lehető legapróbb tömött betűkkel, holott a költemények a legnagyobb valószinűséggel nem egy szerző művei, sőt alkalmasint egymás után hosszabb időközökben származtak. Egyébiránt régiségök mellett szól azon közvetlenség is, mely a leirt események

és azok élénk rajzolásában oly kétségtelenül nyilatkozik, úgy hogy, ha egyik-másik szerző nem is volt talán szemtanúja az általa előadott eseménynek, de legalább nagyon távol tőle nem állhatott.

Igen természetes, hogy midőn Hanka a maga becses talált kincsét a közönséggel közlötte, emez több oldalról szólt hozzá, valamint nem hiányzottak, kik az egésznek hitelességét kétségbe vonták, mely vád egyébiránt ma már meglehetős biztossággal el van harítva. Nevezetesen Jungmann irodalom-történetében legalább nehány költemény (péld. Csesztmir, Záboj és a Szarvas) keletkezése idejét még a pogány korba teszi, és ez állítását a következő érvekkel támogatja: 1) A csehek megtérése után a keresztyén vallásra, mely a X. században fejeztetett be, épen nem valószinű, hogy valaki oly erősen pogány szellemű költeményeket irt, vagy az akkori türelmetlenség mellett irni csak mert is volna, mig nagyon sokkal valóbbszínű, hogy az anyanyelv és talán az ősi vallás iránti természetes szeretetből a már létezetteket megőrizte. 2) A leirók nem voltak a költemények valódi szerzői. Tanúskodnak erről a számosabban becsúszott hibák, valamint némely versek megromlása, mely a régiekben sokkal gyakoribb mint a későbbi keletűekben. Igy Jaroszlavban, mely későbbi eredetü, ennek semmi nyoma, már csak azért is, mivel ezt annyiszor még nem másolták. 3) Az egyes apró részletek hü előadása, mint mi is említők, és a világos benső igazság hasonlóképen régi korra mutat. 4) Ugyanoda utal bennünket a nyelv régisége, mert a cseh nyelv — kivált a németek befolyása következtében — lényeges változáso-

kon ment keresztül. Átalában a königinhofi kézirat nyelve sokkal közelebb áll, valamint a magyarországi tóthoz, mely eredeti jellemét sokkal hivebben megőrizte, úgy a már kihalt ó szlávhoz, mintsem a későbbi korbeli, annál inkább a folytonosan átalakuló mostani cseh nyelvhez. Nevezetesen az alhangzók, mint az *a, o, u,* sokkal gyakoriabbak, mint a mostani új cseh nyelvben, mely a nevezett nyiltabb hangzókat, a szép hangzás nem csekély kárára, számtalan szóban *e* és *i* hangzókká változtatta, mi magát a nyelvet sipítóvá tette. Saffarik szláv irodalomtörténetében, nem ugyan a königinhofi kéziratra vonatkozólag, hanem egész átalánosságban, midőn a cseh nyelv átalakulásáról beszél (298. l.), ezeket hozza föl: „Az újabbkori cseh szereti a szűkebb, tompább hangzókat, kivált az *e*-t és *i*-t, s ezeknek a nyiltabb *a, o, u*-t feláldozza, és pedig nem csak a ragokban, hanem még a gyökszókban is, hol még csaknem valamennyi szláv fajnál közösek. Továbbá a *h*-nak *g* helyett fölcserélése a XIII. századig nem fordul elő az okmányokban. A tót és vend ma sem ismeri a cseh sziszegő *rz* betüjét, mely csakis a X. és XI. század óta fordul elő.“ És valóban e kellemetlen, kemény hang a königinhofi kéziratban még nincs mindenhol megjelölve, a hol az a mai irásban előfordul.

A kézirat hitelessége elleni érvek sorában felhozták azt is, hogy a kéziratban vakarások és javitások fordulnak elő. Ezeket 1870. Gebauer J. beható vizsgálat alá vevén, ennek eredményét (a Národni listy, 1870. márcziusi 4—8. számaiban) a közönséggel is közlötte. E szerint a vakarások eredete és czélja nem lehetett más, mint

vagy a nyelvtani helytelen alakokat kiigazítani, vagy a régibb, már elavult formákat újakkal, élőkkel fölcserélni. Ugyanezt találja a vakarás nélküli kisebb igazításokban is, melyeknél t. i. nem volt szükséges kést használni, csupán toll kellett az egyes betűk megváltoztatására. E javításokról azt véli, hogy azokat részint maga a régi másoló, még leirás közben eszközölte, részint más, talán későbbi leiró, vagy akár más egyén. De épen ez utóbbi föltevés föltételezi egy régibb kézirat létezését, melynek nyomán a javítás történt. Minthogy pedig e javításokban és vakarásokban tökéletes következetesség és öszhang észlelhető, ez utóbbiakról is azt tartja, hogy vagy magától a régi másolótól vagy későbbi egyéntől származnak, mi hasonlókép régibb eredeti létezésére utal, melylyel a másolat összehasonlítása tette szükségessé a javítást, akár — a hol lehetett — csupán tollal, akár — a hol nem — kés segítségével.

Ha e javítások nem a másolótól, hanem későbbi egyéntől származtak, akkor ez — mint Gebauer bizonyítja — nem történhetett a XV. és XIX. század közt, hanem a XIII. század végén vagy legfölebb a XIV-dikben. Az egész vizsgálat eredményét pedig a következő pontokban foglalja össze:

1) E javítások a XV. és XIX. század közt senkitől nem származtak, mert ha a kézirat akkor ismeretes volt, azóta annyira nem juthatott feledésbe, mint az valóban történt; hanem

2) vagy az első leirótól, vagy mástól ugyan, hanem vagy a XIII. vagy a XIV-dik században kellett történniök;

3) történtek pedig más, kétségtelenül régibb szöveggel való összehasonlítás nyomán.

A mennyiben végre a javítások magától a régi másolótól származtak,

4) bizonyosan szintén régibb szövegnek kellett előtte lennie, melyből másolt, s a figyelmetlenségből ejtett hibákat rögtön irás közben kiigazította vagy az elmaradt betüket pótolta.

Egyébiránt a Jungmann nyomán fentebb előhozott okokon kivül az eredetinek régiségéről tanúskodik az is, hogy találtak máshol is egyes költeményeket későbbi másolatokban, olyanokat, melyek a königinhofi csonka gyüjteményben megvannak. Nevezetesen nagy részben ugyane költeményeknek másik, legalább 100 évvel későbbi másolatát Zimmermann födözte föl.

És még csupán egyet. A cseh irodalom buvárai az eddigi tapasztalatok nyomán egyhangulag állítják, hogy a csehek a rímes verseket egész a XIII. század második feléig nem ismerték, valamint az oroszok ma sem ismerik, holott a rím a nyugati nemzeteknél már a VIII. század óta kezdett feltünedezni. Egy ideig a csehéknél mindkét iskola föntartotta magát, mig végre — különösen a németek befolyása következtében — a rímes diadalmaskodott, valamint a későbbi korbeli maradványok mind rímesek. De a königinhofi kéziratban levő költemények mind rímtelenek. Épen ugy hangsúlynak vagy időmértéknek, szóval a verstan későbbi technikájának semmi nyoma, hanem igenis a szótagoknak egész sorokban többnyire szabályos száma, s bizonyos, még ki nem kutatott ütemes vagy inkább rhythmusos menet az

egészen végig pontosan és következetesen van megtartva, mi az egésznek némi zengzetességet kölcsönöz.

Jungmann a cseh irodalom történetét, eltérőleg Saffariktól, ki csak három időszakot vesz föl, de ezek mindenikében két szakaszt különböztet meg, hat időszakra osztja, és pedig: 1) kezdettől Przemyszl családjának IV. Ulászlóval történt kihaltáig, vagyis mintegy 451—1310-ig; 2) ettől Husz koráig, 1311—1409-ig; 3) a vallási háborúk kezdetétől a könyvnyomtatás elterjedéseig, 1410—1526; 4) a könyvnyomtatás elterjedésétől a protestánsok elnyomatásaig Cseh- és Morvaországban, 1527—1620; 5) ezek elnyomatásától a német nyelvnek iskolákban és hivatalokban behozatalaig, 1621—1774; és 6) a német nyelv behozatalától, 1775-től korunkig. E szerint a königinhofi kézirat meglevő másolata a második időszakra esik ugyan; de kétségtelen, hogy alkatrészeinek némelyike már az első időszakban keletkezett [1]).

Feltünő minden esetre azon körülmény, hogy ha a csehek akár a XIII., akár a XIV. században olyan műérzékkel birtak, hogy ha netalán a königinhofihoz hasonló müveket többé nem is költöttek, hanem legalább a meglevő irodalmi ereklyéket gyüjtögették és őrizték, a későbbi korban ezt annyira elhanyagolták, hogy az ilyen müveknek még csak létezése is a feledés tengerébe süllyedt. De ennek kulcsát megtaláljuk, ha tekintetbe veszszük, a

[1]) Van azonban ennél még régibb költészeti maradványuk is, az ugynevezett grünbergi (zöldhegyi) kézirat, melyet legközelebb ismertetni szándékozom, mely azonban koránsem bir azon költészeti becscsel, melylyel a königinhofi, hanem inkább csak mint nyelvemlék bir határozott értékkel.

mit cseh irók a németeknek hegemoniára e korbeli törekvéséről említenek. Igy Saffarik (Irodalomtörténet, 311. l.): „A latin papság, mint Cosmasból látjuk, minden erejéből ellene szegült a cseh liturgia behozatalának. Ez ellenszenv annyira ment, hogy az ó szláv egyházi nyelvnek az egykorú vagy nem sokkal későbbi evangéliom fordításokban semmi nyoma. Sőt a cseh nyelv folytonosan a latin és német nyelv befolyása alatt fejlődött. Legnagyobb haladást tett e korszakban (1000—1110) a költészet nyelve; de ebben a profant vagy lyrico-epicust a vallásitól vagy történeti oktatástól el kell különíteni. Amaz még sokáig megőrizte önállóságát, valószinüleg egész a prágai egyetem alapításaig; emez minden költészeti szellem nélküli. Általában a letűnt hősi korból származott költeményekben, épen úgy mint a házi élet bensőségéből és melegéből kicsirázott népdalokban, eredetiség, valódi költői ihlet, élénk, erőteljes, arányos nyelv uralkodik; mig a későbbi eredetű legendákban, mesékben és tankölteményekben feltünő ürességet, bágyadtságot és szellemi szegénységet találunk.“ És ezt a königinhofi kézirat költeményeiben is igazolva találjuk, ha azokat azon korbeli más maradványokkal összehasonlítjuk.

„A cseh lyrico-epicus költészet virágkora — folytatja Saffarik — úgy látszik, épen úgy mint a Minnesängerek uralkodó kora, a XII. század második felére és a XIII-diknak kezdetére esik. A lovagias szellem s ennek kiséretében a romantika hatalmasan lebegett Európa fele fölött. Valamint Németországban királyok, fejedelmek és leventék a költők sorába léptek, épen úgy itt is az ország nagyai váraikban pártolták a költészetet s benne olykor

magok is sükeres kisérleteket tettek. Még a Lumirok és Zábojok szelleme nyugodott a cseh nemzeti költőkön. A cseh fejedelmek közt I. Venczelt magasztalják mint a múzsák barátját és költőt. A szerencsétlen Vitkovic Závis, ki II. Venczel király özvegyét nőül vette és 1290-ben lefejeztetett, börtönében — Hájek tanúsága szerint — sok cseh költeményt szerzett. A prágai egyetem felállítása után egészen másképen lett ez. Bármi nagy volt ugyanis ez egyetem hatása a cseh nyelv képzésére, oly kevéssé volt az kedvező a költészetnek. Ez a XIV. század elején annyi szép szokással együtt sírba szállt. A hazai rímtelen rhythmikus vers helyett ez idő óta századokon keresztül nyolcz tagú sorokban rímeltek. Anyag és tartalom pedig lépést tartott az alakkal. A cseh nemzet ifjú kora s vele a költői élet kihalt."

Ugyanerre utal Jungmann is, midőn (Irod. tört. 15. l.) mondja: „A legrégibb cseh költészet tisztán nemzeti, lyrico-epicus, akkor ismert mértékben, rím nélkül, a nemzet nevezetes eseményeit, háborúkat, fejedelmek változásait, sőt gyöngédebb érzések ömlengéseit is, játékokat, szerelmi dalokat stb. tartalmazó. Arany kor volt ez, a nemzeti költészet gyönyörű virága, nem máshonnan beoltott, hanem magától termett, élénk színnel teljes, mindent felülmúló, mit későbbi korban egész az irodalom megújulásaig költöttek." És ugyan ő: „A tanítás egyedül a latin nyelven alapúlt; latin könyveket irtak; latin nyelven jöttek a királyi parancsok és szabadalmak. Az udvar és nemesség nagyobbára mindig szerették a német nyelvet, sőt német neveket is vettek föl."

Ilyen körülmények közt nem csoda, ha lassankint saját régi költészetökről is végképen megfeledkeztek.

A mi e költeményeknek az ős régiségen kivüli becsét illeti, tagadhatatlan, hogy azokra a cseh nemzet nem ok nélkül lehet büszke. Azonban ha e részben talán saját nézetem téves volna, hivatkozhatom mások ide vonatkozó nyilatkozataira. Dobrovszky (Gesch. der bömischen Sprache u. Litt. 385. l.) ezeket irja: „Diese Sammlung übertrifft Alles, was man bisher von alten Gelehrten aufgefunden.“ Jungmann pedig (Hist. literatury české, 1825. 26. l.) nem minden alap nélkül mondja Meinert után (Archiv für Geschichte, 1819. januári füz. 76. l.), hogy e becses kincs birtokában nincs miért a szerbektől az ő rhapsodiáikat vagy a skótoktól Ossián-jokat irígyelniök.

A német költők királya, Goethe is különös figyelmére méltatta és magasztalta a régi kor e maradványait. Az angolok részéről ugyanezt tette Bowring, ki belőlök a Foreign Quarterly Reviewban (2 köt. 151—153. l.) „Kisérletek a cseh irodalomról“ czím alatt csinos mutatványokat bocsátott napvilágra.

És ha tekintetbe veszszük a leírt események élénk előadását, a képek merészségét, a mellett természetességét, a compositió egyszerűsége mellett annak egyszersmind könnyű menetét és vonzó erejét, a nyelv erőteljességét, kivált a túlnyomólag epikai tartalmú költeményekben, más felől pedig a gyöngéd naivságot a lyraiakban: lehetetlen a nekik tulajdonított szellemi értéket tőlök megtagadnunk. A szláv fajok közel rokonsága egymással sehol sem nyilatkozik kézzelfoghatóbban mint népkölté-

szetökben, leginkább pedig azon kis lyrai dalokban, melyek a nép érzéseinek, vágyainak és bajainak közvetlen ömledezése. A königinhofi kéziratot és nehány szerelmi dalt kivéve, a régi korban minden bizonyos vallási szinezettel bir. Igaz, hogy e költemények nem birnak azon objectiv, plasztikus jellemmel, melylyel Homer művei vagy a szerbek népies hőskölteményei, melyeknél úgy látszik, mintha a költő lelkesedése közben tárgya fölött lebegett volna; hanem inkább az orosz Igor hadjáratát ecsetelő elbeszéléshez és Ossian hőskölteményeihez hasonlítanak. Az epikai szépségek mintegy elolvadnak a költő saját érzéseinek lyrai ömlengésében, ki nem is ügyekszik titkolni, hogy tárgya lelkét egészen áthatotta.

És csakugyan a művelt csehek nyelvészeti és költészeti e maradványaikat nagyra is becsülik, miről azon körülmény is tanúskodik, hogy 1819-től 1861-ig hat kiadásban jelentek meg. Első, a ki kiadta 1819-ben, maga a felfedező Hanka, a csehek ezen Toldyja volt, kinek legfőbb érdeme épen az, hogy a cseh irodalom arany kora becses irodalmi emlékeinek kritikai kiadását eszközölte. E kiadás a régi eredeti és, könnyebb megérthetés végett, egyszersmind új cseh nyelven is megjelent, hozzá levén csatolva még a német szöveg is. A második kiadás Pétervárott jelent meg orosz fordítással és Szemenovics Siskov Sándor hozzá mellékelt szépészeti magyarázataival. A 3-ik kiadást ismét Hanka eszközölte 1829-ben néhány más ó cseh költeménynyel és Szvoboda Venczel történeti bevezetésével. E kiadáshoz még az eredeti irás hű másolata is van csatolva. A negyedik, 1836-ban megjelent kiadást lengyel és krajnai fordítás mutatványai

kisérik. Az ötödik 1843-ból való, és pedig lengyel, déli orosz, illir, krajnai, felső lauziczi, német és angol fordítási mutatványokkal. Németre Szvobodán kivül gróf Thun József is fordította, s ez 1845-ben jelent meg. Továbbá hasonlóképen magának a fölfedezőnek kiadása, és pedig szintén Szvoboda német fordításával szemközt, az 1845-diki. Végre ugyanilyen az 1861-diki. Legközelebb pedig a prágai lapok azon tudósítást hozták, hogy ez év folytán a königinhofi kézirat díszkiadása Doré illustratióival fog látni napvilágot. Magyarul ismertette Riedl Szende 1856-ban.

A kézirat tartalmát, mint már emlitők, részint hősköltemények (melyek közől némelyek teljesek, mások legalább önálló töredékek), részint kisebb lyrai, név szerint szerelmi dalok képezik.

Mielőtt az egyes költeményeket elősorolnám, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy azok az eredetiben nincsenek mindenhol külön czimekkel ellátva, hanem elnevezésök, mely imitt-amott nem egészen helyes, többnyire a fölfedezőtől származik. Hanka maga az eredeti szöveg fölé az eredetiben levő, nagyobbára egészen általános czimeket helyezte, mig az új csehben amazokat elhagyva, a költemények fölé saját elnevezéseit tette. A költemények pedig a következők:

1. Az elsőnek elejé hiányozván, czimmel sem bír az első kiadásban; de az 1861-dikiben Ulrik és Boleszlavnak van nevezve. Ez elbeszéli mikép gyültek össze a vezérek sűrű erdőben, és felszólitván Ulrik herczeget, hogy vezesse őket a Prágát tartó lengyelekre, mikép jutottak csellel Prágába s itt a lengyeleket megrohan-

ván előzték. Feltünő minden esetre, hogy noha Hanka Ulrik mellé Boleszlav nevét teszi a czimre, magában a költeményben ennek viselője elő nem fordul, míg a benne valóban szereplő Výhon a czimen nincs megnevezve. De eloszlik e tehető ellenvetés, ha tekintetbe veszszük azon történeti eseményt, melynek egyik epizodját e költemény tárgyalja. II. Boleszlav cseh király ugyanis szerencsésen hadakozván Ottó császár ellen, elfoglalta Meissent (979) és a krakói kerületet; de ez utóbbit III. Boleszlav ismét elvesztette (999), a miért, és azon kegyetlenségért, melyet anyja és testvérei iránt tanúsított, a csehek őt trónjától megfosztván, helyébe Vladivojt, Dubravka, II. Boleszlav nővére és Miecislav lengyel herczeg fiát ültették. Ennek nem sokára bekövetkezett halála (1102) után Jaromir és Ulrik voltak a trónkövetelők; de ezeket a lengyelek által támogatott III. Boleszláv elüzte. Az elleneken vett boszú háborgásba hozta az egész országot. E költemény tehát Jaromir (vagy Jarmir) pártjának egyik győzelmét Boleszlav lengyel párthivei fölött tárgyalja, s az egészből az látszik következni, hogy ekkor Jaromir és Ulrik szövetkeztek a közös ellenség, Boleszláv ellen.

2. Benes Hermanov vagy, magyarra fordítva, Hermanfi Benes. Ennek czime az eredetiben csupán ez: „Kezdődik a 26. fejezet a harmadik könyvből a szászok megveretéséről.“ Történt pedig ez némelyek szerint 1205-ben, mások szerint 955 és 978 közt.

3. A harmadiknak czime az eredetiben: „Kezdődik a keresztyének nagy küzdelmeiről a tatárokkal.“ Az első kiadó az egész gyüjtemény e gyöngyét Jaroszlavnak

nevezte el. Nem ő maga szerepel ugyan benne, hanem az utolsó ütközetet csakugyan az ő fellépése dönti el, azon hősi tette által, hogy Kublaj fiát a csata zajában fölkeresve, vele megütközik és levágja. Legyen szabad e gyönyörű költeményről valamivel részletesebben szólanom mint a többiekről. Tárgya a tatároknak 1241-ben Olmüccznél történt megveretése, mely tőlök Csehországot megszabadította. Ez esemény történeti kapcsolata következő. II. Przemyszl fiát I. Ulászlót még életében 1228-ban megkoronáztatta; de ez csak atyjának 1230-ban történt halála után vette át az uralkodást. Ez a lázadó Przemyszltől Morvaországot elvevén, miután az osztrák Frigyessel békét kötött, két fia, u. m. Ulászló és Otakar közt 1238-ban elosztotta. Midőn a tatárok 1241-ben Morvaországba betörtek, ellenök Sternberg Jaroszlavot fia segitségére küldötte s a győzőt Olmücz vidékének adományozásával jutalmazta.

Kétségtelenül kellemesen lepi meg e költeményben az olvasót, mikép alkalmazta annak ismeretlen szerzője legalább is öt vagy hat század előtt az eposz egyik nélkülözhetlennek tartott kellékét, az ember fölötti machinát is, természetesen akkor már tisztán keresztyén öltönyben, mig a gyüjtemény némely más költeményeiben még a pogány szlávok isteneinek hozott áldozatok szerepelnek. A tatárok részén is fordulnak elő vallásos szertartások, a mennyiben papjaik és varázslóik isteneikhez intéznek kérdést a hadjárat leendő kimenetele felől. Ez arra látszik mutatni, hogy a szerző, ha talán Homért nem is, de legalább a görögök nyomdokain járt rómaiak eposzait ismerte, következőleg tudományosan képzett

férfiú lehetett. Más felől nélkülözzük itt, valamint az ó klassikus, úgy az ezt utánzó újkori eposznak is elnyújtott előadását, sőt inkább az egész gyors, rohamos menetű, mondhatnók szakadozott, a szokott gyakori ismétlések nélkül, melyek a gyüjtemény némely más hőskölteményeiben is előfordúlnak. A keresztyén cultus élénk ecsetelése pedig e költeményben arra mutat, hogy az eposz a többieknél, nevezetesen azoknál, hol még pogány istenek és áldozatok fordulnak elő, újabb, valamint erről nyelve is tanúskodik.

4. „Csesztmir és Vlaszlav.“ Ma e címet viseli a következő költemény, holott az eredetiben ekkép van elnevezve: „Kezdődik a harmadik könyv huszonhetedik fejezete a Vlaszlav fölött nyert győzelemről.“ Az itt közlött esemény a történelemben kevésbbé ismeretes, valamint a címbe jegyzett egyének is. Annyi bizonyos, hogy Neklan fejedelme volt a cseheknek és pedig a VIII. század végén és a IX. elején, ki a saari (csehül Lucko) kerület fejedelmét Csesztmir vezére által megöletvén, az egész tartományt Csehországhoz csatolta 830-ban. A jelen költemény szerint Neklan felhívja vezérét Csesztmirt, hogy összeszedvén seregeit, vezesse a hitszegő Vlaszlav ellen, ki az országot pusztította, a fejedelmet gyalázta, s azon felül a hű Vojmirt leányával együtt Kruvoj kegyetlen vezére által elfogatta és várában fogságban tartja. Csesztmir enged, megy és győz; a foglyokat kiszabadítja, a zsákmányt visszafoglalja s a kiszabadított Vojmirral együtt isteneinek áldoz. Nem csak maga az esemény, hanem annak előadása is, az istenekre való hivatkozás, az áldozatok stb., mind ezek nagy régi-

ségről, átalában a pogány korról tanúskodnak. A többinél szabálytanabb vers is gyaníttatja, hogy e rész aligha nem a legrégibb az egész gyűjteményben.

5. A következő költeménynek, melynek felirata az eredetiben egyszerűen: „Kezdődik a nagy párviadalról," Hanka a „Ludise és Lubor" nevet adta. A leirt eseményre egy Elbén túli meg nem nevezett herczeg adott alkalmat, ki vendégeket híván várába, ezeket felszólította, hogy béke idején is szükséges levén a német szomszédság miatt a harczra készülni, próbálkozzanak meg egymással harczi játékban, s a fő győztesnek leányát, Lidisét nőül ajánlja. Több vívásban Lubor lesz a győztes, s ezt megkoszorúzzák. Az előadás különösen élénk és szemléleti. A gyűjtemény legszebb költeményeinek egyike. Verselése is elüt a többiekétől, a mennyiben ezek versei többnyire tíz szótagú sorok, amabban pedig következetesen trochaikus menetű, négy tagú sorok vannak megtartva.

6. A „Záboj, Szlavoj és Ludik" czimű harczias költemény az eredetiben csak ekkép van jelölve: „Kezdődik a nagy megveretésről." A történelemben nyomát ennek sem találom. Erőteljes nyelven van irva s az előforduló áldozatok hasonlóképen itt is régi kor homályára mutatnak. Érdekes benne különösen azon hely, mely szerint a legfőbb hős, Záboj, nem csak a kardforgatásban, hanem a lant kezelésében is nagy ügyességet tanúsitott. Mert:

„Legmélyebbre (t. i. a völgyben) szállt le maga Záboj
S hangos lantot [1]) vett kezébe:

[1]) A több húrral ellátott »varyto« (v. ö. gör. βαρβίτον) nevü cseh hangszert csak lant szóval adhatjuk vissza.

„Testvér szivű férfiak ti
S szikrázó szeműek,
Völgy aljáról nektek szól az ének,
Szivemből jön az föl,
Szivem fenekéről,
Búban elmerültből," stb.

Ezután a bevándorolt idegenek ellen panaszkodik, kik alatt valószinüleg a németek értendők, kik idegen szókkal (nyelven) parancsolnak, idegen szokásokra akarják a cseheket szoritani, egynejűséget behozni, idegen istenek tiszteletét meghonosítani, stb. De van itt hivatkozás egy régibb hires költőre is, Lumirra, midőn Záboj énekére Szlavoj ekkép válaszol:

„Szivtől szívhez énekelsz, oh Záboj,
Bánatos dalt, milyent Lumir [1]) egykor,
Ki szavával s énekével egykép
Visehrádot s több hont megindíta.

Végre a cseh hősök győznek elleneiken. S itt ismét érdekes a régi csehek hite a lélek halál utáni állapotáról: mert a költemény szerint az a szájon kirepülvén, egyik fáról a másikra szállong, és pedig a jóké galamb, a gonoszoké többnyire varjú alakjában.

7. „Zbyhony," vagy, mint az eredetiben meg van jelölve: „Kezdődik az énekek 3-dik könyvének huszonnyolczadik fejezete," már tulajdonképen nem hősi költemény, hanem inkább azon fajhoz sorozandó, melyet ma költői beszélynek nevezünk, s mintegy átmenetet képez az ezután következő lyrai költeményekhez. Az ifjú el-

[1]) E Lumirt egyébiránt más régi krónikák is említik, noha egy részről úgy látszik, hogy csak mythologiai személy.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

keseredve tör Zbyhony erős várába, ki kedvesét fogva tartja; csellel bejut a várba, annak minden népét leveri, s végre kedvesét megszabadítja. Úgy látszik, az egész semmi történelmi alappal nem bír; legfölebb valamely költött néphagyomány költői feldolgozása, több helyen meglepő szépséggel.

Az ezután következő, többnyire lyrai dalok, u. m. „Bokréta, Eper, Szarvas, Rózsa, Kakuk, az Elhagyott, Pacsirta," mint azokat Hanka elnevezte, az eredetiben semmi felirattal nincsenek ellátva. Közölök a „Szarvas" című inkább elegiának nevezhető. Egy ifjút, ki hős tettei és bátorsága által tűnt ki, ellensége megtámadott s megölt. Maga az összetűzés és küzdelem nincs előadva, csupán egy-két szóval érintve, s erre következik a megölt fölötti panasz. E tartalom eléggé mutatja, hogy a czím nem legszerencsésebben van választva: mert a szarvas a költeményben csak annyiban szerepel, hogy az erdőkön keresztül könnyen szökdelő ifjú szarvashoz van hasonlítva, s miután őt álnok ellene meggyilkolta, az előbbi képre visszatérőleg, a költő ismét azt mondja, hogy nem futkos már a szarvas az erdőben. A halála fölötti gyász érzékenyen van ecsetelve: vérét hideg föld iszsza, valamennyi lány szivében bánat, fölötte tölgy nő föl és lombosodik; azután ez alatt fut el a szarvas; ágain karvalyok gyülekeznek, stb.

A többi dalokban a kedves egyszerű naivság, mely gyermeteg szelidséggel párosul, az olvasó előtt első pillanatra szembeszökő. Hanka e dalok után az első kiadásban még a csonka két szelet tartalmát is közlötte. Minthogy azonban némely sorból alig maradt meg 8—12

betü, ezt az utóbbi kiadásokban, mint teljesen haszonvehetetlent, egészen elhagyta. A töredékek e töredékeinek más nyelvre lefordítása pedig teljesen lehetetlen, minthogy még csak egy-két szónak értelmét sem lehet kivenni.

Ez röviden összevont tartalma azon költeményeknek, melyeket a magyar közönségnek ezennel bemutatok, fordításomra még csupán azt jegyezvén meg, hogy a tartalmat lehetőleg híven, többnyire sort sornak megfelelőleg, általában az eredetinek alakját is megtartva igyekeztem visszaadni. De azért mondanom nem szükséges, hogy valamint a remek festvény másolata, legyen bármi hű, soha sem közelíti meg egészen az eredetit: úgy fordítás által minden költemény veszt eredeti szépségéből. Igy már az egykorú fordítás is. Hátha ezt az eredetinek keletkezése korától legalább is öt, sőt némelyeknél talán nyolcz-kilencz század is elválasztja! Igen természetes, hogy az az ó zamat, mely az eredetit, mint virágot a himpor, diszíti, semmiféle fordításban vissza nem adható. Azonban reménylem, hogy a magyar olvasót ennek daczára sok szépség, mely a gyarló fordítás következtében sem veszhetett el egészen, e költeményekben igen kellemesen fogja érdekelni.

I. ULRIK ÉS BOLESZLAV.

— — — — a sötét erdőbe,
Hol a fejedelmek összegyülnek,
Hét vezér jött izmos seregekkel.
Výhony Dub is ott üget közöttök
Éj árnyában minden bajtársával.
Szász harczost tehet vitéz csapatja,
Éles kard mind száznak hüvelyében,
Mind a száznak kardjához erős kar,
És erős hit Výhonyhoz csatákban.
Czélhoz érve erdő közepében,
Körbe egymással kezet szorítnak,
Susogó hangon együtt beszélnek.
Már felén túl általdúlt az éjjel,
Szürkülő hajnalhoz közeledve;
Výhony Ulrik herczeghez imigy szól:
„Hallgass rám, dicső fejedelem te!
Isten erőt önte karjaidba,
Bölcseséget olta hős fejedbe;
Te vezess a lengyelekre minket;
Indulunk szavadra jobbra, balra,
Hátra és előre a csatában;
Fel, hős szívek, bátorodjatok fel!“
A vezér zászlót ragad kezébe;
„Fel, utánam, bátran lengyelekre,
Lengyelekre, a hont gyilkolókra!“
És utána ront a nyolcz vládika [1]),

---

[1]) V l á d i k a, a vladu (bér, uralkodik) igétől, tehát birtokos, uralkodó. E vladikák nem csak vezérek voltak, hanem egyszersmind országos rendek (legrégibb időkben családfők). A grünbergi kézirat szerint az országgyülésen kmetek, lechek és v l á d i k á k tanácskoztak, tehát törvényeket hoztak. Ugyanott „Libusa itéleté“-ben a fejedelemnő törvénykezésre hívta össze a kmeteket, lecheket és vládikákat az egymással viszálkodó testvérek: Chrudos és Sztjaszlav fölött itélni. Azonban rangfokozatuk ma többé meg nem határozható.

És velök három meg fél száz harczos,
Bátor harczosok, hol lengyeleknek
Sokasága álomba merülve .....
Fön az erdőszélen megállának;
Prága hajnali szenderben nyugszik,
Veltaván [1]), a reg párája füstölg;
Prágán túl kékellnek a hegyormok,
Ormokon dereng a szürke hajnal.
„Le a hegyről! Csöndesen le s halkan!“
Csöndes Prágában elrejtekeznek,
Fegyverök a ködmön eltakarja. —
Megy a pásztor reggeli homályban,
Fölkiált, hogy a kaput kinyissák.
Fön az őr pásztor hangját meghallja,
Moldvához vivő kaput kinyitja;
Hidra lép amaz s harsányan kürtöl.
Hidra a vezér, s más hét utána.
Mindenik egész hadával vágtat.
Érez dobok recsegnek mennydörögve,
Hangos trombiták harsogva zúgnak;
A hidon feltűzik a zászlókat,
S a hid reszket súlyuknak alatta.
Rettegés zudúl a lengyelekre;
Lengyelek gyorsan fegyvert ragadnak;
Vládikák mély sebeket hasítnak.
Lengyelek ide, oda rohannak,
A kapúsánczok felé nyomúlva,
Tova, kardcsapásoktól üzetve.
Ime, isten győzelemre juttat!

---

[1]) Veltava, Vletava, vagy Vltava, folyó: Moldva. Hájek s ntána mások hltati (nyel) igétől származtatják. Volna tehát e szerint Hltava, azaz nyelésre, ivásra alkalmas. Csakhogy Hltava inkább nyelőt, nyeldeklőt (vagy még inkább falót, faldoklót) jelentene, mig a Vltava, Vletava jobban felel meg a fogalomnak, a letěri, vletěri (repül, berepül, befoly, beömlik) igétől, tehát ömlő, beömlő.

A nagy égen csak egy nap tündöklik,
Jarmir [1]) fénylik csak megint hazánkban.
Örömhír terül egész Prágában,
Örömhír terül el a vidékén,
Elrepül az az egész országra,
Az országra örvendő Prágából.

II. HERMANOV BENES.

(Benes Herman fia.)

Oh te nap, te szép napocska!
M'ért vagy olyan szomorú?
Vaj miért ragyogsz fölöttünk,
A bús nép fölött?
Hol vezérünk, hol hős népünk?
Ottohoz távolra ment.
Ki ragad ki gyilkosodtól,
Oh te árva hon?
Hosszu sorban jö a német,
Németek és szászok ők,
Tüzi fás hegyek köréből
Mi hazánkra le.
Adjatok nekik, szegények,
Ezüstöt, aranyt, vagyont,
Mert különben felpörkölnek
Udvart és lakot.
Mindent, mindent felpörzsölnek,
Elrabolták kincseink,
Nyájainkat elhajtották,
Mennek Troszkyhoz [2]). —

---

[1]) Jaromir v. Jarmir. Lásd a bevezetésben e költeményre vonatkozó észrevételeket, melyek az egésznek összefüggésére világot derítenek.

[2]) Troszky. Hajdan vár Csehországban, most omladék, melyet Puchmeyer egyik ódájában megénekelt.

Földi, bánatod szünjék meg!
A füvecske újra kel,
Melyet oly soká tapodnak
Idegen patkók.
Köss füzért réti virágból,
Köss a szabadítónak!
A vetések kizöldültek,
Minden változik.
Gyorsan változott meg minden.
Im Benes, Herman fia,
Ott a népet összegyüjti
A szászok ellen.
Összefolyt a falu népe
Erdőn nagy szikla [1]) alatt,
Fegyverül csépet ragadva
Gyilkosi ellen.
Benes, Benes elől vágtat;
Ingerült nép a nyomán,
És kiáltja: „Boszut, boszut!
Gyilkos szászokra!“
Boszu gyúl ki monnó részen,
S bősz haragra ösztönöz;
Lángol ez boszús szivében
Minden férfinak.
Szemeikből villám csapkod
Egymás ellen borzasztón;
Dorong száll föl dorong ellen,
Dárda és gerely.

---

[1]) Nagy szikla. Az eredetiben két értelmű. Lehet szó szerint nagy szikla, mint itt adtuk; de lehet »Hrubá szkala« is, mint helység neve. Szvoboda Venczel, ki e költeményt cseh létére németre fordította, e helyet »Die Veste Grossskal« kifejezéssel adja vissza. De az új cseh fordításban Hanka is mint helynevet nagy kezdő betükkel írja. És csakugyan »Hrubá-Skala« helység most is létezik Troszky várrom közelében.

Mintha két erdő egymásra
Rontana, ugy a két fél;
Mint czikáz az ég villáma,
Úgy a szablyafény.
Rémhozó kiáltás zúg föl,
Üzve erdők vadait
S minden szárnyasát az égnek
Harmadik hegyig.
Visszapattan völgyön által
A kemény sziklafalról;
Itt dorong, ott kard csapása
Mint korhadt fát dönt.
Mozdulatlanul így állt meg
Egymás ellen a két fél,
Talpa földbe gyökerezve
Imoz lábszárral.
Benes föl egy dombra indult,
Intve karddal jobb felé:
Arra tódul hős csapatja;
Most meg balra int:
Népe is most balra fordul,
S hátra, sziklacsúcsra föl,
S kőcsomókat hengergetnek
A németre le.
Dombról síkra száll a harcz le,
Német jajgat és üvölt.
Im a német megiramlik
És a földre hull.

III. JAROSZLAV.

Hirdetek nektek nagyon dicső hírt,
Nagy csatákról, kegytelen harczokról;
A figyelmet össze jól szedjétek
És halljátok meg a nagy csodákat.
A hazában, hol Olmücz vezérel,

Ott van egy domb, nem törő magasra,
Ott van egy domb, Hosztajnovnak [1]) hívják;
Isten anyja ott teremt csodákat.
Nyugodott hazánk soká békében;
Népe közt bőség soká virágzott;
De kelet felől erős vihar kelt
A tatár kám gyönyörű lányáért,
Kit gyöngyéért és drága kövéért
A keresztyén emberek megöltek.
Kublaj lánya, gyönyörű mint a hold,
Hallva, hogy nyugat felé országok
Vannak, és hogy sok nép él ezekben,
Ment szokásaikat megismerni.
Talpra ugrik tíz ifjú azonnal
S két leány, hogy ők is elkisérik.
Összeszednek, a mi kell az útra,
És felülnek gyors lábú lovakra,
És sietnek, nap futtát követve.
Mint a hajnal reg előtt tündöklik,
Árnyas berkek csúcsain jövén föl,
Úgy ragyog természet és mesterség
Adta szépségben Kublaj leánya.
Arany szál-szövet volt a ruhája,
Nyaka, válla leplezetlen állott,
Gyöngygyel, drága kővel koszorúzva.
Ily szépséget a német is bámult;
Megirígylék roppant gazdagságát;
Meglesék, hogy merre vette utját,
Megrohanták erdő sűrűjében,
Meggyilkolták, kincsét elrabolták [2]).

---

[1]) Hosztajnov, vagy ma Hosztejnov. Mérsékelt magasságú hegy Olmücz mellett.

[2]) Elég ügyes indokolása a tatárok betörésének. De félreismerhetlen, mikép igyekszik szerző e rablást népétől elháritani és a gyülölt németek nyakába keriteni.

Meghallotta Kublaj a tatár kán,
Mi esék az ő kedves lányával;
Összeszedte sok országa népét,
S vele megy, a nap futtát követve.
Hallották ezt nyugati királyok,
Hogy a kán jő népes tájaikra;
Egy a másikhoz csoportosúlnak,
Egybe gyűjtenek roppant nagy tábort,
És ellene csatasíkra szállnak;
Tábort ütnek végtelen síkságon,
Tábort ütnek, várva a tatár kánt.
Kublaj meghagyá a tátosoknak,
Csillagvizsgálóknak, bűvölőknek,
Hogy találják ki s adják tudtára,
Milyen vége lesz a hadjáratnak.
Összefutva serge tátosoknak,
Csillagvizsgálóknak, bűvölőknek [1]),
Két felől kört mérnek lépteikkel,
Fekete nádat vevén, hosszában
Ezt a két mezőre széthasítják:
Egyiket Kublajról elnevezték,
Másikat királyukénak mondták.
Ó mondákat zengtek el fölöttök. —
Harczra szálla a két nád egymással,
S Kublaj nádja győze nem sokára.
Megörült a népnek sokasága,
Mindenik mohón fut a lovához
És a hadcsoportok sorba állnak.
Nem tudván erről a keresztyének,
A pogányra terv nélkül törének

---

[1]) Tátosok, csillagvizsgálók, bűvölők. Reménylem, nem vétettem a hűség ellen, midőn a tatárok vallási személyzetének egyik osztályát az ős magyar vallás analogiája szerint tátosoknak neveztem. Szó szerinti fordításban volna: szemfényvesztők, jósok, csillagvizsgálók, varázslók vagy bűvölők.

Erejöknek megfelelő dölyffel.
Összecsapnak első ütközetre!
Hull a nyil, mint zápor a felhőből,
Zúg a dárda, mint a menny dörgése,
Villog a kard, mint viharnak lángja.
Mind a két fél üde bátorsággal
Egy a másnak elétörni tiltja.
A pogányt már a keresztyén hajtja,
És felül is tán mindjárt kerülne,
Ha a tátosok nem jőnek ujra,
Hozva a ketté hasított nádat.
Erre a tatárok felgyuladva,
Vadul a keresztyénekre törnek,
És előre oly erővel nyomják,
Üldözött vadként hogy elszélesztik.
Itt pajzs fekszik, drága sisak ottan,
Itt a ló urát kengyelben húzza,
Itt egy a tatár csomóba omlik,
Ott más istenért könyörg kegyelmet.
A tatárok így föllobbanának,
Ellenőkre nagy sarczot vetének,
Két országot meg is hódítottak:
Régi Kievet s tág Novgorodot [1]).
Elterjedt a gyászhír az országban.
Minden földön gyüjtik a sok népet,
Négy erős hadsereget állítva,
A tatárral újra síkra szállni.
A tatárok jobb felé vonúlnak,

---

[1]) Kievet és Novgorodot. Itt nem az oroszországi Kiev vagy Kiov és Novgorod, hanem morvaországi ilyen nevű városok értendők, hol szintén volt Kiev. A mennyiben pedig Novgorod annyi mint »új vár,« hihetőleg ilyen nevű helynek is kellett lenni. Azon két ország is, melyről a költemény mondja, hogy azokat a tatárok meghódították, nem saját értelemben két ország volt, hanem Morvaországnak két tartománya, talán kievi és novgorodi kerület.

Mint sötét felhő, mely jéggel rémít,
Hogy kövér mezőket összezúzzon,
Mintha hallanál távol rajt zúgni.
A magyarok [1]) gyorsan sorakoznak,
Fegyverökkel gyorsan összecsapnak;
De hijába az erő s bátorság,
És hijába makacs ellenállás.
A tatárok közepett áttörve,
Szétverék a számos hadcsoportot
S összezúznak mindent az országban.
Eltünt a keresztyének reménye,
S jött keserv, előbbinél siralmasb.
Istenhez panaszszal könyörögnek,
Hogy megmentse őket a tatártól.
„Kelj, uram, föl, kelj föl haragodban,
Szabadits meg üldöző ellentől,
Ki elnyomni lelkünket akarja,
Körülvéve mint farkas a nyájat.“
Egy csatát vesztettünk, és még egyet;
Lengyelországot tatár ellepte,
És pusztítva mindent, közelednek
Bösz dühökben egész Olomúczig [2]).
Még keményebb inség száll a honra,
A pogányok semmit sem kimélnek.
Egy nap folyt a harcz, folyt újra más nap,
S győzelem egy részre sem hajolt még.
És im a tatár tömeg növekszik,

---

[1]) Magyarok. Itt szerző a magyarokat összetéveszti a tatárokkal, kiktől a magyarok is eleget szenvedtek. Megjegyzendő még, hogy a szoros értelemben vett magyarokat nem különíti el Magyarország lakosaitól általában, hanem »uhri« az eredeti ó csehben »uhrie«-nek nevezi, mint a magyarokat a legközelebbi évtizedekig valamennyi szláv faj nevezte.

[2]) Olomuc vagy Holomuc. Olmücz neve cseh és morva nyelven.

Mint az esti köd, ha ősz közelget,
S bősz tatár özönnek közepében
A keresztyén kis had himbálózik,
Vágyva ama dombtetőt elérni,
Isten anyja hol teremt csodákat.
„Föl, bajtársak, föl!“ kiálta Vneszlav,
Pengetvén ezüst pajzsán a kardot
És magasra zászlóját lengetve.
Mind keményen, mind tatárra törnek,
Egy erős tömeggé gomolyogva.
Mint midőn földből lángok fölcsapnak,
Föl a dombra a tatár-özönből,
Hátráló léptekkel ugy vonulnak.
Dombtetőn a sort kiszélesítve,
Len meg keskeny ékké élesedve,
Jobbra, balra pajzszsal védekezve,
Éles dárdát rakva vállaikra,
Hátul állók az elől állókra:
Nyilfelhő hegyről az ellenekre.
Most a tájat éj sötéte lepte,
Elterül a földig és felhőkig,
S a keresztyén és tatár szemének
Tiltja egyaránt egymást meglátni.
Éj sötétében a keresztyének
Sánczot hánynak, dombot beövedzőt.
És midőn keletről hajnal támadt,
Az egész tatár had talpra ugrik,
Úgy hogy a hegyoldalt bekerítik
Végtelen, láthatlan messzeségig.
Gyors futású méneken hemzsegnek,
Hordva kópjaszárra szúrt keresztyén
Főket a tatár kán sátorához.
A tömeg mind egy gomolylyá olvad,
Valamennyi egy irányt követve,
És erővel dombtetőre törnek.

Iszonyú ordítást harsogtatnak,
Mely a bérczet s völgyet el-betölti.
Sánczon állnak fön a keresztyének.
Isten anyja bátorítja őket,
Íjaikat gyorsan megfeszítve
És forgatva kardjaiknak élét —
S a tatár, ím, kénytelen hátrálni!
De felbőszül újra a vad csorda;
Elborúl dühtől a kán szemöldje.
Három részre oszlik szét a tábor,
Három részben tör a dombtetőre.
A keresztyének most húsz fatörzsöt
Vagdalnak le, s aztán mind a húszat
Le a sáncz szélére hengerítik.
A tatárok már-már sánczra jutnak
Fellegig ható vad üvöltéssel,
Már a sánczot kezdik szerte hányni.
Most a törzseket lehengerítik,
Férgekként nyomván le a küzdőket
S még a síkon is lapítva őket.
Igy csatáztak bősz dühvel sokáig,
Mig vak éj véget vetett a harcznak.
Ah de im dicső Venszlav lefordul
Fön a sánczon nyilaktól találva!
Vad panasz dúl aggódó szivekben;
Szörnyü szomj epeszti a küzdőket,
Harmatos füvet nyalnak szomjukban.
A halk est majd hüvös éjjé válik,
A sötét éj változik reggellé,
S csönd honol tatárok táborában.
Majd a reg forró déllé melegszik,
A keresztyén nép eped szomjában,
Ajkaik száradtan nyiladoznak
S isten anyjához rekedten zengnek,
Arra fordítván szemök bágyadtan,

És kifáradt karjokat kulcsolva
Ég felé szorongva pillantgatnak.
„Már tovább a szomjat nem türhetjük,
Nem csatászhatunk tovább miatta.
A kinek jólléte, élte drága,
A tatároknál kegyet keressen!“
Szól imígy az egyik; szól a másik:
„Kinosabb a szomj fegyverhalálnál;
Lesz vizünk elég a szolgaságban!
A ki úgy érez, utánam jöjjön!“
Monda Veszton, szomjától epesztve.
De Vratiszlav mint tulok fölugrik,
Vesztonnak vas karját megragadva,
S mond: „Te áruló, te népünk szenyje!
Hát veszélybe döntenéd fajunkat?
Istentől helyes kegyelmet kérni;
De nem vad tatártól szolgaságban.
Társaim, ne düljetek romlásba!
Már a fő hőséget átszenvedtük;
Forró délben isten gyámolított,
S benne bizva, megsegít tovább is.
Férfiak, az oly szót szégyeljétek,
Hős nevet ha érdemelni vágytok.
Szomjuságtól fön ha el kell vesznünk,
Úgy halálunk isten rendelése;
De ha hódolunk ellen kardjának,
Minmagunk gyilkoljuk meg magunkat.
Isten gyűlöli a szolgaságot,
S vétek önként rabigába szállni.
A ki igy érez, jöjjön utánam,
Isten anyja trónjához, utánam!“
S a tömeg megy a szent kápolnához:
„Kelj, uram, föl, kelj föl haragodban,
És emelj föl minket e hazában!
Halld meg hozzád hangzó kérelmünket!

Mindenütt kegyetlen ellen környez:
Ments meg, ments az áldz ellenektől,
S enyhülést adj szörnyű kinainkban,
S hálaáldozatra buzdulunk föl!
Rontsd meg a hazában elleninket,
Semmisitsd meg őket mindörökre!“ —
Im, az égető égen egy felhő!
Szél emelkedik; zúg a mennydörgés,
Az eget viharfelhő borítja;
A tatár sátort villám csapkodja,
Domb forrását bő eső itatja.
Tünik a vész. — Sorba áll a tábor;
Minden ország, minden tájak népe;
Zászlaik Olmücz felé lobognak.
Oldalukra súlyos kard akasztva,
Vállokon telt tegzeik ropognak,
Fejökön fényes sisak csillámlik,
És alattok gyors lovak szökdelnek.
Megharsannak most a harczi kürtök
S vert dobok recsegve megszólalnak.
Mind a két fél gyorsan ront egymásra;
Köd emelkedett a fölvert porból,
S jött az elhatározó végső harcz.
S lett az éles kardok csattogása,
Mérgezett nyilaknak sziszegése,
Repülő dárdáknak zuhogása;
S lett öldöklés, lett erős kardvágás,
És lett jajgatás s — örömrivalgás.
Ömlik a vér, mint zápor patakja,
Mint erdőn fák, holttestek hevernek.
Ennek agya két felé hasítva;
Másnak monnó karja lemetélve;
Ez lováról legurúl társára;
Más dühében gyilkosát csapkodja,
Mint sziklán a fát vihar sodorja;

Markolatig szivbe mártva kardját,
Másnak a tatár fülét levágja.
Oh mi rémes a jaj és sohajtás!
Futni kezdenek a keresztyének,
S a tatárok mérgesen utánok.
De sasként repül elő Jaroszlav.
Hősies mellét aczél takarja,
Ez alatt bátorság és vitézség,
Sisak alatt mély, de nyilt belátás,
Üdeség ül láng tekintetében.
Dúlva küzd, mint ingerelt oroszlán,
Ha kiömlő vért talál meglátni,
Sebesülten a vadászt üldözve:
Úgy tör feltüzelten a tatárra;
A csehek mint jégeső utána.
Borzasztón rohan Kublaj fiára,
S legdühösb párbaj fejlik ki köztök.
Mind a kettő kópjavassal támad,
De ezek ropogva szerte törtek.
Vérbe fürdik ménestül Jaroszlav,
De karddal Kublaj fiára csapva,
Ezt vállától csípőig hasítja,
Hogy lelketlen, holttestekre roskad,
És tegez s nyil csak recseg fölötte.
Megriadnak erre a tatárok
És öles dárdáikat elhányják;
Mind iramlik, a ki futni képes,
Arra, hol a nap derülten támad.
Hana [1]) így tisztult meg a tatártól.

---

[1]) Hana, kis folyócska Morvaországban, s ettől a partjain fekvő vidék, melynek lakói hanákoknak neveztetnek s a többi morváktól viseletben s némileg nyelvjárásban is különböznek.

IV. CSESZTMIR és VLASZLAV.

Neklan hadra kelni, hadra
Fejdelmi szóval parancsol,
Vlaszlav ellen, föl!
Kelt a népség, kelt csatára
Fejdelme e szavára
Vlaszlav ellen, föl!
Vlaszlav fejedelem dicsekszik
Neklanon, dicső vezéren
Nyert győzelmivel;
Kardot és tüzet bocsátott
Neklannak határira,
S hirdeté rabló csapatja
Fegyverei ótalmában
Neklannak gyalázatát.
„Föl, vezesd csatára, Csesztmir!
Föl, vezesd előre népem!
Gúnyolódva hív bennünket
Harczra dölyfös Vlaszlav!"
Örömtelten kel föl Csesztmir,
Örömmel ragadja pajzsát,
A két fogút, és a pajzszsal
Csatabárdját és sisakját,
Melyet senki még nem tört át,
S valamennyi fa tövében [1])
Áldozott az isteneknek.
Bátran harsant Csesztmir seregére.
Ezek gyorsan sorba állnak;
Napkelet előtt indulnak,

---

[1]) Valamennyi fa tövében
Áldozott az isteneknek.

Szerző bizonyosan csak a szent fákat, nevezetesen a hársakat érti, melyek alatt a régi csehek áldozni szoktak volt.

Egész nap vonulnak,
S akkor is, midőn lement,
Ott a dombra föl.
Im, füst száll föl a falukból,
S a faluból keserves hangok nyögése.
„Falvaink föl ki gyujtotta?
Hangotok ki ríkatá, ki? Vlaszlav?
Ez utolsó gyilkolása!
Boszut és vég romlást
Hoz fejére népem.“
Csesztmir társai felelnek:
„Kruvoj, te ocsmány Kruvoj [1])!
Nyájainkat elhajtotta,
Falvainkra tüzzel, vassal
Keserüséget terjesztett;
A mi csak használható volt,
Gonoszsága elpusztítá,
És vezérünket elfogta.“
Kruvoj ellen bőszül Csesztmir
Széles mellében,
S boszu lángja forrta által
Minden tagjait.
„Harczosok, mond, holnap jókor
Feltüzeljük minden mérgünk;
Most a fáradt test pihenjen!“
Jobbra bérczek állnak,

---

[1]) Kruvoj. A költeményből magából világosan nem vehető ki, vajon ezen Kruvoj Vlaszlavnak vezére volt-e, vagy — a mi szintén nem valószinűtlen — maga Vlaszlav neveztetik-e gúnyosan Kruvojnak. Ez utóbbi esetben a név talán krev, kruv, krú (= vér) szótól volna származtatható, tehát mintegy vérengző, vérontó. Ha pedig összetétel: krev (krú) és voj (ebből: vojak = katona, harczos), akkor lenne: vérontó harczos. De a mennyiben már a költemény elején mondatik, hogy Kruvoj „boszús bárd alatt vérzik,“ Vlaszlavot pedig Csesztmir csak a költemény végén vágja le, amannak külön személynek kell lennie.

Balra bérczek állnak,
És föl magas csúcsaikra
Tiszta napsugár tekint.
Bérczeken át innen,
Bérczeken át onnan
Harczosok vonulnak,
Csatavészt hozván magokkal.
„Föl amott a várhoz,
Várhoz fön a sziklán,
A hol fogva tartja
Kruvoj a hős Vojmirt
S gyönyörü leányát,
Kit sürü erdőn fogott el
Szürke szikla alján,
S Neklan herczeget gyalázta.
Kruvoj hitet fogadott Neklannak,
S jobb kezét nyujtotta;
De e szóval és e kézzel
Jajt hozott népére.
Föl a magas sziklavárhoz,
Föl, oda törj, népem!“
Összeverődik a népség
És a vár felé tolulnak
Bátor Csesztmir e szavára,
Mint a jéggel terhes felhők.
Elsők pajzsaikkal takaróznak,
Végsők dárdáikra támaszkodnak
És keresztbe halmozott szálfákra.
Fen az erdő szikla ormán
Kardjaik a váron pengnek.
Kardjok dúl a kardok ellen,
Mik a várból lefelé vagdalnak
Kruvoj fön mint bika bőgött,
Bátorságot bőgött seregébe,
S kardja hullt a prágaiakra

Mint fatörzs sziklából erdőn által
Sok erős tölgyet söpör le,
Úgy nyomúl a várnak oldalához
Neklan harczi népe.
Csesztmir ostromot hátulról
S elől sánczra ugrani parancsol.
Im a magasra felnyúló fákat
A sürűségben sziklák tövéből
Föl a vár erős falához hajtják,
Hogy rajtok le törzsek gördüljenek
Harczosok fejeinek fölötte;
Az erősek elől sorakoznak,
Férfi férfi mellett, társat érve társa
Széles vállaikkal.
A fát rézsút karjaikra rakva,
Gúzszsal hosszaságban összekötve,
Dárdanyéllel támogatják.
Férfiak ugrálnak e törzsekre,
Kópját raknak karjaikra,
Gúzszsal ezt is összekötve.
Harmadik sor lép a másodikra,
Negyedik a harmadikra,
És az ötödik a vár ormáig,
Honnan a kardok villognak,
Honnan az íjak zizegnek,
Honnan romboló törzsek gurúlnak.
Prágaiak raja a falon át ömlik,
Ben a várban mindent leterítő.
„Lépj ki, Vojmir, gyönyörü lányoddal,
Lépj ki a toronyból üde légre,
Ama kőre: a kőről meglátod
Boszus bárd alatt vérezni Kruvojt!“
És kilépe Vojmir üde légre,
Gyönyörü növésü szép lányával,
S látta ellenét, a vérző Kruvojt.

Csesztmir népnek zsákmányt visszaküldi;
A zsákmánynyal visszatér a szép lány.
Vojmir áldozatot ohajt hozni
E helyen, a napnak e léptében [1]).
„Vojmir, föl! ekkép kiálta Csesztmir:
Lépteink sietnek győzelemre
Vlaszlavon; késsél az áldozattal;
Istenek őt leverni kivánják.
Mire a nap lép a dél pontjára,
Mi is eljutunk azon czélunkhoz,
Hol népünk győzelmi dalt fog zengni.
Fogd az ellen fegyverét, s előre!“
Erre Vojmirt át öröm futotta,
És a sziklafokról istenekhez,
Sürü erdőktől viszhangoztatva,
Hogy szavától a fák megrendültek
Erős torkából ekkép kiálta:
„Engedjétek el hü szolgátoknak,
Hogy ma nem süt nap az áldozatra!“
„Tartozunk az áldozattal, monda Csesztmir,
De most elleninket kell üldöznünk.
Ülj fel most gyors lábú paripára,
Fusd az erdőt át szarvas-futással;
Ott a tölgyeken, ott áll egy szikla,
Melyet istenek megkedvelének;
Annak ormán gyujtsd meg áldozatod
Istenidnek, hogy megsegítének,
Győzelmünkért, mely terül mögöttünk,
Győzelmünkért, mely terül előttünk.
Mire észreveszszük, hogy a nap előre
Egyet lép le égnek boltozatján,
Ama helyre érünk; s mire látjuk,

[1]) A nap e léptében, azaz, most, ez órában: mert a további leirásból a következő versekben látszik, hogy a nap futásának egyes részeit, mintegy óráit, a nap lépteinek nevezték.

Hogy a nap kettőt, hogy hármat lépe,
Erdő ormain túl lesz már népünk:
Áldozatod ott emelkedjék föl
Füstnek oszlopában istenidhez.
S arra elvonúlva, meghajolnak
Mélyen minden népeink előtte!"
Gyors lábú lovakra ugrott Vojmir,
Erdőt átfutotta, mint á szarvas,
A tölgyeshez, mely vezet sziklára,
Szikla ormán áldozatot gyujtott
Isteninek, hogy megsegítették,
Győzelméért, mely terült mögötte,
Győzelméért, mely terült előtte,
Áldozott erőteljes üszőcskét.
Piros szőre végig fénylik rajta;
Az üszőcskét a pásztortól vette,
Ott a völgyben, ott a buja füben,
Adva érte lovat kantárostul.
Ég az áldozat; közelg a hadnép
Völgyhöz, és a völgyből a tölgyesnek,
S föl a hegyre, zajtól környezetten.
Egyenkint haladnak; mindeniknek
Támadó fegyver izmos kezében;
S mig az áldozat körül vonulnak,
Hálahangot zengnek isteneknek,
Mit közűlök egyik sem mulaszt el.
S a mint az utolsók elvonulnak,
Vojmir gyors lábú lovára ugrik,
S hat lovasra hat erős dorongot
S buzogányt rak a sereg nyomában [1]).

---

[1]) S hat lovasra — nyomában. E magában érthetetlen két sor után, ugy látszik, a költeményben valami hézag van, mely talán a régi másoló hibájából származhatott. Mert további megfejtés nélkül még csak nem is sejthetni, mi czélból rakta volna Vojmir a hat lovasra a hat erős dorongot és buzogányt.

Nap futtával futnak a csatárok
Mind a déli napsugárig;
Ott a síkon harczi Vlaszláv várja őket.
Erdőtől erdőig terjed népe sorban,
Prágaiaknál ötszörte erősebb.
Mint felhőből zúg a zaj közülök
S számtalan ebeknek vonitása.
„Baj lesz e zsivány néppel csatázni;
Bot bot ellen ritkán hoz győzelmet.“
Monda Vojmir. Mire Csesztmir igy szólt:
„Bölcsen van, titokban igy beszélni,
Bölcsen, bármi sorsra elkészülni.
Minek fővel sziklának rohanni?
Róka az erős bikát kijátsza.
Itt a hegytetőről Vlaszlav láthat;
Le hát, a hegyormot megkerülve,
Hogy az elsők legyenek utolsók,
S a hegyet igy többször megkerüljük.“
Igy tett Vojmir, s igy cselekvék Csesztmir:
Megkerülték a hegyet kilenczszer,
Többszörözve a csatárok számát
És növelve ellenök félelmét.
Törpe cserjék közt elterülének,
Hogy az ellen lássa fegyver ragyogását,
S az egész hegy megtelt csillogással.
Csesztmir hirtelen kitört népével,
Négy osztályból állt csapatja száma,
Vele feltünt Trzasz [1]) erdő árnyából,
Rémítő a gyilkosok nagy számát.
Rémület ijeszti őket hátul,

[1]) Trzasz. Az előttem ismeretes szláv mythologiákban nem fordul elő. De a szószármaztatás nyomán trasu se (reszket, remeg) és az összefüggésből következtetve, nem lehet más, mint a rettegés istene. Tehát: Vlaszlav népe közt Csesztmirrel feltűnt Trzasz (a rémülés, rettegés istene: annyi, mint Vlaszlav népe megrémült.

Rémület az erdő belsejéből,
És a csatarend emerre, arra széled.
Rájok csap Vojmir erős kezével,
A völgy ajtaját elzárva félig,
Félre állva, szemközt Vlaszlav ellen.
Bömböléstől zúg az erdő, a völgy,
Mintha erdő erdővel csatázna
S minden tölgyet összetördelnének.
Vlaszlav most felugrik Csesztmir ellen,
És felugrik Csesztmir Vlaszlav ellen
Vad csatára. Jő csapás csapásra
És lesujtja Vlaszlavot a völgybe. —
Vlaszlav földön borzasztón hánykódik,
Föl nem kelhet, jobbra nem, nem balra,
Morena [1]) gyász éjszakába üzi.
Bátor Vlaszláv testéből vér ömlik,
Zöld füvön le, nedves földbe veszve,
S lelke bőgő száján kirepüle.

---

[1]) Morena vagy Morana (v. ö. a latin morior, mori, mors szavakat) a régi cseheknél és többi szlávoknál a halál istennője vagy Hekatéja. A mor a szlávoknál ma is dögvész, hirtelen halál. Morena az embereket dalolás által elaltatta, s a halál az álommal szemben fekete éjnek neveztetett (noc cserná). Az ó csehek szerint a lélek a vérben volt, s halálozáskor a szájon repült ki valamely közel fára, honnan a többi madarakat és állatokat elriasztotta, míg a testet meg nem égették. A morena emlékezetét Szileziában, Lauziczban, sőt imitt-amott Magyarországban is, nevezetesen Nyitra és Trencsén vármegyében a nép ma is ünnepli, és pedig öt böjti vásárnapon, mely halál-vasárnapnak is neveztetik. Ekkor ugyanis a falusi leányok szalmából női alakot csinálván, azt felöltöztetik, s különféle dalok éneklése közben a faluból kiviszik s folyóba, patakba vagy mocsárba vetik. De ez egyszersmind a tél (= halál) eltüntének és a nyár (= élet) jöttének is jellege, mint azt az ugyanekkor énekeltetni szokott dal eme szavai mutatják:

Smrt nesem z města,
Leto do města, stb.
(A halált viszszük a városból,
A nyarat a városba, stb.)

Fölrepült egy fára, és a fákon
Egyről másra, mig a test elhamvadt [1]).
Megijednek, kik Vlaszlavval voltak,
Felvonulnak a hegy oldalára,
Elrejtőzve Csesztmirnek szemétől,
A ki Vlaszlavot dicsőn legyőzte.
Most győzelmi hangok harsogása
Jut el Neklan örvendő füléhez
S gazdag zsákmány örvendő szeméhez.

V. LUDISE és LUBOR.

Figyeljetek, ifjak, vének
Harczokról és párbajokról [2]).
Lábén [3]) túl egy fejdelem élt,
Dicső, gazdag, jó fejdelem;
Ennek volt egyetlen lánya,
Neki s mindeneknek kedves.
A lány csoda szépségű volt,
Teste gyönyörű növésü,
Hófehér volt két orczája,
Az orczákon rózsák nyiltak,
Szeme derült, mint a kék ég,
Fehér nyakán, fehér vállán
Arany ragyogású fürtje
Gyűrű-bodrozatban folyt le.
Az úr egykor követet küld,
Hogy a nemesek mindnyájan
Összegyüljenek várába
Gazdag torra, lakomára.
Meghatározott időben
Az urak mind összejőnek

[1]) L. az előbbi észrevételt.
[2]) Figyeljetek, t. i. a harczokról és párbajokról szóló dalra.
[3]) Lábe, a Csehországban eredő Elbe, Albis folyó.

Messze földről, messze honból
Föl a várba, lakomára.
A dalok s a kürtök zúgnak;
Az urak a fejdelemhez
Érve, mélyen meghajolnak,
És a fejedelem-asszonyt
S gyönyörü lányát üdvözlik.
Hosszu asztalokhoz ülnek,
Mindenik rangjához képest.
Hoztak izletes vad ételt
És italt színmézből főttet.
Zajban folyt le lakomájok,
Fényes volt a lakomájok;
Erő terjed a tagokban,
Jó kedv pezsdül lelkeikben.
Szól az úr a vendégekhez:
„Férfiak, tudjátok nyiltan,
Mi okból jövétek össze.
Bátor férfiak, szeretném
Megkisértenem, melyiknek
Vehetném leginkább hasznát.
Bölcs, ki béke idején is
A jövő csatákra készül;
Tudjátok, szomszédunk német.“
Szólt az úr. A csend megtörve.
A vendégek fölkelének
Az úr előtt meghajolnak,
És a fejedelem-asszonyt
S gyönyörű lányát üdvözlik.
Dobok, kürtök újra zúgnak,
Minden viadalra készül.
Vár előtt a széles réten
Ült a fejdelem s tanácsa,
Nemes hölgyek közt az úrnő
És Ludise a lányokkal

A gyönyörű emelvényen.
S szól a herczeg bajnokoknak:
„Én magam határozom meg,
Ki lesz első a vívásban.“
Es Sztrebornak int a herczeg,
Ez meg Ladiszlávot hívja.
Lóra ülnek mind a ketten,
Éles nyelű kópját fognak,
Sebesen egymásra törnek
És soká vívnak egymással,
Mig monnó kópjája eltört.
Mind a kettő úgy elfáradt,
Hogy a csatatért elhagyják.
Kürt és dobszó harsog újra
Szól az úr a bajnokoknak:
„Tűzze most ki a herczegnő,
Hogy ki szálljon viadalra.“
Int a herczegnő Szrposnak,
Szrpos Szpitibort kihívja.
Lóra ülnek mind a ketten,
Éles hegyü kópját fognak,
Szpitiborra törve Szrpos
Vas nyergéből kiragadja,
S maga is a földre ugrik.
Mind a ketten kardhoz nyúlnak,
Egy csapás után a másik
Pajzsaikra, hogy szikráznak.
Szpitibor Szrpost megvágta,
Szrpos rogy hideg talajra.
Mind a kettő úgy eltikkadt,
Hogy a küzdtérből kilépnek.
Kürt és dobszó harsog ismét.
Szól a herczeg a hősökhöz,
Hogy Ludise szabja most meg,
Kin lesz a sor, sikra szállni.

Ludise Lubornak intett,
Lubor Bolemirt szólítja.
Lóra ugrik mind a kettő,
Éles kópjákat ragadnak,
S gyorsan a korlátba szállnak.
Szemközt czélba fogják egymást,
Kópjaszállal összetűznek.
Bolemir lehúll a lóról,
Pajzsa tőle messze elszáll,
Úgy viszik ki a fövényről.
Újra harsog kürt és dobszó.
Most Lubor Rubest szólítja.
Rubes gyorsan lóra pattan
És Luborra tör erősen;
De ez karddal ketté vágja
A gerelyt, s erős csapással
Mély sebet ver a sisakba.
Rubes lóról lehanyatlik,
Úgy viszik ki a fövényről.
Kürtök és dobok harsognak.
Lubor szól a bajtársakhoz:
„Ki ohajt velem megvívni?
Jöjjön erre a korlátba!“
S lett tanácskozás közöttök.
Vár Lubor a kerítésnél.
Zdeszlav hosszu kópját forgat,
És hegyén egy bikafej reng;
Délczeg paripára ugrik,
Büszke hangon így kiáltva:
„Ős apám vad tulkot ölt meg,
Német serget vert apám szét,
Lubor is erőm megérzi.“
És egymásra törnek bátran,
Homlokuk egymásba ütve
Mind a ketten földre buknak.

Gyorsan kardokat ragadnak,
Hogy gyalog mérkőzzenek meg.
Kardjaik szikrázva pengnek,
Egymást mérgesen csapkodva.
Lubor egyszer oda ugrik,
S a sisak ketté hasítva;
Aztán a kardjára sujtott,
Hogy a gáton túl repűle.
Zdeszlav elterült a földön.
Kürtök és dalok harsognak.
Hősök Lubort körbe fogják
S fejdelem elé kísérik,
S herczegnéhez s Ludisához.
Ludise cserkoszorút tűz
A győzőnek homlokára.
Kürtök és dobok harsognak.

VI. ZÁBOJ, SZLAVOJ és LUDIK [1]).

Szikla áll ki a sötét erdőből,
A sziklára lép erős Záboj föl.
Körbe megtekinti a videket,
De a mit lát, bút borít szivére,
S ő galamb rívásával nyögdécsel.
Ül sokáig, és sokáig búsul,
És fölugrik, mint szarvas, magasra,

[1]) Noha az előszóban az itt tárgyalt eseményről az van mondva, hogy a történelemből ki nem mutatható, mégis az aligha nem képezi a Lajos és csehek közt folyt háborúknak egyik epizodját. Midőn ugyanis 845-ben Regensburgban Lajos, N. Károly unokája jelenlétében 14 cseh fő úr megkeresztelkedvén, ezeket Csehországból száműzték ez Lajosnak okot szolgáltatott a cseheket megtámadni, s tőlök ismét adót követelni, melytől a N. Károlylyal 814-ben kötött béke következtében megszabadultak volt. Lajos betörései 846, 849, 857. és 872-ben történtek. Melyikből van ezek közül e költemény tárgya meritve, az már csakugyan meg nem határozható.

Fut le erdőn, hosszu, puszta erdőn,
Férfitól megy férfihoz, sietve,
Végig honján, egy erőstől máshoz,
Vált rövid szót titkon mindenikkel,
Isteneknek bókol [1]) és tovább megy.
Mult az első nap, elmult a másik,
S harmadik után, midőn hold fénylett,
Hősök gyűltek a sötét erdőbe.
Záboj is jött, s völgybe hívja őket,
Mély erdőnek legmélyebb völgyébe.
Legmélyebbre szállt le maga Záboj,
S hangos lantot [2]) vett kezébe.
„Testvér szivü férfiak ti,
S szikrázó szeműek,
Völgy aljáról nektek szól az ének;
Szivemből jő az föl,
Szívem fenekéről,
Búban elmerültből.
Apa szállt apákhoz,
Otthon hagyta gyermekeit
S kedves szeretőit.
Senkinek sem mondá:
„Bátya, te beszélj hozzájok
Apai szavakkal!“
És erővel idegen jő
Hozzájok honukba [3]).
Idegen szókkal parancsol.
A mit távol honban tesznek
Reggeltől napestig, itt is

---

[1]) Isteneknek bókol. Az eredetiben: »meghajtva magát.« Mi alatt valószinűleg áldozatok értendők.

[2]) Lantot. Eredetiben: varyto, a régi szlávok húros hangszere, melylyel énekeiket kisérték.

[3]) Idegen. Kétségtelenül a németek valamelyik betörése az országba.

Asszonyoknak, gyermekeknek
Szint azt kellett cselekedni.
Vesznától mind Morenáig [1])
Mindenik csak egy nőt tartson
Életének egész utján.
Karvalyinkat [2]) űzik a ligetből;
És a milyen isteneknek
Ott [3]) bókolnak, olyanokra
Kényszerítik őket is.

---

[1]) Vesznától Morenáig. Morena, mint a Csesztmir és Vlaszlav című költemény alatti második jegyzetben láttuk, a halál istennője. Veszna pedig tulajdonképen a tavasz istennője. De a mennyiben az emberi életet már a régi csehek is az évhez hasonlították, a Veszna ifjuságot is jelentett. Az első 20 év volt az élet vesznája vagy tavasza, a második 20 év pedig nyara. Különben a Veszna és Morena egyszersmind a római Párkákkal némileg analog istennők is voltak a szláv mythologiában, melyeknek egyike az élet kezdetén, másika a végén volt jelen. E helyen tehát a valódi értelem vagy ez: ifjuságtól vénségig; vagy, a mi végre is ugyanaz: kezdettől végig; tehát: mindenkinek egész életén át csak egy neje legyen. De akkor ismét kétség támad, vajon az egy- s illetőleg többnejüség csupán egy s ugyanazon időre vonatkozik-e, vagy pedig egymás után is tilos az utóbbi, hogy t. i. az egyik nő halála után se legyen szabad többé házasodni. Minthogy azonban a successiv polygamiát s illetőleg polyginiát (mert csak erről van szó) a már akkor keresztyén németek sem tilthatták, azt kell következtetnünk, hogy a régi csehek a simultán többnejüséget is megengedték s az annak eltörlésére irányzott törekvésért zúgolódtak. Erre látszik mutatni a nehány sorral fönebb levő vers is, mely szerint »az apa az apákhoz szállt, itt hagyván gyermekeit és kedves szeretőit«

[2]) Karvalyinkat, mint a cseheknél szent madarakat. Mert a régi csehek pogány cultusában is voltak szent állatok. Igy a litvánoknál békák és kigyók, melyeket házaikban gondosan ápoltak. A cseheknél gyakori a hősök hasonlítása tulkokhoz, bikákhoz, szarvasokhoz, ugy hogy ezek embereket jelképeznek. (L. az alább következő «Szarvas« czimü költeményt.) Az ifju jelképe a szarvas, a szerelmeseké a galamb. (L. a »Zbihony« czimü költeményt.) A szerelmi hirnökéké vagy küldötteké a pacsirta, stb.

[3]) Ott, t. i. távol országban, honnan az idegenek jöttek.

És nem engedék miéink
Előtt homlokunkat verni;
És nem estve nékik ételt hozni,
A hol istenét apánk táplálta,
A hová járt dicsdalt énekelni [1]).
Mind kivágták ott a fákat,
És ledönték mind az isteneket [2])."
„Szivtől szivhez énekelsz, oh Záboj!
Bánatos dalt, milyent Lumir [3]) egykor,
Ki szavával és dalával egykép
Visehrádot, s több hont meghódita:
Úgy te engem és minden bajtársam.
Istenek baráti jó dalnoknak!
Zengj tovább is, ők megadták
Tudnod ellen ellen [4]) feltüzelni."
Záboj föltekinte Szlávoj
Lángoló szemére,
S énekével szivöket tovább gyulasztja:
„Két fiú, a kiknek hangja
Épen most lett férfiassá,
Zöld erdőbe jártak ők ki,
Kart a karddal s csatabárddal
És gerelylyel gyakorolni;
Ott rejtették el a fegyvert
És egyenkint haza tértek.
Karjaik megizmosodván,

---

[1]) E helyek a régi cseh bálványimádás némely részleteit ismertetik. E szerint isteneik előtt homlokukat szokták volt verni, alkonyatkor étellel táplálták őket, énekeltek előttök.

[2]) Az előbbi pontban elmondottak szent fák alatt történtek, melyek árnyékában a bálványok fel voltak állítva. A betört németek a szent fákat kivágták, a bálványokat lerombolták.

[3]) Lumir, az ős kor egyik ünnepelt dalnoka a cseheknél.

[4]) Ellen ellen, ellenség ellen akar lenni. Az ilyen rövidítés, noha homályt okoz, talán megbocsátható.

És megértvén, mi az ellen,
S társaik felnövekedvén,
Mind fölkeltek ellenségök ellen.
Eget ostromló lett hős küzdelmök,
S régi üdv tért vissza a hazába."
Mind a mélybe ugranak Zábojhoz,
Izmos karjaik közé szorítják,
Mellre mellet és kezet helyeznek,
Bölcs tanácsot bölcs szókhoz csatolnak.
Éj már hajnalhoz közelget,
Völgy öléből egyenkint kijőnek,
Minden egyes fához [1])
Minden táj felé ki az erdőből.
Egy nap elhaladt, eltűnt a másik.
Harmadik nap, hogy az éj sötétlett,
Záboj újra tért erdőbe,
Harczosok csapatja jött utána.
És Szlavoj is tért erdőbe,
És utána jött az ő csapatja.
Mindenikben hit van a vezérhez,
Gyűlölet király iránt szivökben
S éles fegyver rá erős kezökben.
„Hej, Szlavoj te, hű testvérünk,
Ott a kéklő hegy felé!
E hegy néz le minden tájra:
Arra veszszük lépteinket.
Hegytetőről hajnal felé [2])
Egy erdő sötétlik:
Ott nyujtjuk kezünk egymásnak.

---

[1]) Minden egyes fához. Ismét valószinűleg a szent fák értendők, mint a melyeknél a kötött szövetséget, tulajdonképen összeesküvést (mert az egész titokban történt) az istenek előtt mintegy esküvel megerősíték.

[2]) Hajnal felé. Nem az időre vonatkozik, hanem a tájra, melyen a hajnal feltűnik, tehát kelet felé.

Róka-léptekkel indulj most,
S én is híven elkisérlek!"
„Záboj, hű testvérünk,
Fegyverünk miért merítsen
Még előbb dühöt a hegyről?
Innen törjünk a királyi gyilkosokra!"
„Szlávoj, jó testvérünk,
Ha kigyót akarsz megtörni,
Törj fejére, az legbiztosb:
Ott van feje a kigyónak!"
Erdőben terül el a nép,
Elterül az jobbra, balra;
Erre Zábojnak szavára indul,
Arra gyors Szlavoj parancsszavára,
Völgy ölén át a kék hegy tájára.
És midőn ötöd nap feltünt,
Markos kezöket nyujtják egymásnak,
S róka-szemmel nézegetnek
A királynak seregére.
„Gyüjtse Ludik össze egy csapatba,
Gyüjtse egy csapásra minden népét!"
„Szolga vagy, Ludik, te is csak
A király szolgáinak fölötte;
Mondd meg a te kényuradnak
Hogy nekünk parancsa csak füst!"
Erre düh támadt Ludikban;
Gyors parancscsal összehívja népét;
Fénysugár terült az ég alján el,
A nap ragyogása visszafénylik
A királyi hadseregről.
Minden láb kész indulásra,
Harczra minden kéz Ludik szavára.
„Hej, Szlavoj testvérünk,
Róka-ugrással siess most erre,
Én meg velök szembe szállok!"

Záboj jégesőként támad szemben,
S oldalról Szlavoj tör jégesőként.
„Lásd, ezek rombolták isteninket,
És ezek irtották szent fáinkat,
Karvalyinkat erdőkből elüzték:
Istenek győzelmet fognak adni!“
Most Ludiknak seregéből
Nagy csapat iramlik Záboj ellen.
Záboj lángoló szemekkel
Mérgesen rohan Ludikra;
Mintha cserfa cserfa ellen vívna,
Kiszakadva erdő sürüjéből,
Záboj is ugy tört ki a seregből
Fegyverével Ludikot keresve.
Ez erős karddal csapott pajzsára,
Rajta három bőrt keresztül vágva;
Záboj is ütést mér csatabárddal,
De Ludek [1]) előle félreugrott,
És a bárd egy fába mélyed
A fa a seregre dül le,
S harminczan apáikhoz leszállnak.
Méreg száll Ludikra:
„Hah, dühös vad állat,
Nagy sárkány fajzatja,
Kardot forgass ellenembe!“
Záboj a kardot suhintja
És a pajzs szélét leszabja;
Ludjek is kardját suhintja
S ez lesiklik a bőr pajzson.
És csapásra gyúlt mindkettő
S egymás testét összesebzik,

---

[1]) L u d e k. E nevek: Ludik, Ludek, Ludjek felcserélve fordulnak elő e költeményben, de ugyanazon személyt jelentik. Maga Ludik (Ludvig) talán Ludovicus, tehát Lajos.

Vérrel mindent összefecskendeznek.
S vért lövellnek társaik reájok
Szerte a dühös csatában.
Délen áthaladt már a nap,
Dél után már félig estet ére,
Még csatáznak, nem hajolva erre-arra;
Itt csatáznak, és Szlavoj körül csatáznak.
„Hah, te gyilkos, Besz beléd [1]!)
Mért innád te a mi vérünk?“
Záboj fogja csatabárdját,
De Ludik most félre illan;
Még tölebb emelte bárdját,
S ellenére sujtja;
Elrepült a bárd, a pajzsot
Két felé hasítva
S pajzs alatt Ludek mellét szétzúzva.
Súlyos bárdtól megriadt a lélek,
És a bárd a lelket is kiűzi,
S még öt ölre a seregbe robban.
Rémület kiáltást sajtol,
Hangosat ki torkaikból;
De örömszót Záboj serge hallat,
És örömtűz a szemekben lobban.
„Im, testvérek, istenink győzelmet adtak!
Jobbra térjen részünk, másik balra.
Lovaink a völgyből erre vezessétek;
Lónyerítés töltse az erdőt be!“
„Záboj bátya, te erős oroszlán,
Meg ne szünjél elleninket üzni!“
Záboj pajzsát messze elhajítja;
Kard kezében, csatabárd másikban,
Igy keresztül tör utat magának.

---

[1]) Běsz, rosz szellem. Běsz beléd! Átokforma, mint a magyar népnél: Ördög bújjék beléd! Fene bele!

Elleneknél jaj panasz s menekvés;
Trzasz [1]) előzi a harcztérről őket
És üvöltést lök ki torkaikból,
És erdőn át lónyerítés hangzik.
„Föl a lóra! Lóval ellenekre!
Minden tájon át. Vigyétek,
Gyors lovak, nyomban boszúnk utánok!“
S gyors lovakra ülnek a csatárok
És ugratva nyargalnak utánok.
És csapást csapásra mérve,
Vad dühöt lehellnek a futókra,
Hogy hegyek, erdők utánok tűnnek,
Jobbra, balra minden hátra illan.
Vad folyó zúg itt előttök,
Hullám hullámot kergetve;
De a hősök is mind zúgnak,
Gyors lovakkal elvágtatva,
S vad folyón át mind előre törnek.
Számos ellent elragad a hullám,
A rokont túlpartva általhordja.
Messze tájon, nagy vidéken
A vad sólyom hosszu szárnyát kiterjeszti,
S bátran röpked, szárnyas serget üzve.
Záboj népe is elterjed
Messze tájon, nagy vidéken,
Ellenek csapatját üzve,
Mindent sujt s lóval tipor le,
Éjjel hold alatt utánok törve,
Nappal nap alatt utánok törve,
És utánok újra éjjel,
S éj után ha új nap támad.
Vad folyó zúg itt előttök,
Hullám hullámot kergetve;

[1]) Trzasz, a félelem, rettegés istene.

De a hősök is mind zúgnak,
Gyors lovakkal elvágtatva,
S vad folyón át mind előre törnek.
Számos ellent elragad a hullám,
A rokont túlpartra átsegíti.
„Arra föl, sötét hegyekre!
Boszunk ott lesz befejezve!“
„Ime, Záboj testvér!
Már közel van a sötét hegy,
S ellenünk már csak maroknyi,
És az is szorongva kér kegyelmet.“
„Vissza most! Te arra, én meg erre!
Mind leverni, a mi a királyé!“
Zúg erős szél a vidéken,
Harczosok is zúgnak a vidéken,
A vidéken jobbra, balra
Hosszu sorban a csatárok
Örömhangokat rivallva.
„Im, testvérek, itt van a sötét hegy!
Istenink itt győzedelmet adtak;
Ott sok lélek is bolyong szét [1])
Fák tetőin, erre-arra;
Tőlök retteg a madár s ijedt vad,
Egyedül a bagoly nem fél.
Oda menjünk eltemetni
A halottakat, s megadni
Isteneknek táplálékát
Gazdag áldozat tüzében,
Hogy vezettek győzelemre,
S hálahangokat zengetni,
És lesujtott ellenünknek
Fegyvereit feláldozni!“

---

[1]) Sok lélek bolyong. Az elhullt ellenek lelkei, melyek madár alakot vevén föl, fáról fára röpködtek. Ezektől — a baglyot kivéve — valamennyi állat félt s elfutott előlök.

VII. ZBIHONY.

Átrepült a galamb
Egy fáról más fára,
Panaszosan búgta
Búját a ligetnek.
„Hej, te széles erdő,
Te benned röpködtem
Egy másik galambbal,
Kedves hű párommal;
De az álnok Zbihony
Páromat elfogta,
Elvitte a várba,
Ah a kemény várba!“
Ifju kerülgeti
Azt a kemény várat,
Keserűn sohajtoz
Drága kedveséért,
Vártól a szikláig;
Leült a sziklára;
Búslakodva ült ott
Néma erdőn némán.
Oda szállt a galamb,
Bánatosan búgott;
Ifju fölemelve
Fejét, hozzá így szólt:
„Gyászoló galamb te,
Egyedül mért búsúlsz?
Tán mivel a párod
Karvaly elragadta?“
„Te gonosz Zbihony, fön,
Ama sziklavárban,
Párom elragadtad
S elvivéd a várba,
Ah a kemény várba!“
„Galamb, úgy-e vívtál
Volna a karvalylyal,
Hogyha benned bátor
Hősi szív dobogna?
Visszavetted volna
Társad a karvalytól,
Hogyha éles, metsző
Karmaid volnának?
Vagy megölted volna
Azt az álnok karvalyt,
Csőrödet ha húsba
Belevágni birnád!“
„Gyászoló ifjú te,
Kelj föl s törj Zbihonyra!
Benned ellenedre
Hősi, bátor szív van.
Éles fegyvered van
Kardja ellenében,
És fejét szétzúzni
Súlyos csatabárdod!“
Lerohan az ifju;
Len homályos erdőn
Fegyverét fölvette,
Vállára a bárdját.
Siet sötét erdőn,
Föl a sziklavárhoz.
Ott van már a várnál.
Éji vak homályban
A kaput döngette.
„Ki az?“ kérdik ott ben.
„Eltévedt vadász én!“

A kapu megnyílik.
A másikra zörget.
Másik is kinyílik.
„Hol Zbihony vládika [1])?“
„A nagy teremen túl!“
Ott Zbihony, a kéjencz,
Ott sír a leányka.
„Nyiss ki a vadásznak!“
De Zbihony csak nem nyit.
Izmos, bátor ifju
Széttöré az ajtót
És Zbihony fejét is
Bárddal széjjelzúzta.
A várat bejárta
És levert mindenkit,
S hajnal hasadtáig
Megpihent a lánynál.
Lombokon keresztül
Új sugárt lövellt a
Várnak oldalára;
Új öröm lövellt fel
Ifju kebelében,
Hogy erős karjában
A kedves lányt tartja.
„Kié az a galamb?“
„Zbihony elragadta,
Úgy tartotta fogva,
Mint a várban engem!“
„Szállj ki a ligetbe,
Vári börtönödből!“
És repült szabadba,
Erre-arra szállott,
Egy fárol másikra
Föltalált párjával,
Vele hált a fának
Ugyanazon ágán.
A leány is örvend
Újra kedvesével,
Erre-arra járnak,
Merre kedve tartja,
És egy ágyban nyugszik
Drága kedvesével.

VIII. BOKRÉTA.

Királyi kertekből
Szellőcske lengedez,
Szép kedvesem siet
A patak vizéhez;
Megvasalt vödörbe
Meríti a vizet.
A habon a lányhoz
Egy bokréta evez,
Illatos bokréta
Viola- s rózsából.
Indul a leányka
A füzért kifogni,
S ime beleesett
A hűvös habokba.
Ha én megtudhatnám,
Te csinos bokréta,

[1]) Vládika. Kisebb fejedelem, milyenek a háborúban a csapatokat vezették; azon kivül pedig a törvényhozásban és törvénykezésben is részt vettek.

Ki ültetett téged
A porhanyó földbe:
Annak bizony adnék
Szép arany gyűrűcskét.
Ha én megtudhatnám,
Gyönyörű bokréta,
Hajlékony hártyával
Ki kötött tégedet:
Annak oda adnám
Hajamból ezt a tűt.
Ha én azt megtudnám,
Gyönyörű bokréta,
Alá ki bocsátott
A hűvös hullámon:
Annak oda adnám
Koszorúm fejemről.

IX. A FÖLDI EPER.

Epret szedni ment a kedves
Zöldelő erdőbe;
Éles tövis akadt mélyen
Hó fehér lábába.
Nem képes most a kedvesem
A lábára lépni.
Mért okoztál, éles tövis
Neki oly fájdalmat?
Azért, gonosz csipkebokor,
Erdőből kitéplek.
„Várj meg, kedves, az árnyékban,
Itt a zöld fenyvesben,
Mig elfutok a mezőre
Fehér lovacskámért!“
Fehér lovam kün a réten
Sürü fűben legel,
Kedvesem meg a fenyvesben
Szeretőjét várja.
Kedvesem kezd a fenyvesben
Halkan panaszkodni:
„Ah mit szól majd anyám?
Én szerencsétlen lány!
Mindig mondta édes anyám,
Kerüljed a férfit!

Férfiakat m'ért kerülnöm?
Hiszen jó emberek!"
Oda jöttem a lovammal,
Mint a hó, fehérrel,
Földre szöktem, megkötöttem
Az ezüst kantárral.
Megöleltem, szívre fogtam,
Megcsókoltam száját,
És a szép lány elfeledte
A tövist lábában.
Forróan szerettük egymást;
Nyugaton a nap már.
„Menjünk, kedves, haza gyorsan,
Mig a nap le nem száll!"
Fölugrottam a lovamra,
Mint a hó, fehérre;
Kedvesem ölembe fogtam
S vele haza mentem.

X. A SZARVAS.

Erdőn futkosott a szarvas,
Ugrált a vidéken;
Át a bérczen, át a völgyön
Hordta szép agancsát;
És gyönyörű agancsával
Tört utat az erdőn,
Ugrándozott az erdőben
Futós lábaival.

Im egy ifju jár az erdőn
S völgyön bősz csatákba;
Büszke fegyverzet van testén;
Fegyverével egész ellen-
Csapatokat ver szét.

Nincs már ifju az erdőben:
Rá rohant orúl egy mérges ellen
Rá tekinte dühtől villogó szemével,
Súlyos csatabárddal mellbe csapta,
Bús erdő is gyászosan rendült meg.
Ifjuból a lelket kiütötte;
Lelke szép nyulánk nyakán repül ki,
A nyakból meg ki gyönyörü ajkán.

Im itt fekszik. A meleg vér
Ömlik az elszállt léleknek utján.
A meleg vért a szomjú föld iszsza;
Minden lány-szív telve búbánattal.
Hideg földben nyugszik ő már,
És fölötte föl egy cserfa nyúlik,
Évről évre terebélyes ága.

Jár a szarvas gyönyörü agancsal,
Föl-fölszökken ő futós lábával,
Lomb között nyakát kinyujtogatva.
Összeszáll itt az egész erdőből
A cserfára karvalyok csapatja,
És a csertetőn mind azt károgják:
„Gyilkos álnoksága ölte meg az ifjat!
Őt a hány leány van mind siratja!“

XI. RÓZSA.

Hej, te rózsa, csinos rózsa,
Miért nyiltál ki oly korán?
Kivirítva, majd elfagytál,
Elfagyottan elhervadtál,
Elhervadva lekonyultál.
Estve ültem, soká ültem,
Mig megszólalt a kakas;

Semmit ah ki nem várhattam,
Mig forgácsom [1]) elégett.
Elaludtam, s azt álmodtam,
Mintha nekem szegénynek
Jobb kezemről arany gyűrűm
Földre csúszott volna le.
A gyűrűt meg nem találtam,
Kedvesem be nem várhattam.

XII. A KAKUK.

Cserfa áll a sík vidéken,
Cserfa tetején kakuk
Kakukolt és siránkozott:
Miért nincs mindig tavasz?

Búza mezőn hogy sárgulna,
Ha tavasz volna folyvást?
Kertben alma hogy pirulna,
Ha tavasz volna folyvást?

Pajtában kalász hogy fagyna,
Mindig ősz ha volna csak?
És mi bú epesztné a lányt,
Ha maradna egyedül!

---

[1]) Forgácsom. A régi szlávok világításul valószinűleg hosszúra hasogatott vékony forgácsokat égettek, mint ezt egy-két évtized előtt Trencsén vármegyében magamnak is volt alkalmam látni. Ott t. i. még esti táncznál is vékony, két-három láb hosszu, különösen e czélra készített száraz forgácsot égettek, melyet vagy a jelenlevők valamelyike felölről lefelé harántékosan tartott, vagy a padláshoz e végből erősített csiptetővasforma készületbe erősítettek. Midőn az egyik forgács végig égni készült, mi 8—10 percz alatt történt, másikat gyujtottak, mivel különben a tánczoló társaság sötétben marad, mivel gyertyának a szobában híre sem volt. E forgácsot ott szövétneknek (fakla) hivják.

XIII. AZ ELHAGYOTT.

Hej ti erdők, sötét erdők,
Miletini erdők!
Télen-nyáron mért zöldültök
Vajon ti egyaránt?

Szeretném én, hogy ne sírjak,
Szivem ne busítsam.
Mondjátok meg, jó emberek,
Ki ne sírna itten?

A hol atyám, kedves atyám
Sírban eltemetve.
Hol van anyám, én jó anyám?
Zöld fű nő fölötte!

Nincs fivérem, nincs növérem,
Kedvesem elvitték.

XIV. A PACSIRTA.

Kendert nyű a kis leány
Uraság kertjében;
A pacsirta kérdezi:
Honnan a bánatja?

Hogy ne volnék szomorú,
Kedves kis pacsirta:
Elvitték a kedvesem
Ama sziklavárba.

Volna irótollam csak,
Hogy levelet irnék;

Te meg, kis madár vele
Hozzá elrepülnél.

De sem tollam, sem hártyám
Hogy levelet irjak:
Köszöntsd énekeddel csak,
Hogy epeszt a bánat.

Várban károg a var(ju).....

JELENTÉS MAGYAR NÉPDALLAMOK UJABB GYÜJTÉSÉRŐL

BARTALUS ISTVÁNTÓL.

(Előterjesztetett 1872. okt. 30-dikán.)

A mult év augusztus és szeptember havában — mint már jelentettem volt — Erdélyben Maros szék és Udvarhely szék egy kisebb részében, Magyarországon pedig Heves, Borsod és Zemplén megyében gyüjtöttem népdalokat. Jelen év ugyanazon két havában még egyszer huzamosabban időztem a székelyek közt, mi miatt Magyarországon csak Gömör megyét látogathattam meg; de legalább czélomat elértem, s azt hiszem, hogy az erdélyi népdalokat már annyira ismerem, hogy fölösleges volna ide még egy harmadik utazást tennem.

Részletesebb kimutatás végett sorba veszem azokat a pontokat, melyeken gyüjtés végett megállapodtam.

Kiinduló pontom Udvarhely volt. Itt részint a nép, részint városiak után irtam tizenkét darabot, s ezek közt két balladát, melyeknek egyike, Kádár Kata, részint Kríza, részint Arany és Gyulai gyüjteményéből ismeretes, másika, „A zsivány felesége," utóbbiaknál csak töredék.

Udvarhelyről Csik szék felé utaztomban Homorodon irtam két dalt, melyek közől „Kis Julia“ czim alatt egyik az Arany-Gyulaiféle gyüjteményben megjelent; Oláhfalván pedig hatot, s ezek egyike ujra az elébb említett „Zsivány felesége,“ sokkal teljesebben s kerekebben mint az eddigiek.

Oláhfaluból feszült várakozással siettem Csik székbe. Mert e szék népéről már a mult év óta koronkint két egymással ellenkező véleményt hallottam, melyek egyike szerint ott fogom találni a legérdekesebb, legeredetibb dallamokat, másika szerint pedig a csiki nép a száját sem szokta felnyitni, ha csak alkalomszerűleg az egyházban vagy egyházi szertartás alkalmával egy-egy szent éneket nem koczkáztat.

Csakhamar meg kellett győződnöm utóbbi állítás igazságáról, s miután a csik-somlyói klastrom érdekes kis könyvtárát megnéztem, átutaztam Három székbe, a nélkül hogy Csik szék területén egy dalt is irtam volna.

Három szék azonban igen gazdagon kárpótolt. Itt a kézdi-vásárhelyi póttanfolyamon együtt találtam Udvarhely szék, Csik szék s Három szék legtöbb néptanitóját, tehát dal szempontjából csaknem az egész székely földet. E tanitók ügybuzgalma folytán 74 darabot irtam le.

E közben részint egyesek, részint az „Udvarhely“ czímü lap figyelmeztetvén, hogy a székelység legeredetibb lakói, kik még nem érintkeztek a modern czivilizaczióval, a Nyikó völgyén vannak: Kézdi-Vásárhelyről Sz.-György felé visszatértem Udvarhelyre, hogy nevezett völgyet is érinthessem. Ezt megelőzőleg meglátogattam

az Udvarhelytől nem messze fekvő Kadicsfalvát, bizonyos Ágoston György nevü földmivelőt keresvén, ki első itt mulatásom alatt a fen említett balladákat énekelte, s állitása szerint még sokat tud, de akkor nem időzhetett tovább Udvarhelyen. Ágoston Györgyöt ugyan nem találtam meg, mert több hétre Erdély más vidékeire ment dolgozni; de mások után leirtam kilencz dallamot.

A Nyikó völgyén Sz.-Mihályon s Farkaslakán irtam tizenkettőt, innen pedig kimenvén Székely-Keresztúrra, itt is találtam tizenhármat.

Ezzel végződik székely körútam, melynek eredménye összesen 128 dal. Sajnálattal kell azonban megjegyeznem, hogy mind a mult évi, mind az idei gyüjteménynek — a balladák kivételével — legnagyobb része magyarországi, még pedig többnyire eltorzított.

Magyarországon — mint fenebb már említém — ezuttal csak Gömör megyében gyüjthettem. Ide utaztomban Karácsondon irtam négyet. Rima-Szombatban aztán a leggazdagabb érre találtam, mert itt a megyéből sok minden öszpontosul. Az itt gyüjtött dalok száma 104. Továbbá még következő helyiségeken irtam: Osgyánon tizet, Bátkán tizenhatot, Radnóton kettőt, Hanván tizennégyet, Zádorfalván négyet, Putnokon harminczegyet.

Ezek összes száma 181; az Erdélyben gyüjtöttekkel 309.

Mult évi körutam eredményeül bejelentettem volt 365 darabot, melyekhez a mult tél folytán Almási Sándor erdélyi reform. pap gyüjteményéből átvettem még 167-et, és igy két évi gyüjteményem Erdélyből s Magyarország négy megyéjéből összesen 851 darabból áll,

melyek közől 33 ballada s más e fajú költemény, a többi pedig hazafi-, katona-, szerelmes, bor-, tréfás és gúnydalok vegyülete.

Ezek sajtó alá rendezését a mult év folytán nem tartottam lehetségesnek; de most, miután ily tömeg áll rendelkezésünkre, más felől nem csak Erdélyi János népdalgyüjteményét s Kriza J. Vad rózsáit, hanem Arany és Gyulai két kötetes gyüjteményét is fel lehet használni, a szerkesztést szükségesnek vélem.

Ezért már több dalt ki is dolgoztam, ugy, mint véleményem szerint, nyilvánosság előtt meg kell jelenniök.

E tekintetben kétfélekép lehetne eljárni: egyik mód volna, hogy adassanak pusztán a dallamok illető verseikkel s variánsaikkal; másik, hogy a dallamok énekre s zongorára is alkalmaztassanak, még pedig tekintettel azokra, kik csak zongoráznak, de nem énekelnek. Igy ki volna elégítve a zongorázó is, az énekes is. E mód sokkal költségesebb ugyan, de egyszersmind előnyösebb: mert az előbbi, szintén költséges kiadás által csak nehány szakértőnek tennénk szolgálatot; az utóbbival ellenben az egész közönségnek. Az előbbi mód szerint csak a Társaság pénztára vétetnék igénybe, s én azt hiszem, ily nagy áldozatra a Társaság nem is képes; utóbbi mód szerint pedig a közönség valószinüleg előfizetés által nagy mértékben segítendi a kiadhatást.

Ebben a nézetben a dalokat utóbbi mód szerint kezdtem kidolgozni; s még csak azt akarom megjegyezni, hogy az egész tömeget nem egyszerre, hanem kötetenkint vélem legkönnyebben kiadhatónak, egy-egy kötetbe száz dalt számítva. Igy azt is el lehetne érni,

hogy a közönség minél elébb az első kötet birtokába jusson.

Most emez első kötetbe szánt s már kidolgozott dalokból van szerencsém nehányat bemutatni; még pedig három balladával kezdem, melyeknek két elseje székely, a harmadik magyarországi.

A székely balladáknak mind szövege mind dallama különbözik a magyarországiaktól. Szövegökben bizonyos epikus szin, ódon hang, mely egyébiránt onnan ered, hogy e balladák mind a régibb idők termékei; a magyarországiak ellenben ujabbak, sőt napjainkban keletkeztek.

Dallami tekintetben a székelyek legközelebb állanak az egyházhoz, s valószínűleg ennek lamentációi adtak anyagot, mi szintén természetes következménye a régiségnek; a magyarországiak ellenben akármelyik hasonló rhythmusú népdalra szoktak énekeltetni.

Ilyen a fent emlitett „Zsivány felesége," melynek az Arany L. s Gyulai-féle kiadásban csak a kezdetét találtam. E ballada kétképen forog a nép száján, két különböző dallammal. Ismertetem mind a kettőt.

Eleget könyörgék apámnak s anyámnak,
Hogy ne adjon engem nagy hideg havasra,
Nagy hideg havasra, nagy tüzes tolvajnak,
Ki most is oda van utkereszt állani,
Utkereszt állani, örményt megfosztani,
Egy pénzért, kettőért lelket elveszteni.
Mind ajtón hallgatja a nagy tüzes tolvaj;
Szóval felfelelé a nagy tüzes tolvaj:
„Nyiss ajtót, nyiss ajtót, gyenge rácz menyecske!"
Szóval felfelelé gyenge rácz menyecske:

„Várj kicsit, várj kicsit, édes jámbor uram!
Hadd vessem nyakamba zöld selyem szoknyámat;
Tekerjem fejemre gyenge fátyolomat;
Hadd huzzam lábomra sárga papucsomat.“
Megrugta az ajtót, mindjárt behasada:
„Mér sirtál, mér sirtál, gyenge rácz menyecske?“
„Nem sirtam, nem sirtam, konyhán foglalkodtam,
Konyhán foglalkodtam, cserefát égettem,
Cserefának füstje húzta ki a könyem.“
„Hol vagytok, hol vagytok, legjobbik kocsisom?
Fogd be egybe mindjárt hat szép paripámat;
Tedd fel asszonyodat; hónap nyolcz órakor,
Hónap nyolcz órakor légy rózsamezőbe,
Légy rózsamezőbe, a fővevő helybe.“
„Ha fejemet veszed, vagy csak vérem veszed,
Vedd fel a fejemet, tedd a tarsolyodba;
Tedd a tarsolyodba, vidd el Móduába,
Módvai Mártonnak tégy az asztalára:
Ebéden, vacsorán legyek az asztalán.
Jó reggel hajnalba tégy ki a kapuba
Vegyen példát róla minden apa, anya,
Ne adja gyermekét nagy hideg havasra,
Nagy hideg havasra, nagy tüzes tolvajnak.“

E költemény dallama igen egyszerű, ódon styljével Tinódi korára emlékeztet.

A másik variánst Oláhfaluban irtam szintén a nép után.

„Megmondtam apámnak, én édes anyámnak,
Hogy ne adja lányát idegen országba,
Idegen országba, nagy hires tolvajnak.
A nagy hires tolvaj most is oda vagyon,
Ember megfosztani, keresztút állani.
Nem szoktam, nem szoktam jó reggel fékelni,

Piros hajnal előtt véres ruhát mosni.“
„Asszony vagy feleség, mért sirsz, mondd meg, kérlek?“
„Nem sirok, nem sirok, én jó lelki uram.
„A konyhára jártam, cserefát tüzeltem,
Cserefának füstje kicsipte a könyem.“
„Ne sirj immár, kérlek, asszony vagy feleség.
Hónap álló délben veszem a fejedet.“
Kifuta az asszony, kiáltá a szolgát:
„Jánoskám, Jánoskám, jószivü Jánoskám!
Készitsd a hintódat, fogd be hat lovadat,
Holnap álló délben veszik a fejemet.
Mikor fejem veszik, takard gyenge gyolcsba,
Minden reggel jókor mosd meg ürmös borba;
Tedd fel a hintóra, vidd be Móduába,
Arról vegyen példát az egész Módua,
Hogy ne adja lányát idegen országba.“

Az ökör a földet nem magának szántja,
Anya szép leányát nem magának tartja;
Húsz évig neveli világ pompájába,
Husz év után pedig ereszti szárnyára;
Távol nézi, s látja, hogy más üti, vágja,
Távol nézi, s látja, hogy más üti, vágja.

A költemény utolsó hat sora, mely czáfolólag válaszol az előbbiekre s egyszersmind meg akar nyugtatni, szembe állítván a sors önkényét, úgy látszik, későbbi időkben keletkezett. Dallamában is ujabb a styl, s csupán egyszerüsége felel meg a balladának.

A harmadikra mondtam már, hogy dallama nem különbözik más népdaloktól, sőt épen egy más népdaltól is kölcsönözték, melyet szintén felolvasok.

Esik eső, szép csöndesen csepereg,
Csehó Pesta a csárdában kesereg.

Ki-ki megy a csaplárosné hozzája,
Ráborúl a Csehó Pesta vállára.
„Csaplárosné, ide halat hozzon kend,
A mellé meg aszú bort is tegyen kend;
A lányát meg állítsa ki strázsára,
Ha zsandár jön, adja hiradásomra.“
„Édes anyám, már én strázsát nem állok,
Mert itt jőnek fegyverben a zsandárok.“
Csehó Pesta se vette ezt tréfára,
Ráugrott a bársony lova hátára;
Beugratott a bakonyi erdőbe,
Lova lába megakadt egy gyökérbe;
Ott fogta meg kilencz zsandár fektébe,
Ott fogta meg kilencz zsandár fektébe.
„Megüzenem én a feleségemnek,
Gondját viselje a gyermekeimnek;
Se csikósnak, se gulyásnak ne adja;
Hogy ha felnő, a zsandár ne vonszolja.“

Ennek dallamát következő népdalétól kölcsönözték:

A Tiszából a Dunába foly a viz:
Mi dolog az, édes rózsám, hogy te sirsz?
„Sirok biz én, nem is leszek soha vig,
Most kezdtelek szeretgetni, már elmígy.
Jaj be hosszú, jaj be széles ez az út,
Melyen az én édes rózsám megindúlt.
Irok neki egy keserves levelet:
Kedves rózsám, ne szeretgess engemet.“

Mielőtt bemutatnék még nehány vegyes tartalmú népdalt, előre bocsátok pár szót átalában népdalaink zenei rhythmusáról. A mi népdalaink legtöbbnyire egyszersmind tánczdallamúl szolgálnak, s innen zenei rhythmusukra nézve az következnék, hogy ez mind a kettőben ugyanegy. A köz életben nem áll e következtetés;

mind a mellett azok, kik eddig foglalkoztak magyar népdalokkal, részint a köz életet nem ismerve, részint nem tudván megbirni az anyagot, dalt és tánczzenét egy kaptára húztak. Ennek nem lehetett természetesebb következménye mint az, hogy a közönség abban a véleményben éljen, melyben él, t. i. hogy a magyar zene azonnal elveszti eredetiségét, mihelyt hangjegyekre irják. Igaz, nálunk a népzenében (értem a dalt s a tánczzenét) egy hangszer szerepel leginkább, s e hangszer a hegedű, melyet zongorán oly tökélylyel visszaadni nem lehet; de az a baj, hogy zongorára átirt dalainkat a közönség nem akarja elismerni, nem abban rejlik, hogy a hegedű dallamosabb hangszer mint a zongora (hisz a zongorának öszhangzatosság szempontjából szintén vannak előnyei a hegedű felett, sőt rokon a czimbalommal, mely a közönségnek épen egyik kedvelt hangszere), mondom, nem itt van a baj, hanem, mint fenebb érintém, a zenei rhythmus rosz felfogásában. Roszul fogják fel s roszul adják vissza a dalok rhythmusát, melyek különböznek énekszó mellett s különböznek tánez közben. Éneklés közben az érzések kifejezésére nem elég a dallam-moduláczió, hanem fő tényező az időnek hol gyorsabb, hol lassúbb vétele, mi egészen más rhythmust ad, mint ha ugyanazt a dallamot tánez mellé mindig egyformán kell játszani.

E bajon a magyar zenében avatottak, szóval, kiknek volt zeneérzékök, ugy akartak segitni, hogy a tánczrhythmussal irott dalok hangjegysorait gazdagon felszerelték előadásra vonatkozó utasításokkal. Ezt a nagy közönség, minthogy a közönségnek csak nemzeti zene-

érzéke van, de nincs nagy zenei műveltsége, soha sem értette. Az idegen müvészek sem érthették, mert volt ugyan nagy zenei müveltségök, de nem volt zenénkre érzékök; minek folytán közönségünk eltalálta a legigazabb utat, s inkább ragaszkodott, s ragaszkodik ma is, a naturalismushoz mint a müvészethez.

S van még valami, mit ez alkalommal legyen szabad ismételni. A zeneköltőnek, épen mint a festésznek, tárgyszerüleg kell megválasztani a szineket, midőn összhangzatilag akar szinezni. E szinezést a programmzenészek egészen félreértik, mert hangulat helyett magát a dolgot akarják megalkotni. Mások ismét nem sokat törődnek a tárgyszerüséggel, hogy magok fitogatása végett tudományosságukat tolják előtérbe.

Lehet képzelni, mi lesz igy egy árva magyar népdalból, midőn ifju nemzedékünk vagy nem levén tisztában ez elvekkel, vagy valódi tehetség hiányában elvakulva a wagnerismus és Lisztféle virtuózitás által, minden kigondolható módon felékesíti, s a „három alma, meg egy fél“ s több más társai nevetséges torzalakokká válnak. Épitnek ők a kis madár számára kalitkát, s látjuk is a kalitkát, de a madarat nem.

A mondottakkal szemben arra törekedtem, hogy a dalok rhythmusát ugy adjam vissza, a mint azt legtöbbtől hallottam. A többire nézve felhasználtam ugyan a zongora által nyerhető előnyöket, hogy a mennyire lehet, kárpótoljam azt, a mit vonós hangszerek nélkülözése miatt veszteni kell; de összhangosításomban igyekszem mindig tárgyszerű maradni.

A KÁRHOZAT HELYÉN

VAJDA JÁNOSTÓL.

(Székfoglaló. Felolvastatott 1872. nov. 27-dikén.)

Ez a terem, a melyben történt.
Mondják, beszélik a falak.
Látom forogni a vad örvényt,
Mely elmerített, fényalak!
A teremtésnek delelőjén
Itt született a pillanat,
A mely után visszafelé mén
A lét, s hasonlót már nem ad.

S baj! mielőtt aláhaladna
— Hol majd a zűrbe nyugoszik —
Az örökkévalóság napja
Mintha megállott volna itt:
E perczet élem szakadatlan;
Agyamban ez a jelenet
Kering szünetlen, változatlan,
Mint befagyott emlékezet.

Itt, eme függöny éjjelében,
Mint egy-egy villogó gyilok,
Röpkednek, fuldokolva kéjben,
Tüzet lehelő sohajok.
Megelevenül tőlök itten
S remeg minden butordarab;

Árulkodik, suttog szememben,
Hátam mögött föl-fölkaczag:

„Hogy gyalázatfolt ég a napban,
Virágkehelyben ronda pók;
Nincs szemérem a csillagokban,
Zsibáru lett a szűzi csók;
Hogy koldussá szegényült a lét,
Leélte tündöklő nyarát;
Üres a végetlen mindenség,
Ki van rabolva a világ!“

Ah, úgy van, úgy, itten veszett el
A második paradicsom.
Szép Éva, téged csábitott el
Ott egy kigyó, itt egy majom.
Igen bizony, hitvány majom volt,
God dam! vörös frakkot viselt,
Chic-kel kötött nyakára csokrot,
S ezzel Waterloot nyert e helyt.

Úgy kell neked, szivem! mit fellengsz?
Ez itten a világfolyás.
A fellegekben a mig jársz-kelsz,
A virágot letépi más.
Mért nem tanultál Jupitertől?
Elég fényes példát adott:
Imerve Európát, cselből
Előbb ökörré változott.

A MŰVÉSZET OSZTÁLYOZASA

GREGUSS ÁGOSTTÓL.

(Felolvastatott 1872. nov. 27-dikén.)

Bizonyos anyag megmunkálása képezi minden mesterség föltételét, s ez a föltétel átmegy a művészetbe is: a művész, szintugy mint a mesterember, bizonyos anyagot dolgoz fel, s a mennyiben ezt teszi, maga is mesterember. A szobrásznak kell tudnia bánni a márványnyal, melyből istene képét faragja, a költőnek a nyelvvel, melyen hőseit zengi. A földolgozott anyag tehát, minden művészet és mesterség mulhatatlan érzéki kelléke, méltán kinálkozik első alapul, hogy rajta a művészet különböző nemeit osztályozzuk, habár a német bölcsészet romantikusai, kivált Hegel óta, szellemi mindenhatóságukban, e szerény anyagi alapra megvetéssel tekintenek.

Anyagilag, a művészet részint alakokat, részint hangokat állit elő, tehát részint látni, részint hallani való. Más szóval: a művészet által feldolgozott anyagok részint a térben, részint az időben jelennek meg, s az első esetben szemünk, a másodikban fülünk érzékével fogjuk föl. Ehhez képest a művészet két nagy csoportra oszlik: egyik, mint már Lessing megkülönböztette, a

térbeli, a másik az időbeli művészet. A térbelit, vagy szemre valót, nevezik képzőnek, ámbár helyesebb volna alakitónak nevezni, mert alakokat teremt; az időbelit, vagy fülbe valót, nevezik szólónak. Amoda sorolják az épitészetet, szobrászatot, festészetet; ide a zenét, költészetet.

E két rendbeli művészet között ugyanazok a különbségek forognak fen, melyek a szem és fül, vagy szabatosabban, a látás és hallás lélektani különbségeit alkotják. A képző művészetet, mint a látást, világossága tünteti ki, a szólót, mint a hallást, melegsége; amaz inkább értelmünket érdekli, ez inkább érzelmünket; az nyugodt, ez mozgalmas; az roppant felületeket ölel föl, ez mélységekbe bocsátkozik; de amaz csakis a felszinen marad, ez viszont szükkörü; amaz, nyugalmas világosságában, könnyen lesz merev, hideg, ez forrongva, háborogva, homályos, határozatlan. Amaz egymás mellett mutatja be alkotásait, valamennyi részletet egyszerre kitárva; ez egyenkint, egymás után adja elénk, mindig csak egy-egy gyöngyszemet fűzve fonalára. De az, a mit egyszerre föl nem mutathat, kénytelen elejteni, mig emez az időbeli sor minden hézagát betöltheti; csakhogy ez megint ott válik tehetetlenné, a hol egyszerre, mint térben megjelenőt, kellene valami nagyobb egészet elővarázsolni. Emez az idő, amaz a tér keretébe illeszkedve, saját megfelelő eszközeivel úr a maga légkörében: a képző művészet vonalak rendszereit állitja föl a térben, a szóló művészet hangok rendszereit az időben. A milyen lehetetlen szemünkkel hallani vagy fülünkkel látni, oly lehetetlen vonalakkal az időbe, vagy hangokkal a térbe

állani; minthogy azonban az emberek mindenha szerették a lehetetlent is megkisérteni, nem csodálhatjuk, hogy az idő müvészei olykor a tért, a tér müvészei az időt akarták meghóditani. Efféle kisérlet az illető müvet kiforgatja eredeti jelleméből, s a rajzoló költemény szintoly styltelen mint a beszélő arczkép.

A müvészet nem csupán anyagot dolgozván föl mint a mesterség, hanem ki is fejezvén valamit mint a tudomány: kifejezett tartalma szintén szolgálhat osztályozása alapjául. S ha kérdjük, mi a müvészet tartalma? más szóval: mit fejez ki a müvészet? a tapasztalás azzal a válaszszal szolgál, hogy kétfélét: kifejez t. i. merő, tiszta öszhangot; de kifejezi azt is, a minek eredetieit a valóságban találjuk, ábrázolja tehát a valóság tárgyait. Hogy ez ábrázolatokban a valóság tárgyaira ráismerhessünk, másolnia kell azokat, hasonmásaikat kell adnia, s e tekintetben áll Aristoteles szabálya, hogy a müvészetnek utánoznia kell a természetet. Áll e szabály a müvészet nemeinek amaz egész csoportjára, melynek tartalmát a valóság, akár a külső érzéki, akár a belső, lelki valóság tárgyai teszik, s ezt a csoportot ennél fogva nevezhetjük utánzó müvészetnek. Nevezhetjük tárgyasnak is, mert tárgyakat ábrázol, ellentétben azzal a másik csoporttal, mely nem ábrázol tárgyakat, melynek tartalma épen a tárgytalan öszhang, azaz a természetes valóságban elő nem forduló, tehát elvont mathematikai idomok rendszere, s a melyet ennél fogva tárgytalan vagy elvont müvészetnek nevezhetünk. Ehhez a csoporthoz tartozik az épitészet, a zene, a táncz, mint a mely müvészetnemeknek tartalma merőben alaki, csupa

idom; a másik csoportba pedig sorakoznak azok a művészetnemek, melyeknek tartalma az utánzott valóság, s ilyenek a szobrászat és festészet, a költészet, a színészet. Ez a tárgyas művészet, másolataiban, értesít bennünket valamiről, valami lényről, valami helyről, valakinek sorsáról, gondolkozásáról, s ezen értesítés alapján hangolja igy vagy amugy kedélyünket; azaz a tárgyas művészet értelmünk által hat kedélyünkre. A tárgytalan művészetnek nem levén tárgya, miről értesítsen, közvetlenül kedélyünkhöz szól, nem fordul előbb az értelemhez. A templomot, a harczi indulót nem szükség megértenünk, ugy is hat az lelkünkre; a festményt, a költeményt mindenek előtt érteni akarjuk, hogy élvezhessük. A tárgyas művészet e szerint elménket és kedélyünket egyaránt foglalkoztatja, hatása tehát megoszlik; a tárgytalan művészet pedig összes erejével szivünkhöz fordul, s hatása rend szerint nagyobb és hirtelenebb.

Foglaljuk egybe az eredményt, melyhez kettős osztályozásunk által jutottunk. Anyaga, vagy ha ugy tetszik közege szerint osztályozván a művészetet, egy felől a térbeli, más felől az időbeli művészet csoportja vált ki. Tartalma szerint osztályozván, szintén két csoport állott elénk, a tárgytalan és a tárgyas művészet. Minthogy kétszer kettő négy, világos, hogy e két rendbeli osztályozás összekapcsolásából négy fő csoport keletkezik:

1-ör az a művészet, mely anyagára térbeli s tartalmára tárgytalan: az épitészet;

2-or a mely anyagára szintén térbeli, de tartalmára tárgyas: a szobrászat és festészet;

3-or a mely anyagára időbeli, tartalmára pedig, mint az épitészet, tárgytalan: a zene;

4-er a mely anyagára szintén időbeli, de már tartalmára tárgyas: a költészet.

A második fő csoportot alkotó két müvészetnem, a szobrászat és festészet, egyetlen név alá is, a képes müvészet neve alá foglalható, mert a kép valami láthatónak hasonmása, s a szobrászat és festészet mind a kettő a látható hasonmások, azaz képek müvészete, s régibb nyelvszokásunk ennél fogva helyesen jelölte mind a kettőt a kép szóval, mondván a szobrászatot képfaragásnak, a festészetet képirásnak. Azért szabatosan cselekszünk, ha e kettőt, mint egy fő csoport két ágát, egy fogalomba kapcsoljuk s egy kifejezéssel képes müvészetnek nevezzük.

A fentebbi, combinált osztályozás alapján a müvészet négy fő csoportja között következő hasonlatosságok és különbségek mutatkoznak:

Az épitészet egyez a zenével, a mennyiben egyik is másik is elvont, tárgytalan müvészet, tartalmok merőben alaki: a tiszta öszhang, s nem tartozik föladatukhoz az utánzás. Egyes motivumaik ugyan lehetnek utánzatok, a zene például utánozhatja a csalogány csattogását, a zuhatag zuhogását, a mennydörgést, a sirást, a nevetést, valamint az épitészet is utánozza a pázsitot, porondot, kövezetet a padlaton, az eget a mennyezeten, a miből aztán az a stylszabály is ered, hogy a szoba mennyezetének világosabbnak kell lenni padlatánál és falainál; összes alkotásaik azonban sohasem hasonmásai valami természeti valónak, müveik, egészben, vissza nem

mutatnak mintákra, s hűségök csak abból áll, hogy eltalálják a hangulatot, melyet gerjeszteni akarnak, midőn például a jó kedvre czélozó nóta csakugyan felvidítja szivünket, vagy midőn a templom nagyszerű ívei a mindenható ajtatos sejtelmét ébresztik bennünk, Lévèque szerint az épület föladata levén gazdája, lakója lelkét kifejezni. Kifejezése pedig mind az építészetnek, mind a zenének tisztán mennyiséges, idomaik ennél fogva nem illeszkednek a physikai világnak gyakorta kivételes idomaihoz, sőt egészen függetlenek tőlök, de a mellett legpontosabban összevágók, legszigorúabbak, legszabatosabbak. A két művészetnek ez idombeli közösségére gondolt Jean Paul, midőn a gót templomot megfagyott zenének nevezte. Csakhogy a zene idomai az időben, az építészetéi a térben jelennek meg, s megjelenésöknek ez a kétféle módja alapítja meg köztök mind azokat a különbségeket, melyek a térbeli művészetet az időbelitől általában elválasztják s melyekről fölebb már emlékeztünk. De a különböző közeget, melyben megjelennek, mind a ketten az összhangnak olyan teljességében ragyogtatják, az építészet alakzatai a térnek, a zene hangjai az időnek tüntetvén föl mennyiségeit, hogy ha az építészetet méltán mondották a tér költészetének, a zenét szintoly méltán mondhatjuk az idő költészetének. A mennyiben pedig a tér az állandóság, az idő a folyamatosság kerete, s a mennyiben e két művészet alkotásai, tárgytalanságuknál fogva, magok is csak épen keretek, azaz bizonyos térszakaszok vagy bizonyos időszakaszok keretei: szintén mondhatjuk az építészetet az állandóság, a zenét a folyamatosság művészi keretének.

A mi az építészetet a zenétől megkülönbözteti, a közeg: ugyanazon alapszik egyezése a képes müvészettel. Mind a képes, mind az építő müvészetnek a tér a közege, mind a kettő látható anyagot dolgoz fel, mind a kettőnek készítménye, elvontan kifejezve, az, a mire minden láthatót, vég elemeiben, fölbonthatunk: vonalak rendszere. A franczia széptan ennél fogva okszerüen sorolja mind az építészetet, mind a képes müvészet két nagy ágát, a szobrászatot és festészetet, a rajzoló müvészet fő fogalma alá: arts du dessin, a rajzolás nem levén egyéb mint vonalak szerkesztése. Az építészethez közelebb áll a képes müvészet szobrászati ága, melylyel megegyez abban, hogy mind a kettő a valóságos tért használja s valóságos tömegekből alkotja müveit, a festészet ellenben csalóka tért és csalóka tömegeket ábrázol. De a szobrászattól is eltér az építészet, a mennyiben ennél a tömegek képezik a keretet, a tér pedig a keretnek magvát, minthogy az építészet, elvont és mathematikai jellegéhez hiven, a merő tért mint puszta mennyiséget osztja, méri, részletezi; mig a szobrászatban a műnek tömege a mag, a környező tér pedig kerete. A szobrász a térbe állítja tömegeit, az épitész a tért bekeríti velök, mintegy a térnek ad idomot, a tért tünteti föl idomítva: hiszen az építészet, mint már említettük, a tér, az üres tér költészete. Eredetileg a képes müvészet mindkét ága az építészetet szolgálja, szolgálja pedig abban, a mit az építészet üresen hagy: a szobrászat betölti az üres tereket, a festészet az üres tömegeket, illetőleg a tömegek üres felületét, puszta, csupasz lapjait, s felruházza, befödi szinei gazdagságával. Az épité-

szetnek ez a két szolgája azonban az elvont, rideg, mathematikai idomu helyeket a valóság tárgyainak elevenségével népesíti meg, s ez épen a leglényegesebb különbség az épitészet meg a képes müvészet között. A képfaragó és képiró, szintugy mint az épitész, alakzatokat teremtenek, vég elemzésben vonalakat combinálnak; csakhogy az ő alakzataik, az ő vonalaik nem meddő elvonások, azoknak jelenteni kell valamit, valami lényt vagy lénycsoportot, valami eseményt, valami gondolatot, értelmöknek kell lenni, tudósítaniok kell valamiről, valami valódi vagy képzelt tárgyat kell, fölismerhető hasonmásban, azaz képben előtüntetniök.

S a mi, a képző művészet körében, az épitészettől a szobrászat és festészet ikreit megkülönbözteti, ugyanaz különbözteti meg, a szóló müvészet körében, a zenétől a költészetet. A költészet is, mint a zene, hangrendszerben állitja össze műveit; de mig a zene hangjai, mint az épület vonalai, csak elvont harmóniák, a költészet hangjai értelmes szók, melyeknek, mint a képes müvészet vonalainak, már világos jelentésök van, s mig a zene csakis hangzó müvészet, a költészet egyszersmind beszélő.

A költészet anyaga, a beszéd, képes levén mindent kifejezni, a mit bármi más anyag segélyével kifejezhetünk, a nyelvbeli kifejezés természetesen a kifejezés minden egyéb módját utánozhatja s pótolhatja. Igy lesz a szó a kalapácsnak, vésőnek, ecsetnek, húrnak gazdagabb helyettese, igy a költészet minden müvészetnek képviselője, magában foglalója: az egyetemes müvészet, melyben valamennyi többi müvészetnem idomai, értelmesen megszólalva,

ismétlődnek. Igaz ugyan, hogy ez az egyetemes müvészet egyuttal a legelzártabb, a mennyiben egy-egy nyelv körébe van rekesztve, bűvölve, s művei csak egy-egy népéi lehetnek, nem a világéi; de a forditások egy nyelv remekeit más nyelvbe is átvarázsolhatják, habár csak veszteségekkel, a mely veszteségek egyébiránt minden müvészet termékeinél előfordulnak, mihelyt szülő nemzetöktől, szülő koruktól elszakadva más nemzetre, más korra szállanak át, s tegye a patina bármi tiszteletre méltóvá a kincset, melyen leülepedett, mégis csak rozsda az, mely nem engedi többé a müvet oly teljesen élveznünk mint a müvész kor- és honfitársai élvezhették. Bizonyos, hogy a nyelvben rejlik az emberi lélek legkifejezőbb eszköze; mivel pedig a költészet ezzel az eszközzel él, ő a legkifejezőbb müvészet: az, a mely kisebb-nagyobb mértékben azt is mind kifejezheti, a mit a többi müvészet kifejez; benne tehát, mondhatjuk, ismétlődik az összes müvészet, és ismétlődik, következetesen, egész osztályzata is.

A költészetet feljebb a müvészetnek abba a fő csoportjába helyeztük, melyet az időbeliség és tárgyasság jellemez, minél fogva, ugy látszik, ki kellene rekesztenünk a költészet köréből mindent, a mi térbeli és tárgyatlan. Tárgyatlan volna, itt jobban mondva elvont, a mi nem másolja az érzékileg fölfogható valóság tárgyait, azaz, a miben csak lelki, belvilágunk nyilvánul; térbeli volna pedig, a mi nem egymás után, hanem egymás mellett van feltüntetve. Ime, a költészetben mind ez megjelen. Megjelen összes belvilágunk, és pedig nem csak mint ama belső történetek időbeli lefolyása, melyet

az érzelmek váltogatásának, forrongásának, tusájának nevezünk, hanem ugy is, mint az egymás mellé sorakozott gondolatok, elvek, ismeretek architektonikus rendszere, mintegy szellemi térben összeálló épitménye. Föltűnik a külvilág valamennyi jelensége is, és pedig ismét nem csupán az időben, mozogva, mint külső történet, hanem a térben is, megállva, mint kép.

E szerint a költészetben is, a beszélő müvészetben, miként az összes müvészetben, négy fő csoport válik ki:

1-ször: az épitészettel párvonalban, az oktató vagy ugynevezett tanköltészet;

2-szor: a képes müvészettel párvonalban, a leiró költészet;

3-szor: a zenével párvonalban, a lantos vagy lyrai költészet;

4-szer: önmagával párvonalban, az eseményes költészet, mely ujra két felé ágazik, a mint t. i. az eseményeket vagy a multban lefolytakul, vagy pedig a jelenben lefolyókul adja elő: az egyik az elbeszélő vagy epikai, a másik a beszélgető vagy drámai költészet.

A költészeti fajok kisebb elágazásai közől legyen szabad ezuttal csak egyről röviden megemlékeznem: a melylyel a drámai költészetben találkozunk, ez levén a költészetnek az a legteljesebb faja, mely valamennyi többit magában foglalja s melyet szintazon joggal nevezhetünk egyetemes költészetnek mint a hogy a költészetet neveztük egyetemes müvészetnek. A dráma kétféle fő alakban jelen meg, a mely sarkalatos ellentétben áll egymással: mint tragédia és mint komédia. Nem bocsátkozva e két fő alak jellemzésébe s még kevésbbé mérle-

gelve a drámai mellék alakok széptani jogosulatát, csak azt az egyet kivánom érinteni, hogy a tragédia és komédia között a németek által fölállított s nálunk is meghonosodott különbség — mely szerint az egyik szerencsésen, a másik szerencsétlenül végződik — nem épen találó. A gyászos befejezés ugyan ritkán hiányzik a tragédiában; de néha mégis hiányzik, mint például bizonyítja Euripides Aulisi Iphigeniája (melyet Schiller helytelenül megcsonkítva katastrophájától is megfosztott) és bizonyítja a franczia nagy szomorujátékokat megnyitó Cid, mégis mind a kettő a tragédiák sorában áll. Sokkal gyakrabban hiányzik a vidám kihangzás a komédiában, igy a legnagyobb vigjátékiró legnagyobb vigjátékaiban, a Nők Iskolájában, a Misanthrope-ban, a Tartuffe-ben: s megtagadhatjuk-e mégis e müvektől a komédia jellemét? A francziák a klasszikus hagyományok hivei maradtak, midőn a dráma két alakját nem annyira vig vagy szomorú vége, mint inkább hangulata szerint különböztetik meg. A tragédiában a páthosz emelkedettsége honol, a komédiában, az érzés mindennapi, alacsonyabb szinvonalán, a gúny csipőssége járja át az egészet; ott nagy szabású, kivételes jellemek, nagy erényekkel, nagy bünökkel, itt közönséges emberek szerepelnek kisszerű jóságokkal és kisszerü gonoszságokkal; azaz: a tragédia hősöket rajzol, a komédia gyarlóságokat; az a hatalmasok szenvedélyeit, ez a kor erkölcseit; az dicsőit, ez kicsinyel, csúfol.

A költészet anyaga, a hang, érzékileg az időben jelenvén meg, ama költészeti fajok, melyeknek tartalma mintegy térben csoportosul, melyek tehát időbeli anya-

gukkal térbeli sorakozást kisértenek meg, egymás mellé erőtetve az egymásutánt, bizonyára styltelenek, a menynyiben nem anyagszerűek; s ez az oka, hogy az oktatás és leirás a költészetben, stylszerűségét megóvandó, az elbeszélés vagy beszélgetés időbeli alakjába szeret öltözködni, s az oktatás különösen a beszélgetés, a leirás az elbeszélés alakjába. Ugyanez az oka, hogy az oktató és leiró költészetet több aesthetikus föl sem veszi a költészet fajai közé; igy nevezetesen az ujabb német aesthetika, mint tudva levő, csak ezt a három fajt különbözteti meg: lyrai, epikai, drámai.

Minekutána kettős osztályzatunk alapján kijelöltük a müvészeti nemek fő csoportjainak helyét: helyet kell még jelölnünk egy felől az átmenő müvészeteknek, más felől azoknak, melyek a müvészetet egyik oldalon a mesterséggel, másikon a tudománynyal kötik össze. Mind ezek határjelölők, mert a különböző csoportoknak mintegy kapcsul szolgálnak.

A térbeli meg az időbeli müvészet csoportjai között foglalnak helyet azok az átmenő müvészetek, melyek térben jelennek meg, de időbeli lefolyással, azaz mozogva, melyeket ennél fogva mozgó müvészeteknek nevezhetünk. Két fajuk van: az egyik tárgytalan és elvont, miként az épitészet és zene; a másik tárgyas és utánzó, mint a képes müvészet és költészet. Amaz első a táncz, mintegy láthatóvá lett zene; a másik a mimelés, mely a némajátékban a költészet, különösen a drámai költészet tolmácsa igyekszik lenni, az élő szoborban pedig s az ugynevezett tableauban a képes müvészet megmerevült alkotásait utánozza. Mind a táncznak, mind a mimelés-

nek előkészítő iskolája a tornászat, melynek föladata a testet minél többféle mozdulatok ügyes és erélyes megtételére képesíteni.

Az elvont meg az utánzó művészet csoportjait összefoglalják azok a művészetek, melyeket bemutatóknak szeretnék nevezni, mert az illető műveket mintegy bemutatják. Ilyen, a térbeli művészet körében, a kertészet, melyet némelyek úgy jellemeznek, hogy képirás a valódi természettel; mások viszont az épitészet és természet összevetésének mondják, a mely meghatározás alapján a franczia kertészetben az épitészet volna sokalható, az angolban a természet. A kertészet feladata részint kedvező helyeket nyujtani az épitészet és szobrászat művei számára, részint eleven tájképeket szolgáltatni. S valamint a kertészet ily módon az összes képző művészetet érvényesíti: úgy érvényesíti a szóbeli előadás az összes szóló művészetet, részint énekelve, részint szavalva. Tökéletes kifejlődésében a szóbeli előadás, mint szinészet, a legtökéletesebb műfaj, azaz a dráma előadására szolgál, s ezt a feladatát valamennyi művészet közreműködésével teljesíti.

Ez átmenő, illetőleg összefoglaló műnemek közös vonása, hogy eleven műveket alkotnak: a kertészetben az egész látható természet, különösen a növényvilág, a tánczban, a mimelésben, a szinészetben magok a művészek, művökkel azonosulva, jelennek meg előttünk.

Hátra van még szemügyre vennünk a művészet birodalmának határait, egy felől a hol a mesterséggel, más felől a hol a tudománynyal érintkezik.

A mesterség eszközöket szolgáltat bizonyos hasz-

nálati czélra, például széket ülni, ruhát felölteni, fegyvert harczolni, s minden eszköz, melyet szolgáltat, szemmel látható, kézzel fogható, mint a térbeli müvészet készitményei; a mesterség ennél fogva a térbeli vagy képző müvészet felől érintkezik a müvészettel, közvetlenül pedig ama sarka köré gyülekszik, mely a leganyagibb, legkezdetlegesb müvészet, t. i. az épitészet köré. Az épitészet maga még nagyrészt csak a mesterségbe való: a közönséges lakó házak — s alkotásai főleg ezek — bizonyára sokkal inkább a mesterség mintsem a müvészet termékei közé sorolandók. De midőn már müvészetté emelkedik is, a mesterségek buzgólkodnak körülötte, napszámmal és motivumokkal: a fonó, gyuró, ácsoló, kőrakó mesterségek. Ugyancsak a mesterség segíti a szobrászatot és festészetet is. És ezt a segélyt ugyancsak a képes müvészet szolgáltatja vissza a mesterségnek, busásan, müvészi idomokkal gyarapítva őt. Igy fejlődik ki, a mesterség meg a müvészet között, bizonyos müvészi mesterség, melynek készítményei nem csak merő használatúl, hanem diszítésül is kivánnak szolgálni, a a műipar vagy iparmüvészet. A mesterség s a képző müvészet szoros kapcsolatát már a görögök kifejezték, mind a kettőt az egy techné szóval jelölvén.

A tudomány az igazságot keresi; kifejezése módja ugyanaz, a mi a költészeté, t. i. az értelmes szó; eredetileg a költészet külső formájában is jelen meg, versben, s az igazság első hirdetői, a népek első tanitói költők; szintoly egyetemes is mint a költészet, mert az igazságot mindenütt kutatván, mindenre kiterjed és vizsgálatai köréből semmit sem rekeszt ki; természetes ennél fogva,

hogy a tudomány a szóló művészet felől határolja a művészetet, közvetlenül pedig ama sarkával ér össze, mely a legszellemibb, legtartalmasabb művészet: a költészettel. S ezen a határon is, melyet a tudománynyal képez a művészet, fejlődik valami középnem, a mi tudomány is művészet is, bizonyos művészi tudomány mely az igazság mellett a szépségnek is hódol, az iró művészet. Erre az iró művészetre gondolhatott Lasaulx, midőn a szóló művészetben a legalsó fokra a zenét, a másodikra a költészetet, a legfelsőre a műprózát helyezte, párvonalba tevén a zenét, mint tartalomra legszegényebbet, az épitészettel, a költészetet a szobrászattal, a prózát mint legdúsabbat a festészettel. Részemről korán sem tartozom a próza kicsinylői közé, annál kevésbbé, mert az irodalom története meggyőzött, hogy a jó próza sokkal ritkább mint a jó vers; ebből azonban nem az következik, hogy a prózát fölibe tegyük a költészetnek, hanem hogy fölibe tegyük a versnek. Valamint pedig nem juthat eszünkbe a verset külön műfajképen fölállitani, szintúgy nem állithatjuk föl annak a prózát. Vannak költemények prózában irva, és vannak épen nem költői dolgok versekbe szedve. Lasaulx osztályozása tehát a prózairók iránt igen is jóakaratról, de fogalomzavarról is tanuskodik; s a fogalomzavar fenmarad, csak hogy más felé terelődik, akkor is, ha a műprózán az iró művészetet akarjuk érteni. Mert az iró művészet nem csak a költészet, hanem a tudomány szolgálatában is működik, a tudomány pedig nem egy a művészettel, bár legközelebb rokona. Épen rokonságánál fogva érintkezik is vele, mint kimutatni törekedtem, s épen a szóló

müvészet útján. Ez az oka, hogy valamint a görögök az egy techné szó alá foglalták a mesterséggel együtt a képző müvészetet, úgy jelölte a középkorban szintén az artes liberales egyetlen elnevezése a tudománynyal együtt a zenét és költészetet, tehát a szóló müvészetet, hozzá értve még a szónoklatot, szintén az iró müvészet egyik fontosabb ágát.

Anyag és tartalom tekintetében a költészet egyezvén a tudománynyal, mert mind a kettő beszél s mind a kettőnek minden a tárgya: természetes, hogy az iró müvészetet épen ugy osztályozhatjuk a mint osztályoztuk a költészetet. Ekként párvonalba tehetjük az oktató költészettel az iró müvészetben a fejtegetést, melynek egyik nevezetes faja a vitázás, és a mely szivesen öltözik a beszélgetés alakjába, mint Plato és Lukian példányai mutatják; a költői leirással párvonalba tehetjük a prózai leirást; a lantos költészettel a levelezést; végre az eseményes költészettel az iró müvészetnek azt a faját, mely a történettel foglalkozik, és pedig, vagy mint az epika, a multban, midőn történetirás lesz belőle, vagy, mint a dramatika, a jelenben, midőn szónoklattá, különösen politikai szónoklattá s publicistikává fejlik.

A szépség napja tehát nem csupán a tiszta müvészet körében világol, határain túl is átragyog az, egy felől a mesterség, más felől a tudomány termékeire, s a melyek visszaragyogtatják, müvészi becsűvé emelkednek; müvészi becse által pedig mind a mesterség, mind a tudomány terméke megnemesedik, mi több, az emberi társadalom haladására is annál hathatósabb tényezőképen folyhe, minél teljesebben tükrözteti napját, azaz, egyszerüen kimondva, minél szebb.

AZ ARGESI ZÁRDA.

Román néplegenda.

Forditotta

VULCANU JÓZSEF.

(Felolvastatott 1873. jan. 29-dikén.)

Radu Negru vajda, a román krónika-irók tanusága szerint, Fogarasról egész házával és népének egy részével fölkerekedvén, elindult uj hazát keresni. Végre az Argesiu völgyére szállott s ott állitá fel uralkodói székét, sok épületet és egy gyönyörü zárdát épitvén, mely mai napig is fenáll s mely azóta sok épitészeti tanulmánynak lőn tárgyává.

A néphagyomány e zárdát Mándli mester művének tartja. Ez a Mandi mester legendai alak. Minden régi épitészeti mű neki talajdonittatik.

A néphit szerint egy uj épület sem lehet tartós, ha csak bizonyos rejtélyes szokások nem teljesíttetnek, például valamely ember árnyának az alapba temetése. A kőmivesek meg szokták lopni valakinek az árnyékát, azaz megmérik árnyékát nádszállal s e nádszálat aztán beépitik a falazatba. A kinek árnyékát meglopták, negyven nap alatt meghal s azon ház őrszellemévé válik.

Minthogy azonban e szokás — igen természetesen — gyakran szerencsétlenséget okozott, megijesztvén azokat, kiknek árnyékát meglopták, ugy hogy azok nagy betegségbe estek: a kőmivesek kénytelenek voltak megváltoztatni e szokást. Midőn tehát uj ház épül, mielőtt az alapkő letétetett volna, a kiásott alaphely ezen czélra készült folyadékkal öntöztetik meg. Aztán leöletik két bárány, a kőmivesek megvendégeltetnek, s ők a két bárányfejet falazzák be keresztben, két szegletben, a másik két szögletbe pedig két vörös fazekat épitenek be, telve használatlan vizzel.

Jelen legenda tárgya — mint Alexandri Vazul irja, kinek népköltészeti gyüjteményéből fordítottam le e darabot s kinek jegyzeteit használom fel most is — a szerb népköltők által is daloltatik, de némely különbséggel. A szerb ballada czime: „Skutari város épitése," melyet a három Merlyavcsevics testvér visz véghez, nevezetesen Vukasin király, Uglyesa vajda s a fiatal Gojko. A nagymester Rad. A beépitett nő Gojko neje.

Ez azt tanusitja, hogy ugyanazon néphagyomány a Duna mindkét partján létezik [1]).

Végül még csak azt jegyzem meg, hogy ez azon ballada, melynek román eredetisége miatt a Kriza által közlött „Kőmives Kelemenné" ellenében korán elhunyt barátom, Grozescu Julián, 1864-ben a magyar napi sajtóban felszólalt és vitát folytatott. *

---

[1]) Greguss Ágost, a »balladáról« szóló müve V-dik fejezetében (Évlapok, II. kötet, 307—309. l.) még egy ujgörög népdalról is megemlékezik, melynek ugyanez a motivuma s melyben az artai hidat építik hasonló körülmények között. * Lásd: Arany Koszorú II. köt. 1865: Greguss a balladáról

AZ ARGESI ZÁRDA.

I.

Argesiu völgy medrében,
A patak mentében
Halad Negru vajda
S vele tíz bajtársa:
Kilencz hires mester,
Mind kőmives mester;
Manoli tizedik,
A leghiresebbik.
Mennek, mendegélnek,
Helyet keresgélnek,
Hová épitnének
Egy zárdát emléknek.
S a mint haladnának,
Az utban találnak
Egy szegény juhászt,
Ki jól furulyáz.
És a mint meglátá
Az úr, így szólt hozzá:
„Hallod-e, te legény,
Dallos juhász legény!
Nyájaddal már jártál
Fen Argesiu partjánál;
Az alját is láttad,
Arra hajtva nyájad:
Merre jártál, keltél,
Vajon nem szemléltél
Egy régi, elhagyott
Be nem végzett lakot
Az erdősarokban,
Mogyoró-bokorban?“
„Biz én, uram, láttam,
A hol ott járkáltam,
Egy régi, elhagyott,
Be nem végzett lakot.
Ha látják az ebek,
Hozzá közelednek,
Ugatnak falinak
S rémesen vonítnak.“
Hallván az úr, erre
Nagyon megörvende,
S elindula gyorsan
A lak felé nyomban,
S vele kilencz mester,
Mind kőmives mester,
S Manoli tizedik,
A leghiresebbik.
„Ime, itt van falam:
E helyt választottam
Zárda-épitésre
És örök emlékre.
Nos fel, kilencz mester,
Mind kőmives mester,
Gyorsan a dologhoz,
Kezdjetek munkához!
Épitsetek itten
Gyorsan és sebtiben
Egy gyönyörü zárdát
Mely ritkítsa párját.
Majd adok pénzt nektek,
S bojárokká teszlek;
Ha nem akarnátok,
Falt épitek rátok,

S befalazlak élve
Az alap beljébe!"

II.

Erre a mesterek
Nyujták a kötelet
S megmérék a helyet.
Nagy alapot ástak,
Szüntelen munkáltak.
Épiték a falat;
De a mit felraktak,
Ledőlt az éj alatt.
Más nap aztán ujra,
És harmad nap ujra,
És negyed nap ujra
Ledőlt a sok munka.
Az úr bámula,
S rájok támada,
És haragtól égve,
Szóla fenyegetve,
Hogy bezárja élve
Az alap beljébe.
A sok hires mester,
Mind kőmives mester,
Reszkete dolgozva
S reszketve dolgoza
Egész nyári napon
Estig ott a falon;
Csak Mandli állt,
Csak ő nem munkált;
De lefeküvék
S egyet álmodék,
Aztán felébredve
Igy szólalt meg nyelve:
„Kilencz hires mester,
Mind kőmives mester;
Ime mit álmodtam
A mint lenyugodtam:
Egy magasabb szellem
Azt sugta énnekem,
Dolgoznánk bár mennyit,
Éjjel lehull megint,
Mig nem egyszer végre
Eltemetjük élve
A legelső nőcskét,
Az első nővérkét,
A ki megjelen
Holnap reggelen,
Hozva eleséget
Testvérnek vagy férjnek.
Ha akarjátok hát
Végezni a munkát,
Hogy a hires zárda
Fel legyen állítva:
Esküdjünk meg mind
Mostan egyenkint.
A titkot megtartjuk
És el nem áruljuk.
S akármely menyecske
S bármely nővérecske
Holnap jókor reggel
Legelsőnek jő el,
Azt feláldozzuk
És befalazzuk."

III.

Im hajnalban sebten
Mándli felserken,

S azután felméne
A vessző-sövényre,
Fel az emelvényre,
S néze a távolba,
Hogy ki jő majd onnan?
És ime, jaj, mit lát,
Onnan ki jöve hát?
Az ő életpárja,
A mezők virága!
Az közelge ottan,
Hozva neki gyorsan
Ennivalót délre
S bort a jó ebédre.
Hitvesét meglátva,
Szorult szive tája,
S leborula térdre,
Sírva igy beszéle:
„Adj, uram — kéri őt —
Adj egy zápor-esőt!
Támadjon sok patak,
Dagadva folyjanak,
Vizek áradjanak,
Tartsák fel rózsámat!
Tartsák fel a völgyben,
Fordítsák el tőlem!“
Könyörült az úr rá,
S fohászát hallgatá,
S gyüjtve sok felleget,
Befödé az eget;
S mindjárt eső fakadt,
Zápor-eső szakadt,
S lett aztán sok patak,
A folyók dagadtak.
De bár mennyit esék,
Nem tarták fel nejét:
Az csak jöve egyre,
Felé közeledve.
Mándli őt látva,
Sirva nézett rája,
S ismét leborula
S az úrhoz fordula:
„Adj, isten, nagy szelet,
Fujjon a föld felett,
Csavarja ki tőből
Fákat az erdőből,
Forgasson hegyeket,
Tartsák fel szépemet!
Tartsák fel a völgyben,
Fordítsák el tőlem!“
Könyörült az úr rá,
S fohászát hallgatá,
S fuvott egy nagy szelet
Az egész föld felett,
Mely kicsavart tőből
Fákat az erdőből,
S hegyeket emelt át;
Ámde szép Annáját
Fel nem tartóztatták:
Az csak jöve egyre,
Széjjel nézegetve,
Felé közeledve.
S ime, jaj, szegényke,
Megérkezett végre.

IV.

A sok hires mester,
Mind kőmives mester
Nagyon megörüle,
Hogy megláták jöve;

Csak Mánoli dult, fult,
Szép nejére borult,
S vivé az ölébe
Fel az emelvényre,
Letevé a falra,
S szóla tréfálgatva:
„Állj csak itten, lelkem,
Ne félj egy cseppet sem;
Csak tréfa az egész,
Hogy befalazva lészsz!“
Anna bizott benne,
Vigan nevetgetve;
De szegény Manoli
Sohajtva fog neki
A fal-épitésnek,
Álom-betöltésnek.
Nőtt a fal felfelé
És nejét elfedé
Egész a bokáig.
És a lábikráig
És az, szegény feje,
Többé nem nevete,
Hanem igy esdekle:
„Mandli, Mándli,
Mesterem Mandli,
Ne tréfálj már, kérlek,
Mert nem jó ez, hidd meg.
Manoli, Manoli,
Mesterem Manoli!
Szorit a fal nagyon,
Testem zuzza agyon.“
De ez nem hallgat rá,
S a falat csak raká,
S nyúlt a fal felfelé,
És nejét elfedé
Egész a bokáig
És a lábikráig,
Oldaláig fel, fel.
Födve már a kebel.
S a szegény nő erre
Síra esdekelve,
S igy szólalt meg nyelve:
„Manoli, Manoli,
Mesterem Manoli,
Szorit a fal nagyon,
Keblem zuzza agyon,
S alatta magzatom!«
Manoli veszetten
Csak épitget sebten,
S nyult a fal felfelé,
És nejét befedé
Oldaláig fel,
Fedve a kebel,
Ajka is befedve,
Nem látszik két szeme.
Jaj, reá mi vár!
Őt sem látni már,
Csak siralmas hang szól
Ott alant a sirból:
„Manoli, Manoli,
Mesterem Manoli!
Szorit a fal engem,
És kialszik éltem!“

V.

Argesiu völgy medrében,
A patak mentében,
Im jön Negru vajda,
Hogy meglátogassa

Azt a hires zárdát,
Mely ritkitja párját,
És hogy ájtatosan
Imádkozzék ottan.
Látva ezt a vajda,
Megörüle rajta,
S ekkép szóla ajka:
„Kőmives mesterek,
Tizen nagy mesterek,
Valljátok meg végre,
Kézt a szivre téve:
Tudnátok-e ti még
Épiteni ismét,
Ha van képességtek,
Egy zárdát emléknek,
Ennél fényesebbet,
Ennél is még szebbet?“
S a hires mesterek,
Kőmives mesterek
Fen az emelvényen,
A fal tetejében,
Vigan büszkélkedve,
Igy beszéltek erre:
„Olyan nagy mesterek,
Mint mi itt, nincsenek;
Hogyne tudnánk hát mi
Ujra hozzálátni,
S épiteni ékül
Egy zárdát emlékül,
Ennél sokkal szebbet,
Sokkal fényesebbet!“
Az úr megfélemlett,
Hallva e beszédet,
S gondolatba mélyedt;
S parancsolá gyorsan,
Hogy bontsák el nyomban
Mind az állásfákat
S a magas létrákat,
S a sok hires mestert,
Tiz kőmives mestert
Hagyják ott maradni
Oda fen rothadni,
Az álláson fön,
Épület-tetőn.
Mesterink össz'álltak,
Szárnyakat csináltak,
Könnyü röpke szárnyat
Zsindelyekből vágtak,
S kinyujtva egy végbe,
Fölszálltak a légbe;
De tüstént lebuktak,
S kitörék nyakukat.
De szegény Manoli,
A mester Manoli,
A midőn próbálna,
Hogy ő is felszállna,
Ime csak egyszerre
A kőfalból erre
Hallja, hogy szól egy hang,
Mint a lélekharang,
Siralmas s elfojtott,
S az ily szókat mondott:
„Manoli, Manoli,
Mesterem Manoli!
Szorit a fal nagyon,
Keblem zuzza agyon;
Magzatomat fojtja,
Éltemet kioltja!“
A mint ő ezt hallá,
Felháboroda rá,

S látását elvesztve,
Forgott a föld vele,
S a felhők felette;
S az állás fejéről,
Zárda tetejéről
Meghalva rogyott le.
S im belőle ott len,
Ép a zárda alatt
Egy kis forrás fakadt:
Sós ennek a nedve,
Könyekkel van telve.

KÉT KÉP.

Költemény-pár

GYŐRY VILMOSTÓL.

(Felolvastatott 1873. febr. 9-dikén.)

A REMETE.

„Maradj, maradj, te zajgó, büszke város,
És mind ti falvak s mind ti ott lakók!
A mint a föld két sarka nem határos,
Ugy nem vagyunk mi együvé valók.
Mint szerterobbant csillag tört darabja
A testtől végtelen távolba húll:
Ugy válok én, tőled, föld büszke rabja,
Örökre, visszahozhatatlanúl.

Oh én rajongó, ifju édes álmam,
Hová enyésztek drága képeid?!
Remélve, hive és szeretve jártam:
És oh, mivé lőn e remény s e hit!
Jaj ott a szivnek, mely szeretni tud csak,
Hol más egyéb gyülölni tud csupán;
Jaj annak, a ki egy szent czélra fut csak,
Mig aljas mind a többié s silány.

Jártam nagyoknak márvány csarnokában:
Hiuságot találtam s megvetést;
Majd álltam koldusoknak kunyhajában:
S irigységet találtam s gyülölést.
A fény, setét homálynak leple volt ott,
Setét homály borítá itt a fényt,
Mit isten az örök lélekbe oltott
Fenséges származás pecsétjeként.

Oh mily örömmel keltem én utamra,
Mily szent hevülés gerjeszté szivem!
Nem gondolék egy perczig is magamra,
Saját javamra s érdekemre, nem!
Egy volt a mér' más mindent elfeledtem,
Ezt hirdeté az ajk ihlett szava,
Minek szolgája, bajvivója lettem:
Testvérim, embertársim köz java.

Ez volt a név, melyet beléd kiálték,
Puszták sivár pusztája, nagy világ!
Ez volt a zászló, melyet áldva áldék,
Hogy azt én karjaim hordozhaták.
Ez volt a szent czél, mely felé futottam,
Ez volt az oltár, melyen áldozám,
A melyre — hivogatva — rámutattam:
»Kövessetek, figyeljetek reám!«

S mi lett a válasz, mit szavamra nyertem?
Ne szólj! E tiszta lég ne hallja meg!
Oh balga én, ki még álmodni mertem,
Hogy emberekbe lelket önthetek!
Ki nem tudám, hogy a rög emberének
Gyönyört csak a silány élv percze ád,
S hogy olyan átkozott vakság veré meg,
Hogy eltapodja legnemesb javát!

A szivet, ezt a gyenge várt, kegyetlen
S szörnyü hatalmu zsarnok vette be:
Kiverni onnan nincs erő, lehetlen!
E szörnyetegnek önzés a neve;
Tanácsot ő csak egyet kész fogadni:
Azt mit a mindig éber érdek ád;
De szóljon ez: kaczagva el fog adni
Rokont, szülét, istent, hitet, hazát!

E szörnyeteggel szálltam szembe érted,
Ember, ki édes testvérem valál!
Segélyt kiálték, azt hivém, megérted,
És ahhoz állasz, a ki érted áll!
Oh hogyha van, ki szómra hajt, segélyd ad...!
De senki sem kelt; sőt támasz helyett
Ez megdobál, az csak kaczajra méltat...
Álltam soká... im vége... nem lehet!

Még élek, ámde csüggedt-lankadottan;
Megtépve zászlóm, törve fegyverem:
A harczos immár mit keressen ottan,
Hol nem kecsegtet többé győzelem?
Csak gyász kisér el a vesztett csatából,
Remények temetője e kebel;
Egyetlen vágya él még, melyet ápol:
A gyász terét elhagyni, messze el!

Sebet ki annál többet ütsz a fára
Mennél hivebb gyümölcsöző az ág,
Tetszést rivalgasz ámítód szavára,
Mig jóltevődre átkot zúgsz, világ
A hol hideg, meddő sziklára szórám,
Mit üdvnek ismer, áld, ajánl sziv, ész:
Ez, évek óta, első boldog órám,
Hogy vég határod kéklő ködbe vész!

S boritson is köd végkép, mindenestül,
Vihar temesse hozzád az utat;
Döntsön ki az minden jelet tövestül,
Mi rád emlékeztet, feléd mutat.
Ha még van ír e szív égő sebére,
A lelki szenvedőnek enyhület,
Balzsam, mitől eláll még könye, vére:
Áldott magány, az csak benned lehet

Világommá te légy azért helyette,
Föld kerekén legelzártabb darab!
Annál kiesb, mennél kietlenebb te,
Annál kivántabb, mennél zordonabb!
A melytől más riadva ront futásnak:
Engem fogadj be véges-végtelen;
Mi gyötrelem kész pokla lenne másnak:
Éden nekem — hogy ember nincs jelen!

Mit gyér tulajdonábul életemnek
Hajótörésem még is meghagyott:
Ha nap, ha év, kihűlteig szivemnek
Hadd rejtegessem háborítlan ott;
S ha egykor a bilincs szét fog szakadni:
Borítson el szél verte por s haraszt:
Mert még a sír se tudna nyugtot adni,
Ha ember ásná meg poromnak azt!"

AZ APOSTOL.

„Kél a reg, a fény, a munka s élet!
Jöszte, jöszte, hü vándorbotom;
Átpihentük a nyugalmas éjet,
Fel, tovább a nyomba vett uton!
Édes óra, mely álommal áldod
Azt ki lankadt, azt mi szenvedés;
Ámde százszor olyan édes, áldott!
Mely tevéled áld: felébredés!

Enyhet önmagunknak ád csak álmunk,
S ébredésünk vissza minket ad
Küzdterünknek, hol hiven megállnunk
A mily édes, oly szent gondolat!
Tétlenül ám szikla vagy rög álljon,
Lelke nincs, nyugalma is halál;
A ki férfi: munkakört találjon,
Melybe másoknak javára vál.

Mig e földön emberek lakoznak,
Lel teendőt mindig a nemes:
Hozni vesztő pusztulást a rosznak,
S életet, mi élni érdemes.
S a ki gyáva vagy hideg szivével
Nem vesz ebbe a szent harczba részt:
Isten képét hasztalan vevé fel,
S bár kivánja, embernek ne nézd.

Nem, se gyávaság, se ily hidegség
Meg ne dermeszszék e hő szivet:
Addig élsz, sziv, mig e láng meleg s ég
Haljon ez ki, téged is temet.
És ha mégis? Hát ha rá fuvalna
A csalódás jéglehellete?
És a szent ügy szégyent — veszve — vallna,
S gyászt aratna, ki reményt vete?

Oh ne félj! Fel, a magasba nézzen
Példaképért, a ki nagyra tör:
Im, a nap kel, pályafutni készen:
Ott a példa, vígasz és tükör!
Nézd, mihelyt a láthatárra lépe,
Ujra ébred, él az ég s a föld:
Vándorútam drága példaképe
Légy, arany nap, százszor üdvözölt!

Sugarad mily áldás a világra!
Fényt vegyít az s létadó hevet;
Emberekben fény az ész világa
S éltető meleg a szeretet.
Oh ha mink is ezt ugy egyesítjük,
Mint a hogy tebenned egyesül:
Azt a bús éjt mink is felderítjük,
A mely átkul e világon ül.

Lassu bár s nehéz, de nem lehetlen;
Csak kitartás végez nagy müvet.
Mily szilárd a nap, mily csüggedetlen,
Hogy tavaszra keltse a telet.
Bár sugára százszor ujra ég is,
Mozdulatlan a föld hantja lent;
Ámde ő jön ujra, s végre mégis,
Hol halál volt, életet teremt.

Utja mily szent; s gát gyanánt eléje
Mily gyakorta még is felleg áll:
Küzdnek, ő győz, oszlik a köd éje
S verve fut a fényirigy homály.
Ám a nap nem néz reá haraggal,
Sőt mosolygva küld utána fényt;
S hint reá, a legszebb sugarakkal,
Szép szivárványt béke csókjaként.

Oh taníts meg tűrni, megbocsátni,
Hogyha ember támad ellenem,
A ki önön szent javát belátni
S jóltevőit áldni képtelen;
Átkot én ne szórjak átkozómra,
És sebet ne vágjak a sebért:
Hogyha nincs ma, a ki hajtna szómra,
Lesz idő még, a melyik megért.

Minden ügynek volt megtámadója,
Minden ügynek lett védője is;
Az igazt az, mert igaz, nem ójja
És lehet koronája tövis;
Mindenik szent ügy kezdetbe vesztett,
De ha szent volt, diadalra kelt;
A jelen feszítni vert keresztet,
A jövő hozsannát énekelt.

Meglehet, hogy egyes ember és kor
Háladatlan s el nem ismerő;
Hant borúl a magra is vetéskor,
S im kalászra kelti az erő.
Gondja az legyen csak a vetőnek,
Hogy mit elvet, légyen ép a mag
Egykor-akkor majd aratni jőnek,
Egykor-akkor még megáldanak!

Oh azért előre csüggedetlen!
Jöszte, jöszte, hű vándorbotom.
Egyesért, ha sért, az összes ellen
Én az átkot szórni nem tudom;
A jelennek sértő pillanatja
Szivemet bár tőrrel üsse át,
A reményseg hű kezével adja
Szebb jövőnek enyhe balzsamát.

S majd ha jő a pálya vég határa:
Mint a nap ha nyugovóra száll,
Visszanéz még megfutott utára,
S tőle — áldó búcsut intve — vál:
Én is, mig bealkonyúl fölöttem,
Hadd tekintsek folyton vissza még,
S áldva váljak, kit sirig szerettem,
Tőled, ember és emberiség!“

*

Előtted a két kép, te köztök állasz;
Melyik nemesb, jobb: rajtad áll a válasz.

MÁSVILÁGI BÜNHÖDÉS

SZIGLIGETI EDÉTŐL.

(Felolvastatott 1873. febr. 9-kén.)

Minap egyik jó barátom születése napját ültük meg. Ilyenkor roszúl szoktam aludni. Ekkor is többször felébredék. Ez nem szokatlan dolog; de szokatlan volt az a gyors, halk perczegés, mely fülemet mindannyiszor megütötte. Meg kell mondanom, hogy iróasztalom épen ágyam fejénél áll; azt is, hogy zsebórámat fölibe szoktam akasztani. Azt hittem, ennek ketyegését hallom, s nem sokat törődtem vele, ujra és ujra elaludtam.

Reggel szokás szerint hét órakor fölkelek, iróasztalomhoz lépek, szemem legelőször is az órára esik, im tizenkettőt mutat. Fülemhez tartom: áll. Csodálatos, szokása ellen, pont éjfélkor állott meg. De hát akkor mi perczegett éjfél után? Nem soká kellett rajta fejemet törnöm: iróasztalomon egy iv papirt találtam nyomtatáshoz hasonló betükkel tele irva. Olvasom, bámulok, aztán félek, aztán rettegek, aztán borzadok, aztán szörnyűködöm; aztán fejemről leesik a sipka, mert hajamnak minden szála az égnek meredt. Senki sem hinné, én sem, ha nem volna igaz. Im a titkos irat tartalma ez volt:

„Tisztelt uram és jóakaróm! Ön nem hitt sem az asztaltánczoltatásban, sem az asztalirásban, ámbár annak idejében N. N. ihletett barátjának delejes kezei egy iv tiszta papirra a három lábú asztalkával az ön szeme láttára leirták, hogy az ön védszelleme néhai I*** Miklós, a régiséggyüjtő és házi ur. Ön azt nem hitte, s azzal játszta el szerencséjét: mert védszelleme a hatalmas idézés következtében épen akkor készült haza járni, hogy vég rendeletéhez sajátkezüleg egy codicillust irjon, melyben uri utczai házát önnek hagyományozza; de hitetlenségén megboszankodván, a másik oldalára feküdt, s ezóta mit sem akar tudni az önök más világáról. Ah, ő boldog, mert nyughatik, mert a kinek védszelleme volt, megtagadta; hujh, de én! a ki védszelleme vagyok a most keletkező...“

Itt egy sor ki van törölve s olvashatlan. A rejtélyes kézirat folytatá:

„Most jut eszembe, hogy e túlvilági titkot nem szabad elárulnom; csak annyit mondok, hogy ime meggyőződhetik arról, a mit Hamlet mond: Sok van az égben és földön, a miről a mi, azaz az önök philosophiája nem is álmodik. A halandók közt csak ön tudja titkomat, melyet életemben én annyi gonddal, annyi aggódó gyötrelemmel őrzöttem, melyet síromba vittem, melyért annyit türtem és szenvedtem oda fen, s mely miatt ide lent sincs nyugodalmam! Úgy van, uram, csak ön tudja, hogy életemben nem tudtam irni és olvasni, s a világgal mégis azt hitettem el hogy tudok. A rettentő igazságos nemezis azzal büntetett, hogy itt kellett megtanulnom a legcsodálatosabb okból és módon mind a kettőt. Hogy

kéz nélkül is tudok irni: arról meggyőzhetik e szomorú sorok. Hogy pedig szem nélkül is tudok olvasni: abban sem szabad kételkednie: különben hogyan találnék vissza oda, a honnan felvándorlok, ha fejfámon elolvasni nem tudnám: „Itt nyugszik Horváth György, hajdan czédulahordó, statista-vezető, végül a nemzeti szinház drámai szerepösztója.“

„Ha rettentő eskü alatt fogadást nem tettem volna, mikor kényszeritettek feljárnom — okát nem árulhatom el! — hogy e túlvilág titkairól hallgatok, dolgokat mondanék önnek, hogy a szivar rögtön kiesnék szájából, s rögtön hinne az asztaltánczoltatásban és irásban, a feljáró és kopogtató szellemekben, kik fej és kéz nélkül irnak leveleket, verseket, szem és kéz nélkül festenek remek müveket, hang és száj nélkül sugdosnak, beszélnek; de ehhez a lélekidézés s léleklátás prófétai tehetsége kell, mely csak azoknak adatik, a kik hisznek benne; pedig ön még be nem iratta magát az én ... De csitt! rettentő nehezemre esik a hallgatás!“

A szegény lélek keze, úgy látszott, szörnyen reszketett, mert nehány sor ismét olvashatlan; de megszilárdulva, határozott vonásokkal igy folytatá:

„Azért térjünk az én magán ügyemre; olvassa, mért járok én fel önhöz s mért fogyasztom papirját és tintáját. Nota bene, az óráját én állítottam meg, nehogy, ha tán sietne, tévedésbe hozzon, s idő előtt, a rózsás ujjú hajnal két lábú tollas hirnökének riadója előtt kelljen visszarohannom oda, a hol Ixion, Tantalusz, Dante pokla ... De csitt! hisz ez is titok. Annyit mégis mondhatok, a mit már mások is megirtak, hogy

itt mindenki az által bünhödik, a miben vétkezett: én is! Hallja tehát, miért látogattam meg önt.

„Ön már több szinpadi kitünő nevezetességet, a többi közt Dúl Mózsit is halhatatlanitotta; csak rólam felejtkezett meg, pedig tán rám is rám férne egy kis halhatatlanság oda fen!

„Emlékszik még, hol és mikor találkoztunk először az életben? Hogyne! Budán 1835-ben, augusztus 18-án, Marczi barátomnál. Önnel még akkor nem volt per te s tu; de mi már három év óta tegeztük egymást az én Marczi barátommal, mert ő nem tartozott azok közé a kóficz nagyságok közé, kik mihelyt első rollét kezdtek játszani, mindjárt magázták régi kedves pajtásukat. Igen is, én kenyeres pajtásuk voltam, de ők igen gyakran kenyértelen pajtásaim voltak, s én akkor megosztám velök erszényemet, garderobomat, mert nekem mindig volt! Az én Marczi barátom más ember volt; akkor is tárt karral fogadott, s meghivott ebédre. Ön nála lakott egy kis udvarszobában; egyedül, mert másod magával nem fért volna bele. Ebéd után bekopogtatott. Meglátván engem, mélyen meghajtotta magát, mit én barátságos bólintással viszonoztam. Ne is tagadja; nyakamban az ujjnyi vastagságú arany láncz, s rajta az arany óra, melyet minden perczben kétszer néztem meg, s még sem tudtam, hány az óra — okát még csak ön tudja, miért nem — s a sok villogó és csillogó gyűrű ujjaimon, melyekkel én folyvást bajuszomat pedergettem, hogy lássék, s épen ez okból bajuszomat sohasem hoztam áldozatúl a művészetnek, azonkivül legujabb divatú sárga-gombos zöld quäkkerem, felsültött hajam, szóval tekintélyes kül-

sőm, méltóságos ülésem, deli szépségem, hijába is tagadná, imponált, mint azt beszélgetésünk, nagy megelégedésemre, azonnal igazolta.

„Marczi barátom bemutatott egymásnak: „Horváth ur, az én barátom; Szigligeti, lakóm, kezdő szinész.“

„Ön ismét mélyen meghajtotta magát; én ismét bólintottam; az üres székre mutattam, s egy pohár bort töltöttem, magamnak.

„Miután constatáltuk, hogy julius daczára kellemes meleg napunk van, s ha házi asszony nem volna a háznál, le is vethetnők felső kabátunkat, ön azt kérdezte teljes tisztelettel tőlem:

„— Honnan méltóztatott érkezni?

„— Balaton-Füredről, felelém.

„— A fürdőt méltóztatott használni?

„— Azt.

„— De hisz ott nagyságtoknak saját házuk van mert nagyságod is a Szent-Györgyi Horváthok egyike?

„— Nem, mi más nemes falamia vagyunk.

„(Emlékezhetik, hogy oda fen minden kedvező alkalommal az idegen szókat szerettem használni, de sohasem tudtam kimondani. Az én szótáram szerint: theatrum = diatrom; Schodelné = Sódriné; director = dilektor; regisseur = reseszőr; inspiciens = inspicias, sat. Bezeg büntetésül meg kellett itt tanulnom; de igaz, csitt!)

„Ön a „falamia“ szót tréfás leereszkedésnek hitte, s bátrabb lőn, s azt kérdezé:

„— A tekintetes úr az alispán Veszprémből?

„— Nem vagyok viczespán, felelém: mert elvem volt sohasem mondani nem-igazat, de az igazat sem

mondani meg annak, a ki nem tudja hogy ki vagyok.

„— Soká méltóztatik itt mulatni?

„— Nem, holnap leutazom.

„— Jószágaira?

Emlékezhetik, hogy erre nem feleltem; Marczi barátom pedig mosolygott, de nem szólt, mert tudta mily jól esik nekem, hogy tekintetes földes úrnak tartanak.

„— Ön akkor nem tudta meg, hogy ki vagyok; most már megtudhatja, hogy akkor épen ex-czédulahordó voltam Füreden Komlóssynál, s épen akkor tett bujdosóvá az én kegyetlen üldöző sorsvégzetem. A történet egyszerű, de szomorú emlékű.

„Ön tudja, azaz, hogy nem tudja, mi a czédulahordó, mert sohasem volt a provinczián. A czédulahordó, uram, minden, mert nélküle nincs semmi; nélküle nincs jövedelem, nincs requisitum; jövedelem nélkül nincs társaság; requisitum nélkül nincs előadás. A czédulahordó ha nem ügyes, ha nem tud egyszerre szerény és szemtelen lenni, ha szinlaposztáskor szerényen nem tud beljebb hatolni a tornácznál vagy előszobánál, ha a szobalánynak nem tud udvarolni, az inasnak vagy hizelegni vagy imponálni, s nem képes a nagyságos vagy tekintetes vagy nemzetes urig, asszonyig vagy épen kis- és leányasszonyig hatolni, s a szinlapot nekik személyesen kézbesiteni, s kézbesitéskor a társaság és adandó darab iránt, tapintatos, de ki- és behivó szónoklattal, a kiváncsiságot fölébreszteni s az érdekeltséget fokozni: akkor, uram, a társaság el van veszve; de maga a czédulahordó

is, mert nincs ingyen kosztja, s búcsúztatáskor, mikor a társaság elutazik, nincs szürete, ugynevezett einámja. De étvágyát, különösen ivótehetségét be kell tudnia osztani: mert ha mindjárt az első házaknál lecsípi magát, s a szinlapokkal hóna alatt valami csalogató lóczán vagy lombos árnyékban elalszik s csak késő délután ébred: a legjobban berendezett társaság s a legösszevágóbb előadás is csak olyan mint a legjobban járó óra mutató nélkül. Igenis, a czédulahordó a társaság óramutatója, czimlapja, kirakata. Ez most már paradaxon talán, de az én időmben a praxis mindenütt igazolta.

„Ha a czédulahordó ágról szakadt rongyos volt, a társaság is rongyos lett. Ha nem volt tekintélyes uri külseje, a konyhaajtó volt a ne-továbbja. Épen úgy járt, ha nagyon is szerény volt; ellenben ha nagyon is szemtelenkedett, kidobták. Minden eljárásában tehát a közép útat kellett követnie. Azonkivül nem csak öltönyének kellett tiszta, feddhetetlen jelleműnek lenni, hanem jellemének is. Ha a kölcsön kért requisitumot más nap pontosan vissza nem vitte; ha — gondolatnak is iszonyú! — netán valami a háztól elveszett, s tán épen akkor, mikor a konyhában és szobában senkit sem talált: vége volt az ő, vége volt a társaság becsületének; akkor aztán az utczaajtó kilincsére tehette a szinlapot. De a becsületesség nem csak ily kézhez ragadó tárgyaktól függött: holmi kényes természetű, titokszerű megbizatást, közbenjárást, szóval, a Figaro szerepét sem volt szabad elvállalni, sem a társaság tagjaitól, sem más pártfogóktól. Keserű, csalódott tapasztalatból mondom ezt! Egyszer megpróbáltam én is, nem a más, hanem saját érdekem-

ben: akkor ért utól először sorsvégzetem s tett bujdosóvá az hogy nem tudtam irni és olvasni. A történet egyszerű, de szomorú emlékű!

„Kezdő czédulahordozó voltam; ifjú, reménydús, kellemes társalgó, és — nem tagadhatom — nagyon szép fiú, legszebb a társaságnál. Ezt nem a hiúság s hizelgés mondatja velem, hanem a tapasztalat. A szobaleányok sokat jelentő, jellemszerüleg vagy hamis vagy epedő pillantásokat vetettek rám, sőt a bátrabbak, mikor a szinlapot markukba csusztattam, mintha meg is szoritották volna kezemet. De én sem a pillantásokat, sem a kézszorításokat nem viszonoztam: mert az én vágyam a köznapiság szinvonalán felül, magasabban röpkedett: én Amália kisasszonyba voltam szerelmes, a kinek csillagszeme, liliomrózsa arcza s édes apja is volt, s apjának két háza s igen szép jószágai. Oh, én sohasem mertem volna szememet hozzá fölemelni; de rendkivül leereszkedő nyájassága, szivélyes kérdezősködései körülményeimről s egy-egy elszalasztott sohaja a legvakmerőbb reményeket támasztották föl szivemben; de hijába, én reményeimnél gyávább voltam és szivem szenvedélyéről hallgattam s csak körülményeimet mondtam el. Elmondtam, hogy Pista barátommal, az első szerelmessel lakom, s ez a barátság oly hü és testvéri mintha Castor és Pollux volnánk. Magamról szerényen hallgattam, de Pista barátomat annál mélyebb meggyőződésből magasztaltam, szerényen hozzá téve, hogy mi ketten minden tekintetben egyenlők vagyunk.

„Amália mind ezt, mint egy uj Dezdemona, oly édesdeden hallgatta: s ugy vettem észre mintha édes piczi

ajkát többször ugy csucsositotta volna mintha valamit mondani szeretne, de nincs hozzá bátorsága. Én is épen ugy voltam vele, szerettem volna megmondani a mi szivemen van, de mindannyiszor torkomon akadt.

„Igy múlt el egy hét. Ekkor zúgolódtam először sorsvégzetem ellen, hogy nem tudtam irni és olvasni: ha irni tudok, egy kis levélkében mily könnyű lett volna szivem lángjait kiöntenem!

„Egyszer, miután Pista barátomnak vacsorát fizettem — mert én mindenemet megosztottam vele, mert nekem mindig volt, s neki sohasem volt megosztanivalója — lefeküdtünk; az ábrándos holdvilág besütött, én nem alhattam, hanem sohajtoztam. Pista hallá ezt, s el kezdett faggatni. Lehetlen volt titkomat sokáig rejtegetnem; megvallottam szerelmemet, s azt is, hogy szóval nyilatkozni soha sem lesz barátságom, irni pedig, tudok ugyan, mondám, de nem vagyok poéta, nincs stylusom. Pista olyan poétaféle ember volt; magáról mindig ő irta a szinbirálatokat, mint vidéki levelező. Nem tudom, szokás-e ez most is; de ő értett hozzá: a hol ő debütirozott, onnan minden pesti lapnak támadt vidéki levelezője.

„Pista nevetett, s megigérte, hogy majd ir ő az én nevemben oly szerelmes leveleket, melyekre a kősziv is elolvadna: én csak kézbesitsem, de ügyesen, nehogy a papa észrevegye.

„Ki volt boldogabb?! Egy hét óta akkor aludtam el álom nélkül.

„Pista gyönyörű levelet irt. Mikor felolvasta, elérzékenyülve sirtam, és oly forrón szoritottam dobogó keblemhez mintha Amália lett volna! Csak kézbesiteni kel-

lett. Féltem ugyan, de végre is elszántam magamat; s miután a szinlapot átadtam, s pironkodva, szemlesütve valamit dadogtam, mikor Amália ujra kikisért, ügyesen hirtelen kezet csókoltam, a levelet kezében felejtettem, s elfutottam.

„Más napig a remény és félelem közt szorongtam; kész voltam arra is, hogy az atyja fogad, tán kezét is felemeli rám, kilök, vagy tán meg is ... Mind egy! akkor szököm!

„Ellenkezőleg, Amália egyedül fogadott, még nyájasabban, szemlesütve, pirúlva, s kezembe nyomott egy papirt, s ő is elfutott. Szédelegve tántorogtam haza Pistához:

„— Olvasd! itt van!

„Ő olvasta, s az én boldogságom határtalan volt. Azt irta, hogy szeret, de csak oly föltét alatt, ha titkomat senkinek sem fedezem fel, s ha szóval sohasem nyilatkozom, hanem csupán levélben.

„Első gondom volt Pistát, mint dühös tigris, torkon ragadni, s térdre nyomva megesketni, hogy e rettentő titkot, hogy ő ir helyettem, soha, dé soha el nem árulja; igértem, hogy az ebédjét is mindig kifizetem. Ő megesküdt, az árúló megesküdt; s hallák ezt az istenek, s nem sujták villámaikkal.

„Egy hétig vittem és kaptam igy leveleket. Nyolczad nap Pista nem jött haza aludni. Ez nem tűnt fel, mert máskor is megtörtént. De reggel oda megyek a szinlappal, de ott nem Amália, hanem az apja fogad, s oly gyanús mozdulatot tett valamivel a kezében, hogy én jónak láttam rögtön megugrani.

„Csak aztán hallottam, hogy Pista Amáliát megszöktette. Én csak a postás voltam; Pista az én nevemben saját nevében irta a leveleket. Amáliából aztán hires színésznő lett; de belőlem ekkor lett bujdosó. Azt hittem, minden ember olvassa arczomról, hogy nem tudok irni; rögtön összeszedtem a holmimet s megszöktem Heténvihez.

„A czédulahordás fontos, de jövedelmes hivatala el volt foglalva: azért eltökéltem, hogy szinmüvész leszek, ugyis ez az ellenállhatlan vágy hozott a színészethez. Színész? De mikor nem tudtam olvasni! Akkor jutott eszembe, hogy hallottam valamit egy primadonnáról, a ki szintén nem tudott olvasni, s egy fiatal ember által addig olvastatta maga előtt szerepeit, mig tökéletesen tudta. Gondolám, mért ne lennék én ily megfordított primadonna? Volt ott egy kezdő fiatal szép színésznő; ennek hamarjában szerelmet vallottam, aztán mindjárt megkértem kezét. Pénzem volt, szép ifjú voltam, én nem kivántam más hozományt mint hogy szerepeimet olvassa előttem. A jó lélek megigérte, s meghatároztuk a menyegző napját is. Két hétig folyvást könyv nélkül tudtam szerepeimet; s nem akarok dicsekedni, de néha mintha tapsoltak volna. De egyszer délután változott a darab; próbát nem is lehetett tartani, nekem egy szép mondókájú szerep jutott. Az én leendő menyasszonyom betanította ezt is; de, oh keserü emlékezetü csalódás, sorsvégzetem második üldözése! szomorújáték volt, igen, rám nézve, de vigjáték lett belőle. Mikor bementem, s mondókámat elkezdtem, a közönség iszonyúan kaczagott; a primadonna szemével agyon szúrt, a hős kardot

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ráutott hogy leszúrjon. Kirohantam; ott a direktor mellen ragadott: „Szerencsétlen, mit beszélt, tönkre tette a darabot!“ Én trikóban, sárga czizmában, tollas kalappal siettem haza, s rögtön elbujdostam. Az a hamis színésznő a primadonna legszebb monologjára tanitott be, hogy tőlem szabaduljon!

„Komlóssyhoz bujdostam, kitől viszont épen akkor bujdostam el, mikor mi Budán találkoztunk 1835-ben Marczi barátomnál.

„Mondám, ez a történet is nagyon egyszerű, de szomorú emlékű.

„Balaton-Füreden hordtam s ragasztgattam ki a czédulát a sétányon. Gyuri barátom jutalomjátékát hirdették más napra a czédulán. Ő maga irta meg, mert ott nincs nyomda, s többnyire csak irott szinlapok szerepeltek. Annyi praxisom volt, hogy a czédulának mindig azt a végét kell a ragasztáskor fölfelé forditani, melyen a legnagyobb betük vannak. Fontos hivatalomban akkor is a szerint jártam el, s hajh, épen ez volt az én sorsvégzetem harmadik üldözése! Komlóssy a sétányon megáll egy fa előtt, melyre czédula volt ragasztva; elvörösödik, haragszik, oda szólit:

„— Hogy van ez fölragasztva? kérdezi.

„— Hát a hogy kell, mondám, nem esik le, a csiriz jó. S végig tapogatám.

„— Nézze meg jobban: hát jól van ez felragasztva?

„— Persze hogy jól, mondám.

„— Az ám felfordítva, mintha tótágast állana.

„Velem is rögtön tótágast állott a világ!

„S már akkor a többi kiragasztott czédula előtt is gyült a vendégsereg, s kaczagott.

„Az én Gyuri barátom az ő jutalomjátékát háromszor nagyobb betűkkel irta a szinlap alá mint a milyen az előadás czime volt felül. Ez vitt tévedésbe. Azt hittem, végem van, mindenki olvassa homlokomrul rettentő titkomat, hogy nem tudok irni és olvasni; futottam haza, s elbujdostam.

„Ah, ön nagylelkü volt titkár korában! Mikor a nemzeti szinházhoz beállottam drámai szereposztónak, s a kiosztandó uj darabból mind a tiz ujjam közé egy-egy szerepet dugtam, s úgy kináltam a szinészt vagy szinésznőt hogy vegye ki a magáét ujjaim közül: ön sejtett valamit, felhivott magához, s egy iratot tett elém, hogy olvassam el. El voltam veszve, kisült hogy nem tudok.

„De hall! a kakas kukorikol, mennem kell. Holnap!“

Az magától értetik, hogy e csodálatos iratot végig olvasván, rögtön megszűntem kétkedni az asztalirásban és tánczoltatásban s kopogó szellemekben, s a spiritistáknak kezdtem igazat adni. Azt mindig hittem, hogy a lélek elszállva is megtartja egyéniségét, de hogy visszajárhasson, vagy hogy az ember kénye s kedve szerint a más világról megczitáltathassa, s arra a lélek kényszerüljön compareálni: daczára Jakab király, pater Knittelius s más halhatatlan irók tanúbizonyságának, sőt daczára a „bűvös vadásznak,“ Rikhárd, Macbeth és Hamlet szellemeinek, mind ezt csak agyrémnek, költői szabadságnak tartottam, annál is inkább, mert Hamlet

hires monologja szeget ütött fejembe. Ugyanis Hamlet, ki apja lelkét nem csak szinről szinre látta, de beszélt is vele, később mégis azt mondja:

„— a nem ismert tartomány,
Melyből nem tért meg utazó.“

Ime most már kézzel foghatólag be van bizonyitva, hogy a szellemek nem csak visszajárnak s megtartják egyéniségöket, hanem tökéletesbülnek is, mert azt jó lélekkel bizonyithatom, hogy Horváth az életben csakugyan nem tudott irni és olvasni.

Ez nem csak kiváncsivá tett, de tudtommal uj fölfedezés levén, azt hittem, a tulvilági tudománynak is jó szolgálatot teszek, ha ezt a jámbor lelket kimeritő vallomásra kényszeritem.

A kereszút titka, a czigány miatyánk, Kristóf imádsága, a hetedik gyermek hüvelykujjai körmeinek megolajozása, melyekben a föld alatti kincs látható, még gyermekkoromból ismeretesek előttem; de ezek már a tudományban meghaladott álláspontok, mert a lelkek is tökéletesbülvén, most már az effélékre nem is hederitnek; de van egy szörnyü idéző és vallató formula, mely a lelkeknek a spanyol inquisitió minden torturájánál rettenetesebb: tudtam, hogy ennek az én Horváthom iró lelke sem állhat ellent. Bocsánat! a formulát nem közölhetem, mert én is hétszeres eskü titokpecsétje alatt jutottam hozzá. Föltalálója a tudományra és köz müvelődésre nézve ez oly igen fontos arcánumot csak két föltétel alatt hajlandó közzé tenni: először biztositatni kéri magát, hogy nem viszik a Lipót-mezőre; másodszor jutalmúl, mig él, egy milliárdot kiván, holta után

pedig, hogy mellszobrát az egész Szent-Gellértből faragják ki.

Minthogy ez igen-igen elmaradott korban, fájdalom, ehhez igen kevés reményünk lehet, félek, nagyon félek, előbb fognak amaz óriás ágyuból egy üres, de jól kipárnázott golyóban engem a holdba lőni, sőt előbb fogják Albiont és Franciaországot tenger alatti alaguttal összekötni, mint a szellemeknek azt az országutját a köz forgalomnak átadni. De bizzunk a jövőben, s a nálunk is tért foglaló spiritistákban, tán e titok sem vész el örökre: feltalálója dús örök gyanánt fiaira és unokáira hagyja, s mikor a világ minden államadóssága ki lesz fizetve, a szellemi előhaladásra is többet lehet kiadni.

Én tehát a Horváth irata alá oda irtam azt az ellenállhatlan formulát, melyben kényszeritém, fedezze fel nekem, mi okból és mily módon tanúlt meg a más világon irni és olvasni?

Más nap a következő sorokat találtam iróasztalomon:

„Minthogy ellenállhatlanúl kényszerít, tudja meg a történteket.

„Az asztalirás és tánczoltatás országos járványa megszűnvén, mi itt szép csendesen háboritlanúl nyughattunk; de közelébb hol az egyiket, hol a másikat idézték fel közűlünk, s az kénytelen volt egy egész néző és hallgató közönség előtt látatlanúl megjelenni, a más eszével gondolni, a más szivével érezni, a más nyelvével beszélni, a más szemével olvasni, a más kezével irni, festeni, zongorázni, kivéve a kopogtatást: kopogtatni mindenik sajátkezűleg kényszerül: a lélek aztán

az ily mediumnak védszelleme. Az elhalt költők és művészek kényszerülnek újra dolgozni: a világ el lesz árasztva remek müvekkel. Például, azok a remek képek, melyeket most nehány pesti boltban törülközőkkel s harisnyákkal felváltva árvereznek, mind ily szellemi remek müvek. Ez a sürű idézés itt valódi forradalmat idézett elő. Nehogy kudarczot valljunk egy-egy közönség előtt oda fen, gyűlést tartottunk ide len, s minthogy én oda fen is szereposztó valék, rám bizták, hogy a szerepeket a lelkek közt én oszszam ki. Oh uram, ez volt az irtóztató válság legsötétebb, legrettentőbb éjjele! Hogyan oszszam ki a szerepeket? mikor nem tudok irni és olvasni, s azt nem szabad fölfedeznem! Itt már nem segitett rajtam az a földi praktika sem, hogy mind a tiz ujjam közé egy-egy szerepet dugjak, s ugy kinálgassam azzal ezeket, hogy válaszsza ki mindenik a magáét, amaz egyszerű okból, mert itt nem nyolcz, hanem ötszáz szerepet kellett volna egyszerre kézbesitnem, s hol vegyek annyi ujjat? Kénytelen voltam — képzelheti! a szégyen, a gyalázat! — ah, kénytelen voltam reszketve, vaczogva, alig hallhatólag bevallani, hogy nem tudok sem irni sem olvasni!

„— Hah! ordíták unisono, nem tudsz? Hah, e szerint hazudtál, csaltad a világot!

„— Nem tud irni! viszhangzott messzebb s phaerákból.

„— Nem tud olvasni! hangzott még messzebbről, és igy tovább, mint a távol elhaló, föld alatti mennydörgés.

„Aztán egy rémítő csattanás, mint három millió Vezuv kitörése.

„Aztán mintha a világ minden ágyuja egyszerre dörgött volna, ily szó hangzott: „Addig ne legyen nyugta, addig legyen kóbor lélek, mig megtanúl irni és olvasni: mert abban kell bűnhődnie, a miben vétkezett! Vigyétek!“

„És beköték szememet, és felvivének és kivivének és ott hagyának a legnagyobbik gazometerben.

„Oh onnan könnyű volt kiszállnom, könnyű volt a rácsos ajtón a szomorú temetőbe visszatalálnom; de nem találtam siromat, mert nem tudtam elolvasni síriratomat, pedig szépen sütött a holdvilág.

„Igy kóboroltam én szegény elhagyatott árva lélek két hétig vigasztalanúl, de látatlanúl: találgattam, de nem találtam meg a mit kerestem.

„Legegyszerűbb lett volna valamely normális iskolába mennem, ott a kályha gombjára felszállva meghuznom magamat, s a gyermekekkel együtt végeznem a tanfolyamot; de hajh, mi csak sötétben látunk: a hol világosság van, mi semmik vagyunk!

„Egy jó órában eszembe jutott, hogy én több színész ur sirját ismerem, s neveik az emlékkövön kétségkivül nagyobb betűkkel vannak bevésve. Hallottam itt len azt is, hogy az egyiptomi hieroglyphokat ugy tanulták meg olvasni, hogy egy ily felirat mellett egy hasonló tartalmú görögöt találtak, s ebből okoskodták ki a másikat.

„Tüsténtvilágos lett előttem a teendő. Oda mentem, s elkezdtem sillabizálni: B—a—ba, r—t—a, sat. Aztán próbálgattam a homokba utána irni. Önök kétségkivül azt hitték, hogy valaki a botjával irta, pedig azok mind az én szellemujjaim irkái.

„Végtelen hosszú és fejtörő munka volt ez; de végre sikerült, s most már büszkén mondhatom: tudok irni és olvasni; s azok, kiknek védszelleme vagyok, ha a három lábú asztalkára teszik ujjaikat, holmi megfejthetlen krix-krax helyett ott találják a papiron az én gyönyörű manu propriámat!

„De a kakas kukorikol, világosság lesz: isten önnel örökre! Másodszor nem fog rajtam az ön rettenetes formulája.“

FÖLÉBREDVÉN.

Tanköltemény

GREGUSS ÁGOSTTÓL.

(Felolvastatott 1873. febr. 9-dikén.)

Fölébredvén, mindenkor úgy találom,
Hogy többet ér a való mint az álom.

Csak akkor alszunk édesen,
Ha nem háborgat semmi sem.
És pihenésünk fő háborgatója
A babonák vezérigazgatója:
Az álom, a mely ámít s retteget,
Midőn a tarka, csalfa képeket
Bátortalan lelkünkbe írja.
S az álom ütte sebnek nincsen írja,
Csak a hamar fölébredés.
De nem csupán a véres, rémmesés,
A mely hátunkat borzogatja:
A nyájas álom káprázatja
Szintén zavar, bár nem ijeszt.
Oly hangosan hirdeti ezt
Az orvos urak tekintélye,
Sőt életünknek minden éje:
Hogy én bizony nem valami
Uj dolgot fogok vallani,
Ha fölocsúdva, úgy találom,
Hogy kedvesebb a való mint az álom.

De nem csak alva álmodunk mi ám:
Imetten sem vagyunk álom hiján;
S az éber álmodás legszaporábban
Tenyészik ifjuságunk tavaszában,
Midőn az ábránd, ez a dús palást,
Födözi a szegény tapasztalást.
Mint ifju én is követelve
Kiálltam a „létküzdelembe,"
Hivén, hogy az embernemet,
Mely addig csak tévedezett,
Átalakítni én vagyok hivatva.
És, készen minden áldozatra,
S mindenkit késznek tartva rá,
Nőtt vágyam óriásivá;
S látszó erőmben elbizottan,
Gondoltam, teljesül legottan
Akármi vadat képzelék.
Pedig volt ám elég!
Ezer csalódást ápolgattam,
Mig végre álmaimból felriadtam.
S most, hogy a lelkes mámor képei
Nem járnak már kisérteni;
S az ábrándokba beleunván,
Az élet fő gimnáziumján
— Kissé lehűtve, szárnyszegetten —
Az érettségit is letettem
(Ámbátor, more patrio,
Osztályzatom nem vajmi jó);
És látom, hogy nem mind arany
A minek fénye van;
De látom azt is, hogy felebarátom
— Nem mindig ember bár a gáton —
Mégsem oly rosz, sem oly kicsi,
Mint az eszményes kor hiszi;
S hogy — bár lassacskán s tépelődve —

Nemünk csak halad mind előbbre;
S látom, hatást csak az bir költeni,
Ki tények útját követi;
S ha képzelet nyomába járnék,
Nem jutna részemül, csak árnyék;
S még az se boldogítana,
Mert nincsen igaza:
Kiábrándúlva, úgy találom,
Hogy jobb a való mint az álom.

S miként az ifjú, akkép álmodik
Egy nemzet is, századokig,
Eltöltve az időt hijába,
Holott gyümölcsöző munkába
Lehetne azt fektetnie.
Most egyre jajgat, hogy nincs semmie,
S majd egy dicső múlt hős regéit szőve,
Majd bémerengve még dicsőbb jövőbe,
Meg nem ragadja a jelenben azt
Mi igazán dicső jövőt fakaszt.
Becsűli szerfölött, mi a papirra
Reá volt akárhányszor irva,
Bár nem valósult sohasem;
De a mi már övé lőn teljesen,
A kézzel fogható valóbul
Mindegyre nekibódul,
Hogy jó magát csöppentse ki
S szép álomország jusson őneki.
Oh vajha, mig nem késő, rátalálna
Hogy a való dönt, nem költői álma!

Hát maga a költészet vaj mi más
Mint a legédesb álmodás?
Oh jártam én is, tündér! berkeidben,
S hallgattam, égve minden ízemiglen,

Elbűvölő szózatodat,
Mely majd ragad, majd enyhe nyugtot ad.
De lelkem bármi bámulattal tölt el,
Midőn élveztem döbbenő gyönyörrel
A nagy irók nagy alkotásait:
Mindig velem járt az a hit,
Hogy bennök annál teljesebben
Nyilatkozik az „eszme testben,"
Minél valóbbnak látszanak;
S úgy sikerül bármely alak,
Hahogy a költőnek müvébe
Az életből van általvéve.
És, szembe állítván az életet
Azzal, mit onnan a költő szedett,
Bizonynyal úgy fogjuk találni,
Hogy a valóság nagy tragédiái
Meg apró vigjátékai
S regényes fonadékai
Túltesznek minden költeményen.
Mellettök eltörpül szerényen
A legmerészebb képzelet;
S a „bíró a felhők felett"
Az igazságot jobban szolgáltatja
Mint a regény- és színirók csapatja.
Költészet és élet között
Ha ilyeket felfödözök:
Nem helyes-é? ha úgy találom,
Hogy szebb a való mint az álom.

És hogyha lelkem fölocsul
A földi élet álmibul,
És itteni halála folytán
Békó lehullván, hályog eloszolván,
Fölserken egy uj élet küszöbén;
Ha majd az uj nap napja feljövén,

Teremtés nélkül megteremve
Az örök eszmény tűn szemembe,
Levén valóbbnak látható
Mint minden eddigi való,
És hozzá képest álom minden,
Való gyanánt mi környez itt len;
Ha az, mi még ma sejtelem,
Holnap tudás, kétségtelen:
Oh! üdvösség lesz rátalálnom,
Hogy ő
— A fő —
Igaz való, nem álom.

A DRÁMAI KÖZÉPFAJOK ELMÉLETE

NÉVY LÁSZLÓTÓL.

Jutalmazott pályamunka.

Medium tenuere beati.

I. Tájékozás.

Midőn a Kisfaludy-Társaság a tragédia és komédia elméletét kivánó pályakérdései után a középfajok elméletének kidolgozására hivja fel a pályázókat, bizonyára nem akar egyebet, mint egy lehetőleg teljes dramaturgiát, oly széptani művet adni a közönség kezébe, mely az e téren absolute szegény magyar irodalomnak minden oldalról érzett hiányát pótolja. Ha már valaki a Társaság intentióját tartja szem előtt, nem tesz fölösleges munkát, midőn a maga tájékozása kedveért a két utolsó évi pályakoszorúzott értekezést a tragédia és komédia elméletéről figyelembe veszi, mert a méltánylással fogadott müvek, úgy látszik, megfelelvén az igényeknek, azon határokat is kijelölik, melyek közt a középfajok theoriájával foglalkozónak mozognia legalább is tanácsos. A mondott értekezések csak a tiszta tragédiát és tiszta komédiát tárgyalván, a középfajok alá valószinüleg mind azon drámai müvek tartoznak,

melyek sem tragédiák, sem tiszta komédiák; mind azok, melyek a dráma fejlődésében különböző nevek alatt merülvén fel, egyforma szakadást tüntetnek föl a szigoruan tragikai és komikai világnézettől; s mégis történelmi úgy mint széptani jogosultsággal követelik helyöket a drámai fajok registrumában.

Megvallom, bár a kérdés első pillanatra elég világosnak tetszik, közelebbről vizsgálva tetemes nehézségekkel, egyebek közt azzal fenyeget, hogy a sokféle középfajú dráma a világirodalomban remek, vagy legalább derék müvek által levén képviselve, lehetetlen lesz oly szabatos meghatározását adni az egyes válfajoknak mely, tényekből levonva, elméletileg, tehát átalánosságban is megállhasson.

Az igaz, hogy miként az orvosi rendeletek „misce detur"-ja utasítja a gyógyszerészt, mi is elmondhatnók a költőnek: készíts oly művet, melyben erős szenvedély, magas pathosz, félelemre és szánalomra indító helyzetek közé a nevetségesség elemei vegyülnek; engedd hősödet az örvény széleig haladni, de állj mögötte Pallas Athenaként, s tartsd vissza a bukástól; sőt mint jóltevő genius, kárpótold őt netaláni szenvedéseiért egy kis földi boldogsággal, hogy a nézők szemeibe tolult könyeken át a hős szerencséje fölött érzett öröm sugara törjön át, s kész a középfaj. Azonban mig e tanács műtani szabálynak trivialis, és egy komoly aesthetikai értekezés keretébe alig illő, egyszersmind az önkény bélyegét viseli magán, s igy tarthatatlan. Ha valahol, ugy jelen tárgyunknál szükséges oly eljárást követnünk, mely az előzetes abstractiokat kerülve, csak adott tényekre, tehát

historiai fejleményekre támaszkodik, s itt is óvatosan különbözteti meg a lényegest a kevésbbé lényegestől, a dolog érdemét a látszattól, a valódi széptani elvet a tapogatástól, a müvészi sikert a kezdetleges kisérletek értékétől.

Én úgy fogom fel a dolgot, hogy azt kell tisztába hozni: vannak-e egyátalában oly drámai fajok, melyek a jellemek és cselekmények természetét illetőleg a tragédia és komédia közé esnek? s minthogy e kérdés igenlésére elég a létező müvek nagy számára tekinteni, azt kell meghatározni, mely fajok állnak a drámai müvészet szinvonalán; s ha talán különbséget veszünk észre a válfajok aesthetikai becse körül, minő mérvű e különbség, s főleg mennyiben felel meg egyik vagy másik faj a modern iránynak, a jelenkori müvészi igényeknek.

A középfajok eredetét keresve, miután a klassikus dráma tudvalevőleg csak a szélsőségekben mozgott, azon korban kell keresnünk, mely a mysteriumok- és passiojátékokból népdrámát csinált, s alapját veté meg a modern keresztyén drámának. A dolog az olaszoknál kezdődik a XV. században, s folytattatik a spanyolok által, kiknek legelőször volt nemzeti drámájok, a menynyiben először birták a klassikus müveltség föltételeit, a műforma igényeit a népélet által nyujtott anyaggal kibékiteni. Ez az olaszoknál épen nem történt; őket csak a zenei dráma kimüvelésének dicsőségę illeti, mig a szavaló dráma körül folyton küzdésben látjuk őket a klassikus hagyományok tisztelete és a merészebb újitási kedv, a népelemeknek müvészi értékesítése között.

A mondott időben különösen két elnevezés alatt két drámai faj merül föl, melyek egyike sem fejlődött ugyan tiszta műalakká, de történelmi jelentőségöknél fogva legalább röviden megérintendők. Az egyik az olaszok pásztori drámája (favola pastorale), a másik a sokkal elterjedtebb, s egyebek közt Shaksperet megelőzőleg Angolországban is népszerűvé lett tragikomédia. A pastoralék dramatizált eklogák, tehát mint ezek, szintén ama mesterséges természetszeretetnek, az idylli ábrándoknak kifolyásai, melybe a XV. századbeli olasz udvarok és tudós poéták oly szivesen burkolóztak, s igy alapjoknál, de már a természet őszinteségével annyira ellenkező mythologiko-allegorikus jellegnél fogva sem képezhették egy egészséges drámaköltészet magvát. Hanem egy tekintetben mégis nevezetesek. Az idylli hangulat maga is vegyes érzelmekből állván, e darabok cselekvénye mindig a tragikum és komikum végletei közt mozog, s azon világnézetnek ad kifejezést, mely a boldogság legfőbb mértékét az átélt szenvedések, kisértések és a szerencsés kifejlet ellentéteiben találja. A pásztori drámának legismertebb példányai, Tasso Amintája és Guarini Pastor fido-ja ily felfogással vannak irva. Mindenütt a szerelem hatalma van dicsőítve, mely képessé teszi a hőst és hősnőt minden veszélylyel daczolni, tűrni és szenvedni, hogy igy legyenek méltók a legeszményibb érzelem üdvét egymás birásában, az irigylendő pásztori függetlenség aegise alatt élvezni. Boldog pásztorok! kiknek sikerült a plátói szerelmet annyi század leforgása után kézzel foghatólag megmagyarázni, s majd egy favolában, majd egy Amadis, Clelia féle regényben könyező s

nevető érzékenységre birni a legridegebb szivet is. Az idylli világnézlettel a pastoralék is letűntek.

Jelentékenyebb volt már kezdettől fogva a tragikomédia. Maga a név a lehető leghatározatlanabb jelentésű. Először Plautus „Amphitruo"-jában fordúl elő, hol a prologust tartó Mercurius enyelegve biztatja a nézőket: ne ránczolják össze homlokukat, a mért ő tragédiával fenyegeti őket; hisz ő isten, megteheti, hogy bár maga Jupiter játszik a darabban, az még sem lesz tragédia, hanem, ha úgy tetszik, tragikomédia:

Faciam ut commixta sit tragicocomoedia:
Nam me perpetuo facere ut sit comoedia
Reges quo veniant et di, non par arbitror.
Quid igitur? Quoniam hic servus quoque partes habet,
Faciam hanc, proinde ut dixi, tragicocomoediam.

E szavakat nem lehet félreérteni. A tragikomédia oly darabot jelent, melyben felsőbb s alsóbb rangu személyek vegyesen szerepelnek, mert megszokott dolog volt a rómaiaknál a tragédiában isteneket és hősöket látni, mig a komédia a közönséges emberek, szolgák stb. cselekvényeit adta elő. Egészen más jelentése lett a szónak a XVI. századtól kezdve az olasz és spanyol, s ezek után egyéb nemzetek drámájában. Mindenek előtt lényegéhez tartozott, hogy benne a tragikai és komikai elemek vegyíttessenek, s csak utóbb módosíttatott oda, hogy alatta valamely tragikai, vagy legalább nagyon komoly, de szerencsés kifejletű dráma értessék. Ez értelemben nevezte egyebek közt Corneille P. is Cid-jét először tragikomédiának, melyben tudvalevőleg egyetlen

komikai mozzanat sincs; az pedig, a mit Voltaire a famosus souflet-re nézve állított, mintha azért volna a darab tragikomédia, egy kissé naiv.

A mint mondók, a tragikomédia az olaszoknál és spanyoloknál virágzott; hozzá kell tennünk, hogy nem mindig ezen név alatt jelenvén meg, hanem hol a pastorale, hol egyszerüen a komédia név alá bujva. Nevezetes különösen, hogy a tragikum és komikum minden esetre népies felfogáson alapuló elegyitését mindenütt és pedig hevesen megtámadták azok, kik a klassikus kor tanain, Aristoteles tekintélyén túl nem tudtak pillantani. Igy egyebek közt Olaszországban Jason de Nores paduai tanár 1587-ben egy iratot tett közzé, melyben a tragikomédiát s a hangulatra nézve rokon pastoralét Aristotelesre hivatkozva megtámadja, s a vegyes fajt „monstruoso"-nak nevezi. Guarini vette föl a keztyűt, s nyomós argumentumokkal bizonyította be mindkét faj jogosultságát, ámbár magának nem volt ama „költőileg drámai humora," melylyel egy Lope de Vega, egy Shakspere hasonló keresztnevek nélkül is gyönyörü tragikomédiákat irtak. (Shakspere művei közől ide számítom „Szeget szeggel," „Minden jó ha vége jó.")

Az időben, a kor világnézletében feküdt az ok hogy mindenütt kiválólag az ily vegyes művek tetszettek, mert a nép a szinpadon az életet úgy akarta látni, a mint azt maga is átéli, komoly és derült oldaláról egyszerre.

Érdekes, a mit Lope de Vega egy 1609-ben a „komédia-csinálás új mesterségéről" irt tanköltemény-ében a komoly és víg elem vegyitéséről mond. Érzi a régi

minták fenségét, elismeri, hogy Senecát Terentiussal, a tragikumot a komikummal összekeverni hiba, mert könnyen oly szörny származhatik, mint Pasiphaë Minotaurusa; de ha egyszer a kor és nemzet ízlése olyan, ha a közönség nem akar másféle darabokat látni, mint a melyek félig komolyak, félig vígak, hát legyen úgy! Csak az önkény ellen tiltakozik; egyébként ezen különféleség mesterét ő maga a természetben látja, mely szintén a különféleségtől nyeri szépségének egy részét.

Szóval, a nép nem ismerte Aristotelest, s a költők, a kik hatni akartak, elfeledték őt úgy, mint Cicerot, a ki szintén mond valami olyat: turpe comicum in tragico, turpe tragicum in comico; s költöttek a kor és nemzet ízlésében. Calderon, a legnagyobb spanyol dráma-költő csak úgy alatta áll a népies befolyásnak, mint Angolországban Shakspere előzői: John Lilly, Green, Heywood, vagy kortársai: Beumont és Fletcher. Marlowe Doctor Faustja, ámbár „tragical history," a tragikumot a nyers komikum folytonos contrastjai közt fejti ki, s maga a brit óriás ép oly kevéssé respectálta Philipp Sidney tudós tételeit, a ki a költészet védelmére írt értekezésében kárhoztatja az olasz és spanyol dráma átvitelét a londoni szinpadra, s a tragikum és komikum vegyítését, mint bármelyik angol költő, a ki a koriránynak hódolva, a dráma természetes fejlődésének tényezője lett. Ezen fejlődés pedig azt mutatja, hogy ama népies vegyes tartalmú drámából lehetett tiszta tragédia, mihelyt a költő az eseményeknek mondhatni anyagszerű súlya alól magát fölszabadítani, a drámai alkotó erőt úgy tudta érvényesíteni, hogy a zavart világban az okszerűség, a

jellemekben a következetesség, szóval, azon belső hatalmak nyertek tért, melyek a lét nagy kérdéseit megfejteni akaró cselekvényt kérlelhetlen szigorral vezetik kifejletéhez, s minden mellékes tényezőt ezen drámai eszme szolgálatára, ezen erkölcsi világ harmoniájának kiegészítésére használ fel. Példa Shakspere, kinek tragédiái a komikai részletek daczára a világköltészet első remekei.

De a tragikomikus költészetből alakulhattak azon komoly szinmüvek is, melyek sem a tragikai harcz végzetes eredményét, az egyén bukását, sem a verőfényes életderűt, a bohóságok komikai erejét nem tüntetik föl egyoldalúan, hanem a komoly küzdelmeket vigasztalóbb képekkel paralyzálva, néha parodizálva, az ellentétek fenyegető hatalmát kibékítő elemek által enyhítve, átalában megnyugtató, úgynevezett szerencsés kifejletet tüntetnek föl. Hogy az ily conceptio a költő részéről lehetséges, azt talán sikerül a későbbiekben kimutatnunk; most csak arra akarunk figyelmeztetni, hogy ezen komoly szinmű, a szoros értelemben vett dráma, mely alkatelemeinél fogva a tragédia és komédia közt foglal helyet, lényegileg rokon az egykori tragikomédiákkal. Azonban azt is hangsúlyozni akarjuk már ez uttal, hogy fölfogásunk szerint a középfajok lényegét a jelen tisztultabb műelvek szerint, egyátalában nem a tragikum és komikum esetleges vegyülete, hanem igenis e vegyületnek módja és mértéke határozza meg. Ha e két elem önállóan, egymást nem fedezve, csak kiegészítve, egymásból nem folyva, csak párhuzamban haladva képviselik az életirányok szélsőségeit, ugy, hogy összhangzatos benyomást, egy határozott cselekvény által hordo-

zott drámai eszme hatását nem éreztetik: akkor a szinművet nem tarthatjuk önálló fajnak: mert azon mérték szerint, a mint a conceptióban a súly a cselekvény és jellemek tragikumára vagy komikumára van fektetve, a mű tragédia vagy komédia, legroszabb esetben pedig elhibázott alkotás, olyan bastardfaj, minőnek Voltaire a comédie larmoyante-ot nevezte, s mely legfelebb azt bizonyitja, hogy a költő sem tragédiát, sem komédiát nem volt képes csinálni.

Már fenebb utaltunk arra, hogy Skakspere tragédiáiban a komikai részletek az egész harmoniájának, tragikai értelemben, alá vannak vetve; hasonlókép az ő vagy Molière vigjátékaiban, Calderonnál s átalában az egész modern komédiában, főkép a szerelemnek mint legfőbb élethatalomnak az egyéniség kifejlődésére és személyes sorsára gyakorolt befolyásánál s mély érdekénél fogva számtalan komoly, sőt tragikai mozzanatot találunk, s mégis ki fogja tagadni, hogy az ily művek közt vannak tökéletes vigjátékok.

A tragédia lényege abban áll, hogy a cselekvény, bár benne az élet változatos utjai keresztezzenek, a hős páthosza által oly kifejlethez jusson, melyben az egyén mint ilyen, a világrend mint sorshatalom előtt elbukjék; a komédiáé pedig abban, hogy a realitásban is uralkodó eszme jogosultsága, a gyarlóságok és botorságok tömkelegéből kiemelkedő eszmény győzelme hangsulyoztassék, és a nevetséges sugarai által az élet derült oldala világittassék meg.

Egyikben ugy mint a másikban csak folium gyanánt szolgálhat az ellentétes elem, melyen a tiszta műelv sze-

rint concipiált jellemek és cselekvény épen nem hamisítják meg a műfaj lényegét.

Ahhoz, hogy a tragédia és komédia közt egy önálló faj keletkezhessék, oly világnézet szükséges, mely a lét tragikumát és komikumát egészen uj képbe vonva kibékitse, az ellentéteket kiengesztelje, a jellemeknek és cselekvényeknek oly irányát ismerje el, melyben lehetséges, hogy a komoly összeütközéseknek szerencsés kifejlete legyen. Ebben fekszik a fő jellemvonás, mely a szoros értelemben vett drámát, a κατ' ἐξοχήν szinmüvet, a németek schauspieljét a tragédiától és komédiától elválasztja. Ez fogja jellemvonását képezni mind azon válfajoknak, melyeket a középfajok alatt a modern aesthetika érteni szokott.

Mielőtt ezekről részletesebben szólnánk, szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a középfaju dráma meghatározására nézve eltérnek az aesthetikusok nézetei. Vannak, és pedig sokan, kik az egészre bizalmatlansággal tekintenek mint olyanra, mely a drámai fejlődés követelményeire nem ügyelve, szerencsés vég elérhetéseért költőietlen közvetitést, önkényes, a lélektan és művészet szigoru következetességével ellenkező külső kibékitést használ s igy a dráma alaptörvénye ellen vétkezik.

Okoskodásuk körülbelül erre megy ki: A költészet lényegéhez tartozik, hogy az egyesben a fajszerűt, a különváltban az egyetemest, az esetlegesben a szükségest találja és tüntesse fel. Ez alapelvnél fogva a drámai alkotásban is kell, hogy az indokokban ugy mint a jellemekben az igazság és szükségesség legyen láthatóvá. Ha már a tárgy olyan (és az a valódi költői tárgy),

hogy nagy, éles, elvi ellentéteket mutat, melyek közé az embert végzete, vagy, a mi a mai dramaturgia alapelvei szerint egyre megy, jelleme sodorta, s melyek közt a páthoszszá vált akarat, a drámai eszme egész hatályával fejlődhetik, a cselekvény természetszerüleg tragikai megoldást kiván. Az elvi ellentétek harcza csak a legritkább esetben engedi meg a békés megoldást, az ugynevezett szerencsés kifejletet, s akkor is, ha ez történik, a cselekvény természeténél fogva szükséges, hogy a mű tragédiának neveztessék. Igy tragédia Sophokles Philoktetese, Goethe Iphigeniája, Schiller Tellje, Corneille Cidje. Középfaju drámák csak azok, melyekben ily ellentétek, ily elvi harczok nincsenek, hanem az egész cselekvény enyhébb, inkább külső ellentéteken nyugszik, s azért a drámai fejlődést csak szinleg mutatja fel. Ily esetben a conflictus is tisztán külső, mulandó tévedésekre és félreértésekre alapított. A történet, mely előttünk lefoly, csak személyes, vagyis olyan, hogy csupán ezen egyes emberre illő, a ki véletlenül a dráma hőse lett, nem, mint a költészet kivánja, mély és átalános jelentőségü, nem tiszta tükörképe az emberiségnek. Az eredmény aztán az, hogy az ily dráma csak mulattat, de nem ráz meg, és nem emel fel.

Efféle itéletnél természetesen azon régibb és ujabb szabásu német és franczia, főkép polgári drámákra kell gondolnunk, melyeket a divat felkapott s a középfajok mintáivá tett. Ezekkel szemközt világos, hogy a széptani méltánylás nem a legelismerőbb kifejezésekben nyilatkozhatik. Hányszor történik, hogy a költők még akkor is, midőn egy-egy drámai conceptio valódi belső összeüt-

közésen alapszik, elkerülik a tragikum örvényét, s oly forma megnyugható véget akarnak adni a darabnak, mely a tragikai szánalmat feleslegessé teszi. Ez esetben teljesen egyetértünk velök; de a mi álláspontunkról nézve a középfaju dráma már csak azért sem esik ily kicsinylő ítélet alá, minthogy azon drámákat is ennek körébe sorozzuk, melyek elvi harczokon alapulva is szerencsés kifejlettel birnak.

Térjünk át a részletekre.

II. A szoros értelemben vett dráma lényege.

Tájékoztató észrevételeinkben kifejeztük, hogy a tragikum és komikum esetleges és külső egybekötése nem alkot önálló középfajt, s azok, a kik a tragikomédiák vagy a komikai tragédiák által a természet hű utánzásának ürügye alatt akartak példákat adni, egy igen lényeges dolgot felejtettek el, mit már Lessing éles elméje felfedezett, s a mi alkalmul szolgált neki e tárgyra vonatkozó gondolatait a Hamburgi Dramaturgiában elmondani. Szerinte a komikai tragédia nem utánozza hűn a természetet, mint sokan állítják; csupán egy oldalát utánozza, mig a másikat teljesen elhanyagolja; utánozza a jelenetek természetét a nélkül hogy érzelmeink és lelki erőink természetére legkevésbbé is ügyelne. A természetben minden össze van kötve, minden keresztülvág egymáson, minden váltakozik mindennel, minden átmásul, egyik dolog a másikba; de ezen különféleségben csak egy végtelen szellemnek szolgálhat szinjátékul. Hogy véges szellemek részesüljenek annak élvezetében, képes-

séggel kelle birniok, hogy a változatosságot korlátozhassák, minthogy maga a természet nem választhat el. E tehetséget az élet minden pillanatában gyakoroljuk; e nélkül ránk nézve az élet nem léteznék; az igenis sokféle és különböző érzelmek miatt semmit sem éreznénk; a jelen benyomás martalékai lennénk; álmodnánk, a nélkül hogy tudnók mit álmodunk.

A művészet föladata, hogy bennünket a szép világában ezen elválasztástól fölmentsen, figyelmünk leszegezését megkönnyítse. Mindent, a mit egy tárgy természetében vagy több tárgy kapcsolatában, akár idő, akár tér szerint, gondolatunkban elkülönítünk vagy elkülöníthetni ohajtunk, valóban elkülöníti, s a tárgyat vagy tárgyak kapcsolatát oly tisztán s oly tömörítve adja elénk, miként csak az általa felköltendő érzet megengedi.

Ha mi egy fontos és megható esemény tanui vagyunk, s valamely más haszontalanság ötlik elénk, iparkodunk elkerülni a szórakozást, melylyel ez fenyeget bennünket. Abstrahálunk tőle, s valóban visszataszítónak kell ránk nézve lennie, ha a művészetben azt találjuk, a mit a természetből el szeretnénk távolítani.

Csak akkor, ha az esemény, folyásában, az érdek minden árnyalatát felveszi, s az egyik nem csupán követi a másikat, hanem szükségképen foly a másikból; ha a komolyság a nevetést, a szomorúság az örömet vagy megfordítva oly közvetlen szüli, hogy az egyik vagy másik abstrahálása lehetetlenné válik: csak akkor nem kívánjuk az abstrahálást a művészettől sem, s ez esetben a művészet még előnyt is nyerhet az abstrahálás lehe-

tetlenségétől. (H. D. 70. darab.) Igy nyert Shakspere művészete ellenkező dolgok kapcsolatából; s azon művei, melyek a középfajú dráma név alá sorozhatók, példányokúl tekinthetők arra nézve, mint kell a költő lelkében véghez ment békítő processusnak oly művészeti kifejezést adni, mely az elemek ellentétessége daczára is tiszta műélvezetet nyújt.

Azonban, bár Lessing észrevételei meglehetősen fején találják a szeget, még korán sem engednek teljesen világos pillantást azon műfaj lényegébe, melyről itt szó van. Ő arra látszik fektetni a súlyt, hogy a művészetnek föladata eme középfajban a tragikumot és komikumot összefoglalni, csakhogy nem külsőleg, hanem a drámai élet szükségessége szerint. E követelés bizonyára rendén van, csakhogy nem alkalmazható minden tárgyra. Vannak életviszonyok a történelmi, társadalmi és családi életben, melyek közt az ember erkölcsi conflictusok által nem csak úgynevezett érdekes, hanem valóságos drámai küzdelembe vonatik, hol a jellemek és cselekvények annyira komolyak, a kitűzött czél eszméjétől annyira áthatottak, hogy bennök az élet komikuma épen nem, legfölebb a souverain gúny alakjában jelenhetik meg, s mégis, minthogy a hős vagy diadalmasan emelkedik ki a harczból, levén elég ereje az akadályokat legyőzni; vagy megőrizve lelke nemességét, a tévedésekből lelkileg megújulva, a szenvedések által erkölcsileg megtisztulva lép ki: a dráma kifejlete, a nélkül hogy a bonyodalmak komikai pointe-tel oldatnának fel, szerencsés.

Az egész cselekvényben mintegy a gondviselés munkáját látjuk, mely az érdekek és szenvedélyek külön-

félesége daczára, az emberi tévedések és erények bonyodalmaiból egybehangzó valóságot, megnyugtató világrendet hoz létre, az egyéneket úgy nevelvén és vezetvén a tökély felé, hogy azok a komoly harczok között fölismerjék az életharmonia útját, s magokat a sorsnak alárendelve oda iparkodjanak hatni, hogy cselekvéseik eredménye akaratjok irányával egyezzék, s igy vetéseik gyümölcsét élvezhessék. Ha a drámamüvészet ily életviszonyokat ragad meg, s alkotásának ideális magvává ezen erkölcsi elvet teszi: akkor származik azon drámai mű, melyet Carrière a kibékülés vagy szabadság szinmüvének nevez. Ő volt első, ki ezen czimen a középfajt hagyományos ridegséggel lenéző aesthetikusok ellenében indokolta annak jogosultságát és széptani értékét. Szerinte ha a tragédiában a szükségesség, a komédiában az önkény és véletlen uralkodik, akkor a szükebb értelemben vett dráma sajátlag a szabadság költészete. Ott, t. i. a tragédiában, a jellem saját benső természetét vagy szenvedélye unszolását követi, a nélkül hogy szemléiődő öntudatának átalánosságában fölülemelkednék az egyoldalúságokon. Romeo nem hallgat Lorenzo reflexióira; Antigone nem gondol arra, miként lehetne a kegyelet törvényének az államának megsértése nélkül eleget tenni. Vagy a vigjátékban vakon engedik uralkodni szeszélyeiknek s a pillanat ötleteinek játékát, hogy azok komikai paralysisében mulattassanak bennünket. Itt, a tulajdonképeni drámában, az egyéniség az egész szellem azon önuralmához emelkedik, melyben az ember annak tudatában is, hogy másként cselekedhetnék, czéljai után törekszik; melyben magát saját egyes gondolatai, kedély-

irányai és elhatározásai urának ismeri fel; melyben alanyiságát saját választás után összhangzásba tudja hozni a világrend objectiv törvényeivel. A valódi szabadság oly birtok, melyet folyton ki kell vívni, mely csak az önmegszabadítás tette által lesz sajátunkká. A dráma ezen önmegszabadítási processusnak harczban, s egyes mozzanatai kifejlésének előadása. Minél teljesebben emelkedik föl az emberiség a természet vagy naturel lépcsőjéről a jelleméig, annál inkább lesz épen a kibékülés vagy szabadság drámája legillőbb és legkielégítőbb műalakja. (Lásd Carrière Aesth. II. 625.)

Tehát épen a keresztyén cultura és világnézet az, mely e műalakot virágzásra hozhatja, a mint a dráma történetében látjuk is, hogy a tulajdonképeni dráma lényegileg az uj kor teremtménye. Nem érdektelen azonban egy pillantást vetni a keresztyénen kivüli drámairodalomra, legalább azért, hogy lássuk mint érintkezik az emberi szellem még a végső határpontokon is, melyek egészen különböző regiókat jelölnek az emberiség fajkülönbségében, s ezzel a culturában s világnézetben.

Az indek drámájában sajátságos kifejezését leljük a kibékülési eszmének; sőt a dráma nem is egyéb mint erőteljes formája azon eszmének, hogy az emberi szenvedések okvetlen még a földi lét boldogsága által jutalmaztatnak, s az ellentétek, melyekbe a hősök sodortatnak, csak az erény megpróbáltatására szolgálnak. Csakhogy az ind dráma hősei rendesen mentek az önvétségtől, s gyakran inkább ideális derékség által lesznek üldözések és veszélyek szenvedő áldozatai. Azon drámákban, melyeket Klein nagy munkája (Geschichte

des Dramas, III. B.) sok helyütt részletes fordításban ismertet, egész sorát látjuk az ily nemes alakoknak. Az „Agyagkocsi“ című̈ben Charudatta braman, egy valóságos bölcs Náthán, „Malati és Madhavában“ a czímhősök, az ind Romeo és Julia, az „Uttara Rama Cheritra“ című̈ben Síta királyné, „Mudra Rakshas“-ában az exminiszter, „Sakuntalában“ a czímhősnő mind oly jellem, kik a rájok nehezedő sorsot nem magok idézik elő, de arra szolgálnak, hogy bennök az ind világnézetnek megfelelő kibékülési, s ezzel a tisztulási eszme érzékenyítő, emelő s megnyugtató hatással tárgylagosíttassék. És a cselekvény minősége szerint a hangban is, melylyel az ind költő a szivekhez szól, legtöbbször szintén nem az eget rázó pathosz szenvedélye, hanem azon szelid, gyöngéd, elsimuló hullámrezgés érezhető, minő az elégiai kedély tengerszemén szokott mozdulni.

Sok szép van e drámai művekben, csakhogy a mi fő dolog, a drámai, öntudatos cselekvény hiányzik belőlök, s a felsőbb hatalmaknak, a deux ex machináknak oly széles tért juttatnak, hogy a harmóniára vezető megoldás nem drámai fejlődés eredménye, s igy nem csoda, ha mi ezen irrationalis elemek hatásával ki nem tudunk békülni.

Nézzük a görög drámát. A görögöknek könnyen megfejthető okoknál fogva csak tragédiájok és komédiájok volt. Nálok a köztársasági forma daczára, sőt épen e miatt, sokkal csekélyebb volt az egyesek értéke, s minden sokkal inkább alája volt vetve az állameszme öszfogalmának, hogysem az individualis lét minden árnyalata, a cselekvés minden iránya megtalálhatta volna

nálok költői formáját. Csak a nagy jelenségek, az élet szembe ötlőbb törvényeit feltüntető s az egészre vonatkozó tények birtak vonzerővel a művészre, ki maga is a nép összeségében leledzett s egész lényével annak kiegészítő lánczszeme volt. A költészet maga a nyilvános élethez tartozván, a hagyomány, mythos, történet és köz élet eseményei voltak azon tárgyak, melyeket a költő sikerre törekve földolgozott, mindaddig, mig az államéletben a bomlás be nem következett s nyilvános életben szenvedett veszteségek pótlására a szűkebb családi élet tényei fölkeresésére nem utaltatott. Hanem ekkor már a költészet is sülyedésnek indult. A görög dráma virágzása a három nagy tragikus és Aristophanes korába esik, kiket az idő és saját geniusuk képesített a mondott értelemben költeni, hogy művészetök a görög élet bevégzett képviselője legyen. A görög tragikusok világnézetében a végzet azon sötét hatalma jelöl határozott irányt, mely az apák büneit nemzetségek büntetésében törli el; de műveik magas eszményhez emelkednek, midőn alapúl azon fél homályú háttért veszik, mely a nemzeti hagyományok összeségéből állván, az egyes hősök sorsában a köztársaság életföltételeit, s az általánoshoz mint törvényszerű világrendszerhez alkalmazkodásnak szükségességét mutatták meg. A hagyományok bevégzett tragikai képeket szolgáltattak, s a komoly dráma ezek körén túl nem lépett. Ellenközőleg az aristophanesi komédia az államélet hanyatlásával karöltve járó colossalis botorságokat ragadja meg, s groteszk képekben, a komoly elem kizárásával, a legcsapongóbb humor erejével, phantastikus rajzokban tárja elénk a

a kor hibáit, s bár a költői positiv eszményt a nézők kedélyébe varázsolja át, a művész kaczagása és gúnya a tiszta komikum légkörében marad, hova az élet komoly harczainak zaja át nem hatol.

Habár azonban a görög dráma a tragikum és komikum ezen teljes különváltságát mutatja is fel, jelentékeny nyomokra is akadunk, melyek az antik világnézetnek a modernnel találkozását mutatják.

A tragédia czélja a katharsis, az indulatoknak félelem és szánalom általi tisztítása, mely egyszersmind magának a hősnek megtisztulása, s voltaképen nem egyéb mint a tragikai vétség súlyos következményei szemléletének, a világrend győzelmének felismerése által eszközölt emelkedésnek, az eszmei kibékülés hatásának eredménye. Ezen eszmei kibékülés a görögöknél sem történik mindig a hős testi életének romjai felett. Ismernek tragikai conflictusokat, melyekből a hős positiv győzelemmel, tehát ugy lép ki, hogy nem csupán az eszme tartja fen érvényét, mig az egyén maga megsemmisül, hanem a küzdő ellentétek között ezen végzetes katastrophát megelőzőleg jön létre a harmonia.

Nem akarunk Prometheusra, Oedipusra, az aulisi Iphigeniára hivatkozni, mint melyekben az összeütközések, a csodaszerü megszabadulás, az istenek haragjának nehéz szenvedések által megengesztelése, de elvégre is a hősöknek a véges, és igy egyedül emberi tevékenység köréből kiragadtatása a negativ tragikum érzetét kelti fel bennünk. Állitásunkat csak Sophokles Philoktetese által akarjuk igazolni. Philoktetes az antik tragédia egyik legremekebb jellemdarabja. Tárgya azon vállalat,

hogy Odysseus a Lemnos szigetén kitett, kigyómarás következtében iszonyún szenvedő hőst, Philoktetest elvigye a görög táborba. Odysseus ugyanis az általa elfogott jóstehetségü Priamusfitól, Helenostól megtudja, hogy Ilion csak a Herakles nyilainak birtokosa, Philoktetes, és Achilles fia Neoptolemos által foglalható el. Miután tehát a Skyros szigetén nevelkedő Neoptolemost felkereste s társul magához vette, Lemnosba evez, hova kilencz év előtt, midőn a görög sereg Trója alá vonult, épen ő tétette ki a szenvedő Philoktetest. Odysseus tudja, hogy Philoktetes nem bocsátja meg neki a sérelmet s szép szóval ő általa nem birható a harczban részt vevésre; azért szokása szerint cselhez fordul, eszközül az ifju, egyeneslelkü Neoptolemost használván. Ez Odysseus által rábeszélve magára vállalja a hazug szerepet, hogy a beteg hős rokonszenvét megnyerve, annak fegyverét eltulajdonítsa, mi által, legalább Odysseus számitása szerint, Philoktetes kényszerítve lesz őket Trója alá követni, s a veszedelmes nyil nélkül még csak boszút sem állhat a csalárdságért. A terv tökéletesen sikerül azon pontig, hogy Neoptolemos Philoktetes ájulása alatt megörzésül átveszi az ijat. Azonban Achilles hősi magzata csak pillanatnyira térhetett le az igazság, a valódi erkölcs ösvényéről. Csodálata Philoktetes iránt a legbensőbb tiszteletté lesz, s midőn az igazság bevallása sem képes az az elgyötört hőst együtt működésre birni, nem csak az ijat nem adja át Odysseusnak, hanem Philoktetest gyengéd gonddal ápolni s ennek egyedüli ohajtását, hogy hazájába vitessék, teljesiteni elhatározza. Hasztalan dühöng Odysseus. Philoktotes az ifjura támaszkodva

indul. Ekkor jelenik meg Herakles, dicsőséget gyógyulást, Párisnak általa történendő megöletését, hadi zsákmányt a harczok hősi jutalmát igérve neki, mire Philok tetes örömmel hajol meg nagyszerü hivatása előtt, s a görög táborba megy.

Talán nem volt felesleges e bámulatos művet röviden ismertetni, hogy világosan láthassuk benne a kibékülési dráma antik példányát. Ime a jog, a humanismus győzelme, a hősök katharsisa a békés kiegyenlités mozzanataiban! Philoktetes az első dráma, mely szerencsés kifejletével inaugurálta azon müvészi conceptiókat, melyekben az ellentétek, az elvi harczok a kedély nagyobb megnyugtatására, a lélekfenség, az érzületméltóság, a valódi erkölcsi szabadság alapján oldatnak fel. Herakles közbelépése ugyan mint deux ex machina hat, de a régiek világnézetével egyező megfejtését eszközli a bonyodalomnak, s lényegileg nem változtat a dolgon. A modern dráma nem vonja az emberek cselekvéskörébe a felsőbb hatalmat, de a kibékülési eszmét ugyanazon alapon juttatja diadalra, s lelkünket könnyitve, a harmonia szemléltetése által vigasztalva, örömre gerjesztve érinti.

Legyen szabad azon kevés mintaszerű darab közől, melyek e helyt példák gyanánt felemlíthetők volnának, néhányra hivatkozni. A legjellemzőbb darab minden esetre Goethe Iphigeniája. Ezen görög mythosra alapított, de legkeresztyénibb szellemben költött dráma egymaga nyujthatna felvilágositást arról, a mit itt elméletileg kifejteni akarunk. Iphigenia, kit a feláldoztatás elől Diana Aulisból elragadott s Taurisban papnőjévé tett, arra van hivatva, hogy Tantalus ivadékairól a terhes átkot elhá-

rítsa, engesztelést, békülést hozva a vérbünök folytán pusztulásnak indult család sorsába. Ily föladatot csak tiszta lélek, a legeszményibb nőiség oly példánya teljesíthet mint Iphigenia! Gyöngédsége, emelkedett szelleme, a végtelen szeretet, melylyel az emberiség ügyét fölkarolja, áldást terjeszt minden felé, s a nyers kedélyeket fogékonyakká teszi a humanismus, a szeretet iránt.

Thoas király, ki az ősök törvényeit és szokásait egy barbár fejedelem szigorával akarja végrehajtani, e fönséges lélek igézete alatt áll, s Taurisban az emberáldozatok megszünnek. Azonban a fél vad erkölcs csak lassan tisztul át az emberiség önzetlen érzetévé. Thoas nőül akarja venni Iphigeniát, a ki azonban hivatásának sejtelmével birván, gyöngéden visszautasítja az eddig oly jól tevő kezet. A király indulata rohamában követeli, hogy Iphigenia, ha királyné nem akar lenni, legyen papnő, olyan, minőnek ősi szokás szerint Diana papnőjének lennie kell. A nép sürgeti az áldozatokat; Iphigenia embereket, minden idegent föl fog áldozni; a kezdetet azon két idegennel kell tenni, kik a tengerparton rejtekökben elfogattak. E két idegen Orestes és Pylades. Ők Apolló jóslata nyomán jöttek ide, hogy a „nővért“ magokkal vigyék Mycénbe, ez által remélvén Orestes menekülni az Erynnisektől. Iphigenia előbb föloldja őket lánczaiktól, hogysem tudná kilétöket; midőn pedig Orestesben testvérét ismeri föl, azoknak s magának gyors megszabadítására gondol. Orestes már kigyógyult őrületes állapotából, s minden jóra látszik fordúlni a menekülés által. De Iphigenia tiszta lelkében iszonyú

vihar támad azon gondolatra, hogy Thoast, jóltevőjét, második atyját megcsalja. Érzi, hogy családja bünsúlyát csak úgy törölheti el, ha lelkét bármily vétek szennyétől tisztán tartja, s ez érzetben Thoas nemes- és nagylelkűségére, az igazság, a szeretet győzelmére számítva, maga födi föl előtte a tervezett szökést. És nem csalódott! Thoas jellemében az igazság javára üt ki a peripetia; eláll az Orestessel szándékolt párbajtól, s miután megérti, hogy Apollo jóslata az események által helyesebb megfejtést nyert, s nem Diana szobra, hanem Iphigenia értetik a „nővér" alatt: beleegyez a testvérek és Pylades távozásába. Az érzékeny bucsú könyeit mindkét oldalról a léleknyugalom boldogsága enyhíti.

Shakspere Cymbeline-ja, bár mint drámai compositió az eposzi elemnek túlnyomó voltánál fogva méltán kifogások alá eshetik, vagy ha Gervinus elnevezését akarjuk elfogadni, drámai eposznak vagy eposzi drámának tekintendő, a cselekvény belső jelentősége és kifejlete szerint szintén e fajhoz tartozik. Leonatus Posthumus, ki nejének, Imogennek, egy angyaltisztaságú, s a szülői jogtalan erőszak ellen hősies erényű nőnek erényére könnyelmű fogadást tesz; Imogen, ki a meg nem érdemlett szenvedéseket, tévútra vezetett férjének utálatát s gyilkos szándokát szerelme növekedésével fizeti vissza; a királytól jogtalanúl eltaszított Belarius, maga a király, Cymbeline, ki két fiának elvesztét évek során át keseregte: mind meglelik a boldogság révpartját. Magának a római fegyverek által fenyegetett hazának ege kiderül, nem az ellenfelet letaposó győzelem, hanem a kölcsönös engedékenység jóltevő varázsa által, úgy

hogy Cymbeline az események bonyolúlt szálainak kibontása után így kiált föl:

. . . . . Hirdessük a békét
Minden alattvalónknak. Fel, előre!
Békésen lengjen együtt római
S brit zászló. Igy megyünk Ludon
Át nagy Zeusz templomába, hol a békét
Megkötjük s pecsételjük ünnepekkel.
Fel most! Harcz még ily békét úgy nem ért,
Hogy a kezek le sem mosták a vért!

(Rákosi J. ford.)

És Calderon „Az élet álom" czimü drámájában nem ezen békítő életgenius uralkodik-e? Mily lélekemelően van e műben nem csak mondva, de tettekkel is bebizonyítva az elv:

. . . . . Jogtalansággal s boszúval
A végzetet legyőzni nem lehet!
Mert igy csak inkább ingereltetik.
S igy a ki végzetét legyőzni vágyja,
Okos mérséklet által érje el.

(Győry V. ford.)

Ez erkölcsi elv egyaránt illik Bazilius király és fia Zsigmond sorsára. Bazilius egy jóslattól való félelmében Zsigmondot puszta toronyba záratja, távol az emberektől, azt akarván elérni, hogy a fiúnak soha se sikerüljön vad erkölcseivel az apa fölé kerekedni. Hogy azonban magát megnyugtassa, kisérletet tesz, vajon a herczeg mint uralkodó képes volna-e indulatait fékezni? E czélból Zsigmondot alvása alatt a királyi palotába

viteti, azon utasítást adva szolgáinak, hogy ha a herczeg fölébred, hitessék el vele, miszerint mindeddig álmodott, s valóban fejedelem. Zsigmond csakugyan dühöng, s a király őt alvása közben ismét visszaviteti a puszta toronyba. A nép fölkel a herczeg érdekében, megszabadítja, s maga a király is önkéntesen foglyává lesz. Azonban csodálatos változása az erkölcsöknek! Zsigmondot az álom és ébrenlét esélyei megtanitották arra, hogy az élet semmis, hogy minden csak álom, de okos mérséklettel, jó tettekkel kellemessé tehetjük a tünékeny időt magunknak és másoknak. Az okulás, a tapasztalás a természet nemesebb részének, a férfias jellemnek kifejtésére szolgál a herczegben, s a nézők azon meggyőződésre jönnek, hogy az életbölcseség első föltétele, miként Zsigmond is tevé, a tapasztalokat javunkra fordítani, s hibáinkat belátva, folytonos tökéletesedés által kell a boldogság, az életharmonia után törekedni.

Ugy hiszszük, hogy e példák elégségesek annak kimutatására, hogy a kibékülési dráma az aesthetika előtt is tarthatja magát, s hogy voltaképen csak ezen erkölcsi eszme az, mely a tragikai és komikai világnézettől eltérő alakításban önálló fajt tud létrehozni. Vannak, a kik Carrière theoriáját pietistikus szenvelgésnek nézik, s a nélkül hogy magok kielégitő értelmezést tudnának adni, minden kisérletet nevetségessé igyekeznek tenni; de higgadt itélet előtt többet mondanak a tények mint az önbizakodás pattogása.

Egyet szivesen elismerünk. Ez az, hogy a kibékülés elve a köznapi élet misères-jeiben igen könnyen a siralmasság, az érzékenység tényezőjévé válhatik, ha

nincs a költőnek ereje a polgári és családi élet tényeiben az egyetemesen emberinek érdeklő erejét, a drámai eszme hatalmát úgy érvényesíteni, hogy a nézők a kisszerű nyomorokon felül átalános igazságokhoz, uralkodó életelvekhez emelkedjenek.... Közönséges vád, hogy a középfajú dráma moralizál. De hát nem moralizál a tragédia és komédia is? Azért mert egyesek határt nem tartanak, s a müvészetet egy különben jogosult tendentia szolgájáva alacsonyítják, következik-e, hogy az nem lehet másként? hogy a középfajú dráma csak oly mértékben moralizáljon mint azt a jellemek és cselekvény drámai törvények szerint idomítva, magokkal hozzák, illetőleg önként kifejezik?

Hogy e pontnál visszatérünk Shaksperehez, azt főleg azért teszszük, mert talán keveseknek jut eszébe, hogy az ő geniusa abban is irányt ad, mint kell a polgári élet szűkebb körében is szabadon mozognia a költőnek, mikor tárgya szerint lehetetlennek látszik a „tanulságok" ijedelmes mezején költőnek maradni. Csak „Szeget szeggel" czimü tragikomikus drámájára utalunk. Tudjuk, hogy Shakspere forrásai, melyekből e darab anyagát merítette, határozottan erkölcsi olvasmányok voltak. Ilyen első sorban Cynthio novellagyüjteményében Promos és Kassandra története, azután Whetston drámája ugyanazon fő személyekkel [1]); már pedig ezek

[1]) Whetston drámája 1578-ban nyomatott ki ezen jellemző czim alatt: „Promos és Kassandra jeles és világhirű története, szinpadi beszélgetésekbe öltöztetve. Az első rész egy hatósági személy elviselhetlen hatalmi önkényét, egy szüz leány erényes magaviseletét és egy veszedelmes élősdi rakonczátlan kicsapongását mutatja meg. A második rész egy nemes király magasztos nagylelkűségét tárgyalja a bün

mindegyike arra fekteti a költőietlen előadás súlyát, hogy mindenek fölött a történetből vonható erkölcsi haszon bilincselje le az olvasókat, s e tekintetben teljesen megegyeznek azon későbbi angol polgári drámákkal, melyeknek sorát Lillo „Londoni kalmár"-ja nyitotta meg a közönség tapsai közt 1731-ben.

Természetesen a tárgy morális alapeszméjét Shakspere sem vethette el, s az egész cselekvényből csak azon tanulság folyt, hogy az ember túl nem bizakodhatik erényében sem bűnhödés nélkül, s különösen hogy a büntető jogi igazságosság fölött még mindig a kegyelem szelid nemtőjének kell állnia; de a tanulság — és ez a fő — nem erkölcsi oktatásokba, hanem életteljes drámai cselekvénybe, egymással szemközt állított, költőileg praeparált jellemekbe van öntve, úgy hogy Angelo képzelt, Izabella valódi erényessége, és a herczegnek a kormányzás valódi titkát biró tudománya és kegyessége összeütközést és kibékítő harmonikus megoldást tesz lehetségessé.

Shakspere nem concipiálta Angelot tragikai hősnek. Az ő túlzása nem erő, annál kevésbbé erény, sőt ellenkezőleg gyengeség, de olyan, hogy Claudio élete is megmenthető mellette. (Cynthionál Andrugio valóban kivégeztetik.) És ez ad jogot a költőnek, hogy Angelot is megmentse. Azt sem szabad felednünk, hogy Angelo nem keveredik valódi erkölcsi conflictusba: az ő szerepét

---

büntetésében és az erény védelmében, mi által gyalázatos gonoszság bukása, megsemmisülése és becsületes cselekvésmód diadala bizonyíttatik be." Six old plays on wich Shakspeare founded his Measure for Measure, Comedy of Errors etc. etc. London. 1779.

az önkény diktálja, perczről perczre, melytől mindig elállhat; de a drámaiság kívánta, hogy végig játszsza azt; csupán az volt szükséges, hogy e hiba mint teljesen tarthatatlan tüntettessék elő, mihez elég volt Angelonak megtérítése, s a szenvedő Izabellának, vagyis a kitartó erénynek fejedelmi megjutalmazása.

De talán elég az illustratiókból. A felhozott műremekekből láthatjuk, hogy a kibékülési dráma, bár ez elnevezést nem szoktuk a műnek homlokára irni, valóban létezik, és pedig lényege szerint középfaj, olyan komoly dráma, melynek szerencsés kifejlete van. Példáink közé szándékosan nem vettünk fel történelmi és szorosan polgári tárgyu drámákat, azon okból, mert a fogalmak tisztázásában rendszeresen akarván tovább haladni, az eddigiek kiegészitéseül még némiket kell adnunk hogy álláspontunk teljesen érthető legyen.

A mi különösen a történelmi tárgyu drámákat illeti, itt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a személyes sors iránti érdekeltség a történelmi fejlődés rovására háttérbe szorul, s igy a conceptióban nevezetes különbség merülhet fel, mi által a történelmi dráma mint önálló faj választatik el a nem történelmi tárgyuaktól; a szorosan polgári drámáknál pedig az alap, a közönséges életviszonyok, az esemény köre és jelentősége tekintetében, legalább az eddigi ily fajta drámákra nézve a költői értéknek nagyon változó mérlege van, s addig, mig e faj körét át nem futottuk, nehéz volna egyes példákra birálatilag reflectálni.

Mindenek előtt tehát az lesz teendőnk, hogy a már kifejtett jellemvonások szemmel tartásával egyenkint

vizsgáljuk meg a történeti és polgári drámát általában, s a netalán más nevek alatt ismert, de e főbb osztályok alá tartozó válfajokat.

III. A történeti dráma.

Bármily egyszerűnek látszassék a történeti dráma fogalmának meghatározása, az aesthetikusok épen nem egyeznek meg abban, mely művek tartoznak voltakép ezen elnevezés alá. Némelyek utógondolat nélkül megengedvén a költőnek az anyag szabad alakitását, megelégesznek azzal, ha a történelem csak nagy vonásaiban, lényegében tartatik meg; miből aztán könnyen az származik, hogy olyan drámai művek is a „történeti" czimet bitorolják, melyekben a hely- és személyneveken kivül alig van valami történeti. Mások nem is a tények, jellemek és nevek valódiságából, hanem abból indulnak ki, hogy elég, ha a dráma az ember fejlődési folyamában munkáló eszméket fejezi ki, s a legnemesebb értelemben vett tendentiával az emberiség történelmi czéljaira utal. Ez esetben a politikai vagy sociális viszonyokból ép úgy születhetik történeti dráma, mint a világ- vagy nemzettörténet phasisaiból.

Azt hiszszük, mindkét meghatározásnak ugyanazon hiánya van: a határozatlanság, az ingatagság, mely igen könnyen vezethet hibás felfogásra, messzecsapongó értelmezésekre. Mi azokhoz tartozunk, kik a dolgot a történelem és költészet egymáshoz való viszonya szerint itélik meg, s egyiknek ugy, mint a másiknak jogait elismerve, a meghatározásban a kölcsönösség elvét hangsulyozzák.

A történeti dráma a történelmi eszme kifejezésében találja czélját; az pedig nem egyéb mint az események belső jelentősége, vagyis a történetek valódi lényege, azon elrejtett életelv, mely a külső tényekben uralkodik s azokat bizonyos vég felé intézi úgy hogy bennök a kor és emberiség képe tükröződjék le. Ezen czélhoz, t. i. a történelmi eszmének drámai kifejezéséhez képest igen világos, hogy a költészet élhet jogával az anyag idomitásában: minden a mi esetleges, a mi nem az eszmének hordozására szolgál, tehát igy vagy ugy történhetett, az idő- és térbeli viszonyok s mellék körülmények ugy használhatók vagy módosithatók a költő által, a mint művészi czéljai kivánják. Ellenben az, a miben maga a történelmi eszme öltött alakot, tehát az események lényege sérthetetlen, s épen abban nyilatkozik a művészi erő, hogy ezen, a szó leghelyesebb értelmében vett történelmi hűséget a költészet simulékony szabadságával, a historiai elvet a művészeti önczéllal összeegyeztesse. E tekintetben felülmulhatlan példányokat Shakspere szolgáltat. Nem csak római történeteiben áll a históriai-költészeti felfogás teljes magaslatán, hanem az angol történeteket tárgyazó, sokféleképen értelmezett, majd felmagasztalt, majd gáncsolt históriáiban is megmutatja, mit kell a költőnek tennie, ha „a századnak és az idő testének saját alakja lenyomatát akarja megmutatni.“

A történeti drámának feladata a való cselekvényeket, az emberiség világalakitó harczait ugy vezetni elénk, hogy azokban az örök fejlődés feltételeit, egyes személyek tettkörében, hivatásszerű munkájában az egésznek sorsváltozását, a jónak és öröknek a rosz és ideig-

lenes fölötti diadalát szemlélhessük, s az igazi világtörvényeket lényegökben megismerhessük. Valóban nagyszerü feladat, s alig csodálkozhatunk azok felfogásán, kik, mint például a német romantikusok, a történeti drámában látják a drámai s átalában az egész költészet tetőzetét. Csakhogy ezen nagyszerü feladat megoldása nagy nehézségekkel is jár, s épen azok, kik a történeti drámáért mindenek felett lelkesülnek, kénytelenek bevallani, hogy különösen formai tekintetben sokat fel kell áldoznia a művészetnek, ha a históriai eszmét a szétágazó tömeges események által s mégis drámai képben akarja kifejezni.

E pont dramaturgiai szempontból átalában, de tárgyunkra való tekintetből is különösen érdekel bennünket.

Mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy a történelem nem egyesek, hanem népek, nemzedékek műve, oly változata az emberiség sorsának, melyben az egyéni tevékenység, a drámai személyiség jelentékenyen érvényesülhet ugyan, de az uralkodó elv, a haladás elve által az örök fejlődés egyetemessége, a lét objectiv törvényei nyernek concret alakot, ugy hogy benne a fő súly mindig az egészre, a kor összes tényezőire van fektetve, mi mellett az egyéni csak ugy kelt tisztán drámai érdeket, ha az a nagy organismusnak kiegészitő része. Ebből két dolog következik. Az egyik az, hogy miként a történetben, ugy a historiai drámában is tulnyomóvá lesz az eposzi elem: a compositio kénytelen tömegekkel foglalkozni, azokat drámailag értékesiteni, minek következtében a költő nem csak esetleg, de gyakran szükségképen

fog vétkezni a drámai egység szigorú törvénye ellen. Némelyek ugyane kényszerüségben is a költészet előnyét látják, s tekintve a történelmi eszmének világosabb és határozottabb kifejezését magunk is megengedjük, hogy van benne nyeremény; de az is bizonyos, hogy az ily compositioban azon mérték szerint csökken a szorosan vett drámai hatály, a mint a személyes sors, az egyéni pathos háttérbe szorul az objectiv hatalmak mellett. A másik eredmény az, hogy a történelmi események messze kinyuló egybefüggése sokszor lehetetlenné teszi azon bevégzettségét a drámai cselekvénynek, mely által ez önmagában egész képét adja a személyes akarati világnak. A történeti események trilogikus, tetralogikus vagy cyklusszerü alkotáshoz vonzanak, mi által a drámai művek szinszerűségén ejtetik csorba. Ezt pedig a szinpad fontosságát szem előtt tartó dramaturgia nem tarthatja rendkivüli előnynek. És e tekintetben épen nem érthetünk egyet Ulricival, Shakspere egyik leggenialisabb értelmezőjével, ki nem csak határtalan lelkesedéssel szól az angol historiákról, hanem Shakspere római tárgyu egyes tragédiai közt is szerves összefüggést keres, és kiváló érdemökül tulajdonitja, hogy a költő tudtával vagy tudtán kivül egymásnak kiegészitői, a mennyiben a római nép politikai és műveltségi történetét legkidomborultabb nagy jelenségeiben adják elő. Igaza lehet műbölcsészeti szempontból; de hogy a drámaalkotási művészség tiszta öntudatban okvetlen iparkodni fog a cyklus veszélyeit elkerülni s minden egyes tagot önálló egészszé kikerekíteni, azt Hettner épen Shakspere történeti drámáiból bizonyitotta be, kimutatván, hogy az angol tárgyuak

Shakspere ifjukori müvei, mig a rómaiak, melyek tökéletes egyes drámák, a költő kiforrott művészetének, az érett kornak befejezett tökélyü gyümölcsei. (Lásd Hettner: Das moderne Drama 18. s. k. l.)

Ulrici felfogásából a történeti dráma iránt természetszerüen következik azon állitás is, mely szerint valamint magában a történelemben, ugy a történeti drámában is alárendelt szerepet játszik az egyes, ki élete és hatása akár tragikai akár komikai irányával csak annyit ér, a mennyiben az egészre s annak kifejlésére befolyással van. A történeti egész, ámbár különféle oldalait tekintve majd tragikus majd komikus lehet, magában véve sem mint tragédia sem mint komédia fel nem fogható. A világtörténetnek mint egésznek átalában semmi költői, hanem csak saját, ugymint határozottan történeti physiognomiája van: oly arczot és tekintetet mutat, melyen az emberi lény minden, tehát a költői, művészi ugy mint a vallási, erkölcsi, tudományos stb. jellemvonásai egyesülnek. És a mennyiben a világtörténet vég czélja minden egyesnek véges és ideiglenes létén túl van: azon egész és teljes igazság tükröződik le benne, mely az egyes embert nem önmagáért, hanem mint az egész emberiség organikus tagját, s az egész emberiséget nem csupán egykori, ideiglenes, változékony léte, hanem örök, változhatlan lényege oldaláról fogja fel. Itt tehát a nemes, nagy és szép tragikai halála ugy, mint az emberi gyengeség, kicsiség és mulandóság komikai paralysisa azon egy gondolatban egyesülnek, hogy minden emberinek el kell vesznie, hogy a valódi elmulhatatlan élethez juthasson. Itt tehát az egyesnek tragikai

veszte nem gyakorolja teljes hatalmát, mert hiszen az egész érinthetlen életerőben fenmarad; itt az egyes ferdeségeinek és botorságainak komikai paralysisa nem bir teljes sulyával, mert hisz az egész tartós erőben és nagyságban mutatja magát. Hogy ily történeti-költői világnézetet csak egymást követő, egész népnek, s ebben az egész emberiségnek sorsát felkaroló drámákban lehet érvényesiteni, az a feladat nagyságából s a drámailag felhasználandó elemek sokaságából, egyszersmind a reális idő- és térviszonyok kényszerüségéből önként következik. Minthogy azonban mi a drámai cyklusokat formai tekintetben alája rendeljük az egyes drámáknak, s művészi szempontból óhajtjuk, hogy a költő soha se tegye függővé egyik müve értékét egy másiktól, hanem mindig befejezett, önálló egészet adjon: kénytelenek vagyunk a történeti dráma hangulatát egyes drámában vizsgálni. Van történeti tragédia és történeti komédia. A mi különösen az elsőt illeti, igen könnyen fel lehet fogni, hogy azon nagy elvi ellentétek, azon erőszakos küzdelmek, melyek közé az emberiség nagy problemái sodorják az egyént, az emberiség életfolyamának azon válságai, melyekben a haladás és szabadság érdekében az eszmék hősei ülik a testi élet romjai felett is diadalukat, hogy — mondjuk — ezen ellentétek, küzdelmek és válságok kiválóan tragikai conceptióra vonják a költőt. Azonban mi is állitjuk, hogy a történeti dráma nem okvetlenül tragédia; hogy lehetnek, s vannak is tárgyak, melyekben a kibékülés eszméje a történeti hősök egyéni és a historiai tényezők összes életviszonyai által van kifejezve; hogy vannak a történeti életnek phasisai, a sors-

nak nagy szerepre hivatott kegyeltjei, melyek és kik a szerencsés fejlődés örvendetes jelenségeit tüntetik elénk, ugy hogy a komoly harczok között az élet vigasztalóbb oldalát is felcsillámlani, a lelki derékséget kemény akadályokon fölülemelkedni, a nagyot, szépet és jót diadalmaskodni láthatjuk. Nem következés, hogy a küzdelem nagy áldozatok nélkül folyjon le. Érzelmeink közé vegyülhet a tragikai szánalom; de a vég benyomás épen a költő történeti világnézete által fog enyhülni.

Azt hiszem, legczélszerűbb itt is concret esetekre, drámai remekekre mutatni, melyekből a conceptio törvényei önként kiviláglanak. Lehetnek történelmi tárgyak, melyekben a költő egész élességgel vezeti elénk a harczot, úgy hogy az ellentétek kiegyenlítése egyik részről valóságos tragikai bukást kiván, mig maga az esemény és következései, a nép- és államéletben a salus publica elve eltemetik az áldozatot, s épen a fejlődés akadályainak megsemmisítése hoz békét, harmoniát a fölzavart életviszonyok közé. Azonban ily kifejlet még mindig erősebben tragikailag szinezett, hogysem tisztán azon benyomást tenné ránk, mely átalában a szerencsés kifejletű komoly dráma lényegéből okvetlen következik. A költő tehát a komikai elemhez fordúl, hogy a komoly pathoszt s annak hatását egyensúlyozza; iparkodik személyeit oly helyzetekben bemutatni, hogy jellemökben ne csupán a vészes szenvedély örvényei tárúljanak fel, hanem az életvidámság játékos szeszélye is, mely egy sötét kép mögött mindig készen áll a jó kedv pillangóit szárnyra bocsátani, s a nézőnek nem enged időt, hogy fájdalmas szemlélődésében elmerüljön.

Igy tesz Shakspere IV. Henrik I. és II. részében. Igaz, hogy ezen csodálatos mű egyetlen is a maga nemében; de maga oly minta, hogy az elmélet bizton támaszkodhatik rá, s belőle hivatkozhatik egy egész válfaj jogosultságára, csak legyen valakinek shaksperei ereje hasonló conceptióra. Percy Henrik, a „Hővér" ifjú, korlátlan tüzével, eget ostromló büszkeségével, határtalan dicsszomjával, mely nem akar maga mellett vetélytársat tűrni, kinek „csak könnyű szökés volna a halvány holdvilágról letépni a fénylő becsületet; vagy a mélylő fenékre szállani s hajfürtinél ragadva vonni fel az elmerült becsületet, ha az, ki megmenti onnan, versenytárs nélkül viselné aztán méltóságait;" kit Northumberland szavai szerint „a nagy tetteknek gondolata is túlkap a tűrés határain," e ritka hős, midőn keresve keresi a dicsőséget vagy halált, s a leggyöngédebb nő karjai közől a harcz bizonyos veszélyei közé aggály és félelem nélkül rohan, azon meggyőződésben, „hogy a rövid kor hitványan betöltve, hosszúra nyúlik, bárha életünk egy óramutatón lebegne is, s bevégződnék, míg egy órát lefut:" oly jelenség, mely bizonyos tekintetben az Achilleseket, Hektorokat, Rustánokat és Siegfriedeket juttatja eszünkbe, s halála által a tragikai szánalom mellett a néphősök példája szerint a dicső vég fölött érzett magasztos hangulatot idézi fel lelkünkben. Különben is Percy Henrik halála Henrik herczeg fegyvere által vérkeresztségül s első fényes bizonyíték gyanánt szolgál arra, hogy Sir John Falstaffnak pajkos Riki barátja „ifjú korának vásottságai" daczára méltán „szép reménye Angliának," s valót mondott, midőn állítá magáról,

hogy „sokkal jobb lesz hirénél, és mint sötét lapon a fényes ércz, hibáin feltündöklő javulta szebben ragyog majd s több szemet leköt mint a ki dőre tán nem volt soha.“

Hogy azonban „IV. Henrik király“ mint történeti dráma a historiai, nagyon is komoly érdekharczok daczára azon művek közé tartozik, melyeket mi a középfajú dráma körébe sorozunk, az főkép a falstaffiádok művészi jelentőségéből következik. Már azon körülmény, hogy itt a komikai elem nem csupán jelentéktelenebb részletekben nyugpontúl, vigasztaló ellenképűl vagy a charakteristikus styl kifolyásaként nyer alkalmazást, hanem az egész műnek felét veszi igénybe, s mondhatni egész vakmerőséggel nyúl a történeti tények közé, más fölfogásra utal bennünket, mint a shakspere-i tragédiák egyéb komikai részletei. A falstaffiádokat szerintünk két szempontból kell tekinteni. Az egyik az, mely Gervinusnál is érintve van, csakhogy nem azon erőszakos, moralizáló következtetésekkel, melyeket a tudós férfiú sajátságos kritikájával levon; a másik az, mely szerint Ulrici ítél, a ki — közbevetőleg mondva — szintén egyoldalúvá lesz, midőn Gervinus fölfogását föltétlenűl hibáztatja. Gervinus szempontja helyes, midőn állítja, hogy a falstaffiádok szélesebb folium gyanánt szolgálnak, melyen Henrik herczeg sajátságos jelleme kifejlődhetik s a helyzetek által élesebben megvilágíttathatik. Ez egyebek közt a herczegnek híres önvallomásából is kitűnik, melylyel az I. rész I. felv. II. szine végén meglep bennünket; különben alig volna szükség e bohóságok- és pajkosságokban oly tért foglalnia Henriknek, a mekkorát

Shakspere öntudatos compositiojában valóban elfoglal. E ponton kivül aztán igazat adunk Ulricinak, ki a falstaffiádon bizonyos ironikus jelleget vett észre, s azt magának a historiai előadás parodikus mellék darabjának tekinti, melynek czélja az államtörténet üres pathoszának viszályát adni, s azon hiú, csalékony nimbust, melylyel a köz fölfogást körűlvette, szétoszlatni segíteni, s ez által valódi alakjában megmutatni. Ez a kapocs, mely a parodiát a komoly eseményekhez fűzi, s annak jogosultságát — ily terjedelemben — igazolja. Nyomról-nyomra ki lehet mutatni a valóság és paródia érintkezési pontjait a cselekvényekben és jellemekben, s ha tudjuk, mik voltak valójában a IV. Henrik korabeli állami mozgalmak rúgói, mennyire hiányzott azokban a történelmi ideális tartalom, az ethikai mag: érteni fogjuk az egésznek összefüggését s a parodiának teljes drámai jelentőségét.

E parodia nyersesége daczára is a költő mély humorát tárja fel, mely mint világszellem lebeg a történeti élet hullámai fölött, s őrszemmel kisér minden tüneményt, nagyot és kicsinyt, jót és roszat egyaránt; az ő tükrében látjuk meghamisítatlan képét a létezőknek, tőle tanuljuk megérteni a világ valódi törvényeit.

V. Henrik is egy példánya azon történeti drámáknak, melyekben Shakspere győzedelmes humora tárgyával s kedvencz hősének jellemével egyezőleg megnyugtató, szerencsés kifejletben enyhíti a historiai elvharczot. Azonban a conceptio feltünően más irányú mint IV. Henrikben. Itt ugyanis a történelmi tényezők közől a hűbéresek jelentősége s pártoskodásuk folytán az álla-

mot és királyi méltóságot veszélyeztető tendentiájok van kiemelve, mig V. Henrikben minden osztályelem egy fogalom, egy név alá szorúl, s a nép mint a különféle rendek összesége lép fel s ad a drámai cselekvénynek sajátságos jelleget. Innen a műnek kiválóan eposzi compositiója, mely a Frankhon birtokáért vállalt harczot a történelem szellemének megfelelőleg mint valódi népharczot tünteti föl, s nem csak a közvetlen indokokat fejti ki a cselekvényben, hanem ezt a két nép jellemében is okvetlen folyó, szükségszerű összeütközés eredményének rajzolja. Mily nehézségek ily természetű tárgynak meghódításában a drámaköltészet számára! De Shakspere geniusa lehetségessé teszi, a minek más csak gondolatától is visszariad. Azon nagy ugrásokat, melyeket a költőnek térképen és időkön tennie kell, a karnak prologja viszi át a nézők képzelmébe minden felvonás előtt; az angol nép egésze, a népnek felfogása a háborúról s az ebből folyó erkölcsi álláspont, még a dissidens nagyok Cambridge gróf, lord Scroop, Grey Tamás összeesküvése által is negative illustrálva, a legremekebb képekben van ecsetelve. A tisztek és közkatonák jelenetei ezen ideális czélra szolgálnak, míg a király egykori vásott társaságának maradványai, Pistol, Nym, Bardolph, e dráma számára fentartva, a király fenséges, minden salaktól megtisztult jellemének megvilágítását eszközlik.

V. Henrikben lényegesen más alakot ölt a komikai elem mint azt IV. Henrik genialis parodiájában ismerni tanultuk. Itt a humornak nem szeszélyes, inkább komoly oldalával találkozunk, még oly jelenetekben is, melyeknek személyei Shakspere ismeretes groteszk alakjai. A

londoni Eastcheap vendégein is az érvényre jutott erkölcsi elv boszulja meg magát; azon rész pedig, melyben Henrik incognito a három közkatonával a háború fölött beszélget, a mily kedélyes, oly fönséges humoristikum. A franczia nyegleség és elbizakodottság irányában büntető gúnyt használ a költő, miben talán több része van a hazafinak mint a müvésznek; ámbár, midőn az angol nép erénye, hősisége a dicsőség teljét nyerte jutalmúl, tompúl a gúny fulánkja is, úgy hogy midőn Henrikből az V. felvonásban szerelmes és kérő válik, az ironia fölött ismét a szabad humor verőfénye ömlik szét, hogy a kedélyek elborúlt világa újból földerűljön.

Ezen shaksperei drámákban, mint láttuk, a tragikum és komikum testvéresülése, mondhatni vegytani egymásra hatása teremti a középfajokat jellemző hangulatot; de a költő más conceptióval is eljuthat a czélhoz. Lehet szerencsés kifejletű történeti drámát gondolni, a nélkül hogy a komoly elem a nevetségesnek egyetlen atomjával zavartatnék meg. Itt minden közvetlen kapcsolatban vagy vonatkozásban van a drámai eszmével, mely komoly összeütközésből hasonló bonyodalmakon keresztül jut teljes kifejletéhez, s a költő úgy idomítja a cselekvény tényezőit, hogy a komoly áramlatban egy pillanatig sem történik szakadás a dolgok viszájának játékos belevegyítése által. Kétségtelen, hogy a conceptióban is ez ad a drámának kibékítő kifejletet, ha az egyén rovására, melynek sorsában tragikai mozzanatok lehetnek, az egész, a nép, mint örök és sérthetetlen, tartja meg uralmát és szabadságát. Ez eszme mellett az egyesek szenvedése vagy veszte csak hatályosító

momentummá lesz, s a vég benyomás határozottan a szerencsés kifejlet természetének fog megfelelni. Nem ismerek e tekintetben meggyőzőbb s egészben remekebb példát Schiller Telljénél. A darab sokkal ismertebb, hogysem compositiójáról tüzetesen szólni kellene. Ismeretesek azon vádak is, melyek ellene egy s más okból felhozattak. E vádak különösen arra vonatkoznak, hogy Tellnek nincs hőse, s épen az, a kinek nevét a mű homlokán hordja, annyira nem középpontja a drámai cselekvésnek, hogy a magokat szabadsághősökké avató népképviselők esküjénél sem jelen meg, s a mozgalom vezetését a nemes Stauffacher veszi át; ennek daczára, sőt talán épen ezért lett Tell Vilmos drámája egy köztársaságot alkotó, szabadságát visszakövetelő nép legnagyobbszerü kifejezése. Maga a respublikai elv, ezen valóban történelmi eszme annyira egy a költői eszmével, hogy mihelyt nem a nép maga a dráma hőse, mihelyt az egyén sorsa van előtérbe helyezve, szétbomlik az egésznek tiszta, müvészi öntudattal alkotott organismusa. Wilhelm Tellt szerzője csak schauspielnek nevezte, mintha tartott volna tőle, hogy a Tell almájának történetét joggal tagadó historikusok a műnek történeti jellegét is megtagadják. Kérdés, min alapszik e dráma? Gessler kalapja, Tell apai érzelmeinek kínpadra vonatása és a vakmerő ijász boszúja-e a lényeg, vagy a zsarnokságot megunt schweiczi nép lángoló szabadságszeretete s a fényes sikerrel koronázott egyértelmü felkelése? Itt lüktet a történelmi élet; ebbe van a darab sulypontja helyezve; és Schiller aggódás nélkül oda írhatta volna: Historisches Schauspiel. Valóban

Tell történelmi szempontból is nagyobbszerü alkotás mint Raupach vagy Grabbe Hohenstaufenjei.

Megértvén a tragédia és komédia körén kivül eső történeti dráma lényegét, nem nehéz egyes esetekben meghatároznunk, minő értéke van akár a historiai czimen fellépő drámai termékeknek, akár az oly müveknek, melyek a historiai életben kétségkivül jelentékeny mozzanatot képző lovagkorra, vagy a modern hadi életre, a katonai spectaculumokra támaszkodnak, s igy Apollo koszoruját és a történelem múzájának kegyeit keresik. Bajos volna elméletnek a priori bármily műfajt elitélni; de midőn egész sorát látjuk az elhibázott kisérleteknek, midőn a dolgok czime által el nem vakított kritika arról győz meg bennünket, hogy bizonyos irányban a legnagyobb szinpadi ügyességgel, a hatás minden eszközeinek felhasználásával sem sikerül a költőnek maradandó értékü művet teremteni: akkor méltán támasztunk kétséget oly drámák műbecse iránt átalában is, melyek történetiek akarván lenni, a historiának csak külső jeleneteit használják fel, sulypontjok kivül esvén a valódi történeti alapon, semmiféle apparatus, semmiféle „látványosság“ sem menti meg a bukástól, legalább az aesthetika itélőszéke előtt. Vagy hány drámát emlithetünk a németek „ritterschauspiel“-jei közől, melyeket quondam a vajudó magyar szinirodalom munkásai egy-egy nevezetes történeti egyéniség czége alatt vitézi játék néven oly nemes buzgalommal utánoztak? Az idősb Dumas Sándor 1846-ban egy theâtre historique-ot alapított, melyen saját történeti tárgyu vagy legalább történeti háttérrel biró darabjait, csodálatos termékenységü muzsájának ezen

szemkápráztató szülötteit a nemzeti hiuságban fuladozó népnek bemutatta. S van-e ezek közt egy is, mely Shakspere egyszerüen fenséges alkotásaival távolról is mérközhetnék? Igaz, hogy a „La barrière de Clichy"-féle darabok a boulevard-szinházakban a közönség osztatlan tetszése közt játszattak; igaz hogy a második császárság politikája is kedvezett ezen katonai látványosságoknak, s oly irók, mint Victor Séjour, Mocard, d'Ennery kifogyhatlanok voltak, hogy tiszta imperialistikus szellemben izgassák a franczia vért; de az ily tüneményeket csak a drámai müvészet hanyatlását feljegyző irodalomtörténész fogja kellőleg méltányolhatni; az elmélet egy oda pillantással beéri.

IV. A polgári dráma.

Ha volnának a polgári dráma terén shaksperei művek, könnyü volna az elméletnek e mintákhoz szegődve szabályokat megállapítani. Ily művek azonban nem csak hiányoznak, de átalán véve az egész műfaj eddigelé széles müveltetése daczára is oly kévés költői értékkel küzdött széptani jogosultságáért, hogy elismerő méltánylást vajmi ritka esetben tudott a maga számára kivívni. Azonban legyünk igazságosak. Mi azt hiszszük, hogy azok, kik a polgári dráma ellen felszólaltak és felszólalnak, épen nem mentek az elfogultságtól: mert csak ebből lehet megmagyarázni, hogy a műfaj történetében megfigyelt gyarlóságokból, a szigorúbb műelveket cserben hagyó egyes tényekből messzebb ható következtetést vonnak mint a milyent a műkritika megenged, s a helyett hogy elvekett tisztáznának, a költőket a müvé-

szetnek a polgári élet nyujtotta anyaggal kibékítésére s a magasabb igényeknek megfelelő tárgykezelésre figyelmeztetnék, egyszerűen a műfaj incompatibilitását hirdetik, s oly forrását akarják elzárni a költészetnek, mely a belekevert költőietlen elemektől megtisztulva, valódi műélvet nyujthat a közönségnek.

A hangos phrásisok természete, hogy sokat akarván mondani, semmit sem mondanak. Midőn valaki azt állítja, hogy a jelenkori drámairónak feladata a világtörténet processusát mint referensnek a szinpadról a közönségnek előadni, az a történeti drámát ismervén el egyedül jogosult formának, oly egyoldalúságot árul el, mely ellen nem tartjuk érdemesnek küzködni. Csupán egyet említünk fel, azt t. i., hogy a történeti élet az emberiség sorsát nagyban s egyes hősök sorsában a lét mibenvoltát a világzajlás közepett legmegragadóbban tünteti fel, s igy a történeti dráma kétségkivül igen jelentékeny; de egy elfogulatlan pillanat a magán, családi s polgári élet mezejére arról is meggyőzhet bennünket, hogy az emberi tevékenység itt is hoz létre oly jelenségeket, melyekben az akaraterő hatalmát, az életczélok után indult szenvedélyeket, a jellemeknek a közönséges lét korlátai közt energikus kifejlését és érvényesülését, szóval, az emberi existentia valóban drámai elemeit észlelhetjük, s igy a költészet épen nem vétkezik önön méltósága ellen, midőn e sphaerába nyul tárgy után, s az ember erkölcsi világát e bár szűkebb körben lezajló, de a cselekvények intensiv hatályát tekintve, a történeti cselekvényekkel egyenrangu küzdelmekben rajzolja.

Azt mondják némelyek, hogy a polgári dráma, ha létezik is ilyen, nyilván elárulja alárendeltségét: mert eddigelé a középszerűségen nem tudott felül emelkedni; mig a valódi drámai remekeket a történetiek közt kell keresnünk. Szerintök a polgári dráma tárgyánál fogva naturalistikus, s igy a költő minden lépten-nyomon saját müvészete ellenségére bukkan, melyet legyőznie soha sem sikerül.

Itt a dolog tisztázása érdekében kétféle szempontra kell a figyelmet fordítanunk. Az egyik az, hogy a polgári dráma elnevezést nem szabad oly szűk értelemben vennünk, mintha az csupán a modern socialis kasztrendszer által polgárinak tekintett osztály életviszonyait tárgyalhatná; hanem körébe számítandók átalában mind azon müvek, melyek az emberiség nagy fejlődési mozzanatain kivül eső tényeken, a magán életviszonyokon alapszanak, melyekben a szorosan egyéni élet phasisai, érdekei és törekvései nyernek drámai kifejezést. Ép azon viszony van itt, mint a tragédia körében. Polgári tragédia mind az, a mi nem mythikus vagy történelmi, tehát egy Romeo és Julia, egy Othello; már pedig ezeknek széptani értéke semmivel sem kisebb mint Coriolanusé vagy J. Caesaré. E szerint a szorosan vett dráma, mint középfaj, tárgyánál fogva nincs másod rangra kárhoztatva, mert egyátalában nem kénytelen oly körben mozogni, hol a köznapi élet misèrejein kivül semmi sincs.

A másik szempont az eddigi polgári drámák legnagyobb részének közmondásos prózaiságára vonatkozik. Csaknem mindegyikén észrevehető a nem-szép naturalismus, miből a történeti dráma barátjai, különösen a

romantikusok, magát a polgári dráma lényegét gyanúsították, mintha e faj egyátalában e gyarlósághoz volna forrva, azaz a prózaiság a dolognak belső szükségessége volna. Ezt mi kereken tagadjuk, s mint már fenebb megjegyeztük, félszegségnek, elfogultságnak tartjuk az eddigi eredményekből oly itéletet levonni, mintha a polgári drámának nem volna jövője. Ott, hol, miként a vitézi és katonai játékoknál, czélja az irónak a felszinnél mélyebbre nem hatolni, könnyen kimondhatjuk, hogy e faj nem fog az aesthetika előtt tekintélyre vergődni; de a polgári dráma ily tendentiát soha sem árul el; sőt épen abban fekszik eddigi gyengesége, hogy téves uton kereste a dolgok valóját, s mihelyt helyes irányban indul, mind a tragédia, mind a szoros értelemben vett dráma jelentékeny gyarapodást nyerhet általa. A polgári dráma megtámadott prozaisága legfőkép azon kor sajátságaiban keresendő, melynek eredetét köszöni.

Nem szabad felednünk, mint Hettner figyelmeztet, hogy a polgári dráma, a mint az a mult század közepe felé az angoloknál és franczióknál mint külön faj, külön elnevezés alatt, kifejlődött, lényegileg a moralis felvilágosodás gyermeke volt.

A hűbéri rendszer bukása után a polgári élet egészen más állást vőn. Angolországban a romantikus költészet minden alapot elvesztett a forradalom által. Innen túl az egész angol irodalom, név szerint a dráma, lemondván egy költői varázsvilág minden magasabb ingeréről, kiválóan erkölcsrajzokkal foglalkozik; a Stuartok rakonczátlansága alatt pajkos és közszerű, az oraniai Vilmos alatt történt moralis átalakulás óta finom, illemes, erköl-

csös. A morál a társadalom fő létszabálya lévén, megindultak a családi regények. A tragédia erőteljes viszhangot adott Lillo György 1737-en előadott „Londoni kereskedő"-jében, mely a nézők nagyobb erkölcsi épülésére a háttérben az akasztófát láttatta, hogy egy szép nő által gyilkosságra vezetett bünös lélek sorsán okuljanak.

E darabot hosszu sora követé a hasonló irányú műveknek, melyek borzalmaik és a prédikátori hang daczára átalános tetszésben részesültek, ugy hogy a polgári tragédia kétségbevonhatlan joggal uralkodott a szinpadon.

Hasonló történt Francziaországban; csakhogy itt a polgári dráma a komédiából indult ki.

A franczia vigjáték Molière műveiben tetőzött, s a nagy költő halála óta évtizedeken át nagyon gyarló termékek merültek fel a tiszta komédiában. Voltaire nem ismer más említésre méltót mint Regnard „Joueur" és Destouches „Glorieux" czimű darabjait. E hanyatlás okát ő abban keresi, hogy a merev formákba szorult tisztességes embereket megnevettetni nehéznek látszván, a költők romanesque komédiákra szorítkoztak, melyek kevésbbé voltak a nevetségesség hű festései mint inkább kisérletek a polgári tragédiából: bastard faj, „mely azt mutatta, hogy a költők sem tragédiát, sem komédiát nem tudtak csinálni. A komikum helyébe a pathetikum lépett, melyről azt mondták, hogy ezt a jó izlés kivánja; tulajdonkép pedig a terméketlenség okozta." Igy született a comédie larmoyante; igy jöttek létre azon comedies mixtes, melyek által La Chaussée egy ideig a drámairók mintaképe lett. (La Gouvernante, L'école des mères.)

Sok tekintetben igaza lehet Voltairenak a terméketlenséget illetőleg; de hogy azon tisztességes emberek merevsége és a jó izlés, a mi itt nem más mint csakugyan a kor szelleme által stipulált erkölcsiség, s a moralizáló irány, mely a tanulságost az érzékenyben vélte legsikeresebben beadhatni, volt a comédie lamoyante népszerűségének egyik fő indoka, azon senki sem fog kételkedni, ha az akkori viszonyokba mélyebb pillantást vet. A különbség az angol és franczia dráma fejlődése közt csak az, hogy itt a tragédia, szigorú formájával és a merev hagyományok között, nem volt alkalmas hallatan ujításokra; mig maga a molière-i haute comédie mutatott példát nem csak a komoly, hanem tragikai elemnek oly mértékben felvételére, a minő a komédia szó közönséges értelmével ellenkezik. A Misanthrope és Tartuffe nem vigjátékok, hanem polgári drámák, minőt a francziák a genre sérieux alatt értenek. Csakhogy Molière komoly darabjai minden tekintetben, főkép mint jellemdrámák, végtelenül fölötte állanak mind azon siralmas vigjátékoknak, melyek szerettek volna ily remekek törvényszerű utódjai gyanánt tekintetni. A comédie larmoyante csak oly költőietlen volt, mint az angol polgári tragédia: itt gonosztevők büntetése által a rosztól visszariasztani, amott a házas élet, férfi- és nőhűség iránt erkölcsös nézeteket költeni volt a prózai czél, mely igen természetesen lehetetlenné tette a költészet magasabb szárnyalását. De az alap meg volt nyerve, s az idő lassankint meghozta a fejlődést, habár annak eredménye igen soká, egész a jelenkorig nem felel meg minden müvészi igényeknek.

Jelentékeny fordulatot idézett elő Diderot. Az angol erkölcsregények által megragadva, ezek szellemében ohajtá reformálni a franczia drámát, s már 1753-ban, La Chaussée halála alkalmával, kimondja, hogy képes a komédiának oly faját gondolni, mely sokkal tragikusabb mint a siralmas vigjáték. Még határozottabban nyilatkozik a drámai költészetről irt értekezésében (De la poèsie dramatique. Collection complète des Oeuvres etc Londres 1773. T. V.) ezen általa képzelt középfajról. Szerinte nem csak a tragédia és komédia közt állhat egy genre, melynek példányát ő a Fils naturelben kisérlette meg adni, hanem ezen komoly faj és a komédia közé is állit egy árnyalatot — próbája a Père de famille — s azon reménynek ad kifejezést, hogy még a komoly faj és a tragédia közt álló más árnyalatban is fog példát adhatni. Az ő drámai rendszere tehát következő: a vig komédia (c. gaie), melynek tárgya a nevetséges és vétkes; a komoly komédia (c. sérieuse), melynek tárgya az erény és az ember kötelességei; a tragédia egyik faja (a polgári), mely családi szerencsétlenségeket ád elő; s a másik (hősi), melynek tárgyai a nyilvános katastrophák és a nagyok szerencsétlenségei.

Diderot a fen nevezett két darabbal a genre sérieuxt végleg megállapitotta, egyszersmind a siralmas vigjáték tekintélyét alapjában megrenditvén.

Egyátalában nem mondhatnók, hogy e művek példányszerüek. Már maga az alapelv, mely szerint e műfajnak az erényt és az ember kötelességeit kell előadnia, igen veszélyes zátonyt állit a költészet elé, értem a száraz moralizálás veszélyét. Diderot ugyan emelkedett,

s prózája nem csak elegantiával, de melegséggel is bir; de lehetlen egészen költőnek lennie, midőn fő czélja „honnete“ darabot adni, melyről az a meggyőződése, hogy leginkább romlott népeknél van jövője. Azt hiszi, hogy a jók a szinházba menvén kimenekülnek a roszak társaságából, kik őket környezik; itt fogják találni azokat, kikkel élni szeretnének; itt fogják látni az emberi nemet ugy a mint van, s ki fognak vele békülni....

A „Fils naturel ou les epreuves de la vertu,“ miként a czim is mutatja, az erény diadalát, az öngyőzelem fenségét tünteti fel. Dorval, Lysimond természetes fia, saját nővérét, barátjának Clairvillenek aráját szereti, s menekülni akar a helytől, hol szenvedélye annyival inkább gyötri őt, mert az összekelés küszöbön van s csak Rosalienak távol világrészben lakó atyja váratik. De nem tud szabadulni. Clairville kétségbeesve közli vele, hogy Rosalie meghidegült iránta (Clairville iránt), sőt a jó barátot kéri fel, hogy legyen közbenjáró. Dorval nem tudja visszautasitani a kérelmet, s midőn a kinos küldetést teljesiteni akarja, megérti Rosalietől, hogy ez őt szereti. Itt van a pointe. Dorval erénye győz a szenvedélyen, méltányolni tudja barátja nővérének Constancenak fenkölt lelkét s iránta való szerelmét, s midőn Lysimond megérkeztével kiderül, hogy Dorval és Rosalie testvérek, a csomó várakozás szerint oldatik meg: Clairville és Rosalie, Dorval és Constance boldog párok lesznek. Csupa nemes jellem, csupa tanulság; sőt Lysimondnak szolgája által elbeszélt hihetetlen viszontagságai erőtetett érzékenységet is oltanak a hangulatba, s a darab mégis felette áll a siralmas komédiák mindegyikének, mert

egészben véve emelkedett, pathetikus mű, drámai cselekvénynyel s hű lélektani indokolással. Feltünő lehet, hogy Diderot, az encyclopaedista, teljesen távol tartja magát a sociális kérdés érintésétől; de ez az ő drámai elveiből könnyen érthető.

A „Le père de famille" a családi kötelékek által előírt kötelességek rajzolására fekteti a súlyt. D'Orbesson gondos, szerető apa, ki mindenek felett gyermekei boldogságát akarja előmozditani. Ép azért szegül ellene fia szenvedélyének, ki egy szegény, ismeretlen származásu leányt, Sophiet akarja nőül venni. A kifejlet hosszu gyötrelmek után boldogsághoz vezet, miután kiderül, hogy Sophie a nyers D'Auville parancsnoknak, D'Orbesson sógorának unokája a provinciából. Saint Albin, a fiu, elnyeri Sophiet, Germeuil, D'Orbesson barátjának fia, D'O. neveltje, Cecilt, a családatya leányát, és a családatya ezen szókkal végzi a darabot: Oh qu'il est cruel . . . qu'il est doux d'être père! E felkiáltás jellemzi az egészet. A bonyodalom erőtetett, s az anagnorisis, mely ugy látszik e nemü daraboknak sarkpontja, de egyszersmind achilles-sarka, épen nem elégit ki bennünket; azonban itt is, mint az előbbi darabban, van drámai szenvedély, mely elviselhetővé teszi a feltolakodó morált, mely egyebek közt a házasság nélküli élet mivoltára, az agg szüzek siralmas állapotára is kiterjeszkedik.

E darabok nem csak Lessing méltánylását vivták ki, hanem közvetlen hatással voltak a német családi schauspielek azon hosszú sorára, melyekkel termékeny és ügyes szinmüirók, mint Schröder, Iffland,

Kotzebue, Clauren és mások a német színpadokat elárasztották.

Ezeknek munkásságát megelőzőleg Németország is a comédie larmoyante divatának hódolt.

Az ügyes tollú Gottschedné számos fordítmánynyal ajándékozá meg a német irodalmat s veszedelmes áramlatot indított meg. De az ifjú Lessing már 1754-ben hadat indított ez irány ellen, s felismervén az angol tragédiákban rejlő egészséges alapot, ezen iparkodott a polgári drámát tovább fejteni, ugy azonban, hogy a költészetből a tisztán kelmeszerű criminalistikus érdeket s az ezzel járó prózai borzalmat kizárja s nemesebb érdekeltségnek nyujtson müvészi tápot. Ő a család erkölcsi körébe helyezé át a cselekvényt, s „Miss Sara Sampson" cz. szomorujátékával e faj jogosultságát egyszer mindenkorra megállapította; „Nathan der Weise" cz. drámájában pedig ép a középfaju schauspielnek oly példányát hagyta hátra, melyet a német irodalom büszkén vall egyik legdrágább kincsének.

Diderot hatása, Lessing példája és kritikai tevékenysége következtében, a borzalmas tragédiákat és siralmas komédiákat családi és erkölcsi képek váltották fel. Ezek a hires familien- és sittenbilder, melyeknek Németországra nézve legtöbb érdemök az, hogy hazaiak voltak, s ez egyelőre elég érdem volt. Ránk magyarokra nézve azonban veszedelmes előképek, mert elfogultunk utánzásukban, átvettük őket fordításokban, iparkodtunk „egy-egy háznépnek lerajzolása" által eredetit is teremteni, de az idegen zamatba is veszedelmesen beleszerettünk. Nagy tévedésekről csak azért nem szólhatunk, mert

a mult század végén s a jelennek elején még nem volt számba vehető drámairodalmunk. Hiszen egy 1815-iki magyar theatrumi almanach „Béla futása“ czimű nemzeti nézőjátékot hoz, melyet Kotzebue munkáiból magyarra tett Csery Péter! A családi képek egy eredeti példáját Kisfaludy Sándor adta a „Dárday-ház“ czimű „nemesházi rajzolatban,“ mely ugyancsak magyaros; de a pipa, paripa, tinó, komondor, lórugás, pajkos szobaleány, jól formált kisasszony és hasonló ingredientiák még nem teszik a költészetet.

A fen nevezett reformátorok által előidézett fordulat sem volt teljes és átható. Nem lehet ugyan tagadni, hogy Kotzebue, Iffland s a többiek darabjai közt nem egy van, melyekben jól talált jellemek, indokolt helyzetek s egészséges pathosz van, maga Tieck Schrödernek „der Fähndrich,“ „Vetter aus Lissabon,“ „die Stimme der Natur“ cz. drámáit kitünőknek mondja, melyek megérdemlik, hogy Diderot művei mellé állittassanak; csakhogy a folytonos visszaeséstől, az érzékenységben elmerüléstől, már csak azért sem menekülhettek meg, mert határozott drámai lángelme nem volt közöttök; a közönség izlése pedig a rührspieleknek kedvezett, mely körülményt a fő korypheus, Kotzebue ugyancsak sietett a maga javára forditani. És ezen érzékenység, mely a fen mondott családi és erkölcsi képek iránti vonzódás mellett bennünket magyarokat is megvert (lásd az 1793-iki pesti m. teátromi zsebkönyvecskétől kezdve valamennyit négy évtizeden keresztül), teremtett szörnyü sok badarságot is. A drámai szükségesség iránt oly kevés érzéket tanusitanak az irók, hogy a művészet s erkölcstan elleni

vétségeknek igen-igen hosszú sorát lehetne elsorolnunk, ha e fáradságot megérdemelné a belőlök vonható tanulság. Ime egy kérdés: melyik veti messzebb a sulykot? a mi öreg Simai Kristófunk-e, mikor Igazházit, e „mulatságos játékot“ azzal végzi, hogy I. feleségét kikergeti, s azzal fenyegeti, ha még mocczanni mer, klastromba csukatja; vagy Kotzebue, a ki rábirja hősét az „Embergyülölés és megbánásban,“ hogy feleségével, e nyilván való házasságtörővel a gyerekek kedveért kibéküljön.

És ez mind jó volna, ha az olvadozó rührspielek és a prózai család- és erkölcsképek átmenetet képeztek volna valami egészségesebb és költőiebb fajhoz; de ez eddigelé a tisztán polgári drámában nem történt. Bauernfeld és Benedix csak oly messze állnak a polgári dráma eszményétől mint azok az irók, kiknek nyomaiba léptek. Az oly szinpadi „mache,“ mely egy családot négy generatio képviselőiben mutat be, ugymint a dédanyában, öreganyában, apában és gyermekekben, kik magok is közel vannak ahhoz, hogy a „legifjabb“ czimről lemondjanak, s a mely ezenkivül oly szörnyen uj módon oldja meg a csomát, hogy negyven egynéhány év mulva visszahoz Amerikából egy fiut, a dédanyának elveszettül siratott fiát, s ez véletlenül apja azon ifjunak, ki a dédanya unokájának leányát nőül akarja venni, s mind ez akkor történik, mikor a tiszteletre méltó dédanya 88-ik születésnapját ünnepli: az ilyen „mache,“ mondom, lehet nagyon családias szinezetű, a szelid érzelmekre hajlandó közönségre nézve nagyon kellemes hatású, de valljuk be, épen nem alkalmas arra, hogy bennünket a köznapi élet légkörén felülemeljen.

(Lásd: Benedix, der achtundachzigste Geburtstag, Familienbild in 3 Aufz.)

Hát Francziaországban?

Ismeretes, hogy a francziák Voltaire óta alig irnak tragédie-t. Azok a sajátságos korlátok, melyek közé a XIV. Lajos korabeli, Aristoteles tanait ferdén magyarázó, különben derék tragikusok, P. Corneille és Racine a drámamüvészetet kárhoztatták, s kiknek a phantasia szabadságát tagadó alkotásaiból az akademia kötelező normativákat vont le minden drámairóra nézve, nagyon is elégségesek voltak arra, hogy előbb-utóbb oly reactiót idézzenek elő minőt a romantikusok fellépésében látunk. Csakhogy azt sem lehet tagadnunk, hogy ezek az eget ostromló titánok, midőn a klassikus tragédiát leverték s helyébe névtelen szinmüveket vagy drame-okat állítottak, oly fogalomzavart idéztek elő, hogy legalább ránk külföldiekre nézve roppant nehéz a tájékozás az ujabb franczia drámai termékek osztályozásában. Csak egy bizonyos, az t. i., hogy e romantikusok ép oly kevéssé követői Diderotnak mint a tragikusoknak. Hogyan definiálja a romanticismust Hugo Viktor, ezen iskola feje? A romanticismus nem egyéb mint liberalismus az irodalomban. Miként a politikában és társadalomban, ugy az irodalomban is szükséges azon nagyszerü jeligét érvényesíteni: tolérance et liberté! De miként az államban megkivánjuk, hogy a szabadság a renddel, ugy követeljük, hogy az irodalomban a müvészettel legyen összhangzásban. A franczia irodalom hajdan udvari volt; most népies, a mi igen nagy nyeremény; de kell, hogy minden ujulásnak belső oka és alapja legyen. Tegye meg

a szabadság elve a magáét; de jól tegye meg. Miként a társadalomban, ugy az irodalomban sem kell etiquette vagy anarchia, hanem törvény. „Ni talons rouges, ni bonnets rouges.“ Ezt akarja a közönség, és helyesen. (Hernani, Préface. 1830.)

És ezen szabadság gyakorlására legczélszerűbb volt azon műfajt választani, mely sem tragédia (főkép nem a klassikusok értelmében), sem komédia, hanem az egész széles téren uralkodik, mely e két szélsőség között van. Semmi sem természetesebb mint az, hogy a romantikusok egy Francziaországban úgyszólván ismeretlen középfaj műveléséhez fogtak, s azt a két klassikus fajjal, a corneille-i tragédievel és molièrei comédievel, egyenlő rangra akarták emelni. Mily felfogása van épen Hugo Viktornak a „drame“-ról, azt eléggé mutatja „Ruy Blas“-hoz irt előszava. Ha a régi franczia dramaturgia a tragédia lényegeül a szenvedélyek, a komédia lényegeül a jellemek festését tartja, a drame „a müvészet harmadik nagy formája,“ mely a két előbbit magában foglalja, megtermékenyíti. „Corneille és Molière függetlenül állnak egyik a másiktól, ha Shakspere nem volna köztök, bal kezét Corneillenek, jobbját Molièrenek nyujtva. E szerint a komédia és tragédia két ellentétes villanyossága találkoznak, s a szikra, mely kiszökken: az a dráma. Ilyen dráma volna „Le roi s'amuse,“ „Hernani,“ „Ruy Blas,“ „Angelo,“ „Marion Delorme,“ s még hosszú sora az ismert szinpadi müveknek, melyek a cselekvény érdekessége, a szenvedélyek hatalma, a dictio ereje által kétségbe vonhatlan igényt tarthatnak a magasabb nézpontból itélő műbiró elismerésére is; s ha tekintetbe veszszük

a harminczas évek hangulatát, az is világos lesz előttünk, mért voltak e művek a „foule"-on kivül álló szellemekre is oly roppant hatással; de egészben véve ki kell mondanunk, hogy a romantikusok szabadsága igen gyakran csak üres jelszó gyanánt használta a „törvény" nevét; a költők versenyt futottak azon dicsőségért, melyet a hallatlanban, az ideg rázó szörnyűségekben gyönyörködő tömeg tapsai nyujtanak. Mik is tulajdonkép a romantikusok drámái? Megrázó, rettenetes kimenetüek, s még sem tragédiák, mert csaknem valamennyiből hiányzik a belső tragikai conflictus; mig a külsőkben egész a szemkápráztatásig gazdagok és tarkák. A történetből a genialisan festett háttéren kivül semmi sincs bennök; polgári drámáknak többnyire igen tollasak és tarajosak; a forcirozott szenvedélyek kiragadják a személyeket a természetesség köréből s kétséget keltenek a költészet igazsága iránt.

Csupán a tárgyunkra vonatkozót akarván itt feljegyezni, mellőzzük, minő befolyást gyakoroltak a franczia romantikusok más nemzetek drámairodalmára (mi is éreztük, sőt érezzük most is e befolyást); mellőzzük, mit tettek a romantikusok epigonjai, az „école du bon sens" tagjai, egy Sand George, Feuillet, Musset, Scribe, a klassikus és romantikus költészet közti fusio érdekében, mert mind ez szorosan véve a dráma történetéhez tartozik, pedig mi csak elméletet irunk; hanem azon fonalat keressük, melyen a Diderot-féle polgári dráma folytatását feltaláljuk. Ez is historikum ugyan, de az elméletre nézve is nagyon fontos, mert a tovább fejlődés, mint látni fogjuk, egészen uj oldalát tárja fel a drámavilágnak.

A franczia polgári drámát a comédie körében kell keresnünk.

A modern franczia comédiet épen nem szabad a mi vigjátékunkkal azonosítani: csaknem oly tág értelmű az, mint a hajdani spanyol komédia, mely átalában minden világi drámát jelentett az „autos sacramentales"-sel szemközt, s csakis negative határozható meg, a mennyiben sem tragédie, sem drame, sem vaudeville; lényegét sem a nevetsegesség ábrázolása teszi, hanem az „erkölcsök, jellemek, nevetségességek, szenvedélyek" festése; azaz oly műfaj, mely lehetségessé teszi, hogy, miként már Diderot fogalmazta, a társaság minden osztálya, az élet minden fontosabb cselekvénye a drámai rendszerbe vonathassék. Nem mondjuk, hogy a comédiek közt nincsenek valódi vigjátékok is, Scribe, Augier, Sardou elég bizonyitékot szolgáltatnak; de más oldalról tragikai kifejletű drámák, mint pl. La dame aux Camélias, Diane de Lys, a komédia nevén jelennek meg, legtöbb esetben pedig oly drámai művek, melyeknek alapja a Diderot-féle theoria szerint a tragikum és komikum indifferentismusa. Természetes, hogy a cselekvény csak akkor lehet igazán drámai, ha nincs moraliter közönyös tartalma, azaz, ha vagy a tragikai vagy a komikai oldal felé hajlik; de miként az életben, ugy a művészetben is lehet a conflictusoknak oly megoldást adni, mely az uralkodó elv fentartása mellett átalában sem élesen tragikai, sem komikai.

De hisz ez ellen protestál a drámai szükségesség törvénye! Miből fog felénk sugározni a költészet, ha valódi életalapjától megraboljuk? Ismét ott vagyunk az

érzékenység veszedelmes zátonyánál. S valóban az ujabb franczia comédienek ezt a hibát méltán szemére lehet vetni, melytől ugy látszik az egész polgári dráma sem tud megszabadulni, ámbár a hajdani comédie larmoyante gyengeségei most már kevésbbé kísértenek.

A modern franczia comédie az élet realismusában keres támpontot, s legalább küzd azon nagy feladat megoldásáért, hogy a szükkörü családi életen kivül álló nagy tért, a politikait és társadalmit, meghóditsa.

Elismerve, hogy a drámaköltészet czélja a századnak saját tükrét megmutatni, melyben az idő erkölcsei, érzésmódja és gondolatirányai lesznek láthatók, midőn a franczia comédie e czél felé törekszik, még az annyiszor, és pedig méltán szemére vetett nyers realismus daczára is, bizalmat kelt bennünk a polgári dráma jövője iránt. Csakhogy ezen polgári drámának lényegileg társadalmi drámának kell lennie. És e tétel egy uj fejezethez vezet bennünket.

V. A társadalmi dráma.

A müvészetnek nagy vívmánya az uj korban: a realismus. Vannak ugyan, s bizonyos tekintetben mi is azok közé tartozunk, kik e vívmányt nem tartják feltétlenül örvendetesnek: mert tapasztalásból tudjuk, hogy a tévedéseknek az uj műelv csábító alkalmakat nyujt, a mint hogy például a költészetben épen napjaink termik leggazdagabban a nyers anyagiság burjánjait vagy a köznapiság émelygéseit; de az is bizonyos, hogy ebben nem tulajdonkép a műelvet, hanem a valódi költői erő hiányát kell szülő oknak tekintenünk, azon gyengeséget,

mely röghöz köti a szellemet s szűk látkörén túl nem tud pillantani. A realismus helyesen felfogva nem veszélyes; de veszélyes a valóságból az eszményihez emelkedni nem tudó tehetetlenség, mikor saját nyomorúságából erényt akar csinálni, mikor a művészet örök törvényeit csak azért támadja meg, mert rá nézve folytonosan sujtó ítélet azok fenállása.

Nem terjeszkedem ki annak vizsgálatára, mily viszonyban kell állnia minden jóravaló költői alkotásban az eszménynek és valónak; a fenebbieket is csak azért említem, hogy megjeleljem a fő szempontot, melyből a társadalmi drámát nézni és megitélni kell. Az eszmények iránt fogékonyságot kelteni pedig épen bajos volna az elméletnek.

A társadalmi dráma határozottan realistikus: ezzel ki van mondva előnye s az őt környező veszély. Előnye, hogy a való élet viszonyaiból indul ki s képes a legnemesebb tendentiával hatni; veszélye, hogy könnyen a realitás prózai másolatává lesz, s mint ilyen képtelen az emberiség ideális nevelésére.

Minden társadalmi műnek feladata a sociális lét valamely kérdését tárgyalni, s azt ugy megoldani, hogy az életbölcseség valódi feltételei, az emberiség magasabb czélpontjai s azok elérhetésének eszközei tünjenek fel előttünk. És ezt tenni nem csekély avatottságot és lelkesedést követel. A társadalmi problemák többnyire ugy össze vannak kuszálva, concret vonatkozásaikkal, ezernemü köznapi érdekek kapcsolatával annyira elütnek a költői világ idealitásától, hogy egészen természetesnek kell találnunk, ha e tekintetben a modern dráma még

mindig csak erősen vajudik s határozottan mintaszerű alkotásokat létre nem hozott. Azt sem szabad elfelednünk hogy a társadalmi eszmék egyes népek természeti alapja, történeti hajlamai és törekvései szerint lényegesen különböznek hatályukat tekintve, s a drámai effectus változó feltételektől függ. Ez teszi érthetővé, hogy pl. Sardou „Rabagas"-ja minálunk korán sem arathat oly szinpadi sikert minőt Francziaországban. Itt tehát teljesen kielégítő eredményt csak akkor várhatnánk, ha az emberiség valaha egyöntetű társadalmi életet élne, s költők támadnának, kik mindent átható pillantásukkal a zavarban is felfödik a mélyebb összefüggést, megtalálják az eszmét, túl emelkednek az esetlegen, a létezők prózai kényszerűségén, tisztázzák a megszokott és szükségszerű viszonyait s belátást engednek az élet bonyodalmain túl az eszmények világába.

Jóllehet azonban e téren sok kivánni való marad, vizsgálódásunk a társadalmi dráma körül épen nem lesz eredménytelen. Ha a dráma egész történetét át akarnók pillantani, már Aristophanes colossalis alkotásaiban találnánk vonásokat, melyek folytán őt a társadalmi dráma nagy mesterének kellene neveznünk, természetesen a komédia formájában [1]). De mi csak a modern dráma némely figyelemre méltó jelenségeit szándékozunk feltüntetni, s e czélból csak a legujabb franczia drámára reflectálunk. A németek a francziáktól veszik mintájokat; azért rólok hallgathatunk.

---

[1]) Lám, minő könnyen felvette Plutos a modern alakot. Csak nem rég adatott Párizs egyik szinpadán a közönség tetszése mellett.

A franczia társadalmi dráma lényegileg a második császárság irodalmának sajátja, s mint ilyen, egészen azon kor jellegével bir. Ismeretesek azon eszközök, melyekkel az államcsiny nagy mestere uralmát megszilárditani törekedett; tudjuk, hogy a nemzeti élet előbbi nagy momentumai után azon mesterségesen előidézett és fentartott állapot következett be, mely látszólag a nemzeti összérzet emelésére szolgált, valóban azonban nem volt egyéb mint szemfényvesztő játék, melyben a valódi tehetségek nagyon is érzék a számukra kijelölt szerep nevetségességét, s a tudat, hogy a nép nagy érdekeiért megkisérelhető minden szabadabb szárnyalás szigorúan ellenőriztetik, mikép lett volna képes ösztönt adni merészebb próbákra?

Nagyon érdekesen festi ezen álláspontot s a drámára nézve következményeit Gottschall Rudolf (Unsere Zeit. 1867. Das Theater und Drama des second empire. Zweiter Artikel). Miután előadta, mint következett a februári revolutio idealis lelkesülése után a lehangoltság, miként nem nyujtottak a kormány organizáló tettei kárpótlást az ideálok elvesztéseért, mint fordult el a legjobb erők egy része a világfolyás fölötti kétségbeesésben a nyilvános érdekektől, igy folytatja: „Hol találhatott volna a drámai múzsa anyagot és fogékonyságot a történeti dráma, nagy jellemek és elhatározások számára? A szigorú szinházi censura lehetetlenné tette oly tárgy feldolgozását, melyből csak legtávolabb vonatkozást is ki lehetett érezni a kormányra... Azonban az életkedv és élvvágy azon mértékben nőtt a mint a nyomás alatt tartott idealis hajlamoknak apadniok kellett. És e ki-

hágások iránt a kormány nem csak toleransnak mutatkozott, hanem minden módon kedvezett azoknak; a quartier latin ökle meg volt kötve; a boulevardok don Juanjai szabadon ereszthettek féket hajlamaiknak. A pénz, mint az élvezet eszköze, megnevezhetetlen mohósággal kerestetett. A börze-szédelgés már a juliusi dynastia alatt virágzott, s a februári köztársaság által okozott rövid félbenszakasztás után uj lendületet nyert a császárság alatt. Név szerint annak első évtizede a coulisse virágkora volt; a credit-mobilier megmérhetetlen és esztelen speculatioi Law Mississippi-társaságára emlékeztettek. Az élvezet azonban a nőkkel folytatott szabad érintkezésben tetőzött. A juliusi dynastia lorette-világából egy egészen uj társaság képződött, t. i. a női fél világ, mint egy bizonyos fokig jogosult társasági sphaera, mely saját fél homályából mindig inkább kilépett a világosságra. A szépség, a fény, az ujsághir világa volt ez, melyre az egész női világ féltékeny kezdett lenni. Ezen hetaerák fenyegették a házasságok kizárólagosságát, parasita szerelmi lények voltak, kik a házasságok mellett virágzottak s azok zajtalan boldogságát gyakran elhomályosították. A socialis hit és socialis becsület uj „code"-ja látszott alakulni; és ezen Aspásiák mellé a Phrynék léptek, kik a nyilvános szemérmetesség theoriáját aláásták s leplezetlen kecsek fitogtatása által a hellenismusnak sajátságos ujjászületését hozták szinre.

„Ezek voltak az elemek, melyeket a second empire comédie-je elsajátított. A pénz, a házasság, a szabad szerelem azon conflictusokban, melyek kölcsönös érintkezésekből származnak, képezik a drámai költészet facto-

rait. A conflictusok többnyire komoly természetüek a dideroti drame sérieux értelmében; csak ritkán vannak vidáman és satirice kezelve. Lehet mondani, hogy ez elemek állandók s elhelyezésökből alakul minden uj dráma."

E jellemzés egészben véve találó, s kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a realistikus drámairók motivumaikban bizonyos egyhanguságtól, a kidolgozásban bizonyos chablonszerűségtől nem tudnak megmenekedni; azt is megengedjük, hogy a kényesebb, pl. házassági kérdéseknek drámai megoldásában ritkán birnak azon tapintattal, mely az ilyen tárgyaknál annyira jelentékeny moralis tekintetet méltó figyelemben részesíté, miért valódi megnyugvást alig idéznek elő; de azt nem lehet kétségbe vonni, hogy kitünő technikájok, s a mi költői szempontból sokkal fontosabb, a tárgynak szellemi megvilágítása oly tulajdonok, melyek a műveknek nagy hatását otthon ugy mint Francziaország határain kivül érthetővé teszik. Az uj franczia drámából meg lehet tanulni, mi egy határozott, bevégzett charakter; a franczia realisták biztosan járdalnak választott útjokon; nem csinálnak titkot szándékaikból, és soha sem hagynak bennünket bizonytalanságban alapeszméjök iránt.

A társadalmi dráma leginkább a társaság betegségeivel foglalkozik, melyeket gyógyítani akar; azért oly jelenségeket keres fel, hol egy-egy adag keserű gyógyszer vagy fájdalmas érvágás van helyén; behatol az életben hozzáférhetetlen körökbe, s felfedi az önhittség fa lábain járó gyengeséget ugy mint az erény mezébe öltözött lelki nyomorúságot; rá mutat az egészség mosolya alá

rejtőzött titkos sebekre, s győzelemre juttatja a csinált fény és zaj által homályba és hallgatásra kárhoztatott erkölcsi elveket; gúnyol és ostoroz, megtámadja az önkény és előítélet hatalmát, megrendíti az emberiségre erőszakolt positiv törvényeket, ha azok a sziv és ész örök jogaiba ütköznek, s útját egyengeti a társadalmi fejlődésnek a boldog lét felé. A valódi társadalmi dráma életiskola, melyben a koreszmék valódi jelentéséről kapunk leczkét, s irányt a szellem sokfelé ágazó útjain.

Oly korhadt társadalomban, minő a franczia, illetőleg a párizsi, tömegesen merülnek fel a müvész előtt a gyakorlati kérdések. Itt van mindenek előtt bizonyos körök hánytorgatása a „becsület“ szóval, mig magok az emberek az anyagi érdek, a pénz rabjai s az első válságos esetben megtagadják a lelki derékség legeszményibb motivumát. A szerencsétlenség, a kudarczczal együtt járó gyalázat és megtérés szolgáltat elégtételt az erkölcsi principiumnak. A sok dráma közől, melyek komoly pathoszszal vagy csípő gúnynyal tárgyalják a kérdést, csupán a neoclassicus és κατ' ἔξοχην tragikus Ponsardnak „L'honneur et l'argent“ czimü öt felvonásos drámáját említjük (1855-ből). A darab hőse a 25 éves George, ki magasztos felfogásával a becsületről, a jóllét karjaiból szegénységbe sülyed. Ő t. i. apja hátrahagyott roppant adósságait, bár törvény által nincs kötelezve, anyai örökségéből kifizeti. Ez által nem csak anyagilag teszi magát tönkre, hanem azon fájdalmas tapasztalást kell tennie, hogy a becsületről oly szépen szónokló, gazdag Mercier eláll adott szavától, s leányát, az erélytelen Lauret Richard bankárhoz erőteti nőül, annak daczára, hogy

az apja háromszoros hamis bukásának köszöni nagy vagyonát.

George nagyon szenved, s elkeseredik a világ fölött, midőn látja, hogy régi barátjai nem voltak egyebek lelketlen tányérnyalóknál, s azon hitelezők, kiknek vagyonát nagylelkűsége által megmentette, elfordulnak tőle, s annyit sem előlegeznek neki, hogy valami tisztességes vállalatba kaphasson. Fájdalmának kitörése a mily megható, oly sujtó vád a kincsszomjban fuldokló, silány pénzemberekre. Megtántorodik egy perczre, s szeretné ha másként cselekedett volna [1]); de csakhamar magához tér, s felemelni engedi magát a fenkölt lelkü, életvidor és határozott jellemü Lucile, Mercier második leánya által, ki aztán neje is lesz. Mercier ugyanis vagyona legnagyobb részét elveszti bankár-veje hamis bukása által, s megadja magát a becsület szent jogának.

---

[1]) Alljon itt jellemzésül a George és barátja Rodolphe közti párbeszéd egy része az eredeti szerint.

George. Pourquoi me suis-je mis dans ce cas misérable!
Rodolphe. Eh quoi! te repens-tu de ton acte honorable?
George, avec éclat. Ah! morbleu! si c'etait à refaire!
Rodolphe. Comment!
George. Mon Dieu! j'étalerais ma honte effrontément,
Et je dirais: Messieurs, j'ai fait comme vous autres;
Honorables faquins, place! je suis de vôtres.
Vous, monsieur, vons n'avez ni principe ni foi,
Et votre avancement est votre seule loi;
Touchez là! Vous, monsieur, à la fin de la lutte,
Vous flattez la victoire et flétrissez la chute;
Soyons amis! Salut, ô pieux débauché,
Que le mot effarouche, et non pas le péché!
Salut, ô Turcaret! salut, ô parasite,
Qui saurais des bons mots que Turcaret débite!
Banqueroutiers, valets, libertins, renégats,

A gyakorlati materialismus, mely ezerkarú polypként szoritja az embert a földi röghöz, mely minden eszményinek gőgös tagadásával a humanismus trónjának alapjait rendíti meg, ezen, a valódi életphilosophia palástját bitorló vastag önzés, mely a félszeg önbecsülés hizelgő szavai által rideggé teszi a szivet s gyümölcstelenné az ember társas helyzetét, e materialismus a mint veszedelmes kórja a modern társadalomnak, ép oly méltó tárgya a sociális drámának. Ki kell mutatni a magasabb eszmék tagadásának tarthatlanságát, az e tagadásban rejlő veszélyét az önmegsemmisülésnek, hogy megmentsük a tiszta eszményt, az ember emelkedésének nemesülésének valódi alapjait. Senki a modern drámairók közől nem nyult a tárgyhoz annyi tapintattal mint Octave Feuillet „Montjoye“ czimü drámájában (1863). Montjoye, egy ötvenes, határozott jellemü, nagy szellemi erővel biró férfiu, bevégzett példánya azon realistáknak vagy inkább materialistáknak, kik minden illusionak, gyermekes előitéletnek, regényes kalandnak, üres phrasisnak megvetéséből állitják össze életphilosophiájok rendszerét. Csakhogy midőn mind e dolgokat való értékökre akarja leszállitani, veszedelmes tulságba esik, s a helyett hogy csupán a kinövések ellen inditania hadat, magokat az erkölcsi elveket tagadja, a mi azután egész küzdelmét haszontalanná, illusoriussá teszi, s csakha-

---

Fripons de toute espèce et de tous les états,
Salut! Nous nous devons un respect réciproque:
Nous comprenons l'esprit positif de l'époque;
Nous sommes des pieds-plats; oui, des marauds, d'accord;
Mais le monde est à nous, car nous avons de l'or.

mar éreznie kell, hogy vakmerő negatioja önönmagának szolgál romlására. Gyermekeinek anyja, kit bár szeretett, elvből nem akarta törvényes nejévé tenni, végre elhagyja őt, minek következtében elhagyják gyermekei is. És ime, Montjoye azon tapasztalásra ébred, hogy nem ismerte magát, hogy vannak a szivnek elodázhatatlan igényei. Itt a forduló pont. Ebben a tudatban nyilatkozik a sors, mely a tagadott eszmények jogát az emberi kedélyen visszaköveteli s azokat mint valódi élethatalmakat állitja vissza az öntudat világába. A tapasztalatok egyik legfőbb eredménye az, hogy Montjoye bünbánólag tér vissza elzaklatott neje karjai közé.

„Montjoye“ egyik szellemdús ismertetője igen helyesen jegyzi meg, hogy az, a mit Montjoye és vele a modern korirány akar, elvben egészen rationalis, csupán az kell, hogy praktikus ügyességgel vétessék foganatba. Nem az eszmék mint ilyenek ellenkeznek a rationalismussal, hanem csak a romantikus kinövések, a tartalmatlan ábrándok. Valóban nevetséges ismétlése volna a titánok harczának, feltámadni az emberi nem örök istenségei, a világkormányzó nagy eszmék ellen. És szerelem és barátság és minden szent érzelme az emberi szivnek csak benső szószólói ezen eszméknek az alanyban. Melyik okos ember fogja megpróbálni az erkölcsiség épületét megrázni, melynek védelme alatt az emberek a természet alól felszabadulásuk óta békében és nyugalomban élnek?

A mint Montjoye az önzés és anyagiság elméletét realizálni akarja, folytonos ellenmondásokba kell ütköznie: akarja, hogy neje legyen, s még sem akar férje

lenni; gyermekei se átkozzák őt, még sem akarja őket gyermekeiül elismerni; más emberek barátságát felhasználja, s nem akarja hogy barátjai legyenek. Következetes egoista és materialista csak mint monad, azaz mint egy érző lények milliói közt egyedül álló báb képzelhető. Az emberi, a polgári társaság s az élet abban nem tűrnek következetes önurat. És Montjoye ezen megdönthetetlen törvényt ismerte félre, vagy jobban mondva nem akarta elismerni, honnan a következések.

Feuillet drámája ezen lélektani tényekre fekteti a súlyt; kiveti nyergéből a hamis realismust, elejti őt, hogy aztán az eszme békitő kezén felemelje. A századnak és az idő testének saját képmása mutattatik meg, és pedig sem tulzó, sem gyenge rajzban: mert a mi helyes Montjoye philosophiájában, az elvileg megczáfolhatatlan marad; mig az, a mi absurd, halomra döntetik. Ki van mutatva jellemében, hogy ő, ki az ábrándozókat megveti, maga a legveszélyesebb ábrándozók egyike, csakhogy ő, a távol égszin helyett, a közelebb fekvő nyers anyagért ábrándozik. És ez veszedelmes dolog: mert ő nem szivével, hanem fejével, nem mámorban, hanem józan észszel ábrándozik.

A nyers materialismus bontó hatását, s a lelketlenségbe átcsapó realismust rajzolja Augier korszakos drámáiban, „Les effrontés“ (1863) és „Le fils de Giboyer“ (1864), melyek annyi keseregni valót adtak a haute finance némely tagjainak, a megvásárolható érdekjouralismusuak, a legitimistáknak és clericalisoknak. Általában alig van ujabb franczia drámairó, ki ezen a téren ha nem is maró szatirával, legalább olyan tenden-

tiával ne debütirozott volna, hogy az anyagiság, főleg a mohó pénzhajhászat veszélyeit a társadalomra nézve feltüntesse. Hát másutt? például minálunk nincsenek-e ugyanoly állapotok? Ha a mi részvényszédelgésünk, alapító ideglázunk, politikai elvtelenségünk, önzésünk művészi kezet találna!

Igen természetes, hogy a párizsi élet festői különös előszeretettel foglalkoznak a franczia társadalom egyik legnagyobb betegségével, a prostitutióval. Nem a közönséges házasságtörőkről, szerencsétlenekké lett szeretőkről van itt szó, mert az ily themák átalános érdekűek, s minden nemzet irodalmának sokféle változatu drámai tárgyakat szolgáltatnak; a tévedés vagy a szenvedély bukása a szerelem körében egyszerüen emberi dolog, s főképen felbonthatatlan házassági törvényekkel szem közt a családi dráma egyik leggyakoribb kérdése, melyet az irók itt és ott saját philosophemájok keretében iparkodnak megoldani; mig a prostitutio, a magasabb ugy mint az alsóbb, a positiv törvények határain kivül esvén, mint empirikus rosz a köz erkölcsiség rovására létezik, a társadalmi morál ellen való állandó attentatum, oly dolog, melyet a civilisatio mint hozzá tapadt salakot hurczol magával, mely azonban még kevés helyütt vetette fel magát oly önbizakodással, hogy társalmi jogot követeljen. A párizsi élet, a párizsi erkölcsök ezt is lehetségessé tették, s az a sajátságos világ, melyet a franczia demimonde-nak nevez, ott áll, hogy a dramatikusok a szinpadon tárgyalják létezése jogát, a szinpadon ismertetik meg üzelmeit, az engesztelés vagy a kárhoztatás szavait hangoztatva, de mindig azon tendentiával, hogy a közön-

ség szemét kinyissák, látni és a köz erkölcsiség és humanismus nevében itélni.

Az ujabb franczia irodalomnak van egy sajátságos demi-monde drámája, mely, hála az ifjabb Dumas törekvéseinek, már a németeknél is talál buzgó utánzókra. Ott van például Mosenthal ujdonsült Madelaine Morelje.

Dumas fils épen nem az első, a ki a prostitutiót szinpadra vitte: hiszen a ki a grisette-világgal foglalkozott, pl. Henri Murger, már nagyon közel járt hozzá; még többet tett Hugo Viktor, a ki „Marion Delorme“ czimü drámájában a „La dame aux cemélias“ themáját, a vétkes szépségnek a valódi szerelem által megtisztulását a büntetés irgalmatlan következetességével tárgyalja; de a tulajdonképeni fél világot Dumas definiálta először; ő tárta fel annak labyrintszerü csarnokait s mutatta meg legjellemzettebb typusait. Ki ne ismerné Gauthier Margitot? ki ne tudná, minő finom elmével, phantasiával és pathoszszal nyúl e szellemdús szerző a legkényesebb tárgyhoz, s mint sikerül neki legalább drámailag és lélektanilag a nehéz feladat megoldása! „Le demi-monde“ czimü öt felvonásos comédiejéből (először adatott a Gymnase-dramatique-ban 1855. márcz. 20-án) tanuljuk meg igazán, minő kör az, melyet a franczia demi-monde-nak nevez.

Talán nem érdektelen a II. felvonás ama hires párbeszédét közölni, melyben Olivier de Jalin barátja de Nanjac szemét felnyitja, meg akarván akadályozni, hogy az nővérét De Vernières vicomtessenél bemutassa.

Olivier.

. . . . . Szereti ön a baraczkot?

Raymond (meghökkenve).

A baraczkot? Igen.

Olivier.

Jó, tehát menjen be ön egyik nap valamely gyümölcskereskedőhöz, Chevethez vagy Patelhez, s kérje elő legjobb baraczkját. Ő egy kosarat fog mutatni, melyben pompás gyümölcsök vannak, bizonyos távolságra helyezve s levelek által elválasztva egymástól, hogy ne érintkezzenek, s érintkezés által meg ne romoljanak; kérdezze ön az árt, s ő azt fogja felelni: „Darabja 30 sou," felteszem. Nézzen aztán maga körül, bizonyára fog e kosár szomszédságában más kosarat látni, tele látszólag az elsőkhöz teljesen hasonló baraczkokkal, csakhogy sokkal közelebb vannak egymáshoz, ugy hogy nem lehet azokat minden oldaról látni, s melyeket a kereskedő nem ajánlott volna fel önnek. Mondja ön neki: „Mi az ára ezeknek?" Azt fogja felelni: „Tizenöt sou." Ön igen természetesen azt fogja tőle kérdezni, mért olcsóbbak ezek amazoknál, jóllehet ép oly nagyok, ép oly szépek, ép oly érettek és ingerlők? Akkor ő a legnagyobb vigyázattal két ujja közt kivesz egyet, megfordítja, s alul egy egészen kis fekete pontot fog önnek mutatni, a mely a gyümölcsöt olcsóbbá teszi. Nos, kedvesem, ön itt a 15 sous baraczk kosarában van. E nőknek itt körülöttünk mindnyájának van valami hibája multjában, valami folt nevén; egymáshoz szoritkoznak, hogy az lehetőleg kevéssé lássék, és ugyanazon származással, ugyanazon külsővel és ugyanazon előitéletekkel, melyekkel a társaság női birnak, nem tartoznak többé ehhez, s azt alkotják, melyet mi demi-monde-nak nevezünk, mely mint egy uszó sziget lebeg a

párisi oczeánon, s a mely összegyüjt, magához bocsát minden bukót, kivándorlót, mindenkit a ki a száraz földről menekül, azokat nem is számítva kiket a véletlen hajótörés oda vet, a kik jönnek, nem tudni honnan.

Raymond.

Hol él e világ különösen?

Olivier.

Mindenütt, meghatározatlanul; de egy párizsi igen hamar megismeri őket.

Raymond.

Miről ismeri meg?

Olivier.

A férjek távollétéről. Tele van valóban férjes nőkkel, kiknek férjeit azonban soha sem látni.

Raymond.

De honnan származik ez a különös világ?

Olivier.

Modern eredetű. Korábban nem volt oly házasságtörés mint azt mi értjük. Az erkölcsökben sokkal több szabadság létezett, s azon dolognak, melyet mi ma „házasságtörő“ szóval jelelünk, más, sokkal trivialisabb neve volt, s mely nevet Molière gyakran használt, s mely inkább a férjet tette nevetségessé mint a nőt itélte el; de mióta a férjek a codexxel felfegyverkezve jogot nyertek kiűzni a család kebléből a nőt ki kötelességeiről megfeledkezett, a házas társak erkölcseiben oly módosulás történt, mely uj világot teremtett: mert mind ezen compromittált elűzött nők mivé lettek?... Az első, a kit kiutasítottak, szomorú magányba rejtőzék, hogy gyalázatát eltitkolja és bünét megsirassa; de a második? A második

az első felkeresésére indult, és midőn már ketten voltak, szerencsétlenségnek nevezték, a mi hiba, tévedésnek, a mi bün volt, s vigasztalni és kimenteni kezdék egymást; midőn hárman lettek, meghivták egymást ebédre; midőn négyen lettek, contratánczot jártak. Majd lassankint e nők köré csoportosultak: fiatal leányok, kik az életben valami hibával debütiroztak; ál özvegyek, nők, kik azon férfiu nevét hordják, kivel élnek; végül mind azok, kik el akarják hitetni, hogy valamik voltak, s nem akarnak azoknak látszani, a mik valóban. Jelenben e szabálytalan világ szabályszerűen tényked ik, és e bastard társaság elbájolja az ifjuságot. A szerelem itt könnyebb mint a magasban, s kevésbbé drága mint alant.

Raymond.

De hova czéloz e világ?

Olivier.

Azt nem lehet tudni. Csak az bizonyos, hogy ezen sugárzó, az ifjuság, szépség és vagyon által megaranyozott külső, a csipkék, mosolyok, ünnepélyek, szerelem ezen világa alatt végzetes drámák rejlenek, gyászos kiengesztelések készülnek, botrányok, tönkre jutások, meggyalázott családok, pörök, anyáiktól elvált gyermekek vannak, kik kénytelenek jókor elfeledni, hogy később ne kelljen őket megátkozniok. S mikor az ifjukor eltűnik, az udvarlók eltávoznak, megérkeznek a multból, hogy a jövőt hatalmokba ejtsék, a megbánás, a lélekfurdalás, az elhagyatottság, a magány....“

Különben a „demi-monde“ épen nem szatirikus és oly lesujtó mű mint pl. Barrière és Thiboust „Le filles de marbres“ czimü drámája, s ugy látszik mintha a

szerző csak azt akarta volna megmutatni hogyan mennek ama körben a dolgok; sőt az a vád is érte Dumas-t, hogy szándoka volt a „lebegő sziget“ lakóit kedveseknek festeni; de e nézet nem alapszik valóságon. A dráma irányeszméje világosan ki van fejezve a cselekvény által, melyből a szerelmi vendégszereplések unalmait csendes házi boldogsággal felcserélni akaró Suzanne d'Ange azon keserű tanulságot vonja, hogy e két szélsőség összeegyeztetését örökre lehetetlenné teszi a legfőbb világkormány: a társadalmi erkölcs. „Nem én vagyok“ — mondja neki a vég jelenetekben egykori kedvese, Olivier — a ki az ön házasságát akadályozza; az ész, a jogosság, a társadalmi törvény az, ki akarja, hogy becsületes ember csak becsületes nőt vegyen el.“

Nem látszik szükségesnek az elméletben mind azon themákat felsorolni, melyeket a társadalmi dráma felkarolhat, és pedig annál kevésbbé, minthogy azok bár többé kevésbbé átalánosan emberi érdekekkel vannak kapcsolatban, fontosságuk, s a drámai cselekvény álral nyilatkozható hatályuk lényegesen különböző lehet egyes nemzetek erkölcsei, ideáljai ès gyarlóságai szerint. Csak annyit jegyzünk még meg, hogy a társadalmi drámának ott van igazi talaja és jövője, hol erős elveken nyugvó köz vélemény, ez által védett társadalmi morál és nyilvános élet van. S megvannak-e nálunk e feltételek? Magunk nem akarván e kérdést eldönteni, azon ujabb pamphletekre hivatkozunk, melyek nemzeti életünk egyes oldalainak megvilágitásával foglalkozván, oly értelemben voltak kénytelenek nyilatkozni, hogy egészséges társadalom nálunk csak a jövőtől várható, s ez is feltételesen.

A költészet az életre hat, és az életből veszi alakjait, s csak e kölcsönös viszony fentartásában találja növekedő jelentőségének biztositékát.

Addig, mig concret nemzeti összélet nincs, az idő szeszélyének fluctuatiója alatt állunk, s drámánk fejlődésében legfelebb egy tünékeny időszak láza fog nyomokat hagyni. Emlékeztessek-e a függetlenségi harczot megelőzött évek drámájára, azon néptribuni pathoszszal irt szinpadi declamatiokra, melyek a nép örök jogait, az urak büneit s az elnyomottak erényeit hirdeték? kétségkivül sok találót mondva, de a művészetet politikai elvek és meggyőződések szolgájává degradálva. A helyzet, a köz hangulat ilyetén felhasználása idézhet elő pillanatnyi hatást, de nagy vakmerőség volna bármily ily compositiot minta gyanánt felállitani.

Mielőtt a polgári dráma tág körében még egy más jelentékeny válfajnak, a népszinműnek ismertetésére áttérnénk, nem mulaszthatjuk el azon összefüggést is felemliteni, melyben a társadalmi dráma a modern regényirodalommal áll. Nem abban találjuk mi az összefüggést, hogy, miként a franczióknál történik, ugyanazon iró ugyanazon tárgyat regény és dráma alakjában dolgozza fel (Sand, Dumas père et fils stb.): mert ez csak esetleges, és tekintve a két költeszeti ág közti lényeges különbséget, a drámai müvészetre nézve gyakran veszélyes is; hanem az összefüggés az irány- és koreszmék közösségében gyökerezik, melyeknek egyformán hódol a regény- és drámairó, ki azon feladatot tűzte maga elé, hogy a költészet eszközeivel az idők szellemi szükségleteinek kielégítésére hasson. A modern regény és társadalmi

dráma okvetlen tendentiosus, a mi netalán itt-ott, a költői idealismus rovására esik, de túl vagyunk azon ponton, hogy csupán ezért ne tekintsünk méltánylással a reformtörekvésekre, midőn azok a költészet mezében lépnek fel. A sok tekintélyes szózat közől, melyek e kérdésben hangoztatva voltak, csak egy magyaréra, Csengeryére hivatkozunk, ki Eötvös jellemrajzában a „Falu jegyzőjéről“ szólván, átalában is lándsát tör a nemes értelemben vett irányköltészet mellett. „A müvészet nem az élettől egészen külön vált s annyira fölötte álló dolog, hogy vele erkölcsi vagy társadalmi viszonyok felvilágosítására élni szabad nem volna; sőt ellenkezőleg nem is érdemli, hogy müvésznek neveztessék, a ki munkáiban a költői és müvészi formán kivül egyéb czélt magának ki nem tűz. Sokan a költői müveket virághoz hasonlítják; s vajon veszít-e szépségéből a virág, ha tudjuk felőle, hogy gyümölcsözővé válik? A régiek Orpheusról épen azt említik legnagyobb dicsérettel, hogy lantja hangjaival városokat épített. E példa intésül szolgál, hogy a müvészet mint minden egyéb a világon, csak annyiban érdemel valódi dicséretet a mennyiben valamely nagy czél elérésére vagy nemes eszme életbe léptetésére eszközül szolgált...“

VI. A népszinmű.

A legtágabb értelemben vett polgári drámához számítjuk még azon műfajt, melyet mi „népszinműnek“ nevezünk.

Minden nemzeti drámával biró népnek van népszinműve, s habár külön elnevezést nem is találtak fel számára, a népélet drámailag érdekes mozzanatait és

esélyeit szinpadra hozni sehol sem mulasztják el. De ép azért, mert az ily tárgyú darabok nem mindig jelennek meg saját czég alatt, nagyon bajos a külön műfajt meghatározó jellemvonásokat összeállítani. Az egyik nehézség abban áll, hogy a népszinmű elnevezés alatt egyformán érthető tragikai, komikai vagy épen bohózati hangulati dráma; a másik nehézséget az okozza, hogy a „nép“ fogalma maga is oly határozatlan, mely alatt tetszés szerint lehet többet és kevesebbet érteni, a szerint a mint az osztálykülönbség alapjául a foglalkozást, erkölcsöket, kulturai fokozatot vagy talán a külső viseletet teszi valaki. Mást lehet érteni a „nép“ szó alatt, mikor egy állam lakosságát, s mást, ha egy civilizáltabb vagy épen világvárosét tartjuk szem előtt. A nép lehet a mindenütt egyenlő foglalkozású s társadalmi állású föld népe, vagy az ennek elementaris physikai és erkölcsi állapotaiból kiemelkedett iparos osztály; nép lehet minden tömeg, a munkások osztálya, a katona és betyár, mihelyt a számra vagy a magasabb társadalmi osztályok erkölcseivel ellenkező saját álláspontjára támaszkodik, azaz ellentétbe helyezi magát a felsőbb körökben világuralmi fontosságra jutott s többé-kevésbbé egyöntetű, sokszor csak convenientiának nevezhető morállal és szokásokkal. És ezt, de csakis ezt lehet, és pedig ily átalánosságban a népszinmű vizsgálatánál alapúl felvenni, ha azt külön válfajnak akarjuk tekinteni. E szerint a népszinmű nem egyéb polgári drámánál, csakhogy a polgári osztály alsóbb rétegeiből veszi személyeit, kiknek életviszonyait ugy önti a költő drámai formába, hogy abban mind az érvényre jusson, a mi ezen rétegek jellemzésére

szolgál külső- és belsőkép. Ennél fogva a népszinmű súlyt fog fektetni oly tényezőkre is, melyek drámaiság szempontjából esetékesek lehetnek, de a népéletnek egészben jellemzésére, az öszképnek élénkebb szinezésére és a sajátlagos népies typusnak erőteljesebb kifejezésére szolgálnak. Ilyen tényezők pl. a népszokás által fentartott bizonyos ünnepélyek, melyek egyszersmind a hagyományok erős szálaival multjához kötött népéletnek saját nemzeti jelleget kölcsönöznek; a nyilvános és családi élet kanonokká emelt formalitásai, maga a nép naiv müvészete dalban és zenében, táncz, társas játékok és mulatságok, babona és előitélet, sokszor mély jelentőségével a drámai motivumoknak, s mind ezekhez még a nemzeti viselet, a nyelvnek népiessége járul, melyek a drámát szembeötlőleg elválasztják egyéb fajoktól.

Egyebekben, azt hiszem, alig lehet átalános érvényű műtani szabályokat megállapítani: mert pl. a francziák vaudeville-je, a németek posse-ja nem középfajok, hanem a vigjátékok szélsőségei; ugyanezen népeknél a katonai látványosságok, a volkstück-ök és volksschauspiel-ek legtöbbször a drámai formákat gúnyoló képekké, tableau-kká foszlanak, melyekkel szemközt a széptani theoria alig alkalmazhatja szigorú mértékét, s igy e pontnál nincs más teendőnk mint hogy a specialiter magyar népszinműre tekintsünk, mely eddigi eredményeiben lényegileg a drámai középfajokhoz tartozónak tünik fel.

A magyar népszinmű, ugy a mint azt Szigligeti megteremtette s napjainkig fejlesztette, nem áll teljes elkülönzöttségben. Nincs kétség benne, hogy ő is legalább egyes esetekben minták után dolgozott, s hogy e

minták főkép a németek családi drámái közt keresendők; de az is bizonyos, hogy volt ereje a formát önállólag elsajátitani, s nem egy typikus alakot sikerült neki ugy felhasználni, a népéletnek nem egy oldalát ugy festeni, hogy munkáiban drámánk egy sajátlag nemzeti ággal gyarapodott. Szigligetinek vannak jelentékeny gyarlóságai, s ezek közt nem legutolsó az, hogy ő a magyar népet inkább csak olvasás, hallás és képzelődés, mintsem saját élményei és tapasztalatai után ismeri; s hogy festései mégis találnak, az inkább szerencsés tapintatának mint a művészet biztosságának köszönhető; olyanformán van ő, mint sok más hasard iró, a kik ismeretlen világrészek és országok rajzolásában is virtuózok csupán a phantasia segélyével. Hogy ő nem a közvetlen forrást, a népéletet tanulmányozta, vagy ha igen, nem a kellő mélységben, azt onnan is következtethetjük, hogy jellemző, népieseknek látszani akaró szólamai nagyon egyöntetüek, nincs meg bennök épen a népiesség zamata, sem észjárás, sem kifejezés tekintetében. A ki egy Csikóst, egy Czigányt teremtett, az a költő messze vihette volna, ha őt alkotásaiban a közvetlen intuitio és empiria támogatná. E tekintetben jóval magasabban áll kevéssé termékeny s határozottan a komikumra hajló társa Szigeti József. Azonban kiváló érdeme Szigligetinek, hogy népszerű műveiben határozott drámai cselekvény és jellemek alakitására törekszik, s ehhez képest a hangulatban való ingadozásnak is határt szab. Minden népszinművében komoly bonyodalom van, de kellékül nézi a szerencsés kifejletet oly értelemben a mint a szoros értelemben vett dráma szerencsés kifejletét ismerni tanultuk. Más kérdés, sikerül-e

neki mindig a drámaiság igényének megfelelni? Elég, hogy ő még akkor sem ignorálja teljesen a művészet törvényeit, mikor a napi kérdések hatása alatt concipiálja cselekvényét. S ez formai tekintetben minden esetre méltánylandó. Innen van, hogy az ő darabjai némely köznapiságok daczára is sokkal jobbak mint a bécsi Berg-Langerféle népszerű szinpadi termékek.

Hallani már olyan észrevételt is, hogy a népszinműnek kiválólag idylli természetűnek kellene lennie. A nép, a mennyire távol áll a czivilizáltabb osztályoktól, annyira közelebb van ezeknél a természethez. Közvetlen befolyása alatt állván ennek, érzés- és gondolkodásmódján s az ezek szerint alakult életviszonyokon is azon naturalismust lehet észrevenni, melynek letörlése, ugy látszik, a magasabb körök nevelési és életrendszerének feladata. De e természetesség örökké megtartja számunkra vonzó erejét, s minél inkább eltávolodunk a közös anya dajkáló karjaiból, annál bajolóbbaknak látszanak az egyszerüség, öszinteség képei, melyeket a magasabb cultura napja mint szerény csillagokat elhomályosit. A lélek epedő vágygyal fordúl a multhoz, s miként egyesek életében a gyermekkor jelentéktelen élményei üditő nyugpontokat nyujtanak a férfiu szellemének: ugy, a népélet mint a tovább és tovább haladó émberiség gyermekkorának örökös folytatása, pihenésre hivja kifáradt szemünket és szivünket.

Nem tagadjuk, hogy magunk is szivesen látjuk, midőn egy drámaköltő e hangulatnak tápot adni iparkodik; s hogy a népszinmű kiválóan alkalmas az érzelgés veszélye nélkül is felvenni az idylli elemet, azt érteni

fogja minden, a ki ezt nem a régi Goethe-féle pastorálok tárgyában és hangjában vagy Gessner beteges idealismusában keresi.

Nem válhatunk meg tárgyunktól a nélkül hogy az ily idylli népszinműnek példáit be ne mutassuk, épen oly irodalomból, melyben azokat talán legkevésbbé keresnők, t. i. a francziából. George Sand drámái vannak előttünk, melyek közt három, ugymint: „François le Champi“ comédie, „Claudie“ drame és „Le pressoir“ drame tisztán e fajhoz tartoznak. A nagy irónő, ki tudvalevőleg regényeiben mesterileg tudja a naivot és idyllit érvényesiteni, nem kisebb művészettel teszi azt a szinpadon, ugy hogy a részletező lélekfestés, melyre különben erős hajlama van s mely elbeszélő műveinek kiváló érdeket kölcsönöz, itt tágit a drámai törvény előtt, s minden a cselekvény és jellemek szép öszhangzatában olvad fel.

Minden tekintetben érdekes, a mit a költőnő „François le Champi“-hoz irt előszavában mond. Felemlitvén, hogy a művészet minden időben hajlammal birt a mezei élet magasztalására, a modern pastoráloknak a régiektől különböző voltára utal. A mi századunk, ugymond, nem használ pásztorokat, hanem a falu népét: mert a modern művészet realitást keres, csakhogy a valóságnak relativnak s nem absolutnak kell lenni.

Ugy látszik Sédaine (XVIII. századbeli költő) találta el a helyes középet s vonta meg a kellő határt e kettő között. E költőt Shakspere „A hogy tetszik“ cz. komédiájának csodálata, saját tapasztalatai falun, a látottak és hallottak állandó benyomása vonzották idylli festésekre regényben és drámában. A látott és hallott dolgok

nevetni és sirni készteték őt: ugy tüntek azok fel mint a gyermekkor naivságai az agg kor bölcselkedő és vallásos ridegségei közé keverve; eszébe hoztáK Beethoven pastoral symphoniáját, melynek rettentő hangjai s példátlan naivságai vannak, épen ugy mint a természetben. És ő is megkisértette játszani ezen ódon lanton, a régi pásztori sipon, melyek még melegek voltak a nagy mesterek ujjaitól; de csak remegve érinté azokat, tudván, hogy itt fenséges hangok vannak, melyeket nem fogna megtalálni.....E szerény nyilatkozatnak valódi értelme az, hogy Sand George teljesen eltalálta az egyszerűen fenséges hangokat, s midőn a szinpadi hatás erőszakos eszközeit kerülve, a legigénytelenebb formába önté tárgyát, a közönség osztatlan tetszésével találkozván, azon keserűsége is enyhült, melyet nyolcz évvel előbb 1841-ben előadott első, hugoi stilben irt drámája, „Cosina“ bukása okozott neki.

„François le Champi“ egy malomban játszik. Madeleine Blanchet molnárné felnevelt egy talált gyereket, kit később a férj, egy könnyelmű ember elkergetett a háztól. François, a talált gyerek hat évig van távol s derék ifjuvá nő mint molnár legény. Ezalatt meghal a molnár, nejét betegen s a vagyoni pusztulás szélén hagyva. Ekkor tér vissza a szegény fiu, megtakaritott pénzét, eszét és szorgalmát a fenyegetett család felemelésére forditandó. Ez sikerül is neki teljes mértékben; de a legény maga boldogtalan. Szivét nevelő anyja, a még mindig szép és elég fiatal özvegy iránt nem csak a hála érzelme tölti el; mély, a jótetemények által táplált szerelem ég szivében, melynek nem mer, nem tud

hangot adni, mig a molnárné azon gondolatrá nem jő, hogy nevelt fiát megházasítsa. A megoldás François ohajtása szerint történik s a kis lak nagy boldogság tanyája lesz.

„Claudie"-nak még drámaibb tárgya van. A cselekvény szinhelye egy major. A majorosnak derék fia, Sylvain nőül vehetné magát a jószág fiatal szép birtokosnőjét, egy polgárnőt; de az épen folyamatban levő aratás alatt megismeri Claudiet, a szegény arató leányt, ki öreg apjával, egy 82 éves kiszolgált katonával távol földről jött ide dolgozni. Mindketten szerelmet éreznek; de Claudie magába zárkózik; érzi, hogy ő méltatlan ily ifjú szerelmére: mert szeretett egykor, s kedvese, Denis Ronciat, gyalázatában elhagyta őt. Ezt utóbb Sylvain is megtudja, de oly magasztosnak tűnik fel előtte a megcsalt leány nemes büszkeségében, néma fájdalmában, hogy inkább élni sem akar mint őt egy gaz büne miatt nem birni. Sylvain czélhoz jut. E példányszerű darabban nem csak a jellemek, Sylvain, Claudie, az öreg Rémy, Sylvain anyja, s valamennyi alak festése sikerült, mondhatni páratlanul, hanem kiváló érdekességet kölcsönöz neki az idealis világítás, melyben a mezei foglalkozás megjelenik. Az aratók ünnepe drámába foglalt s a cselekvény momentumává lett kép, mely ily keretben az idyll gyengédségét s a szenvedély viharát egyszerre érezteti.

A „Le pressior" személyei egy fokkal felebb állnak a póroknál. Falusi iparosok, kiknek életmódja, szellemi látköre más mint a földmivesé, mert foglalkozásuk emanczipálja őket a természet szoros kötelékeiből.

Ezen tudatból ered a költőnő conceptiója, midőn

jellemeibe és a cselekvénybe oly elemet is vesz fel, mely az ő fogalmai szerint sem az elszigeteit pórnál, sem a világzajban forgolódó nagy városi lakosnál nem található hasonló mértékben. Ez elem a közös munka és testületi szellem által ápolt barátság, melyen jelen drámája mint sarkponton fordul meg. Valentin ács legény és Pierre Bienvenu asztalos legény mint Orestes és Pylades ragaszkodnak egymáshoz; szeretetök s közös munkájok békíti ki az ingerkedő, egymás hírnevére féltékeny apákat is, midőn az öreg Bienvenu által elvállalt, de a munkában elmaradt szőlős ajtót elkészítik. A barátság azonban veszélyeztetve van Pierre szerelme által Reine, Bienvenu kereszt- és nevelt leánya iránt. Ezt ő nőül akarja venni, s az öreg is szivesen nézné a frigyet, de Reine kijelenti, hogy nem megy férjhez. E vonakodás oka, hogy Reine Valentint szereti, csakhogy ezt senkinek sem vallja meg. Pierre gyanúsítja Valentint, a ki bár titokban ég Reinéért, barátjaért lemondana, ha a leány azt választaná, s még akkor is megtartja higgadtságát, mikor Pierre bősz féltékenységében fejszét emel fejének. Valentin komolysága, férfias magatartása megszégyeníti s lefegyverzi a támadót, ugy hogy ez késznek nyilatkozik a világba menni hogy felejtsen és meggyógyuljon. Ez alatt a kis Reineből is kifacsarták a szót, hogy kihez akar nőül menni. Minden jól megy, csak az öreg Bienvenu van kétségbeesve, hogy egyetlen fia elhagyja őt. Pierreben győz a fiúi szeretet, leküzdi fájdalmát, s marad, tanújaként barátja megérdemlett boldogságának. A cselekvénybe szőtt szüreti ünnep, a sajtó felavatása ad az egésznek idylli szinezetet.

Talán kelleténél tovább időztünk az idegen termékeknél, s hibát követtünk el, midőn nem saját drámánk köréből kerestünk példákat. Mentsen ki bennünket azon körülmény, hogy Sand George alkotásaiban oly lélektani motiválást találunk, minőt alig mutat egyetlen magyar népszinmü is; már pedig mi erre az elméletben nagy súlyt fektetünk.

* * *

Ez mind, a mit felfogásunk szerint a drámai középfajokról el kelle mondanunk. Vannak ugyan még különösen aeshetikusoknál használt elnevezések, melyek tárgyalásunkból elmaradtak, minők pl. a humoristikus, didaktikus, romantikus, vallási dráma; de helyesen véltünk cselekedni, midőn e subtilis és mondhatni tulajdonképeni válfajokat nem is jelelő nevekről nem vettünk tudomást.

A mi a humort illeti, ez eddigelé inkább csak derült oldala szerint érvényesült a drámában, s miként a komédia elméletének szerzője kimutatta, főkép az aristophanesi vigjátékban és a modern regevigjátékban nyert önálló alakot. Nem akarjuk állítani, hogy például Shakspere egyes darabjaiból, minő a „Vihar," „Téli rege," nem lehetne egy kis erőszakolással theoriát csinálni a phantastikumokban mozgó humoristikus középfajú dráma számára; csak azt kellene elvitatnunk, hogy a regeszerü okvetlen felülemel bennünket a komoly intuitio álláspontján; de ez attentatum volna minden eddigi felfogás és magyarázat ellen, már pedig mi nem vágyunk ekkora eredetiség dicsőségére.

A didaktikus drámára nézve az a megjegyzésünk, hogy tagadjuk a didaxisnak oly jogosultságát a drámában, mely a tanelemnek mint önálló czélnak rendelje alá a müvészetet. Ha pedig ez nem történik, s a tanelem valamely irányeszmében vagy erkölcsi elvben olvad fel, akkor maga a dráma a cselekvény természete szerint az ismert főbb fajok egyikéhez vagy másikához fog tartozni.

A romantikus dráma épen határozatlan elnevezés. A regényesség mint műelv a költészet minden ágában, ugy a drámában is, és pedig ennek minden fajában érvényesülhet, s ily értelemben nem lehet szó tisztán romantikus középfajú drámáról. Végül a vallási dráma teljesen elavult; a középkori mysteriumok és moralitások csak irodalomtörténeti jelentőséggel birnak, igy a spanyolok autos sacramentalesei is annyira nemzeti jellegüek, hogy jóformán egyedül állnak a világirodalomban, s átalános érvényű mintákul valamint nem szolgáltak, ugy alig is fognak szolgálni.

Mind ezek után legfeljebb még azon műfajról lehetne szólanunk, melyben a költészet és zene lépvén frigyre, a szorosan szavaló szinmű és az opera közt foglal helyet. Ez a melodráma.

Azonban czélszerünek tartván feladatunk határán egy lépéssel sem hágni túl, tartózkodunk oly térre lépni, mely bár büvös világot tárna fel előttünk, de tájékozatlanságunkban igen könnyen tévedhetnénk rajta. A ki a melodráma theoriáját akarja megirni, annak egészen más regióba kell magát helyeznie mint a melyben mi mozogtunk. Italia szép ege alá menekülnie, Rinuccini, Peri, Apostolo Zeno, Metastasio muzsáját kell felkeresnie, hogy

fülét uj hangokhoz szoktassa, oly hangokhoz, melyek zene nélkül is olvadó dalként hatnak a szivre.

Mi e helyütt csak rövid meghatározását akarjuk adni, a szerint a mint a melodrámát jelenleg érteni szokás. A melodráma oly komoly szinmű, melyben szavalás és hangszerelt zene váltják fel egymást, ez utóbbi arra szolgálván, hogy a beszédben kifejezett érzelmeket vagy rajzolt eseményeket nyomósitsa, a hangulat erejét fokozza, vagy előkészitsen a következőre. Rendesen kevés személye van, majd csak monodráma vagy duodráma. Vannak ilynemű klassikus művek, pl. Brandesnek „Ariadnéja," de két veszedelmes vetélytársa, a tisztán szavaló dráma és opera nem engedi általános virágzásra jutni.

* * *

Midőn e talán nem elég szakavatottsággal, de bizonyára jó kedvvel és akarattal folytatott munkát befejezzük, legyen szabad még egy észrevételt tennünk.

A kérdés sok ága-boga közt kétségkivül lehet oly pontokat találni, melyeket vagy épen nem érintettünk vagy hiányosan magyaráztunk, sőt még azzal sem hizelgünk magunknak, hogy egészben megfeleltünk a Társaság várakozásának; de egyet önérzettel vallhatunk meg, azt t. i. hogy iparkodtunk a dolog lényegébe hatolni, s bár elvont fejtegetések helyett inkább történelmi átnézetet kivántunk nyujtani, a hol szükségesnek látszott, elvek tisztását sem mulasztottuk el. A megelőzött dramaturgiai pályamunkákkal szem közt hiány gyanánt tünhetik fel, hogy e műben a drámaiság alapfogalmainak és a technikának magyarázata teljesen mellőzve van. Ez

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

elvből történt. Szerzőt nem csak az inditotta ily eljárásra, hogy a Kisfaludy-Társaság már két munkát kapott, melyek e dolgokkal talán kissé túlzott lelkiismeretességgel foglalkoznak, hanem ily elemi kérdések fejtegetésébe bocsátkozva okvetlen fel kellett volna áldoznia rendszerét, melyet pedig ily tárgyaknál egyedül ismert el helyesnek. Ugy gondolja szerző, hogy ez indok a bírálók részéről is elfogadható.

A DÉLIBÁBOK HŐSE.

Jutalmazott költői beszély.

Szappanbuborék.

ELSŐ ÉNEK.

L'animo mio . . .
Si volse indietro a rimirar lo passo.
DANTE.

1. Mult évek emlékén el-elborongok,
Az ifjuság szép kertjét átfutám.
Nem vágyom én — midőn még semmi gondot
Nem ismerünk — a gyermek kor után,
Midőn fülembe játék zaja zsongott,
S mi a remény, czél, küzdés, nem tudám:
A gyermek emlék tán mosolyra kelt;
De megnyugszunk benne: szép volt s letelt.

2. Más korszak az, mit lelkem néha fájlal,
Fölszítva hamvadó emlékeket:
Ama hivő kor, melyben (pelyhes állal)
Vártam dörögni a sötét eget;
Hivém, lelkemben egy szép ideállal,
Hogy majd elűzünk minden felleget,
És akkor börtön és trón szétomolván,
Az „egy akol s pásztor“ támad ki romján.

3. Pezsgett a vér, ép volt a szív bizalma,
Hivém, eszményszabadság, jöttödet;
Már-már ledőlt a zsarnokok hatalma,
Mit egy arany kor, szép s dicső, követ:
Örök leend eszményünk szent uralma,
Egy küzdelem még, több vész nem jöhet,
S egy rázkódással új világra kelve,
Testvériség, jog lesz a népek elve.

4. Ifjúi ábránd! Lassan szétomol;
Másra tanít a nép-történelem.
Az eszményt, azt nem érjük el sehol,
Folyvást tusázik a jó s rosz elem:
Az ember-öltő kel, nő, zajg, bomol,
Küzd, hömpölyög, él s éltet szüntelen;
De büszke öntudattal czélt nem érhet,
Leszáll ha csúcsra jut, rohad ha érett.

5. A népek élte egy nagy szerves élet,
S mint a gyümölcs, midőn rakásra gyül,
Egymást rohasztva újabb létre éled,
Szeszt fejtve ki, mikor már összefüll:
A nép is így, midőn forrásra gerjed,
Java, salakja, mind egygyé vegyül;
A tiszta szesz felszínre tör, kiválik,
S a rothadó elem seprőbe mállik.

6. Oh! mennyi eszme az, mi így kitisztul;
De, hajh, az erjedés kinos, nehéz.
Mert hátha a mint fektéből kimozdúl
A sok kavart elem, mind összevész?
Vagy hát ha épen a jobb rész kipusztul,
Ha túlerőt nyer rothadás, penész?
Vagy hát ha minden egy chaoszba veszvén,
Elvész a nemzet és elvész az eszmény?

7. Ah, ezt irigylem elmult éveimtől,
Hogy ily „de hát ha"-kat nem ismerék.
Az ifju hit csak szépet, jót jövendől;
Egy kósza hirből száz reményt nyerék:
„Oh — így imádkozám — e lomha csendtől,
Csak ettől ments meg, oh kegyelmes ég,
Csak rázd föl népemet, hagyj lelkesednünk . . .
Pokol sem ülhet diadalt felettünk!"

8. S ez álom nem csak engem lelkesíte,
A nemzetnek volt az remény-kora:
Mint Júda népe, oly hittel tekinte
Bizton közel várt megváltóira;
Mindenkit egy vágy, egy érzés hevíte,
S elönté annak boldog mámora;
Nehéz igánkat is paczkázva vittük,
S mert láttuk a czélt, már elérni hittük.

9. Elérni rögtön: mert folyvást, kitartón
Haladni czélra nem természetünk,
Számítni sem, se időben se térben,
Hanem: „Hipp-hopp! mint gondolat, gyerünk!"
Serény kitartás nincs a szittya vérben,
Lassú kimért munkát nem tűrhetünk;
Ezerszer elmondott tapasztalás,
S példája hősöm: Hübelé Balázs.

10. Ki és mi volt ő? Ím tehát leírom.
Bár nagy nevet, hirt hátra nem hagyott,
S nincsen reá, hogy nyomtatott papíron
Halhatlanítsuk, semmi más, nagy ok;
Se kard, se szószék, toll, ecset vagy íron
Nem tette nagygyá, híre nem ragyog
Művészek, államférfiak sorában,
Alant maradt biz ő, köz lét porában.

11. Sarkalta bár dicsvágya, szenvedélye,
Érzett erében ifjú tett-hevet,
De nem talált iránytűt, mely vezérlje,
Csak ment, nem tudva mily irányt követ;
Csalódásokba vitte sors szeszélye,
Szegény, mindent nagyon lelkére vett,
S midőn az ifju kor lejárt rohanva,
Mi maradt neki? Az égett szalma hamva.

12. Jellemzi főleg az, hogy „jó bolond" volt,
Mint olvasóm belátja nem soká;
Nagy terveket szőtt, nagy dolgokra gondolt,
S talapzatát, melyen állt, elrugá;
Még azt is, a mit néha jól kifontolt
A kivitelben visszáról fogá . .
De már elég! nem fecsegek felőle,
Mint épikus költők szokták, előre.

13. Hősöm tehát, kis birtokú apától
Falun eredt s korán árván maradt;
Egy agglegény nagybátyja fogta pártul
S nevelteté mint illik urfiat;
Örökségét nem lopta el csalárdul,
Mint olykor a népszinműben divat,
Sőt némi szerzeménynyel is növeszté,
Balázst pedig szabad fékén ereszté.

14. Mint honvéd-ezredes esett el apja,
Emléke szent volt, híre köz-becsült,
S fiára is lesüt dicsfénye napja,
Dicsőségében ő is részesült;
Vigalmakon toaszt-részét kikapja,
Dicsvágya éledt, szive lelkesült,
Szerepre vágyott, s könnyünek hivé,
Hisz atyja híre félig már övé.

15. E vágy magát korán lelkébe forrta
S egészen összenőtt érzelmivel;
Rajonga a honért, mohón akarta
Szolgálni, csak nem tudta hogy mivel;
A haza gyászán elbusult gyakorta,
S gondolta: ezzel is tán jót mivel;
Hanem remélt is ám: szent akarat
— Így olvasá versben — sikert arat.

16. Azonban, hol kün buczkák völgye-halmán,
Vadászva, a pusztákat, réteket,
Hol iskolában, a pálczák sugalmán,
Lemorzsolá a gyermek éveket;
Végig taposva nyolcz osztálya malmán,
Sok össze-vissza tankönyvet meg-ett;
S bár ez fejében mind egy rőzse-boglya:
Kimondták, hogy megért, feljönni jogra.

17. Boldog jogász kor, tarka szép mozáik!
Mily quodlibet, míg e pár év lezajg:
Kedv s baj, ború s derű hogy összeválik,
Könyv, kártya, billard, ész-jog, csókos ajk,
Kard, kutyabőr, párbaj, de nem halálig,
Szívseb, üres zseb együtt egyre sajg;
A hármas jelből kettő: szív s horog,
Mind ez mint ködkép hömpölyög, forog [1]).

18. Balázs hát Pestre jő és szubskribál,
Az egyetembe néha föltekint,
De többször a folysók között pipál,
A névsor-olvasásra lesve kint,
Vagy ben padot faragcsál, szundikál,
S tanár urakra nem sokat legyint,
Nem, mintha tétlenségre voln' születve,
De oly tanulmányokra semmi kedve.

[1]) Kereszt, horog, szív: a hit, remény, szeretet jelvénye.

19. Mi a jog ösvenyén világot áraszt,
Mi benne lélek és élet-teli:
A bécsi rendszer, a német tanár azt
Nehéz homályosságba göngyöli;
Belőle eszmét, szellemet kiszáraszt,
De szőre szálát százfelé szeli.
Balázs utálja a betű-evést
S kortársai közt keres kitüntetést.

20. Kortársai közt, kik útat nem találva,
Az élet ösvenyén mentek vakon,
Be volt előttök minden pálya zárva,
S merő szokásból tengtek a jogon,
Hogy majdan, a tanéveket lejárva,
Hon, a hanyatló ősi birtokon
Vonuljanak meg, míg van inni, enni,
Busulni a honért, és mit se tenni.

21. Nincs úgy-e most, ki helyét jól betöltse,
Nem leltek úgy-e férfit eleget,
S becsmérlitek, multnak sok régi bölcse,
A korcsosúló nemzedékeket?
Hát lesz-e a fának nemes gyümölcse,
Mely elvadulva fajzott, senyvedett,
Kit köny ha öntözött, keserv ha érlelt:
Hogy lenne czélnál, kit czél nem vezérelt!

22. Balázs, uszván az árral, hirre vágya:
Hogy „inni tud," „kozák," „vig czimbora;"
S valóban kezd is teljesülni vágya,
Folyvást növekszik e czímek sora;
Elismerik, hogy van „jó eczetágya,"
Dicsérik: „torka pompás csutora;"
Sok kocza-pipás majd megfúl, úgy tanulja,
Ha füstöt nyel, iszik rá s úgy kifújja.

23. Értette a kártyát és a billardot,
Velök virasztott olykor hajnalig,
Biztosra vett ő duplát, triplát, quartot,
Süldő-jogász korában sem balik;
Ha társasága néha jól „bemártott,“
Ő ott ivott köröm-csordúlatig,
S kiállt akármelyikkel borra, snapszra,
Hogy köztük ezzel jusson névre, tapsra.

24. De női körbe nem járt, sőt negédes
Garral gyalázt' az asszony állatot,
S ha a költőkben itt-ott holmi kétes
Czélzást talált, azon szörnyen kapott;
Hogy: „méreg a nő, ámbár ize édes,“
Hogy: „gyilkol, a mit áraszt, illatot,“
Hogy: „félig angyal, ám övön alol
Mind pikkelyes hal, sátán és pokol.“

25. Olvasni nem volt épen ellenére,
Kivált költőket, főleg a bizarrt;
Ha Heine, Byron juthatott kezére,
Vagy más poéta, roszabb, de hazard,
Ő nyelte azt, s az volt nagyon inyére
Ki szitkokat meg gunyt bőven pazarlt,
Kinek kezében a költészet ostor,
Petőfiből az „Őrült“ és „Apostol.“

26. Shaksperet is olykor s Bánk bánt szinte falván,
Ha — mint szeg a zsákból — itt-ott kiállt
Egy-egy ledér sor: ő azt elszavalván
Bor közt, ilyessel nagy hatást csinált;
Tréfával, élczczel — egy kicsit benyalván —
Ily társaságban mindenütt ki-vált,
S mint sok kapós anekdotát tudó
Pohár között ő volt a hang-adó.

27. S bár néha eltelik, csömört is érez,
Szeretne tenni tán „valami mást,“
De vonja őt a tömjén melyet élvez,
S nem is nagyon keres más hivatást,
S talán örökre hű marad köréhez,
Folytatja köztük a dicső ivást,
Ha egyszer a „világgal“ össze nem vesz,
És félre nem vonúl miként Achillesz.

28. Ha éjjelenkint csínyt kellett kisütni,
Összecserélni boltok czimerét,
Borbélyi réz tányérokat leütni,
Beverni németek czilinderét,
Szunyóka boltőrt szegletkőre kötni
S elvenni tisztes ősi fegyverét:
Bár ily kalandban nem nagy kedve telt,
„Becsületből“ mint első szerepelt.

29. Egy éjjel a vám kétfejü sasára
Fentek fogat mintegy hatan-heten;
Balázs fölmászik egy lámpás vasára
És rázza a sast; ekkor hirtelen
Rendőr közelget; ott hagyják magára,
A többi szétfut gyáván, hűtelen;
Balázs huzalkodik, de botja sincsen,
Becsípik és az éjt ben tölti priccsen.

30. De más nap némi kis birság kimenti,
S haraggal a jogász-tanyára tör:
„Gyalázat, gyávaság!“ kiált, s kiönti
Boszúságát, mely kebliben gyötör;
„Hát ember, hát magyar az ily gyáva, mint ti,
Kit igy széjjeliraszt egy éji őr!“
Szól gunyosan; de itt nagyot köhint
Valaki, s fölkaczag a többi mind.

31. S megered a kedv, bajából csúfot üznek:
„No, no, Balázs, ne légy olyan vitéz;
Bizony magad se mentél volna tűznek,
Ha nem lett voln' megugranod nehéz.
Mi lelt? Megsütnek-é, vagy nyársra tüznek?
Nagy hősiség: egy kis piccs az egész."
Balázsban erre felforr a harag,
A társaság meg még jobban kaczag.

32. Ott hagyja őket, vig zajtól követve,
Kedélye bomlott, lelke bús, setét:
Azok köréből van tehát kivetve,
Kikért od' adta volna mindenét.
Mit? Arra volna ő csupán születve,
Hogy korhelyek közt töltse életét?
Igy áporog fojtott dühvel magába',
És elvonúl, mint sebzett vad, magányba.

33. Szép a magány, ha kedvet a világban
Nem lelve a sziv, félre menekül;
Szép a magány — annak ki nincs magában,
Bár emberektől távol s egyedül,
Midőn, az ábrándok szép korszakában,
A lélek oly fenen, bátran repül,
S teremt magának oly szellemvilágot,
A mely benépesit egy pusztaságot.

34. Szép a magány, ha lelkünk önmagával,
Önistenével elmerengni tud;
Hő nyári nap, erdőn, hol lomb beárnyal,
Hová az ember elbolyongva jut,
Szél-rezgetett lomb játszik a sugárral,
Mely szökve néhol a mély árnyba fut,
Nincs semmi nyilt zaj, nem válik ki hang,
Csak a rovar-világ zsummog, zsibong.

35. Szép a magány. Ah én is élvezem:
Az éj leszállt, az utczazaj hihalt;
Kedves költőimet előveszem,
Emlékbe híva egy-egy régi dalt,
Merengve, csendesen lapoz kezem,
Felejtem a mindennapos zsibajt,
És lelkem egy eszmény-világba száll át . . .
Jaj, jaj! csak a szomszéd ne verne skálát.

36. Nos hát, Balázs magát otthon epesztvén,
Nagy gondolatjai egymást szövik;
Eszébe jut, hogy lőn nagygyá Demoszthén
Mikor lenyirta a haját tövig;
Igy képzeletjét mind tovább eresztvén,
Harag s tervezgetés közt küzködik,
Mig végre a szobát megunva bent,
Szellőzni a muzeum-kertbe ment.

37. Az útakon párszor körül-lohajt,
S egy padra ül, hol egy öreg színész
Pipázgatott. Balázs nagyot sohajt,
Amaz pedig mindjárt beszédre kész:
„Ifjú, mi nyomja a szivét? mi baj?
Csak minket, aggot, illet a sohaj.“
„Mind egy biz az,“ mond ő, „ifjú vagy agg;
Ez tán aszott, az fris, de egy agyag.“

38. Meglepte a színészt e vad beszéddel:
„Könnyen beszél ön, ifju emberem;
Majd másra tér, később vagy negyven évvel,
Mikor közel már a hideg verem.“
„Nem én!“ felel Balázs bizarr negéddel,
„Az életet fenékig ismerem,
S ma eldobom ha kell; hiszen mi más
A czélja végre, mint evés, ivás.

39. „Hűség, barátság, elme- s sziv-nemesség,
Becsület, elvek: rút chiméra mind;
Hogy a száraz való roszúl ne essék,
Az ember ábrándok után tekint;
Fanyar gyümölcsöt is, hogy ize tessék,
Egy kis czukorral a mamánk behint;
Sovárgunk élni, féljük a halált,
S csinálunk mennyországot, ideált.

40. „Hiú az ember, sérti az hogy állat;
Ön-ábrázatára istent teremt,
S nyüzsög, lakmároz, élvez — fuj, utálat! —
És a vadállatnál istentelenb;
De majd ha mindent felfalt, s nem találhat
Más állatot, mivel megtöltse szent
Gyomrát: legyen, ha tud, majd isteni!“
Bámul a vén szinész: hisz ez zseni!

41. A jó öregnek az volt bogara,
Hogy mindenütt lángészt födözne fel;
Ifjú tehetségek hő mentora,
Minden vad ideát megünnepel;
Előtte mind az lángész sugara,
Mit egy szilaj deák elkerepel,
S ha valaki a sulykot elhajítá,
Már benne Shakspere szellemét gyanítá.

42. „Milyen költői eszme!“ szólt riadva,
„S te ezt, ifjú barátom, igy fecsérled!
Dicső drámákat irni vagy hivatva;
Mily vétek igy elrejtve, tétlen élned;
A szinpadon babér és taps fogadna,
Mily könnyü a költői hirt elérned.“
„Nem kell!“ viszonza hősünk komoran,
„Szinpad nekem az élet,“ s elrohan.

43. Hijába fut már; szívét átütötte
Uj dicsrevágyás mérgezett nyila;
Sovárgja a babért, a mit fölötte
Kaczér mosolylyal lenget Thalia:
Már hinni kezdi, hogy múzsák szülötte,
Érezni már, hogy ő Olymp fia;
Dult lelke mind ezt hányja és vitatja,
Mig végre a szinészt meglátogatja.

44. Bizalmok igy szorosabbá szövődik,
Együtt szavalják Bánkot, Hamletet,
Együtt az esteket borozva töltik,
A vén szinész sok bölcs elméletet
Kifejt, Balázs meg a jövőn tünődik,
Könnyen ragadja őt a képzelet,
Bizalma nő, reményei merészek,
Szomjazza a hirt s már előre részeg.

45. Mily balga volt — így rakja most magasbra
Légvárait — hogy eddig tétlen ült,
Hogy korhelyek közt vágyott léha tapsra
S otromba czimborák közé vegyült;
Hanem hisz egymást most már hadd itassa
Az a czudar nép, ő megmenekült,
Küszöbjöket többé nem lépi át,
A múzsa vár rá, ír tragédiát.

46. Csak az bajos, hogyan kezdjen belé?
S hazánk történetét végig kutatja:
Kont, Zrínyi Péter tünnek im elé,
Hunyadi László, majd Zách Klára s atyja,
S mind az, kinek hóhér nyakát szelé,
Ki a sötét kor véres áldozatja,
Eperjes, Ujhely és a Vérmező;
Ő mind ezekből tervet tervre sző.

47. Majd megtanulja, olvasván Lessinget,
Hogy fő dolog nagy ember-ismeret;
Valódisággal fessük hőseinket,
Élet legyen mintánk, ne képzelet.
No rajta hát! ő is széjjel tekintget,
Kutatva tart az emberek felett
Szemléket; arczra és beszédre les,
Mint Diogénes, jellemet keres.

48. Ha a gazd'asszony a konyhán perel,
Ha két fiakker utczán összevesz,
Ha egy vitázó házas párra lel,
Vagy némi intrikát is fölfedez:
Éber szemekkel gondosan figyel,
Jellemvonást, szójárást megjegyez,
S örül ha láthat egy-egy durva bicskást,
Úgy festi majd ő a rabló cseh Giskrát.

49. S egy tervbe most, „Csák Mátéba" belé kezd:
Hősnek rajzolja őt, ki zsarnokot
Nem türve, bátran forradalmat éleszt
S mint honfi védi híven a jogot;
De majd a trónra vágyik és beléveszt,
Ügyét eladta Zách, s ő megbukott;
De a morál a mű végén kilép
S Zách sorsa látható mint néma kép.

50. S ha erre csak rá gondol, már örül:
Csák a középen ülve haldokol,
A Záchok véres árnya leng körül,
És Klára tébolyodva bujdokol;
Majd egy nemtő szavalva fölmerül,
Mondván: „Az áruló mind igy lakol."
S mig Csák végső lehelletét kihörgi,
Függöny lehull s a szinház tapsba tör ki.

51. Oh, édes a költői lelkesülés,
Míg röpke terveket foganzva, vagy
Élvezve ihlet perczeit, hevül és
A múzsa csókjain kéjelg az agy;
De kínos a vajúdás és a szülés,
A kotló költőnek fájdalma nagy:
Merengni édes, képzelegni jó,
Hanem soká nő meg az embryo.

52. Hordván fejében új szülötte terhét,
Ránczolt szemölddel küzködik Balázs;
Merész alakra kezdi szabni tervét,
Úgy irni művét mint még senki más;
Magyar choriambusra méri nyelvét,
Új benne forma, vers s minden vonása:
S egyszer, midőn Zách jellemén tünődik,
Mintának, ím, egy áruló vetődik.

53. Egy áruló, kiről véletlenében
Hall hirt s kinek mindjárt utána néz:
Mert hősi jellem, az van készletében
— Hisz hőst mi nálunk lelni nem nehéz,
Ki lőport sem szagolt tán életében,
Asztal körül, ha kell, mind nagy vitéz —
De Záchhoz egy árúló-jellem is kell;
Örül tehát, hogy most ilyenre is lel.

54. Neve legyen Réfalvy. Hogy hol adta
El a hazát: mit bánja hősöm azt!
Hisz a világ sem oly nagyon kutatta:
Elvész, kit egyszer köz száj elmaraszt;
Nyiltan biz a bünt senki nem vitatta,
De hisz, ha nincs szél, nem zörg a haraszt;
S bár a gyanút örök homály takarja:
„Bünös biz ő, úgy kell, ha lelke marja.“

55. Tudták felőle azt, hogy Debreczenben
Követ volt, bár nem szószék embere;
Részt vőn, tevékenyen, a küzdelemben,
De nem hivé hogy lesz nagy sikere;
Nem lelkesült a honfi-tűz-özönben,
A szép jövőben bizni nem mere,
Küzdött, kitartott végig nemzetünkkel,
De gyötrelemmel érzé: vesztenünk kell.

56. Bántotta a túlhit, mely szétszakítá
Multunk jogát, mert szebbet álmodott;
De az ellen dölyfe vérig háborítá,
Ki „lázadó néppel nem alkudott;“
Se nagy jövőnk hite nem bátorítá,
Se béke-ösvényt lelni nem tudott;
Titkolta kétkedését, mely kinozta,
De gúnynyal a tulzókat ostorozta.

57. S midőn ügyünk bukott, s hazánkra áradt
Éjszak urának szúrony-tengere,
S a vak düh már boszút is állni fáradt,
Se istent sem jogot nem ismere:
Ő is megülte a munkácsi várat,
Fölötte lengett hóhér fegyvere.
A börtön és bitó közt e határon
Neje megmenté, csakhogy drága áron.

58. Szép ifju nő volt, s aztán — úri tréfa —
Egy nagy vezér, élet-halál ura,
Szemet vetett rá. A bilincs, bitófa
Pompás szer a szerelmi alkura. . .
Hanem hisz ez már kissé régi nóta:
Takarja, jobb, feledségnek pora . . .
Denique a férj hirtelen szabad lett,
S a nő, az is len a sirban nyugodt lett.

59. S Réfalvy önmagával meghasonla,
Veszitve boldogságot és hazát;
Egy kis leánya volt még, s elvonúlva,
Abban kereste lelke vigaszát;
Egész világ gyanújával daczolva,
Fásulva türte, bár elátkozák,
S igy, mert csodás menekvését nem érték,
A „veszszen el"-t könnyen fejére mérték.

60. Akadt elég gyanakvó, kémlelő,
Ki tud gyanut találni hogyha kell;
Korábbi gúnyait hozzák elő,
Egy-egy elejtett szó mint vád kikel;
Az ily gyanúval nem bir ész, erő,
Ha irtod, újra nő mint hydra-fej,
S bár tűzbe tenné karját a honért: „Eh
— Azt mondanák — „meg van fizetve érte."

61. Okos magyar szokás, hogy hagyni szoktunk
Efféle árulókat irmagúl,
S ha jól nem üt ki, a mit tervbe fogtunk,
Őket tekintjük érte bűnbakul;
S midőn merész reményünkből lebuktunk,
Lelkünk talán a multon elfogúl,
S titokban vádat is vet önmagára:
Rá rakjuk a hibát ezek nyakára.

62. Nos, hát Balázs hirt kapva róla, mintha
Madarat fogott voln', vígan fölkiált:
Ez jó nekem, ez lesz Záchomra minta,
Ő adjon egy alakhoz ideált!
S két újja közt fenyen nagyot csattintva,
A József-városig most meg sem állt,
Itt egy kicsiny ház ajtaját kitárja
S magát egy illatos kertben találja.

63. Alig nagyobb a kert egy jó szobánál,
Befojtva négy magas tűzfal között:
Elül két gömb-akácz s két kis platán áll,
Alattok üde, frisen öntözött
Gyep és virágágy; a szomszéd falánál
Borostyán fut fel sorban kötözött
Zsinórra. Látható, hogy mennyi bajjal
Kell vívni e köves, sovány talajjal.

64. Bámulva hősöm jobbra-balra fordul:
Hát lakhat' áruló ily csendlakot?
Ő fél romot képzelt, melyen becsordul
A zápor; a szél ajtót, ablakot
Csapkodva ráz; a szélkakas csikordul,
Bűzt izzad a fal és penészszagot...
Azonban egy ajtókoz ér, benyit,
S egy szép leányt talál himezve itt.

65. Zavarral ez himzését félre tolva,
Föláll előtte és kérdésre vár:
Növendék lányka, kissé meghajolva
A gyors növéstől, ám karcsú, sugár;
Dús fürtje vállán repked, szétomolva,
Szeme a vásznon tétovázva jár;
S míg ön zavarját szemlesütve rejti,
Balázst kegyetlenül zavarba ejti.

66. Nem lepte volna meg, ha összetörpedt,
Odvas szemü, aszott aggot talál,
Ki lelki mardosás alatt legörnyedt,
Övéig ér a sárga, torz szakál;
De ím előtte most, ily csunya szörny helyt,
Egy gyermeteg szép, szűzi angyal áll:
Ő kétkedik vajon jó helyre jött-e;
S egész kigondolt tervét elfeledte.

67. Kifőzte jól: ez embert hogy kikérdi,
Szőrmentiben csinján beszél vele,
Mig ellesett szókból szépen megérti,
Minő rémekkel népes éjjele,
Ha alszik, a lidércz hogyan kisérti,
Mellére czirmos kandúr térdel-e?
Mind ezt kitervezé ő jó hiszemmel:
S most e lánynyal, íme, szólni sem mer.

68. „Réfalvy urhoz“ ... kezd szót. „Nincs atyám hon,“
Felel, segítve rajta, a leány.
Tehát leánya, szól Balázs magában;
Ily gyermek és ilyen kert! Mily talány!
„Ön itt lakik tehát e szép virányban?“
„Oh, gúnyol ön? De, bárha nem virány,
Kedves nekünk e kis kert mégis itten,
Mi ültetők, apám meg én, mi ketten.“

69. Balázs szabadkozik, s aztán szavából
Kifogy: beszélne, csak nem tudja mit.
Köszön s tünődve megy ki a szobából:
Ah, a világ itt még se jól gyanit!
Ki ily leányt növel, virágot ápol,
Annak lidércz nem nyomja álmait,
S ki élni ily magánosan szeret,
Nem gyötri azt rosz lelkiismeret.

70. Midőn az útcz'ajtón kilépne, szembe
Magas, komoly, nyilt arczú férfi jő:
A gazda az, otthonosan köszön be;
Balázs habozva mondja meg ki ő;
S a gazda im kezet nyujt: „Atyja nemde
Ez és ez volt? Lám, lám, mily nagyra nő!
Ringattam én önt térdemen sokat.
Pesten tanúl? Szép, hogy meglátogat.“

71. S többet nem is kérdez, hiszen barátja
Vonása ott van homlokán, szemén;
Megfogja, visszavonja, nem bocsátja;
Balázs meg kész örömmel visszamén,
A kis leányt futólag újra látja,
S aztán bizalmasan szivart vevén,
Gyanú eloszlik, bizalom növekszik
S Balázs a szóba is belé melegszik.

72. Sokat beszél, bizvást, hévvel, kigyulva,
Föllelkesül arcza, tekintete.
A gazda csak néz s hallgat e fiúra:
Hogy tud remélni, mily nagy önhite;
Ilyen volt egykor ő is, mig kiforrva,
Az ábrándból csalódva ébrede:
Nehéz, nagy leczke ez, lassan tanúl
Az ember, mig megtér s kijózanúl.

73. S tünődve szól: „Ifjú, önt elragadja
Magasba, fönre, dicsvágy s képzelet;
Ám menjen, lelke szózatát fogadja,
Most van tavasza, majd ér még telet;
De a ki csak költők honát kutatja,
A földön járni tudni elfeled,
S itt múzsa, nympha nincs ám, hogy vezesse:
Hát egy koczkára mindenét ne vesse.“

74. Balázsra áthat e beszéd sugalma,
S fölizgatottan távozik haza.
Kissé megingadoz merész bizalma:
E kétkedőnek nincs-e igaza?
Csak az-e boldog, kit lágy szelek fuvalma
Nyugalmas élet révéhez hoza? . . .
S a mint ezen tünődik, im elébe
Föllebben a leányka szende képe.

75. A szerelem tündére .... Jaj de, esdek,
Jó olvasóm, ne képzeld azt az Ámort,
Kit a szobrászok annyiszor kinyestek,
A kit Rubens vörös festékbe mártott
S azóta annyi rosz kontár lefestett,
Pufók arczczal mint egy bor-isza kántort:
Dicsőn alkotta őt az ősi mult,
Hanem ma már nagyon meghusosult.

76. Ama tündérre gondolj, kit te alkotsz,
Merengve néha csöndes éjjelen;
Ki, a midőn magadba zárva hallgatsz,
Szivedbe' titkon, lopva megjelen,
Kit rejtve, tán szégyelve is takargatsz,
Ki tán nem is több mint egy sejtelem,
Kit nem lehetne vásznon festeni,
De érezed, hogy lénye isteni,

77. Alakja olykor nyájas esti szél,
Máskor vihar, villámmal vemhezett;
Ma kis madár, hizelgve gögicsél,
Holnap vadállat, vérre éhezett;
Büszkén szülemlik mint egy élet-czél,
S meghal mint egy múló emlékezett;
Szülője ábránd s néha unalom,
Szülöttje a legtöbbször fájdalom.

78. E dévaj isten im haragra lobban
Balázsra, mert annyit gunyolta őt:
Ezért kemény boszút forral titokban,
Megtörni ezt az önhitt kétkedőt;
De félve, hogy ha nyiltan csak betoppan,
Úgy nem vehetne vad szivén erőt:
Álarczot ölt, más mezbe burkolózik,
S hősünk szivébe mint Részvét lopózik.

79. És súg fülébe lágy érzelmeket:
Mily szép leány, ártatlan, tiszta, szende;
S e torz világban egy ily gyermeket
Gúny, megvetés, lenézés büntetend-e?
Hullatnak érte Júdás könyeket:
‚Kár, hogy gaz áruló az apja,‘ nemde?
És rágalom, botrány sarába mártják:
Ily árva lánynak óh ki fogja pártját?

80. „Én,“ mond Balázs. „E gúnyra összerezdül
Igazságérzetem s fölháborog.
Kimentem őt a vád hinárja közül,
S mint a vak éjben fénylő csillagok.
A rágalom sötét ködén keresztül
Szűz angyal-arcza tisztán fölragyog;
Ha minden elhagyá, pártját fogom. . . .
Hahó, Balázs! de lesz-e rá jogom?

81. „Lesz. Van bizalmam, hogy nyerek jogot,
S hatalmam is lesz, hogy megvédjem őt.
Szerzek magamnak állást, birtokot,
És akkor . . .“ Ah, de már itt bökkenőt
Talál; szégyenli ezt a szándokot,
Restelli czélját önmaga előtt,
Bölcs hallgatással hát kitér előle:
„Akkor — ki tudja, eh, mi lesz belőle. . . .“

82. Hősünk negédes, elbizott szivébe
Á dévaj isten, e pajkos kujon,
Álarcz alatt magát igy fészkelé be,
Nem kérdve hogy szállást kap-é vajon?
S midőn utóbb nyilt arczczal is kilépe,
Nem volt idő segitni a bajon,
Miként mind ezt leírom majd alább;
De mára tán elég e vers-nyaláb.

MÁSODIK ÉNEK.

. . . . Men write, speak, preach, and heroes kill,
And bards burn, what they call, their „midnight-taper"
To have — a name.

BYRON.

1. Hányszor megállunk a Heraklesz-úton:
Küzdésre késztet dicsvágy s büszke ész,
De a sziv csendes nyugalom után von,
Pázsitra, gyepre a szem vágyva néz;
Lelkünk röpülne, túl minden határon,
De bányad a test, és ólom-nehéz.
Fölvillanó vágy, hamvadó remény!
Küzdelmöket de sokszor érzem én.

2. De a dologra hát! Mesénk megoldzott,
Szedjük guzsalyra s fejtsük a fonált.
Balázs szivébe új érzés lopódzott,
Melynek nevet biz ő még nem talált;
Képzelme folyvást szerteszét kalózolt,
Ábrándja, mint hegyormi köd, zilált;
Lelkében hol magas dicsvágy zajong,
Hol csendes élvek édes vágya zsong.

3. Vágy, mely szelíd ábrándokat növelve,
Utjára gátat, kétkedést hajit:
Nem jobb-e, szól, nem bölcsebb élet-elv-e
Nem űzni balgán hir-név csábjait?
Nem boldogabb-e, a ki nem figyelve
Szirén-dalokra, éli napjait?
S ily boldog ő is mért ne lenne mint más? . .
Az ám! ha oly könnyű voln' a lemondás.

4. Ha rajta állna, hogy pihenni szálljon —
Mely szárnyra kelt — a dicsvágy, képzelet;
Ha tőle függne, hogy futtán megálljon,
S egye, mint más, a napi kenyeret!
De a jövő ködös, s e vak homályon
Őt nem vezérli még önismeret.
Kedélye hol borúl, hol földerül,
S tünődve, küzdve igy, elszenderül.

5. S lát álmokat. De hisz hogy is ne látna?
Epószokban a vizió szokás:
Lám, példa Haidé álma és Tatyána [1]),
S az Ili-, Aene-, Zrínyi- s többi ász;
A kritika bizony meg nem bocsátna,
Ha hiányzanék versemből a „csodás.“
Ő álmodott hát, s ez, mint majd kitűnik,
Beteljesült, bár nem mind egy betűig.

9. Heverve űl, zöld erdő tompa mélye
S illat-lehellő lombos fák alatt;
Im, egyszer egy menet vonúl feléje,
Bizarr de tündöklő királyi had;
Zilált öszhangban mint Wagner zenéje,
Kavargva és zajongva elhalad,
Egyik lovag lovon, másik szamáron,
Oroszlánon, sason vagy grif madáron.

7. Küzbül szó-szék-alakú diszfogattal
(Minővel ünnepet ős Róma ült)
Hős nő-alak jő, fején cserfonattal,
Haja, mint fátyol, messze szélbe züllt;
A környezet megállva hódolattal,
A zűr, zsivaj rögtön lecsendesült,
S az amazon Balázs felé mosolygva
Hivólag int, közelb, közelb hajolva:

[1]) Lásd Byron, Don Juan, IV, 30—31; és Puskin, Anyégin, V.

8. „Én vagyok a Dicsőség, jer velem!“
És újra nyájas méltósággal int;
Ő kelne már, de hátul hirtelen
Vállára másik női kéz legyint:
„Ne menj, ne higy, ne légy oly esztelen,
Lebűvöl és csalárdul eltaszít;
Nyomán jön a Kudarcz, s a csáb-igézet
Ehhez csatol: amott a példa, nézzed.“

9. S egy új alak most, mint sátrak bohócza
Rongy-tarka diszben, jő egy talyigán;
Saraglyáján egész raj van fogózva,
Ifjú, öreg nép, asszony, férfi, lány,
Müvész, iró, konczertek virtuóza,
Katona, sans-culotte, hires zsivány,
Herosztrat, Macbeth, Jánku, Law, Marat.....
Kiket leperzselt dicsvágy súgara.

10. „Lásd, mind ama fény csalta e csoportot“
— Szól sugva hátul a halk női hang —
„Mind ült a dicskocsin, s magasra hordott
Fejjel hivé hogy hir, kéj, pálma, rang
Már mind övé, mig lelke elvakult ott
S lebukva most e talyigán tolong. . .“
Balázs szorult kebellel néz oda;
De egy percz: s eltünik mind a csoda.

11. Csak a két nő marad: boszut zihálva
Az amazon dühvel rohanja meg
A szende nemtőt; ez galambbá válva,
Balázs keblére röppen s ott piheg;
De a másik mint éhes ölyv utána!
És keble mélyén űzi s fojtja meg . . .
Ő felkiált, s nagyot rándulva teste,
Fölébred, ágyáról a földre esve.

12. Virrad; föleszmél; átgondolja álmát:
Mily elriasztó a mit álmodott;
De most a dacz fokozza önbizalmát:
Azért se hagyja, a mihez fogott.
Rendszert követ: éjjel fog irni drámát
S nappal tanúl kenyéradó jogot;
Kitartó szorgalom mindent tehet:
Lám, Bánk szerzője is ügyvédkedett!

13. Mért is keresné ő a lomha csendet,
Hisz őt a csend nem boldogítaná:
Ám tengjen félre bújva, a ki tenghet,
Őt szűk családi kör megfojtaná;
S tán álma is ellenkezőt jelenthet
S boldogság és dics együtt vár reá:
Hiszen „somnia sunt contraria;“
Kár volna gyáván meghátrálnia.

14. „Nem, nem szabad — kiált — köz létbe vesznem,
Ha e leányt megvédni szándokom;
Dicső nevet, hirt kell mérlegbe vetnem,
Midőn világ előtt pártját fogom;
Más élhet elvonulva is, de én nem;
Küzködni kell, mig győzök vagy bukom.“
S agyában ily eszméket hányva-vetve,
Hősünknek újra éled munkakedve.

15. Valóban rajta hát! Mohó kapással
Tanul rakásra most mindent, sokat,
Vágyik benyelni rögtön egy falással
Dramaturgiát s corpus jurisokat,
S körül vevén magát nagy könyvrakással,
Köztök kutat, túr, hány, vet, válogat,
Nappal fejét joggal szedi teli,
S az éjet Melpoménnek szenteli.

16. S bár érzi, hogy sok e kettős irány; de
Biztatni önmagát, példát keres:
Előtte áll Machiavelli, Dante,
Lamartine, Zrínyi és több ily jeles,
Ki államférfi s költő egyaránt. Eh,
Hisz volt, ha kell, akárhány még ilyes:
Goethe miniszter, Burns finánez, szegény,
Vagy itt hazánkban is: Eötvös, Kemény.

17. Ő is tehát hol drámát irva kotlik,
Hol újra jog-könyvek közé vesze;
A jog sovány, a dráma csetlik-botlik,
S már érzi, hogy erőtetett esze
Bágyadni kezd, nem fog, meg-megbicsaklik;
De ő nem nézi, mennyit végeze,
S hogy agya bír-e oly zilált halommal,
Ő csak tanul, kibuggyant buzgalommal.

18. Drámát ír vagy hatot; megkezdi tűzzel,
Megir belőle egy fél felvonást,
Elsőt, utolsót, mind egy, kapzsi észszel,
Az expositiót, vagy vég csapást,
Majd ág-bogas bonyodalmakba vész el,
Vagy unja tervét, elkezd újra mást,
S úgy össze-vissza fonja szövedékét,
Hogy némelyiknek meg se lelte végét.

19. És asztalánál görnyedez szünetlen,
A test igényire semmit sem ád;
Daczolni kezd az ős természet ellen,
Pedig, haj, megtorolja ez magát:
Szárnyszegve hull alá a büszke szellem,
Ha megszegé a testnek ős jogát.
Balázsnak is megjött e büntetése,
Elméje zsibbad, lankad érverése.

20. A megzavart vér mind fejére tódul,
Szemén át-átfut egy sötét homály;
Az ér fülében lüktet, agya bódul,
Halántékcsontja szakgatózva fáj,
S mintegy jövő időkre kostolóul,
Érezni kezdi hol fészkel a máj,
S midőn órák hosszát görnyedve hajlik,
Egy-egy ideg mellében megnyilallik.

21. De vére lüktethet, és melle sajghat,
Nem tántorítja, nem csüggeszti el:
Mi ád erőt neki: a vér- s agy-alkat?
Kevély anyaghivő, ha tudsz, felelj!
Mi készti, hogy testére rá se hallgat,
Sőt öntudattal nyomja s gyötri el?
Mi az, mi benne nyugtot nem találhat?
Hol itt az anyag, hol van itt az „állat?“

22. Ifjú korát miért nem éli nyugton?
Hány szép öröm, mit balgán elszalaszt!
Ifjonti vérrel, mint agg tesped otthon,
Minden gyönyört jövőjébe halaszt,
S ha vágya ébred mégis néha, titkon,
Kemény szigorral visszanyomja azt;
Az ismerős köröktől elmarad,
Nem bánja, hadd legyen „faché,“ harag.

23. Estélyre, vagy no épen bálba! Píha,
Majd ő biz ott rángatja a bokáit!
Vagy társalogni! Ej, afféle léha
Szalon-beszélgetést bizony nem áhit,
Csupán Réfalvyhoz megy néha-néha,
S el-el beszélget, szívesen, sokáig,
S biztatja, nagy hitű ifjúi hévvel,
Magát, hazáját, mindent, szebb jövővel.

24. „Hiszem, mond, hogy van egy osztó igazság,
S czélt ér, kiben volt hűség, szív, erő;
Egy perczre néha tán el-eltapossák,
De pálya-nyerve tör megint elő;
Jutalma mindig szubjektiv boldogság,
Eléri azt, miben üdvöt lel ő:
Ez hirt, amaz pénzt, nőt, vagy testi élvet;
Én tán babért, ön boldog, csendes éltet.“

25. Mint szirt megáll, ha hab tolul körűle,
Mig ez csapongva, játszva rája fut:
Balázs, magát ringatva, így hevűle,
S a gazda csak hallgatta e fiut.
Hisz a ki gyermeket lát, nem derül-e,
Ha ez vidáman lepkét űzni fut?
Sőt néha nem fut-é utána szinte?
Réfalvy is Balázsra igy tekinte.

26. Ő, mint az árny, komoly volt s fénytelen,
Balázs reménye még ragyogva szárnyal,
S mint a pirosló hajnal megjelen,
Ha a kelő nap küzd az éji árnynyal:
Mögöttük, im, elrejtve s nesztelen
Egy tiszta hajnal kelt föl röpke szárnynyal,
Szűz szerelemnek tünde hajnala,
S új fény derült a házra általa.

27. Mert e bezárt lak, e kis kert viránya,
Melyben egy tört kedély enyhet talált,
Kietlen zárda volt a kis leányra,
Midőn a gyermekév serdültre vált;
Nyomasztja őt komoly, hideg magánya,
Merengő lelke a távolba szállt:
„Mily elhagyott ez a ház,“ igy sohajta,
„Mikéntha titkos átok ülne rajta.“

28. Nem tudta ő, mi vitte sírba anyját,
Ezt atyja tőle félve titkolá;
Olykor, halottak napján, látta hantját,
Ilyenkor sírkövét megcsókolá;
Mint gyermek, otthon, megszoká magányát,
Egész világát atyja pótolá;
De most, midőn szűz korszakára feslett,
Lelkének e kicsiny világ keves lett.

29. Örömre vágyó ép kedélye hon már
Nehány virágban kedvét nem lelé,
S mint a növésnek induló folyondár,
Folyt, folyt, fel a tövéről, ég felé;
Ifjúi lelkét isten tudja hol jár,
Midőn a sors Balázst hozá elé,
S mint a folyondár, mely meglelte fáját,
Úgy fonta most körül ez ideálját.

30. De hosszasan felőlök mért beszéljek?
Mint képiró lapján a fény sugára,
E fenre küzdő, ifju, büszke lélek
Bevéste képét szíve nyilt lapjára;
Visszasugárztak rá e szenvedélyek,
E dicsvágy, mely eget, földet bejára;
Az ifju lelkét lelkével követte,
S addig követte, míg őt megszerette.

31. Ne hidd, hogy a szerelem mindig oly vad
Rontó, sebes tűz, mely lobbanva gyúl,
Melynek hevén az ércz is összeolvad,
Mely mint kitört Vezúv pusztitva dúl;
Többször szelid napfény az: éltetőn hat,
Hevén a fejlő élet fölvidúl,
Vidám dal ébred a mezőn, berekben,
Virág kinyílik és madár kireppen.

32. Balázs Etelkével ritkán jön össze
S szerelmiből egy hangot sem mutat;
Hogy érzelmét saját nevén nevezze,
Titkon is elpiritja e tudat:
Ő, a komolyság higgadt pontifexe,
Ki a komor kodexek közt kutat,
Ki Ámor ellen csaknem verset íra,
Szerelmet esdjen ő! hah, mily szatíra!

33. Nyilatkozatokat nem adva, kérve,
Nem is sohajtva a szavak helyett,
Talán saját érzelmöket sem értve,
A két bohó igy tölte egy telet.
De ím nagy dolgok lépnek pályatérre,
És fölzavarják e csendéletet,
S föl azt is, a mit, kényuralma ormán,
Elbizva élvezett a bécsi kormány.

34. Mert felpufasztott nagy hatalma mint a
Kiszúrt degesz hólyag úgy elfakadt,
Nem mentheté meg se szurony, se tinta,
Egy jó szurásra szörnyen meglohadt,
Bele csapott Solferino, Magenta,
S a büszke Rendszerben szusz sem maradt,
S a mint a kit a mennykőcsapás aláver,
Tehetetlen feküdt a nagy cadaver.

35. Fonák időszak volt ez a magyarra!
Nem sirva vígadt, de ujongva sirt;
Ön fiait ölé a harcz viharja,
S itthon örömmel várt felőle hirt,
S mig a harcztért saját vérünk takarja,
Ugy megvigadt, hogy könyével se birt:
„Hurráh, megint egy új csatánk veszett el,
Bár benne tizezer magyar esett el.“

36. Szilaj, torz kedvvel egykor igy ujonga
A gályarab, midőn a vész kitört:
Recsegve tágult minden borda, donga
Hajójukon s az ár végig söpört;
Ő, látva kényurát, hogyan szoronga,
Vad kárörömmel gúnykaczajba tört:
„Ha-ha! bitang, most sirhatsz, esdekelhetsz!
Nem bánom, meghalok, csakhogy te elveszsz!“

37. De nemzetünkbe ujra visszatértek
Az elröpült hit, a zsibbadt erő;
S már-már az égtől is segélyt reméltek,
Egy új Csabát, ki légből száll elő;
S lőn tüntetés, zavar, hűhó tömérdek,
Hisz Csaba-mondánk oly szép, megnyerő,
S a politikák legmagyarbika:
A sült-galamb-várás-politika.

38. S bár sült galamb a szánkba nem repült,
Vigan csörgettük a már gyenge lánczot;
Népünk az elnyomók fejére ült;
Megvert, ha verhetett, egy-egy finánczot,
Az ifjuság zajonga, lelkesült,
S a kis diák, ha a földből kilátszott,
Már harczba készült, fenen hordta órrát
S daczczal mulasztá el a német órát.

39. Balázs se nézi mind e zajt közönynyel,
S ámbitiója új irányba tér:
Ki bibelődnék drámatervvel, könyvvel?
Most tettre, harczra nyilt előtte tér:
Megvivni a „zsarnok kormányi kénynyel,“
Ám hadd ömöljön bár a honfi-vér;
S fejében már kész a forradalom,
Csak jönne hát a kívánt alkalom.

40. Szentül hivé hogy a hon lángra lobban,
Mihelyt lehull az első szikra tűz;
És lelkesit, lázit, nyiltan s titokban,
És zajra zajt, zavart zavarra űz:
Szózattal ajkán, csákánynyal marokban,
Rendőr csapattal is, ha kell, kitűz:
Ez vala akkor honfias divat,
Mig meg nem bánta egy pár áldozat.

41. Megbánta néhány. Egy nem bánhatá meg:
Szegény Forinyák, ő elvérezett;
A tréfa árát éltével adá meg,
Vakot vetett a sors s ő elveszett;
Halálát fegyver nem boszulhatá meg,
Őrizze meg nevét emlékezet:
Egy mult időnek lett vég áldozatja,
Nem, mint hivők, jövőnk első halottja.

42. Balázs merész reménynyel, ifju hévvel,
Rohant a bajba, rajta, hűbele!
Nem sejtve, hogy miként macskák egérrel
Csak játszik egy „felsőbb erő“ vele:
Mert titkon a kormány nagy tervet érlel,
Országos forradalmat kémlele;
Nagyot markolt, de semmit sem fogott,
Nemes vadat várt, s aztán lőtt bakot.

43. Mi azt hivők hogy kész a fölkelés,
A kormány meg hogy fölfedezte ezt;
S mikor kitűnt a kettős felsülés,
Dühében, a kit ér, sorozni kezd:
Balázs is igy borjú alá kerül, és
A forradalmárságba benne veszt;
De bízik a jövőben, ezt se bánja,
Reménye kész, könnyen fordúl iránya.

44. Most érzi már, ügyvédkedésre, pörre,
Teremtve nincs; más sors való neki;
A sok betűbe is belé-csömörle,
S a dráma, a vers, a mit gyermeki
Nagy önhiszemmel egykor összeőrle,
Birálatát most már nem állja ki:
Mind félre dobja most, nagyobbra készen:
Garibaldihoz átszökni majd merészen.

45. Csak egy van, a mi szívét búba ejti,
Mit eddig eltagadt: a szerelem.
Hijába nyomja el, hijába rejti,
Midőn most válni kéne, megjelen,
Gonosz hatalmát rajta most kifejti,
Átjárja szívét véges-végtelen,
S az eddig fojtva égett indulat
Lángolva csap ki mint nyilt öntudat.

46. S hit és vigasz, lemondás s büszke tervek,
Remény és félelem, s százféle tarka
Ábránd, tünődés, váltakozva kelnek
Szivében, egymást gyorsan űzve, hajtva;
Arra is gondol, hogy Etelka gyermek,
S önkénytelen dúdolni kezdi ajka:
„Lágy a kenyér, piritani nem lehet,
Kicsi a lány, férjhez adni nem lehet.“

47. Igy dallal, okkal, szívét csillapitja,
S búcsúra indúl, bölcs tervvel teli;
Indúlatát kemény féken szoritja,
Magát mintegy hidegre tüzeli;
Hanem midőn a kis kaput benyitja
S Etelkét otthon egyedül leli:
Most érzi, hogy mi a válási óra,
Milyen nehéz indulni háborúra.

48. S midőn Etelka, gyermek érzelemmel
— Nem tudva még hogy ezt titkolni illik —
Reá tekint köny fátyolozta szemmel,
S mosolygó arczán két nagy csepp leömlik:
Ő is hijába tömné türelemmel:
Mint áradat, ha a zsilip kinyílik,
Szétömlik elfojtott szerelme árja,
S a lánykát szótlanul keblére zárja.

49. S önfékezést és bölcs közönyt felejtve,
Bucsúja terve édes csókba fúl,
És a jövő felől egy szót sem ejtve,
Szedé a percznek kéjét ajkirúl,
Mig karja közül majd magát kifejtve
Etelka fölsikolt, fülig pirúl,
S kifut, de visszatér, mert ott jön atyja,
Kivel a dolgot persze nem tudatja.

50. Balázs igyekszik válni most közönynyel,
Bár köny boritja csillogó szemét:
„Bucsúzni jöttem, ugymond, isten önnel!
Bucsúzni Pesttől sajgó érzelemmel;
De visszatérünk büszke győzelemmel,
Hiszem a magyarok nagy istenét,
Ha más nap süt, más csillag jár az égen,
S hazánk szabad lesz, nagy, dicső, mint régen.“

51. Elválik, elmegy. S most a drága hontol,
Pesttől, körétől könnyen válni kész:
Azt véli hogy ment a szerelmi gondtol
S hogy most jöhet hát bal sors s bármi vész;
S mégis szerelmére, csak arra gondol,
És szíve mégis oly igen nehéz,
S mit oly erőszakos kézzel lerázna,
Lekötve tartja még szerelmi láncza.

52. De ő lerázza, daczczal dobja félre,
S fogadja, hogy reá sem hederit;
Föláldozólag büszke ön-hitére,
Hogy a honért szerelmét hagyja itt,
És nemzetének nagy jövőt igérve,
E szép reményből új erőt merit;
S keblét a honfi-érzés emelé,
Hogy útra kelt Italia felé.

53. S kifesti a jövőt élénk szinekkel,
Midőn győztes hadak közt visszatér,
A harcz terén kivívott érdemekkel
S szabad hazában várja őt babér;
Gonosz gyanútól többé félni nem kell,
Nyilt lesz előtte minden pályatér;
S midőn Etelkét is keblére zárja,
Dicsőség és boldog szerelme várja.

54. Réfalvy is leányával lerándul,
Levinni őt egy jó nagynénihez,
Egy új világba, ott len, a Tiszán túl,
Hol tarka ábrándoktól mentve lesz:
Mert félti most őt otthon a magánytul;
Midőn az ifju sziv dobogni kezd,
A lélek oly merengő, olvadékony,
Szeretni, szenvedni egyként fogékony.

55. S Etelka is, Petőfiből meritve
Az úti rajzot (Baedecker hiján)
Rajongva ment a szép alföldre szinte,
Hol délibábban fördik a virány,
Hol rét, mező virággal van behintve,
S oly boldog a nép, oly hős a zsivány,
Ő mind ezekről eszményképet alkat
S elinduláskor vig kedvvel dalolgat.

56. Szivét elönté szűz szerelme kéje,
E boldog érzés lelkét áthatá;
Nem a fölingerelt vér szenvedélye,
Sem Darwin „fajösztöne“ izgatá:
Fejében zajgott hű szivek regéje,
„Pál és Virginiát“ nem rég forgatá;
Ilyesre gondol ő is, s felfogadja
Hogy hős Balázsát a sirig se hagyja.

57. S im a tavasz-lég frisesége, bája,
A zöld mező, hol utjok áthalad,
A sik vidéknek végtelen lapálya,
Hol lélek és szem gáttalan, szabad,
A mélaságnak e harmoniája,
Mely úgy kicsalj' a rejtett vágyakat,
E téli álmából most ébredő
Természet: új előtte s meglepő.

58. Még egy darabka hó itt-ott kivillan,
De a tavon nem látni már jeget,
Nyilt tükre lágy széltől fodrozva csillan,
Másolva len a bárány-felleget;
Az úton át egy ürge játszva illan,
A gólya andalogva lépeget;
Bibicz, sirály, szalonka ünnepelte,
Hogy szép tavasz a zord telet kiverte.

59. Egy pára nem száll a fény fedte földrül,
Körül az ég azúrja földig ér;
Gyep, rét, vetés, mind más szint játszva zöldül,
Itt kékesebb, amott sárgába tér;
Rugékony pázsiton suhanva gördül,
Zörej, zaj nélkül, a könnyű szekér,
Pihent lovak, vihogva, fris erőben,
Tocsognak a sekély vizű mezőben.

60. A lányka lelkén vágyak serge rajzott:
Tavasz, virány és első szerelem . . .
Ah, félre tőlem, szép eszményi rajzok!
Ne üzzetek cseljátékot velem.
Pest, tél, köd és sár, lárma, hejsze-hajszok,
Zaj-baj, hausse-baisse unalmát viselem;
Hijába vágyunk messze, elvonúlni,
Jobb észre térni hát s kijózanúlni.

61. Jer, próza! fesd ama képnek viszáját,
Mig e bohó ábránd el nem ragad;
Törüld le csak költészet adta báját,
S akkor mutasd meg a mi ott marad:
Egy torzvonással biggyeszd félre száját,
S ím a mosolygó arcz sirva fakad.
A képzelet nem lesz sehol se testté,
Alföld sem oly szép mint Petőfi festé . . . .

62. A nap hanyatlik, kezd az est leszállni,
De hang se hallszik távol és közel;
Az ég borul, eső is kezd szitálni,
Bőrig ható, hideg szemcséivel;
A sáros utat már alig találni,
A lóra hagyják, az tán nyomra lel;
Míg végre egy megváltó ebvonítás
Jelzé, hogy a helység csak egy hajítás.

63. De még odáig rozzant gát vezet be;
Magyar mac-ádám munka: sár saron.
Kerék agyig, lovuk csülkig sülyed be,
S az éj meg oly sötét mint a korom.
Unott álom jön a fáradt szemekbe;
De jó a sors, segít a vándoron,
S hogy felfrisítse őket egy kicsit,
Bedönti egy árokba a kocsit.

64. A sár megóvja testök' lágy kebellel,
Csontjuk se tört, habár itt-ott sajog;
S bevonva csokolád szinü lepellel,
Tovább haladnak a gáton gyalog;
A pesti kis czipő a híg mederrel
Czuppantva, csókot váltva, társalog;
S legyőzve egy kuvasz-had támadását,
Elérik végre igy nénjök lakását.

65. Már alszik a háznép. Sok döngetésre
Kidugja egy szolgáló végre orrát,
S rá tartva lámpását egy deszkarézsre,
Kinéz: „Ni, Jézus, a szemem ha jól lát,
A pesti téns uram .... Hé, Borcsa, Perzse!“ .
És felzavar gazdát, szakácsnét, szolgát,
Tesz, vesz, szalad, fejét is majd elejti,
De a kaput kinyitni elfelejti.

66. A gazda is kel, és pipára gyujtván,
Kényelmesen szétnéz: „No, hát ki jött?“
Igy végre a vendégek is bejutván,
Lőn köz sopánkodás a baj fölött;
Etelkét nénje pelyhes ágyba dugván,
Majd megfulasztja a dunyhák között:
„Galambom, oh csuronviz a ruhája!
Csoda lesz, ha nagy baj nélkül kiállja.“

67. De Etelkét az álom nem kerüli ...
Oh, Álom úrnak jó izlése van:
Vén asszonyokra csókját nem fecsérli,
De szép leányt ha lát, hozzá suhan,
Enyhíti szívét, könyét letörüli,
Ajkára csókokat lop finoman.
Irigylésre méltó czudar kamasza!
Mig a kelő nap — úgy kell! — elriasztja.

68. Réfalvy visszatér, s Etelke más nap
Szokatlan, új szerepkörébe fog;
A környezet s a házi jó szokásnak
Sok ága-boga szörnyen új dolog;
Nincs vége-hossza ajtócsapkodásnak,
Szekér zörög, kútostor nyikorog;
És mind ezekhez a hű-hó sava:
A néni perlő és pergő szava.

69. Mert Zsófi néni, ő mindenben ott van,
Kün és belül, mindenkinek nyomán;
Pöröl, hogy férje mért ül oly nyugodtan,
Senkit se szid le és semmit se bán;
De Gerzsi bácsi csak hallgat szokottan,
És szívja egy pipát a más után;
Jó gazda ő kün a tanyán, de otthon
Gondolja, hadd vezényeljen az asszony.

70. S ezt bölcsen gondolá: igy jól megosztván
Kinek-kinek saját hatáskörét,
Nyugodt családi éltet éltek aztán
S a házi szent békét meg nem törék;
A bácsi kün biráskodott a pusztán,
A néni otthon végezé pörét;
S husz éve mult, hogy a vidék csodálja
Ez egyetértést, melynek ritka párja.

71. De volt is a családnak sok barátja,
Jártak sokan vendégek, tisztelők;
A szép leányt bizony mindenki látja,
Hijába bujnék a világ előtt;
Imádja ifja, véne, s egy-egy „bátyja"
Átkapva csípején két kézzel őt,
S szemébe nézve, meg-megbillegette:
De szép vagy, édes húgom, szedte-vette.

72. Etelkének soká „fád“ volt ez élet:
A délibáb-honból alá bukott,
Alföldi szép idyllje szerte széledt,
Mit ő eszményileg megalkotott;
Kedélye ily keretbe még nem illett,
Zajához is nem oly könnyen szokott,
S mást lelve mint előre képzelé,
Lassan, nehéz szivvel törik belé.

73. Nehány napig sokat sir, rejtve, titkon,
Megbánja, hogy miért is jött ide;
Mily boldog és nyugodt volt élte otthon,
Mily csendes a ház s kertjök mily üde.
De bezeg nénje ezt nem nézi nyugton,
Ily méla búra nem jut itt idő;
Sürög, forog, ront-bont, őt is szorítja
S pörölni is szépecskén megtanítja.

74. S mig megtanúl egy háztartást vezetni,
E leczke a legjobb vigasztaló;
Megszokja egyszerű körét szeretni
S szépnek találni azt a mi való;
És kezdi észrevétlenül feledni
Eszményhonát, mely fényes, ám csaló,
S nem érve rá merengni most felette,
Még azt is, hogy csalódik, elfeledte.

75. S miként az ábránd lassan széjjel oszlott,
A visszatetszés sem tartott soká,
A képzeletből szőtt fátyol lefoszlott,
De boldogsága titkát felfogá,
Jó kedve megtért, arcza megpiroslott,
És a falut szeretni megszoká,
Fris légkörén megedzött teste, lelke:
Igy lett tüzről pattant leány Etelke.

76. S mint a Tiszának csendes, halk folyása,
Folyt észrevétlenül a vén idő;
Sok régi emléknek szinét levássa;
Ront és tenyészt; pusztító s éltető;
Etelke vár-vár hasztalan; Balázsa
Ki tudja hol jár, róla hir se jő:
Mig végre álmai közé sorozza,
S képét új érzelem halványra mossa.

HARMADIK ÉNEK.

És a nép a királyokat neveti, és a fejedelmek néki csúfságok .... de ... a népek tüzre épitenek és hijába munkálkodnak a nemzetségek.

BIBLIA.

1. Ille ego, ki a cypressi berket
Bolyongtam eddig s Tempe ligetét:
Csatákat éneklek, vitézi serget,
Dobok riajját, harcz rémületét.
El, szende Múzsák! Eris, Enyo, jertek!
Kalliope, áldd meg lantom énekét,
Tárd föl szememnek e sok tarka képet,
Torzot s valót, rútat s eszményi szépet.

2. Midőn, kapkodva minden fühöz-tához,
Ki a magyart lenyűgözé imént,
A kényuralkodás — közel bukáshoz —
Nem vethetett erőszakban reményt:
Engesztelőleg nyúlt egy új fogáshoz,
Csinált a kényszerüségből erényt
S mosolylyal fedve a ránk font agyart,
Föllelkesülni hívta a magyart.

3. S fölzenge, mint régente, a toborzó,
A nyalka verbung-táncz, magyar zene,
Rákóczy ős dala, szilaj, viharzó
S mégis borús mint népünk jelleme:

Hisz a magyarra hogyne lenne vonzó
S őt lelkesitni más mi kellene
— Gondolta Bécs — mint egy-egy régi nóta,
Mit húzni is tilos volt évek óta!

4. De gyült is ám sereg, szép, tarka, kényes,
Minőt álom se merne jóslani;
Nem oly föllelkesülő, büszke, fényes
Mint a „vitam-sangvinem“ hajdani,
De meglepőbb, oly czondra, piszkos éhes,
Czudar, csavargó, rongy, sehonnai:
Elámult a világ, s nem tudta senki,
Honnan kerülhetett e sok bitang ki.

5. Mert ily had nem terem minden bokorba!
Remek diszpéldány minden egy alak,
S mikor kiállnak együtt, harczi sorba,
Ah mily dicső phalanxok, sorfalak;
Rovátkosan (mint a fésű, ha csorba)
Igazodik a sok süveg s kalap;
Aprója poczkos, a nagyobbja csámpás,
Borittas arczuk fénylik mint a lámpás.

6. És tagjaik: egész állatvilág;
Lud-talp, ökör-térd, pók-has, légy-gyomor,
Vakand-szem, birka-nézés, kecske-láb,
Sertés-szakál, bulldog-, kos-, majom-orr,
És medve-talpak, és más ily csodák;
Vagy, mintha szerszámból voln egy szobor:
Motóla-kéz, lőcs-láb, cséplő-karok,
Markukban enyv, szivökben csak szurok.

7. Böven foly a bor, és a had növekszik,
Csoportosulva nemzetek szerént:
Mellét düleszti a magyar s vetekszik,
Káromkodásban látva ős erényt;

A rácz veszekszik; a tót hasra fekszik;
Czigány-legény czivódik kényeként;
Oláh szeretne menekülni bajtól,
Megbánja hogy beállt s busongva gajdol.

8. Balázs is e sereg közé beosztva,
S mivel le tudta irni a nevét,
Káplári rangra mindjárt fölmagasztva,
Átvette tíz legény vezényletét,
S vasutra rakva s két éjt átvirasztva,
Meglátta Isztriának kék egét;
De benne nem soká gyönyörködött,
S ott hagyva tiz legényét, megszökött.

9. Majd észrevették, s a tenger fokáig
Egész csapat zsandár üldözte őt;
Itt viz alá bukott, úszott sokáig,
Utána ötven cső hijába lőtt;
És úszik egy huzamban Anconáig,
Hol egy halász-tanyán nyer új erőt . . .
Igy mondaná talán el sok regény,
De kérlek, olvasóm, ne hidd, hogy én.

10. Tőlem ne várj kaland okozta lázat;
Ha borzadályt kivánsz, vérbóditót,
Ha véred petyhüdt, hogy forgásba rázzad,
Keress kötéltánczost, czirkust, bitót;
Vagy nézz el egy Pesten épitte házat,
S lesd meg, mikor potyog le róla tót,
S borzadj, ha tetszik ott; de e poéma
Nem izgató szer, és tintám se pézsma.

11. Hősöm szökése nem vészes kaland volt;
Ő szárazon ment s elment szárazon:
Ábrándozó bár, még sem oly bolond volt,
Hogy vizbe szökjék hüvös tavaszon;

Várt alkalomra, mindent jól kigondolt,
Kijátszta a határőrt ravaszon,
S több szenvedés közt bár, mint ő remélte,
Szép május elsején Milant elérte.

12. Tavasz napon, itt a tavasz honában,
Hol tél sem ölti föl hideg mezét;
Hol vigaszúl, nehéz rabság korában,
Örök tavasz-sugár lövelle szét.
S most, a szabadság újdon mámorában,
Mily május ez, mily fényes, tiszta, szép!
Természet, ég, föld, mind együtt szavaz,
Szivben, lélekben, mindenüttt tavasz.

13. Lombardia már nem zsarnokát uralja
És nem tiporják idegen hadak;
Verő napfényben úsz az Alpok alja,
Kigyózva fut lejtőin a patak,
S nem ront alá — miként költője dallja —
Völgy-útain fegyverzett zuhatag [1]),
Mint annyiszor, midőn kincs- s kéj-sováron
Ömölt be gót, sváb, osztrák e határon.

14. Itt a remény, hit, ábránd ritka percze,
Midőn kételyre minden fül siket.
Csak a dóm égre küzdő száz jegecze
Marad magaslatán nyugodt s hideg,
Mikéntha szólna: űzd csak, űzd te messze,
Szegény nép, álmodat, mig tart hited;
Sok ily izgalmas órát értem én,
Tudom hogy hervad el majd e remény!

---

[1]) Lásd Filicaja költeményét: »Sonette all Italia.«

»Ché giù dall Alpi non vedrei torrenti
Scender d'armati, nè di sangue tinta
Bever l'onda del Po gallici armenti.«

15. Hanem ki félne, hogy jöhet csalódás,
Mig ajkain a kedves csókja ég?
Ki bánja, lesz-e fejfájás, vajúdás,
Mig tart a mámor s habzik kelyhe még?
Ki kérdi, mily jövőt hoz a megoldás,
Nem lesz-e többé pör, baj, gond elég,
Ki kétli, hogy szebb kor lesz vére ára,
Midőn szabadságért indul csatára!

16. Föl, föl tehát! Italia Unita!
El, dél-szigetre, mely még nyög rabul!
S ez édes eszme mindent elboríta,
Az ellenállás félve meglapul;
Egy puszta jelszó országot hódíta
(Megért gyümölcs volt, mely önként lehull),
És a „vörös inges vezér" szavára
A lelkesült „ezer" hajóra szálla.

17. Hol Genua öble habot habra kerget,
Dühét molók övén tombolva széjjel,
Az ősz vezér a vágy tüzelte serget
Ott lopja útra titkon, rejtve, éjjel;
Mélyen eltitkolá az úti tervet,
Nem, mintha nyiltan járna sok veszélylyel,
De fél, ha a helyőrség észre venné,
Az is mind, egy legényig, őt követné.

18. Föl a vitorlát! És himbálva rengett
Utjára a „Lombardo" s „Piemont" [1]),
S mikorra a pitymallat földerengett,
A kis sereg már nyilt vizen osont;
Balázs is a födélzeten merengett,
Képzelme fölkeresť a messze hont:
Most útja attól messze elviszi,
De ez vezérli vissza, ugy hiszi.

[1]) „Lombardo" és „Piemont" Garibaldi hajóinak nevei melyekkel 1860. május 5 és 6. közti éjjel a siciliai expeditióra indult.

19. Negyed nap Marsalánál partra szállnak,
Kijátszva Nápoly őr hajó-sorát.
Siciliában ellent sem találnak,
Ki az voln' is, barátnál jobb barát;
Nápoly hadsergei szerte mállnak;
Bosco vezér örül, ha táborát
El tudja vinni, mig át nem toborzzák;
Pár hét alatt övék a szigetország.

20. Volt kapkodás ott, fejveszett ijedtség,
Egyik vezér bújt a másik mögött,
Volt várból várba futkosó követség,
Csak hadsereg nem, mert az szét szökött,
S volt Nápoly udvarában vad sietség,
Papok, kik átkozák az ördögöt,
S futó, menekvő, rémült udvaronczok,
Kik félve dugtak még el holmi konczot.

21. S volt lelkesülés, éljen, hurra, víva!
A nép lerázta a fojtó igát,
Mint földühített bika, vérre síva,
S nem tartja többé vissza semmi gát;
Harcz harcz után tűzzel, vassal kivíva,
Vár vár után adotta meg magát;
Bosco maradvány-sergét visszahúzza,
S hódol Palermo, Messin, Syracusa.

22. Most át Calabriába, győzelemmel!
Sergök növekszik mint az áradat,
Egy-egy hazát hord keblén minden ember . . .
Dicső napok, magasztos pillanat!
Balázs előtt, vérmes proféta szemmel,
Nápoly, Velencze, Róma, mind szabad,
Képzelme száll mint gyors röptű madár,
Nincs már előtte sem gát, sem határ.

23. Átszáll az Adrián, Alpok tetőin,
Hazája sikján s a Kárpátokon,
A Visztulának széltermő mezőin,
Át tengeren, pusztán és hegyfokon,
És szerte mindenütt Európa földin
Az eszme terjed, ige megfogan,
Szabadság napja süt minden határra,
S még muszka földre is jut egy sugára.

24. Lát hősi népeket, jármot ledobva,
Szétverni elnyomóik vén hadát,
S egy szent ügyért, együtt fegyvert ragadva,
Kivívni a legvégső nagy csatát;
És ember embert többé nem tapodva,
Mindent igazság, mindent jog hat át,
S leszen szabadság, örökig menő . . .
Hahó Balázs, van itt még bökkenő.

25. Van bökkenő; s mig hévvel ők buzognak,
Az ifju had s az ifjabb ősz vezér,
S örülnek a holnapra várt tuzoknak:
Van ki nem adja verebét ezér';
Sok kis hitü, kik csak lépést mozognak,
S nézik, ha nincs-e utjokon veszély.
Szóval, Balázs szerint, a sok filiszter,
A parliment, kormány s Cavour miniszter.

26. S mig ő legyőzné már a fél világot,
Ezek egyszerre azt mondják: megállj!
És tétlenül hever sergök soká ott,
Mig jön, nyakukra ül az új király.
S a harcz helyett, miért szivök sovárgott,
Rest béke örvén nő a lomha máj,
Marad nyakán a népnek régi járma,
S eloszlik a rajongók édes álma.

27. Ott honfi honfival már meghasonlik,
Az agg hős búsan Caprerába tér,
Csapatja mint jámbor nyáj szerte bomlik,
Lehűl a hirtelen itáli vér,
Ki merre lát, mind száz felé iramlik,
Remény, dicsőség kurtán véget ér,
Kinek-kinek kijár fél évi zsoldja . . .
Balázs keservét most ily szóval oltja:

28. „Oh gyáva nép, ki fél utján megáll itt,
Midőn kezében sorsa, fegyvere,
Nagy szóval ajkain világot ámit,
S ha tenni kell, annak nem embere:
Eredj, csinálj makarónit, szalámit,
Elkorcsosult faj, sok czudar here!
Nem féltek-é, hogy a Brutusok, Cátok
Átkot kiáltnak a sirban reátok?

29. „Dicső magyar fajom, neked ha adna
Ilyen szerencsés órát végzeted,
Ha néped egyszer igy fegyvert ragadna,
Ledobva nyűgét, mit kény rá vetett,
Oh harczra harczról bátran hogy haladna,
Nem nézne sok „mellék tekintetet,“
Nem félne rémtől, s egyszer harczba szállván,
Győzelmi úton meg nem állna gyáván.“

30. Igy búga hősöm, igy sok honfitársa,
Kiket, mint őt, nemes vágy csalt oda;
Búsan verődnek Nolában rakásra,
Magyar szabadság törmelék hada.
Oh, hány fiú várt ott a nagy tusára,
Hány várta hogy harsanjon trombita;
Ha csügged egyik, a másik vigasztal:
„Majd visszatérünk a jövő tavaszszal!“

31. Szegény fiúk, a hogy tudtak, reméltek,
Várván az ébredés új tavaszát;
Mint jobb szelet leső hajós, henyéltek,
S hivék, hogy igy mentik meg a hazát.
Balázs nagy álmai is visszatértek,
Szerelme is meglelte vígaszát,
S ha fél hogy elveszitheti Etelkét,
Egy gondolat megvígasztalja lelkét.

32. Mint a mesében — véli jó hiszemmel —
Elátkozott leányt a tüskevár,
Melyen keresztül senki törni nem mer
S hol sors jelölte mentőjére vár,
Mig ez betörve bátor küzdelemmel,
Varázs eloszlik, büvidő lejár,
S hű szerelem győz a veszélyeken:
Igy őrzi atyja átka őt nekem.

33. Nem rét virága ő (igy üzte-füzte
Ábrándjait) hogy úton-útfelen
Letépje bárki és keblére tüzze;
De bérczi rózsa, ára küzdelem.
Most tőle sorsom messze, messze űz; de
Van egy talizmán, egy remény velem,
Egy édes emlék, egy szerelmi csók,
Az nem volt gyermeké: ő várni fog.

34. Oh, szép remény, hány bús szív szidva vádolt,
Hogy megcsalád, hűtlen vagy, kéjleány;
Pedig hazugság, ő kért, esde, ápolt,
Ő csal magához, nem te jársz nyomán;
Nem vagy te kéjhölgy, a ki unva ránk told
Kegyet, hanemha minszivünk kiván;
S nem is kisér csömör, csak néma bánat;
Csalj százszor meg, százszor futunk utánad.

35. Igy fut Balázs is, és futott hijába.
Jött Aspromont, s ügyök végkép bukott;
Sebet kapott öreg vezére lába:
S mankóra azzal hány szép terv jutott,
Hány nagy remény dőlt hirtelen dugába,
Hány édes álom „csillagot rugott,"
Valóra hány nagy álmodó viradt,
S a kis magyar had is hogy szétriadt.

36. És ment világra, a ki merre látott;
Balázs maradt magára, egyedül,
Veszitve czélt, irányt, hazát, barátot.
Állott meg utján ösvény s terv ne'kül;
Csak egy bálványa volt mit még imádott,
S fájdalma most csak ehhez menekül,
Ebben központosul szív, lélek, elme,
Üdv, érzelem, remény, minden: szerelme.

37. Ha szórakozni könyvet vön kezébe,
Költőt, kiben a bú megédesül,
Vagy a müvészet csarnokába lépe,
Hol a mit ábránd esd, mit szem becsül,
Mi eszményül tünt ezredév elébe,
Szoborban, képben, mind megtestesül:
Ő mindenütt csak ábrándján merenge,
Előtte szebb, tökélyesebb Etelke.

38. Tassót ha olvasá: ő volt Lenora,
Ő volt Beatrisz Dante édenében,
Guidot ha nézi, ő az Aurora,
Érette sir Petrarca énekében,
Tizián idylljein, Rafael egében,
Költők, müvészek minden remekében
Egy arcz, egy ideál mosolyg felé,
Azt látta, vagy — mindegy — azt képzelé.

39. Ha bolyga Nápoly kéjittas határán,
A kék öbölnek zöldelő övén,
Sorrento szirtje közt, vagy Capri árján,
Hamvas Vezúv verőfényes tövén,
Avento zord taván s a Solfatárán,
Pompéjinek sirból kikelt kövén,
Ha Cumae, Bajae halmain bolyongott,
Lelkén csak a saját érzelme zsongott.

40. Oh Bajae, Cumae! Oh szerelmi kéjek
Tanyái ti, hol a lég is buja;
Gyönyör, kéjelgés, lázas ssenvedélyek
Két ezredéves élő tanuja!
Mit karddal, észszel, vad harczos veszélyek
S ravasz kalmár zsugorgó alkuja
Árán begyüjte kincset évek óta,
Élvezni mind partod csendjébe hordta.

41. Nem irigylem kéjhajhász gazdagoknak
— Kiált Balázs — kincsen vett élveit;
Nem, dél vidéke, kéjét hő napodnak,
Mely zsibbatag-hideg vért fölhevit;
Nem vágyom én reád; el nem ragadnak
Érzéket izgató szépségeid;
Boldogságot lakóddal nem cserélek:
Nagyobb üdv vár reám, ha visszatérek.

42. Távolba csapkodó szerelme árját
Ekként fokozza ábránd, öncsalás.
Igy járja egyszer a Chiaja parkját,
Midőn mögötte egy „Hogy vagy, Balázs?“
Hangzik felé s egy kéz megfogja karját.
Ki az? Te vagy, Dezső? „Ki volna más?“
Hol jársz itt? Utazol? Hozott az isten!
Hogy vagytok? hol lakol most? persze Pesten?

43. „Nem én, barátom; én megházasodtam
S falun lakom. Csodálod ugy-e bár?
Hja, igy van az, látod, lépen ragadtam,
Korsó is eltörik, ha kutra jár;
Más asztagát eleget húzogattam,
Szobalányt-mit az ember unja már
S restelni kezdi lótni-futni szoknya
Után, nyugalmasb nős életre szoknia.

44. „De meg szerelmes, a bolondulásig
Az is vagyok: pajtás, nincs ily leány,
Nincs hét határban ily menyecske másik,
Fölkelne érte a holt is talán;
Tudom, ha látod, inyed érte vásik;
Hát még ha látnád, mint én, pongyolán,
Mily melle van, minő gömbölyke térde . . .
Juhász-kutya lennél két hétig érte.«

45. De mondd meg hát nevét! „Oh a ki lelke!
Majd elfeledtem. Pedig ismered.
Beszélt felőled: Réfalvy Etelke.
No, ugy-e jó falat, pompás gyerek?
Nem fáj fogad reá? Hanem mi lelt, te!
Egész elsápadtál.“ Csak a meleg;
Se baj; beszélj, mikor volt esküvőd?
Régóta ismered? mióta nőd?

46. „Nem messze birtokomtól a Tiszánál
Pár évig egy nagynénjinél lakott;
Az apja, az hirben kissé furán áll,
Mondják, hogy tüzre rosz fát is rakott;
Mit bánom én; biz engem nem profánál,
Lányt vettem el, nem a vén apjokot;
Az esküvő, az most volt, pár hete,
S Nápolyba hoztam, mert vágyott ide.

47. „Amott lakunk, nézd, a Hotel di Roma . . .
Öcsém, itt édes ám a szerelem!
Mily levegő, mily tenger, mily aróma,
És mily menyecske! No de jer velem . . .«
S már vinné is Balázst körülkarolva,
S ez lép is egynehányt önkénytelen,
Majd hirtelen megáll: most rá nem ér
Bocsássa meg, tán holnap; s visszatér.

48. Megy csendesen, nem kel ki önmagából;
Jár föl s alá, még lépte sem heves.
Olykor megáll, a messze vizre bámul;
Ki látja, azt hinné, hajóra les.
„Gyöngyház" morogja, s szinleg fölvidámul,
„Ha leszakad lesz más; nem érdemes
Busulni érte," s kézzel rá legyint,
Szét néz, megy öt lépést, s megáll megint.

49. De keble mélyén háborgó vihar dúl,
A „lánczos eb" lelkében fölriad;
Érzelme torkát fojtogatja orvúl,
Sirhatnék, csakhogy könnye fen-akad;
A jégcsap is, ha nap süt rá, lecsordúl,
De mig nem enyhül, nedve nem fakad;
Balázst kietlen dermedés fagyasztja,
De enyhitő könyekre nem fakasztja.

50. Majd önmagára fordul vissza vádja:
Szerettem-é mint férfi őt? Nem én.
Bálványt faragtam, lelkem ezt imádja,
Ábrándjaimban istenné tevém,
S im, más ez istent játszva földre rántja . . .
Oh büntetésemet méltán vevém,
Nem sorsom üldöz, én vagyok rajongó,
Bolond, ábrádozó, mamlasz fa jankó.

51. Csak férje volna más! forrong agyában,
Nem ily rüpők, lelketlen és sivár,
Kinek szivében egy-egy percznyi vágy van,
S szereti addig, mig reá sovár.
Az „égi lény," kit én érintni vágyban
Alig merék, talán most arra vár,
Mig visszatér ez, és — hisz nemde férje —
Üdvét, mit ő hí annak, tőle kérje.

52. S most lássam e nőt? Nem, nem a világért!
Bár volna százszor ő az, nem megyek.
Dőrén futék testetlen ideákért;
Csalódtam; és most Tantalus legyek,
Rajongjak el nem érhető virágért,
Mit más nevetve tép le, s én tegyek
Olajt a tüzre, mely csak engem éget?
Nem, nem! kerülöm őt és e vidéket.

53. És a kelő nap már úton találja.
Romába tér. A pusztult Campagna
Kiélt vidék élet nélküli tája,
Kopár mezők, egy-egy ledőlt tanya,
Csatangoló pásztor nép méla nyája,
Nagy multak elsötétült alkonya,
Letünt dicsőség, lassan összeomló
Romok: kedélyéhez mind oly hasonló.

54. Elérte Romát. Lábánál terüle
Az egykor büszke urbs, most: holt gigász [1];
Kores nemzedék mint légyraj dong körüle,
Világot kardja többé nem igáz,
Sem átka. És Balázs el-elmerüle
Mulandóság ködén; majd átczikáz
Szivén szerelmi kín; költői vágyat
Érez lobogni, mig ez is lebágyad.

[1]) „Prostata jacet, instar gigantei cadaveris corrupti atque undique exesi." (*Poggio.*)

55. Szeretne irni, oltni lelke szomját,
Költészet irjától a szív heged,
De fél érintni is szerelme romját;
Most irjon-é? midőn lázas beteg,
Midőn az önvád, bánat földre nyomják,
Dicsvágya meghalt, lelke csüggeteg,
Most szíve titkát a piaczra dobja?
Nem, nem! saját keblét igy meg nem lopja.

56. Kiállni mint szinész: „no jer, közönség,
Lásd hogy szomorkodom, nézd a pofám!“
Hogy érte tapssal vagy fütytyel köszöntsék
S röhögjenek mint kárvallott kofán;
Titkolt szerelmét, mely előtte szentség,
Birálja, méregesse e profán,
Ez a közönbös náp, vásári had:
Ah, ily szereptől lelke elriad.

57. S mi haszna irni? Légy bár Dante, Tasso,
S Petrarca bűvös hurjait rabold el:
Fejezhetsz-é ki annyit mint csak egy szó,
Mit ajk az ajkon lágyan sugva mond el,
Ha szív hevül, szem éget, ajak izzó,
S mult és jövő, csalódás, bánat, gond el-
Feledve mind, s tiéd a szép jelen . . .
De én, enyim csupán a gyötrelem.

58. Igy tépi lelkét s aztán mégis újra
Enyhet keres pár rimben néma búja.

* * *

Merre jártam, mit kerestem
Messze földi pályán?
Hirt, szerelmet, mely csalókán
Tünt föl mint szivárvány.
S leltem: tört reményt, lezsibbadt
Önbizalmat. . . . Hajjah!
Balga dőrét igy nevet ki
Sorsa víg kaczajja.

* * *

„Ejh, szerelem!“ szól vén korunk, „oka
„A vér fölöslege s nagy hőfoka:
Csapot reá, hűtőt neki!“
Hideg ész, hajh, hijába küzdesz,
Anyagiságod bár meddig üzd, ez
A szív tüzét nem oltja ki.

* * *

59. De telnek hónapok. Szívseb begyógyul,
Az ész uralmat űl a bú felett.
S olvasni kezd, előbb vigasztalóul
— Hogy őrjön valamit a képzelet
Mely, mint bomolt malom, mindegyre fordúl —
De majd a tárgyba is belé szeret,
Ős Róma élte napról napra jobban
Érdekli őt, s Tacitus, Mommsen, Gibbon

60. Forog kezén, s Machiavelli, Guizot;
Kutatja, Róma mért s hogy dőle meg?
Erkölcse vész-e s dorbézolva hízó
Puhult polgára a harcztól remeg?
Vagy gőg miatt lőn túl magába bízó?
Vagy megfulasztá zsirja, a „tömeg?“
S mig a romok közt igy tünődve jára,
Latolja, mily jövő várhat honára.

61. Róma bukott, mert senki sem szerette,
Nem volt többé hon, édes „patria;“
Egygyé nem eszme, csak vak sors kötötte,
Polgára volt sok, ám kevés fia;
Nőtt gyomra, szíve nem; mohón megette
A mit benyelhetett mint rest boa;
De nép, ha teng csupán s nem lelkesül,
Nem teng sokáig, mert megsemmisül.

62. S ki tud hevülni, és ki tudja jobban
Szeretni, mint mi, a hazát ha kell?
De csak, mikor tetönk már lángba lobban,
És igy tovább . . . Hiszen mért mondjam el,
Mit még Balázs elgondol e napokban,
Mig újra egy vezérötletre lel;
S mivel kalandvágy, harczi kedv kiége,
Vesszölova lesz most: a munka, béke.

63. Eszményvilágban, ugymond, eddig éltem,
Ábránd után magam balgán törém;
Szerelmi üdv, dicsőség, harczi érdem
Molysolyga rám s más ily csalóka rém;
De, hála isten, józan utra tértem,
Az életet jobban megismerém:
Dolgozni kell, nem égből várni mannát,
Sem mult időkről zengni bús hozsannát.

64. S most azt hivé, tovább üzvén ez eszmét,
Hogy túl haladt az ábrándok korán,
Hogy úttalan többé nem tévedez szét,
S előtte biztos a czél és irány:
Mint a ki azt álmodja, hogy föleszmélt,
S tovább haladva szép álmok során,
Úgy érzi s tudja biztosan hogy az,
Mi most következik, már mind igaz.

65. Hisz hol van oly jeles föld mint hazánké?
Van ércze, fája, búzája, bora;
De köz jóllétet munka fejt csupán ki,
Korunk a nemzetgazdaság kora.
Igy szól Balázs, s Adam Smith, Carey, Blanqui
S Roscherre tér az olvasmány sora:
Ezek tanitnak meg, mi a való,
Egyéb rajongás álnok és csaló.

66. S most oekonom-szemmel néz a világra;
Nem érdekes előtte Róma már:
Csak multja van; volt, nincs; lehullt virága,
Talaja kimerült, a föld kopár.
Miért maradjon itt? Még élte drága,
Még egykor otthon ő rá munka vár.
Miért merengne itt e letarolt
Italián, mint holmi Childe Harold?

67. Oh Childe Harold — kiált Balázs — te lázas-
Beteg fiú, beteg kor szültje te!
Hős, a kinek tered nincs hogy csatázhass,
Szenvedsz, mivel hazád nem szenvede;
Bolyongsz, hogy pusztuló népet találhass,
Mert a tied nagy, boldog, büszke, de
Unott szived izgalmat, bút keresvén,
Jajongsz Velencze, Athén, Roma estén.

68. Igy bolygok én is, számkiüzve szinte,
Ábrándozás csalt engem is tova;
De mégis boldogabb százszorta mint te:
Van czél előttem: kis hazám java;
Téged kietlen fájdalom hevíte,
Engem dologra int lelkem szava;
Te pusztulást kerestél és romot,
Engem tanitson tettre zöld honod.

69. Jer, Albion, tanits hazát szeretni,
Nem nagy szavakkal: tettel, igazán;
Nem éltemet vakon koczkára vetni,
De munka által szolgálnom hazám;
Mi haszna Don Quijote-harczot követni?
Korunk fegyvere a gyár, gép, kazán . . .
S ez eszme érik, s hősöm, hübele,
Londonba aztán útra is kele.

70. Sietve készül, gyorsan menni óhajt,
Örül, hogy e romoktól menekül,
Hogy e papok fészkét s e korcs, bigót fajt
Elhagyva egy szebb hon felé repül.
De a mint vizre száll s a távozó part
Mögötte a tengerben elmerül,
S Tivoli ormát a szem elveszíti,
Keblét fájdalmas érzelem feszíti.

71. „Isten veled, Frascati, Róma tája,
Szép fél sziget, te második hazám!
Ép volt ifjúi lelkem ideálja
Midőn oltáraidra elhozám.
Isten veled most, ábrándom hazája,
Izgalmaim, csalódásom tanyája,
Vig harczi kedv, rajongó képzelet,
Bohó remény, dicsvágy, isten veled!“

72. S hajójok a habot hasitva szántja,
Nyomán barázda csillog végtelen;
Balázs sokáig néz, néz; majd kirántja
Magát ez andalgásból hirtelen,
Fölpattan és daczczal mintegy lehányja
A bút, mi elfogá önkénytelen;
Beballag a szalonba, szóba áll
Pár utazóval, a kit ott talál.

73. Marseillet, Gibraltart, Cadizt éri utja,
De meg sem áll (más czélja most neki),
Mig a Temzén a vén Towert nem gyanitja
Füstös homályból barnán tünni ki.
E zürbe ott magát belé hajitja,
Árját, mint úszó a habot, szegi,
El-elmerül, de ismét boldogúl,
Jár-kel, figyel, tapasztal és okúl.

74. Azaz okúlna, hogyha arra volna
Születve, hogy „szakférfiú“ legyen,
Ha hajlamával „business“-hez hajolna
És volna benne mérték, súly-egyen,
Ha lelke addig is nem kóborolna
Merengni messze völgyön és hegyen,
Ha elveit praxisban is követné,
S mig czélra küzd, az eszközt nem feledné.

75. De mig bejárja Britthon csoda földjét,
Hisz látja, látja a szántást-vetést,
Csodálja a dús rétek halma-völgyét,
Alag-csöves mezőt, rét-öntözést,
De inkább nézi a táj üde zöldjét,
Mint holmi részletes berendezést;
Nem bánja csinja-binját, azt szeretné
Ha igy honába készen áttehetné.

76. Gyárakban, dockban szivesen barangol,
S rá fogja hogy zajuk „kedves zene.“
Lám, igy csinál vasból aranyt az angol,
Igy változik gyémánttá kőszene!
S ilyenkor vágya messze elcsatangol:
Nekünk is otthon igy s ez kellene,
Dock a Dunán, gyárak, sokféle gőzgép,
Akkor mi is lehetnénk ily dicső nép.

77. S mint London változó derü- s homálya,
Az élet árnya s fénye úgy suhan
Vegyest előtte: kincsek garmadája
S koldúsbot együtt és szomszédosan;
Dús tárlatoknak millió csodája
S nyomor, piszok, bűn a külvároson;
A Hyde-park bűvölő sok büszke szépe
S odább a Southwark satnya, kósza népe.

78. Nép, kiknek e földön nincsen hazájok,
Gyárban nyomorgják át az életet,
Nyirkos lakokban, hol kór, fene, tályog,
Rongy, gaz, gyerekraj, inség, bűn ered,
Hol a sötét tudatlanság kovályog
S nem kapni sem igét sem kenyeret,
Nincs egy derült sugár, se czél, sem eszme,
S hömpölyg az ember egy tömegbe veszve.

79. Hol, mint föveny viharban, elsodorva
Elvész az ember, nincs név, nincs egyén,
Mint a salakvas, egy torz tömbbe forrva,
Torlódnak egymás hátán és hegyén;
Ha egy kihull is, nincs miatta csorba,
A többi összetorlik könnyedén,
És nem marad se híre sem hiánya,
Kipusztúl, elvesz: nincsen a ki bánja.

80. Balázs ilyféle eszméken boronga,
És Mill-Stuart s Proudhon forog kezin;
Tünődik a földrente, tőke, munka,
Túlnépesülés nagy kérdésein;
Megúszható-e ez, vagy elbukunk a
Társadalmi özönviz mélyein.
Olvas, tanúl, hogy nyitját megtalálja,
S minél mélyebbre néz, csak nő homálya.

81. Nagy tenger ez. Mit rejt len rémes alja,
Nem látja szem; titkos mint a jövő.
Ha olykor egy vihar föl-fölkavarja,
Sok ismeretlen titka színre jő;
Rémserge egymást ott len tépi, marja,
Csak a vész napjain bujván elő . . .
S Balázs megáll a partokon figyelve,
Mig sorsa fordúl s másra tér figyelme.

NEGYEDIK ÉNEK.

Születünk fog, haj és illusiók nélkül;
meghalunk fog, haj és illusiók nélkül.

1. Bejártam a Kárpát sok büszke bérczét:
Oly szép az út, nem fáraszt fölfelé;
Vágy edzi a feszülő izmok érczét,
Csábitva új meg új táj tűn elé;
Az arcz hevül, a szem sugárzva néz szét,
Túl hágva erdőn, mely körét szelé;
Ormok legét keblünk dagadva iszsza . . .
Ki nézne a sikamlós útra vissza?

2. Egy-egy kövecs lehull: ki néz utána,
Hogy merre gördül s ott len hol vesz el?
Szirtomladék közt, meredély fokán, a
Test átsikamlik, láb bizton szökel.
Veszélyt, ha túl van rajta már, ki bánja?
A czél olyan szép s oly igen közel!
A ritka légben a szem is hibázik
S a messze csúcs olyan közelre látszik.

3. Hanem le! A fáradt test félve zökken
Csukló inakra; léptünk ingatag;
Szemünk a mélybe lát és visszahökken,
Az út sikamlós, nyirkos, omlatag;
Bal jóslatot látunk a görgetegben,
Mely lépteink elől alászakad;
Alig vehetjük észre, mit haladtunk,
S a völgyi nyughely messze még alattunk . . .

4. De „mit nekünk ti zord Kárpát!“ Ne járjuk
Kopár követ. Gyerünk alföldre le.
Ihol, Balázst is épen ott találjuk,
Nem harczi kedvvel, más tervvel tele :
Mert más világ lett, a mióta láttuk,
Hazánkra is jobb nap derült vele,
A fecske, gólya vígan visszajöttek,
Fészkökbe tértek a rég számüzöttek.

5. Balázsnak is megnyilt tehát hazája,
Fátyol fedé őt, mint a multakat.
Örömmel tért haza. Higgadt dagálya,
Lelkét, mint a kövecskét a patak,
Idő s út megcsiszolták ; büszke pálya
Nem csalja, harczért keble nem dagad,
Mert béke, jóllét, tőke, munka, bér
Forog fejében, nem harcz és babér.

6. Ott látta szinterét a nagy tusának,
Hol lételért küzd nép, család, egyén,
S nem jósol könnyen nagy reményt honának,
Nem mondja hogy nincs párunk földtekén,
De örvend a kiegyezés korának,
Hogy önura lőn a magyar megén',
S csak rajta áll, hogy a sorstól kivájja
Üdvét, im nyitva a küzdelmi pálya.

7. És vállvetett, serény munkára számit,
Buzgalmat vár, nemes szándékba' hisz ;
Mosolygja a rajongók dőre álmit,
Ő nem csodákba, min-karunkba' biz',
És szidja a poézist, mely csak ámit,
Nem létező ábrándvilágba visz,
Fölháboritja szívünket, fejünket,
De a konyhára nem hoz egy fityinget.

8. Bejárta Európát; vénült, tapasztalt,
Nagy városoknak végig élte minden
Élményeit; csatangolt Páris aszfalt
Boulevardjain s a szép „unter den Linden;“
Mézzel bizony nem egyszer mérget is falt,
Puhult erőben, halványúla szinben . . .
Mindegy! most kedvvel jő haza fele,
Nem az, ki rég, de most is hűbele.

9. Ifjú szerelmét, azt feledte régen,
De pót szerelmet lelt itt-ott: olyat,
Mitől ránczot ver a szem síma vége
S az ifju fej levedli a hajat;
Kivül ép mint tojás, de záp a széke,
Bódít mint szesz s nem oltja szomjadat;
Éva almája, de vaczkor az íze,
Éden, de a szomszédja: Lindewiese.

10. Nos hát, alföldi buczkákon, fenyéren,
Hol útat a homokdomb elnyeli,
Rövid szekéren s három fris egéren
Az olvasó őt újra fölleli.
Szép őszi dél van: a posványos éren,
Mely a határt kanyargva átszeli,
Bibiczcsapat kel, vijjog, szerte széled,
Azonkivül sehol sincs semmi élet.

11. Körülte nincs. Hanem ben lelke mélyen
Fris életet nyer a kihalt vidék;
Sok gyermek emlék átvonúl kedélyén,
Bár évekig remény, ábránd fedék;
E domb, ama tölgy, melynek terebélyén
A csókafészket egykor ők szedék,
E szárcsa-tó, amott a tiszamenti
Füzes, mind jó barátjaként köszönti.

12. Majd újra áttör a sziv e regényes
Vonzalmain a nemzetgazda-ész:
Mily elhagyott tanyák, minő szegényes,
Hanyag gazdálkodás, bár merre néz!
Ah, példa kell itt, bátor és erélyes,
Reformok, gépek, munkás gazda-kéz.
Hej, hogyha ő nagy birtokos lehetne,
Most mennyi hasznost, mennyi jót tehetne!

13. S vágygyal repülve száll előre lelke;
De a ló nem repül, alig halad;
S a szét csapongó vágyak játszi serge
Fáradva, röptiből alább lohad,
Mint légy-raj, a mely oszlopban kerengve
Vonúl velök s megint el-elmarad,
Mig végre a szekérre ül körül . . .
Balázs is hallgatásban elmerül.

14. Úszó ökörnyál szétkuszálva hosszan
Terül a pusztán mint tépett lepel;
A nap hanyatlik, csendesen lecsusszan,
S eget, mezőt szürkés homály lep el;
A néma csendben egy fűszál se mocczan,
Csak néha pár csörgő rucza csap el
Fölötte: ő vadász-élvekre gondol,
De hűl az est, egy pár gombot begombol.

15. Rég volt biz az, midőn ifjúi teste
Fáradni, fázni még nem lankadott,
Midőn övig vizet gázolva leste
Vad lúd csapatját, félénk kócsagot,
S egy jól talált gém ív-körű le-este
Gyönyört, szivének izgalmat adott,
S ha szijra fűzve táskáján czepelt
Pár vén kacsát, már vágya mind betelt.

16. Majd feljön a hold réz vörös nagy üstje,
S Balázs meglátja falvát: egy marok
Kis putrit; a tőzegtűz lomha füstje,
Elhordva bűzét messze, áporog;
De a Tiszának megsárgult „ezüstje“
Még duzzadozva köztük háborog,
Tükrén rabolt zsákmánya fut suhogva:
Nád, deszka, házfedél, zsup, széna-boglya.

17. Alább a nép kifogja mind ez áldást.
„No lám, mily élénk forgalom; pedig
Mennyit kell hallanunk a szemrehányást
Hogy a magyar nép nem kereskedik!“
Gondolja gúnyosan Balázs. Hanem mást
Beszél kocsisa most: komp és ladik
Kikötve a tulsó parton nyugosznak,
S révészeik túl, csárdában boroznak.

18. Orditni hát, és türni, s újra várni!
Kurjongatásra néma éj felel;
Távirda nincs, policemant sem találni
Ki a zavart bölcsen intézze el;
No szép kilátás ott saslódva hálni!
Ah, végre egy hang: „Hó! ki az? mi kell?“
Igy sok beszéd után és hármas áron
Áthordja őket egy pár honi Charon.

19. És bátyja otthon ölelő karokkal
Fogadja a várva várt jövevényt;
Kinálja papra-morgóval, borokkal,
Hoz fris czipót, hideg kolbászt, lepényt;
Aztán pipát tölt rá termett marokkal,
Asztalra helyez egy öblös edényt,
S pipázva, iddogálva is vegyest,
Beszélgetés között eltelt az est.

20. Más nap Balázs szétnéz az agglegényes
Tanyán: ah, mily kietlen, idegen!
Kongó szobák, kis ablakok, szegényes
Butorzat, régi puska egy szegen,
Nagy sárkemencze (ő a gőzre kényes),
Könyvtár gyanánt naptár lóg zsinegen,
Büzhödt cselédház, füstös konyha, pitvar,
Gazos kert, rongyos ólak, sáros udvar.

21. Ásítva ácsorognak jobbra-balra
Pár vén agár s nehány lassú cseléd,
És bátyja szidja — borsót hányva falra —
Kinek kezét, kinek lábát, belét,
Vagy „béle istenét:“ „Hopp, erre-arra!
Kész lesz-e minden, lesz-e jó ebéd?
Sok renyhe nép! Holnap mind elcsapom.
Nem mondtam-é: ma lesz a névnapom.“

22. S valóban gyülni kezd üdvözletére
Egész vidéknek szine és java.
Első, ki már korán reggel betére,
A peczkes agg legény: Horpasz koma,
Ő a vidéki ifjuság vezére,
Ki mindenütt, csak otthon nincs soha;
Magát s lovát a környék tartja ki.
Utána meg jön mindjárt Szij Muki.

23. Muki kemény fiú; de most baj érte,
Gyengélkedik szegény, köhög, beteg:
Egy bácskai legény jött a vidékre,
Mulattak együtt, volt egy kis petek,
Megettek gyertyát, lőport, szöszt, de végre
Amaz — valódi bácskai gyerek —
Ólom golyókat is kezd nyelni sorra;
Nyelné Mukink is, ám torkára forra.

24. Jän Vermes úr is, rozzant vén határon,
Mely szíjrugóin erre-arra hintál:
Ő legnagyobb úr ott vagy tiz határon,
Csak pénze nincs, mert mindig nagyba fundál,
Termésit el nem adja semmi áron,
Számitja szüntelen hogy ára mint áll,
Örökké háborús hirben bizik,
Mig vermeit megrontja a zsizsik.

25. Egy perczre majd Szikár úr is behajtat:
Őt száz felé száz dolga kergeti:
Ügyvéd s kupecz: vesz, ád, perl, végrehajtat,
Mondják hogy a zsidót is rá szedi,
Megcsal ha bir, s aztán szid hogy te csaltad;
A hir sok czifra dolgát hirdeti;
De, bár gyalázzák s megvetik titokba',
Türik magok közt, mert pört dob nyakukba.

26. S most egyik a másik nyomát taposta:
Ki önként jön, kit hajt a szél s eső;
Sok jót kivánó Marczi, Jóska, Pista
(Köztük Etelke férje is, Dezső);
Majd jönnek a pap, rektor s holmi kosta,
Egy pár czigány is, névnapot leső:
Igy egyesülve alkot szép egészet
Tisza-zugban a tudomány s müvészet.

27. És jöttek, ámbár lassubb kényelemmel,
Tiszánk mentének ős alakjai,
Minőt az ember messze földre nem lel,
Erő, egészség prototypjai;
Gyönyörüség csak rá is nézni szemmel,
Hogy megtömik dolmányát tagjai,
Mily domború mellű, arasznyi vállú,
Boglyas, de vas fejű, borzas szakálú.

28. E vas fej a fokoscsapást kiállja,
És épen oly kemény, makacs belül;
Új eszme vagy reform nem ideálja,
Nagy ügy legyen, miért ő felhevül;
Előbb az eszmét jól belé pipálja
Magába, rajta hoszasan elül;
Nem rest, de biz nem is izeg-mozog,
Nem nyargal elv terén, csak úgy koczog.

29. Nem gőgös, arra nem kevély ha gazdag,
De büszke rá hogy ur, bármily szegény.
Csak úgy beszél magáról: „Mink parasztok"
(Pedig nyomán a sujtásos legény);
Nagy czímre nem vágy, mert az drága maszlag,
S gúnyolja is, de szíve rejtekén
Örül, ha Pesten pénzét szórva szórja,
Hogy érte a pinczér nagyságosolja.

30. Különben otthon eltanyáz magában,
Az ősi földet szántja és veti;
Panaszkodik: sok pót-adó nyakán van,
De megfizet ha nem kerülheti;
Izgágaság nincs a véralkatában,
Sociolog ábránd sem kell neki;
De, bár nem elvből, sem tapasztalásból,
Hű forradalmár ő, merő szokásból.

31 Nagyapja, apja, másfél század óta
Mind nagy kurucz volt, s erre ő hiú;
Hozzá szokott, s quo semel est imbuta,
Servabit testa odorem diu;
S mikor fülébe sír egy régi nóta,
S elönti keblét titkos honfi-bú,
Úgy elkáromkodik a szent honért,
Talán maga sem tudja hogy miért.

32. S névnapra ott még számosan begyülnek,
S aztán elé kerül sok jó ital,
És fölriad — midőn belé hevülnek —
A „jaj be hunczut“ és a többi dal:
Nem nagy gyönyör biz ez zenészi fülnek,
Egy dúdol, a másik nagyot rival;
De bár a bass el-eltér a primótol,
A honfi érzelem sokat kipótol.

33. Balázst ölelgetik, nap hőse köztök,
Kikérdezik, kört alkotnak körűle:
— Az angolok hát úgy-e nagy különczök?
— Hát a miniszter gyapjús zsákon űl-e?
— Jó-é a plumpudding, a whisky, böfsztök?
— Calaisig a nagy tunnel sikerűl-e?
— Hozott-e bicskát s más efféle czikket?
— Miféle játék az a híres cricket?

34. Közben meg „kabai asszonyt“ idézik;
Egy-egy quaterka bort beöntenek;
Aztán egymás keserveit tetézik,
Jogeljátszás miatt kesergenek;
Az elvesző hazát busulva nézik,
Forognak ajkukon az „istenek;“
Majd szétoszolnak: pár dalol s iszik,
A többi meg vitáz vagy ferblizik.

35. Balázsnak oly viszás most e mulatság,
S emléke össze-vissza eltünődik:
Oh mennyi ős erő, de mennyi vadság!
Eszébe jutnak a szép szende ladyk,
Az angol estélyek, nemes szolidság,
Imádkozással kezdődő ebédik,
Az illatos theák, csendeske whistek,
Beszédes ajku, kedves, csacska missek,

36. S borát csak úgy szinleg érinti nyelvvel,
Kérdéseikre nem felel sokat;
Elméje terhes újitási tervvel,
Szervezni kell e társaságokat,
Alkotni kört, komoly czél s józan elvvel,
Nemesb irányu mulatságokat,
Nem tudja még hogyan, de bármi jobbat:
Felolvasó estélyt vagy vándor clubbot.

37. Hanem midőn zaj, lárma csendesülve,
Uralmat nyer hegedü, czimbalom,
S már hangszerével csaknem összenőve
Méláz el a czigány a bús dalon,
S szeszélye, kedve most dalt dalra szőve,
Zokogva sir húrján a fájdalom:
Balázs szivébe is mélyebbre járt
E hang mint bármilyen Hayden, Mozart.

38. Oh érzi, mint el tudna andalodni
E ringató érzelmen hosszasan,
Egész lelkével a dalhoz tapadni,
Beszivni azt, gyönyörtől ittasan;
De nem felejti, hogy ki kell ragadni,
Lelkét ez álomból, mely átkosan
— Bénitva tetterőt, bágyasztva testet —
A magyar jellemen mint rozsda tesped.

39. És majd nagy elveit hirdetni kezdi,
Bejár falut, határt nem csak hetet;
De lelke buzgalmát hijába veszti,
Nem kezdenek biz ők új életet:
Ez biztató szóval tovább ereszti,
Amaz mosolygja a nagy terveket,
S ha pár rajongó mégis lelkesül,
Az mind olyan kit ép ő nem becsül.

40. Meg másba kezd: a nép számára tervez
Tanegyletet, de népe szétszökik;
Népkört csinál, de abból mokra kör lesz
(Nem kell az íge, köz föld kell nekik);
Gátat kezd a Tiszán, s gát nem, de pör lesz;
Népbankot állit, azzal megbukik;
Beszél, vitatkozik, s a honfi puffot
Csak úgy leszidja mint a régi czopfot.

41. S ha fárad járni-kelni mint zarándok,
Ir Pestre czikkeket, röpiratot;
Gondolja, más se kell, csak tiszta szándok,
Mond dolgaikra nyilt birálatot;
S bár azt hivé, ezzel senkit se bántott,
Egy reggel aztán arra viradott,
Hogy nem maradt nevén egy csepp becsület,
Hóbortosnak tartja mind a kerület.

42. S gyanú is lengedez: vajon mi végett,
Mi titkos czéllal teszi azt vagy ezt?
Hol egyszer félreértés fúra éket,
Nem tágul az, hanem hasit, repeszt:
Balázs megunja végre a vidéket,
Hol ennyi buzgalmat hijába veszt,
Hijába küzd, czélt semmiben sem ér,
Ott hagyja daczczal öket s Pestre tér.

43. Ah, más az élet itt! S elnézi telve
Gyönyörrel, a kőpartba tört vizet,
Az ifju Pestet, „mely bizton ölelve
Nyujt Corvin agg várának hű kezet,“
Új partsorát, mely a habból kikelve,
Néz pruttya nénjével farkas szemet. . .
Kelet s nyugat, mult és jövő, vegyest:
Szép vagy fonák arczoddal, Budapest.

44. Oly szép, ha nyári napnak tiszta regjén
A fölkelő fény a Gellértre tűz,
S sziklái száz rovátkáján, üregjén
Sugarat árny, sugár meg árnyat űz;
Fen a királylak csillogó üvegjén
Vakitva gyúl ki a viradti tűz;
S alant is a Duna sík tükriben:
Mert hab, hajó, ember, még mind pihen.

45. Szép, őszi estén, túl a vármezőre
— A vár kicsorbitván a tág eget
Mint szakgatott papirt — pihentetőre
Lecsúszik a nap a bástyák megett;
Árnyék takarja a tabáni pőre
Partot (e brouweri részleteket),
S a czikczakos, sötét árnyékba rejtett
Körrajz homálya annyi szépet sejtet.

46. Száz lámpa, és alant vizképi mása,
Rezegve függő tüzes szalagok,
A „Fecske," „Hattyú" röpke villanása[1]),
A siklónál lekúszó csillagok,
A holt morajt átbőgő orditása
Egy vontatónak, mely pöfög, lohog,
Hosszú uszálylyal . . . Eltünődve rajta:
„Csak mind magyar voln'!" szól Balázs sohajtva.

47. Oh, ha magyar voln' e fris tett-erő,
E fürge nép, mely itt sürög-forog!
Hogy épül gyár, malom, eget verő
Kémények, új és büszke házsorok;
Hány vállalat kel, hogy nyer a merő,
A pénz nem is cseppen, hanem csorog;
A vérkeringés élő, fris, sebes,
Hogy a ki látja, lelke is repes.

[1]) „Fecske," „Hattyú" a budapesti helyi gyors hajók.

48. Bank, társaság, egylet nő mint a gomba,
S Balázs örömmel mind ezt élvezi;
Belé vegyül az élénk mozgalomba,
Hisz a hazát dicsővé ez teszi;
Külföldi tőkék jőnek forgalomba,
Francz, belga, ángol meg se kérdezi
Kinek, mi czélra, mily pénz s mennyi kell
Szilárd s korlátlan a magyar hitel.

49. Szegény Balázs! Őt a köz ügy vezérli,
S nem nézi hogy más ember úgy tesz-e;
De mig bizalmát szerteszét fecsérli,
A többi honfinak van ám esze:
Bölcs ember a köz jót ugyan beszéli,
Hanem maga felé hajlik keze;
S Balázs hányódva köztük össze-vissza,
Most kezdi látni, mit rejt a kulissza.

50. Lát álnok és irigy bujósdi harczot,
Szent czél alá dugott önérdeket,
Lát bókolást, sok szemközt nyájas arczot,
Ki most gyalázta egymást hát megett.
Mit bánnak ők sikert vagy köz kudarczot!
S mig ajkok országos czélt emleget,
Kezet fognak még az ördöggel is . . .
Ki bánja a hont, bár meggebbed is!

51. És lát, de sokkal többet látni képzel:
A sok nagy ember mind hitvány üzér,
Az államférfit megvehetni pénzzel,
S még ára is szabott, hogy mennyit ér.
Mi haszna lelkesül és küzd vitézen
A köz legény, midőn gaz a vezér?
Honszerelem, becsület hova tünt el?
Megette egy száz gyomru szörny: a schwindel.

52. „Ilyen kezekbe jut hát népem üdve?
Ily konczlesés-e önkormányzatunk?
Oh, hol van egy Mátyás király, hadd ütne
Vas karja közbe, mig javúlhatunk!
Európa forr; körültünk zugva, küzdve
Váj medret más nép, csak mi poshadunk:
Hol van, ki a veszélyt majdan bevárja,
Ha túlcsap gátjain a népek árja?"

53. S vihart, veszélyt Balázs, mélyen tekintő
Képzelme által, százszorozva lát:
Igy vesz fajunk s helyén a hont elöntő
Jött-ment kalandorok vernek tanyát;
Kis népet elnyel a nagy; a jövendő
Csak a nagy törzseké. S Darwin tanát
Olvasva búsan, lelke elfogul:
„Ah, jobb nekem: negotiis procul!"

54. „Ha volna mennydörgő szóm, hogy kiáltsam:
Hazám, vakard le ez élősdi fajt!
Ha voln' erőm, hogy álarczuk lerántsam!
De egy kiáltó szóra vaj ki hajt?
Oh, jobb nekem falun, a hol ne lássam
E rút üzérkedést, szennyes zsibajt,
Hol a szó tán szilaj, de nem fanyar,
Tán nyers, de nyilt, hű és talpig magyar."

55. Eszébe jut vidám ifjonti kedve,
Mikor palaczk közt, boldog részegen,
Minden pohárra „egy-egy seb heged be,"
A bánat félretéve függ szegen;
Baráti körben, gondokat feledve,
Hol ember embertől nem idegen,
Hol bizva nyujthatsz még baráti jobbot . . .
Az élet, oh százszorta boldogabb ott.

56. Jön egy levél: névnapra hívja bátyja.
S a gyúanyag kedélyében kilobban.
Ragadja képzelődés, csalja vágya,
És indul, és a névnapon betoppan:
„Fiúk, im egy hajótörött — kiáltja —
Ki nem keres már kincset a habokban,
De partotokra tér nyugodni vissza . . .“
S pohárt ragad, körömcseppig kiiszsza.

57. „Éljen Balázs, éljen!“ kurjant rekedten
Pár kótyogós, ki minden éljenez.
S Balázs vigadni kezd, mindent feledten,
Iszik, nem bánja bármi vége lesz!
Dezső is ott van, s szembe ülve ketten,
Sok régi jó tréfát újít fel ez,
Sok régi emléken kedvök derül,
S buzditva egymást, isznak emberül.

58. „Hanem, Balázs, te szörnyen büszke lettél,“
Morog Dezső úgy pipaszár megett,
„Mióta itthon vagy, felénk se jöttél,
Pedig az asszony gyakran emleget;
Nápolyban is tudod hogy ott feledtél!
No hisz leszidtunk akkor tégedet . . .
Hanem tudod mit: egy jó ötletem van,
Gyer most, Etelkét lepjük meg titokban.“

59. Balázs fölrezzen e szó hallatára,
Már arcza ég, szikrát lövel szeme.
Mint bűvitaltól a mágusz szavára
Föltámad a halottak szelleme:
Mit eltemetve már szivébe zára,
A rég nem izlelt mámor szilaj árja
Most fölriasztja félig elfeledt
Érzelmeit. „Jó, hát megyek veled!“

60. Kocsira ülnek. A szép csendes alkony
A bor hatását gyorsan érlelé;
Dalokkal a kiduzzadt nedves ajkon
Vigan haladnak a tanyák felé,
S mikor betérve, át a nyárfa-parkon,
A bricska fölrepül a ház elé,
Hol őket a folysón Etelke várja:
Már lábok a hágcsót alig találja.

61. Etelke — a nő, már nem a növendék
Nyulánk leány, kit ő himezve lelt,
Csak a nagy kék szemek a régi szendék,
De arcza gömbölyű, alakja telt —
Nem sejti, hogy ki e garázda vendég,
S döbbenve ád szemeinek hitelt,
Midőn figyelmesen nézvén Balázsra,
Rá ismer e földult, fél torz vonásra.

62. Egykor szerette, lassankint feledte,
Aztán Dezső jött, szíve változott,
Aztán a néni nyomdokát követte,
Rendezte házát s nem ábrándozott;
A régi érzést újabb gond befedte,
Uj élte új örömöket hozott,
Elfoglalá bölcső, ház, kert, tanya;
Nyugodtan élt a boldog nő s anya.

63. Dezső szerette lobbos szenvedélylyel,
Legtitkosabb kivánatát kileste;
Olykor ha sérté egy-egy vad szeszélylyel,
Megbánta mindjárt és kegyét kereste;
Vezeklő arczczal, könnyü, vig kedélylyel,
Bocsánatát tréfával, csókkal esdte;
Ki-ki rugott, de aztán szánta-bánta,
Szilaj, de szíve jó volt, s nyilt iránta.

64. S Etelkét régi emlék nem kisérté;
De volt Balázsról tiszta nimbusza,
Csapongó lelke vágyait megérté
S egy-egy sohajt is érte áldoza:
Mit a szív átélt, nem lesz az nem éltté,
Bár más idő más gondokat hoza.
Etelke érzé, hogy Balázs kerülte,
Sejté okát, s ezért is csak becsülte.

65. Ki tudja: tán ha sorsuk mást határoz,
S másként találkozék e méla pár,
Csendes magányban, hol percz percz után hoz
Emléket, érzést, s a multért sovár
Szivet rokonszenv csalja a hinárhoz
— Oh a rokonszenv síma szép hinár —
Ki tudja, mit rejt egy percz félre lépte . . .
De a hinárt ma sorsuk összetépte.

66. Nagy bajjal a szekérről bontakozva
Betér a lakba a két boldog úr,
S Balázs, eszét egy kissé rendbe hozva,
Társalgni kezd, de lassan boldogúl;
Sehogy se lel szót, csak hebeg habozva,
Mert nyelve botlik, szíve elfogul;
Dezső hallgatva ül, s egyszerre szusza
Jelenti, hogy már álmait aluszsza.

67. Balázst egy villanó vágy átnyilalja,
Mint a ki fényre álmából ijed;
A fül tövére ömlő vér sugallja:
Most itt az óra, most a percz tied!
Fölébred a vad érzelmek legalja,
Ész, szív, önérzet bennök elsülyed;
Eszményi emlékekkel össze-vissza
Vegyül vad gerjedés salakja, rosza,

68. „Alszik," susog mohón. „A végzet adta,
Jó isten adta e perczet nekem;
Rég vártam, oh sokáig megtagadta;
De itt az óra, most kiönthetem
A szenvedélyt, mely éltemet ragadta.
Tudod-e mennyit szenvedék miatta!
De most enyim vagy égi-földi joggal,
Jegyesem, nőm egy szent szerelmi csókkal.

69. „Emlékszel-é? E csók, ez volt talizmán,
Ez volt nekem remény, hit, bátorítás;
Üdvöt, reményt, mindent e csókra bizván,
Rabolva karjaimból elszakit más . . .
Nézd, rablód alszik, nézd feszült nyakizmán
Hogy duzzad a vér: most csak egy szorítás,
S enyim vagy újra, boldog és szabad . . .
Te is szeretsz, szerettél, ne tagadd."

70. A mámor, a vér láza fölkavarja
Mind azt, mi benne állat, a mi vad;
S fölugrik, hogy szerelmét élje, marja . . .
Etelke rémülettel fölriad,
Dezső felé fut, költeni akarja;
De erre már Balázs időt nem ad,
Utjába áll, ölelni tárt karokkal,
Hiúzi szemmel, csóksovár ajakkal.

71. Etelke vissza, végig a szobán,
Lihegve fordúl és kiált segélyt;
Balázs dühödve űzi őt nyomán,
Vakon, mohón, vadúl szomjazva kéjt,
Se hall, se lát, se érez mást, csupán
E fékevesztett őrült szenvedélyt;
Egy székbe botlik, földön elterül;
Fölkelne, nem bir, küzd, s elszenderül.

72. Mikor fölébred éjjel, egy szokatlan
Ágyban lelé magát, nem tudja hol;
Csak annyit érez, félig öntudatlan,
Hogy melle, homloka égő pokol;
Vizet motoz körül, de olthatatlan
Az égető szomj, mely ott benn honol,
S bár óczeánok árját rá boritná,
Belső gyehennáját nem csillapitná.

73. Hisz jó meginni olykor a borókát,
Vigadni is, kirugni, jó bizony;
Igyék, ki jól hozzá mivelte torkát,
S van kedve s gyomra közt kellő viszony;
De a ki nem tud könnyen fogni rókát,
S próbálta, a mellégés mily iszony,
Vigyázzon ám, hogy ily csúfot ne lásson,
Mint vánkosát maró szegény Balázsom.

74. Fetreng soká, fél ébren, fél aludva,
Érzése lét s nemlét közt imbolyog;
De végre, kinosan fölhúzakodva,
Az ablakig bajjal eltámolyog
(Vetkezve sincs, csak úgy volt ágyra dobva,
Inas vivé be, urfias dolog),
Kinyitja ablakát, egy kertre lát,
Ragyogva süt reá a holdvilág.

75. Fen a magasban sok felhőgomolyt
Kerget nyugatra úszó szélroham,
S a változó sötét és tiszta folt
Között a hold kelet felé suhan,
S mint a csapongó szél űz bolyra bolyt,
Hol egy tömegben, hol foszlányosan,
Balázs fejében, űzvén köd ködöt,
Homály és öntudat úgy küzködött.

76. Majd a hüvös szél, mely fürtjével játszik,
A kába mámort kissé szétveri;
Vágyik szabadba, csendesen kimászik
A kertbe s a tanyát megismeri;
De a fonál emlékiből hibázik:
Hol járhat ő itt, el nem képzeli;
Az út, Dezső, Etelke, s holmi nóta
Rémlik neki; de hát mi volt azóta?

77. Ám ŭzi, hajtja ösztönök hatalma,
Nem tudja merre és nem tudja mért;
Elbandukol, se czélja, sem fogalma,
Csak méri hosszában a puszta tért;
De elvezérli a mámor sugalma,
És viradat felé bátyjához ért;
Se kérd, se hall, hanem beszökve, hosszan
Egy ágyra dől és délig meg se mocczan.

78. De majd magához tér, emléke tisztúl,
Kezd szünni fejfájás, mellégetés:
Oh, lelke ekkor mily önvádra buzdúl,
Hogy gyötri benső titkos bűnhődés!
A tegnap oly dúsnak vélt szív kipusztúl,
S nincs benne más, csupán önmegvetés,
Kialszik a fölizgatott kivánság,
És nem marad, csak hamva, a sivárság.

79. Álomra véli — bár csak az lehetne! —
A tegnapot s zilált emlékeit;
Ily álmot is bár ébredés követne,
Mint életét, ifjú szép terveit,
Ábrándozását, nagy reményeit,
S mind azt, mit egykor képzelegve hitt . . .
Az élet álom, csakhogy meddig az?
Rosz öntudatra ébred-é vigasz?

80. S mint a pogány, ki részegen, garázda
Kezekkel illeté szent fétiszét;
Úgy érzi hogy szentségét meggyalázta,
Hogy istenére dobta vad kezét;
Hogy önmagát, lelkét, mélyen alázta,
Önérzetét, jobb részét tépte szét;
S úgy érzi, űzvén képzelet hatalma
S ideges láz: hogy nem lesz több nyugalma.

81. Nem volna-é jobb, hogyha menedékül
Agyába egy golyót röpítene?
Igy háborog vad elmével. De végül
Lecsillapúl hánykódó szégyene,
Önvád lezsibbad, gyötrelem kibékül,
Engesztelődik házi istene:
Mint vágyat egykor, most meg bút feled,
S marad szivében száraz bölcselet.

82. Azóta: nézi a világ folyását.
Boldog, ki nem futott ábránd után!
Irigyli is tán egy-egy régi társát,
Ki általuszva négy-öt év jogán,
A járt nyomon kereste hivatását,
S ballag fölebb a hívatal fokán;
Nincs gondja több, mihelyt kékes papirja
Nehány két rétre gyürt ivét beirja.

83. Boldog, ki lassan nyomról lépve nyomra,
Egyszerre utján nagy szirt nem mered,
A kit nem égetett tudási szomja,
S nem terhel sok mohón falt ismeret,
Meg nem csömörlt, maradt ép szíve, gyomra,
Jó ízüen eszik, alszik, szeret,
Ki ifjan ifju volt, kedvet kitombolt,
Aztán családra, életmódra gondolt.

84. Ki a jövőnek adta ifjuságát,
Majd cserbe hagyja ifjusága is;
Korán ha megnyitá tavasz virágát,
Könnyen lefagy s kopár lesz a fa is;
Ki lelke ifju ép rugékonyságát
Hamar feszíti, gyorsan lankad is.
Aranyt tojó tyúk a jövő, de dőre
Kézzel ne vágd föl a begyét előre.

85. Ne tarts veszélytől, dicsben meg ne bizzál,
Máskép üt ez ki mint eszedbe jut.
Nagy férfi nem lészsz, s rongy sem. Ritka Caesar,
Kinek beválik az aut-aut.
Leszünk bizony: beamter, gazda, csiszár,
Meglakjuk otthon a sáros falut,
És elfelejtünk mindenféle mámort,
Eszményvilágot, Múzsát, Marsot, Ámort.

86. Ikarust fog, ki fölrepülne napba,
De nem szegi, mikor lehull, nyakát,
Csak elterül alant a lágy iszapba,
Mely tán kotús, de megszokjuk szagát;
Sőt benne végre ismét lábra kapva,
Az ember jól is érzi tán magát:
Nem száll biz onnan ég felé soha,
De a fekhely különben jó, puha.

87. Ne csüggj rajongva sem hazán se népen,
Majd csak megélnek, úgy a hogy, azok;
Ne hidd hogy a föld vagy pokol vagy éden,
Túlhit, tulkétkedés egyként hazug;
Köztük leled meg a valót középen:
Az emberek se szentek, sem gazok;
A haza dolga gordiuskötés,
De kard nem oldja meg, csak küzködés...

88. És mégis boldog, százszor boldog az,
Kit csüggedetlen képzelem ragad:
Bár fürtje ősz is, szive fris tavasz,
Melyben örökké új virág fakad;
Sebére ír, bajára van vigasz,
Bizalma szívós, nyúlik s nem szakad;
Ki bizva vár: ha majd ez lesz, vagy az lesz,
Nép, hon, világ mily boldog, bölcs, igaz lesz.

89. Az öncsalás nem hasznos, ámde édes,
S bár vége, a csalódás, keserű,
Hijába! a sziv mégis oly negédes,
Szeret ott lenni, hol szebb a derű.
Kinek reménye sánta, hite kétes,
Jelene unott, jövője szűk körű:
Multjába néz, szép emlékkel palástol
Bút, bajt, s vigaszt nyer egy kis öncsalástol . . .

90. Hisz én is, ennyi tarka-barka rimmel
Mért bíbelődtem, s pöngetém dalom?
Miért merengtem egy mesén örömmel?
Nem-é: mert azzal enmagam csalom.
Beczéztem egy ifjonti érzelemmel,
Miből ma nincs csak egy kis fájdalom;
És jól esett e dőre öncsalás . . .
Isten veled, szegény bohó Balázs.

91. Oh, jól esett a multból visszazsongó
Emléken egyszer andalogni még . . .
És most pihenj te is, fáradt bolyongó!
Bolygó, de melynek fénye már kiég.
Se izgalom, se a hazán borongó
Bánat ne sértse nyugtod! . . Ám elég!
Isten veled, nagy álmok mámora,
Szép délibábok elfutó kora.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10310/1952 sz.